

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
2016-YL-025**

**MUHAFAZAKÂRLIK VE DEMOKRAT
PARTİ'NİN 1950-1954 DÖNEMİ MUHAFAZAKÂR
POLİTİKALARI**

**HAZIRLAYAN
Furkan AYDIN**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN**

AYDIN-2016

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

(Anabilim Dalı Adı) Anabilim Dalı (Yüksek Lisans / Doktora) Programı öğrencisi (öğrencinin Adı Soyadı) tarafından hazırlanan (Tezin Başlığı) başlıklı tez, (savunma tarihi) tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan :	.....	.....	.....
Üye :	.....	.....	.....
Üye :	.....	.....	.....

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu (tezin türü) tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun .....Sayılı kararıyla .....(tarih) tarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Recep TEKELİ
Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Furkan AYDIN

ÖZET

MUHAFAZAKÂRLIK VE DEMOKRAT PARTİ'NİN 1950-1954 DÖNEMİ MUHAFAZAKÂR POLİTİKALARI

Furkan AYDIN

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

2016, 343 sayfa

Türkiye ve Dünya siyasetinde muhafazakâr eğilimlerin arttığı ve toplumunda bu eğilimleri desteklediği bir zaman periyodu içinde bulunmaktayız. Bu tutum ise biz araştırmacıları konunun tarihsel kökenine inmeye itiyor. Türkiye ve bulunduğu coğrafya her alanda olduğu gibi siyasal ideolojiler göz önüne alındığında da ithalat geleneğini sürdürmektedir. Fakat ideolojiler Türkiye’de bir değişim geçirerek farklılaşmaktadır. Tarihsel, ekonomik, kültürel seyrinde ideolojilerin çıktığı Avrupa ülkelerinden farklı yol izleyen kendi belirleyicileri ve dinamikleri ile kavru lan Türkiye, muhafazakârlıkta da aynı eğilimi göstermiştir. İngiliz ve Kıta Avrupası arasında bile farklılaşma gösteren muhafazakârlık bu coğrafyada yeni bir hal almakta. Özellikle Türkiye’de Muhafazakâr eğilimin ön plana çıktığı 1950-54 dönemi merceğimizi tutacağımız alandır. Bugünün siyasi anlayışının temellerinin oluştuğunu düşündüğümüz tek parti sonrası yeni iktidar süreci tez sürecinde üzerinde duracağımız konu olacaktır. Türkiye siyasi tarihinde başlıca bir öneme sahip Demokrat Parti dönemi ve muhafazakâr anlayışın kökleşmesi birbirine paralellik göstermiştir. Önce ki dönemin ve ilkelerin eleştirisinin de yoğun olarak yapıldığı 1950-54 bandında Parti ve Muhafazakâr aydınların birbiriyle iyi ilişkiler kurduğunu görmekteyiz. Aydınlatmaya çalışacağımız nokta, Türkiye de kendi biçimini alan muhafazakârlık ve onun bayraktarlığını siyasi alanda yaparak toplum öncülüğünü üstlenen Demokrat Parti’nin politikaları olacaktır. Yolun bilgisel kazı yapılarak ortaya çıkarılması ile birlikte Türk muhafazakârlığının geleneksel yürüyüşü sergilenecektir.

ANAHTAR KELİMELE R: Muhafazakârlık, İngiltere, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Çok Partili Hayat, Kemalizm

ABSTRACT

CONSERVATISM AND CONSERVATIVE POLICIES OF THE DEMOCRATIC PARTY DURING 1950-1954 PERIOD

Furkan AYDIN

M.A. Dissertation, History Department

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

At the present, both world and Turkey's politics experiencing a period in which conservative tendencies are getting stronger and societies are supporting these tendencies. This situation directing researchers to explore the historical roots of the subject. Turkey and the surrounding regions maintaining the import tradition in respect to political ideologies as in the other matters. Yet, in Turkey ideologies are differentiating through a transformation. Turkey, unlike the European countries from which the ideologies were stemmed, tracking a different path in its historical, economic and cultural process and being shaped by its own determiners and dynamics had the same tendency in conservatism too. Conservatism that can differentiate even from England to continental Europe takes a new form in this geography. Especially the 1950-54 period in which conservative tendencies were appeared in Turkey is the field that will be taken under scrutiny. New power center after the single party which was considered as the basis of the political understanding of the present day will be the subject of this dissertation. The Democratic Party period, which had a primary importance in Turkish political history, and consolidation of conservative understanding had a correspondance. It can be observed that the Party and conservative intellectuals were on good terms between the 1950-54, a period in which critics of the previous period and its principles were intensive. The points that will tried to be illuminated are conservatism which took its own shape in Turkey and policies of the Democratic Party which assumed a vanguard of people role by carrying the banner of conservatism in political arena. By uncovering the path with an informative excavation, traditional march of the Turkish conservatism will be presented.

KEYWORDS: Conservatism, England, Republican People's Party, Democratic Party, Multiparty System, Kemalism.

ÖNSÖZ

Kendimce bir mesele üzerinden çıktım bu tezin yoluna. Her yerde farklı silüetlere bürünmüş muhafazakârlığa takılan kafam onunla ilgili bölümümde pek içine girilmeyen bir alana itti beni. Gerek ailem içinde gerek sosyal çevremde karşıma çıkan muhafazakâr tavır çok çıkarıcıydı. Fakat okumalarım sonucu bu birey nezdinde ve siyasal alanda çıkara yönelik kullanılmaya başlanmış olan muhafazakârlığın, esasında çok oylumlu ve çıkarı aşan bir düzeyde yer aldığını gördüm. Bu felsefî tavırla ve kafamdaki varoluşsal düşüncelerle teze başladım. Kafamda canlananlar tez ilerledikçe cansızlığa doğru yola çıktı. Çünkü okuma ritüelimin fazlalığı bir tez yazmanın gerektirdiği zamanı çok çok aşacak düzeydeydi. Bu yüzden gerekli hale getirip yer yer çıkıntılarını da koruyarak bu tezi yazdım. Zaman benimleydi ama “zamanları” söz konusu olduğundan ister istemez konu ile ilgili her kafamda oluşmuş düşünceyi aktarmadım. Eksikliği ile yeryüzünde ikamet eden insanın elinden çıkan daha eksik bir tez ile zamanı doldurup nihayete ulaştım. Tez çalışmam boyunca haleti ruhiyesinin ağır bastığı bir kişi olarak zaman zaman yazma sorunları yaşadım. Klavye başına geçip mekanik görevimi yapmak konusuna kendimi alıştırmam zor oldu. Fakat yanımda olan canlı parçalarla bu mekanikleşmeyi en aza indirgemeye çalıştım. Danışmanım Doç. Dr. Dilşen İnce Erdoğan tez boyunca açıkçası sabırlı davranmıştır. Zamanında tezi yetiştirmekten başka hiçbir şeyi zamanında yapmadım çünkü. Hülasa benim gibi yıpratıcı sayılabilecek ve standart olan ile uyuşmayı beceremeyen bir öğrenciye hocalık hayatında danışmanım yer açtığı için mutluyum. Savunmamda bulunup eleştirileri ile gelecek için bana bilgisel yardımlarını sunan Sayın Doç. Dr. Umut Karabulut, Sayın Yrd. Doç. Serdar Ünal’a ve bana yardım ettiği düşünen herkese teşekkürü borç bilirim.

Furkan AYDIN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvii
TABLolar DİZİNİ	xix
GİRİŞ	1
1. MUHAFAZAKÂRLIĞIN KAYNAĞINA DOĞRU GİDİŞ.....	3
1.1. Muhafazakârlığın Kavramsal Niteliği.....	3
1.2. Tutum ve İdeoloji Arasında Muhafazakârlık	9
1.3. Siyasal Bir Düşünce Akımı Olarak Muhafazakârlığın Doğuşu ve Gelişimi ...	16
1.4. Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Muhafazakârlık	24
1.4.1. Aydınlanma ve Muhafazakârlık	24
1.4.2. Fransız Devrimi ve Muhafazakârlık.....	39
1.5. İngiltere ve Fransa Arasında Yolculuk Ederken Farklılaşan Muhafazakârlık..	54
.....	54
1.5.1. İngiltere: Siyasal Muhafazakârlığın Makul Adası.....	54
1.5.2. Manş'ın Karşı Yakasında Reaksiyoner Muhafazakârlık.....	61
1.6. Muhafazakârlığın Gen Haritası	71
1.6.1. Gelenek	71
1.6.2. Devlet.....	78
1.6.3. Akıl.....	82
1.6.4. Birey/Toplum	87
1.6.5. Din.....	91
1.6.6. Değişim/Devrim.....	95

2. DEMOKRAT PARTİ VE 1950- 1954 MUHAFAZAKÂR POLİTİKALARI	100
2.1. Çok Partili Yaşama Geçiş.....	100
2.1.1. Çok Partili Hayata Yol Açan Dış Etkiler.....	100
2.1.2. Çok Partili Hayata Yol Açan İç Etkiler.....	103
2.1.2.1. Milli Korunma Kanunu ve Etkileri (20.1.1940).....	104
2.1.2.2. Varlık Vergisi ve Etkileri (11.11.1942).....	108
2.1.2.3. Toprak Mahsulleri Vergisi ve Etkileri (4.6.1943).....	114
2.2. Demokrat Partinin Kuruluşu.....	120
2.2.1 Demokrat Parti'nin Kuruluşuna Yol Açan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (14.5.1945).....	121
2.2.2 Bütçe Kanunu Tasarısı ve Parti İçi Muhalefet (21.5.1945).....	132
2.2.3. Dörtlü Takrir ve Sonuçları.....	136
2.2.4. Demokrat Parti'nin Kuruluşuna Götüren Parti İhraçları	144
2.3.5. Yeni Parti Kurma Fikri ve İsmet İnönü.....	151
2.3.6. Demokrat Parti Kuruluyor.....	161
2.3. Demokrat Partinin Muhalefet Yılları.....	174
2.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Seçime Kadar Olan Siyasal Düzenlemeleri	175
2.3.2. Cemiyetler Kanunu.....	194
2.3.3. Üniversiteler Kanunu.....	197
2.3.4. Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesinin Değişimi	200
2.3.5. Tek Dereceli Seçim Sisteminin Kabulü ve Seçime Gidiş	203
2.3.6. 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları	208
2.4. Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrasiyi Yaşatma Çabası	221
2.4.1. 12 Temmuz Beyannamesi ve Demokrat Parti'nin Kalıcılığının Sağlanması	236
1.4.2 Cumhuriyet Halk Partisi'nde Kabine Değişiklikleri ve 1950 Seçimleri	245

2.5. Türkiye'nin İkinci Birinci Partisi: Demokrat Parti.....	261
2.5.1. Halk Muhafazakârlığını Temsil Eden Adam; Adnan Menderes	269
2.5.2. Türkiye ve Muhafazakârlık	277
2.5.3. Muhafazakârlığın Demokrat Parti ile Başlayan Etkinliği	290
2.5.4. Demokrat Partinin 1950-154 Dönemi Muhafazakârlığa Dönük Politikaları	297
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	316
KAYNAKLAR	321
ÖZGEÇMİŞ	343

KISALTMALAR DİZİNİ

TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
DP	:Demokrat Parti
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
MKP	:Milli Kalkınma Partisi
GİK	:Genel İdare Kurulu
MP	:Millet Partisi
BM	:Birleşmiş Milletler

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1. Toprakların faydalanma şekline göre dağılımı	123
Tablo 2.2. Bu alanların mülkiyet bakımından dağılışı	123
Tablo 2.3. Türkiye’de bir toprak reformunu gerektiren gerçek durum	124

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu: Türkiye şartlarında ve geleneksel toplum yapısında şekillenmiş muhafazakârlığın 1950-54 döneminde hem siyasi hem de yazınsal alanda birincil konuma yükseldiğini sesini daha çok duyurduğunu bilmekteyiz. Çalışmada ilk olarak muhafazakârlığın İngiltere ve Kıta-Avrupası görünümünden bahsedilecektir. Neden böyle bir siyasi anlayışa geçildiği, felsefi temelleri ve ideologları hakkında bilgi verilecektir. Tezin ikinci bölümünde ise muhafazakârlığın Türkiye’de ki yansımından bahsedilecektir. Seçtiğimiz 1950-54 dönemi sağ-muhafazakâr anlayışın Türkiye içinde geleneksel bir damar oluşturduğu zamandır. Muhafazakâr aydın çevre bile bu yıllar arası değişen iktidardan da fırsat bularak kendilerini ön plana çıkarmışlardır. Bu verilerden yola çıkarak çalışmada Demokrat Parti’nin ilk dört yıllık iktidarında ki muhafazakâr diye adlandırabileceğimiz politikaları konu edinilmiştir.

Çalışmanın Amacı: 27 yıllık kökleşmiş bürokratik ve kendi iç muhafazakârlığını oluşturmuş iktidardan sonra Türkiye’nin başına gelen ve 27 yıllık Tek Parti iktidarının da geleneğini taşıyan Demokrat Parti ile oluşan çift taraflı muhafazakârlığın içeriğini göstermek.

Çalışmanın Önemi: Tez Türk siyasi hayatı ve bu hayat içinde günümüzde de ön plana çıkmış muhafazakâr düşüncenin temellerine inip küçükte olsa bir bölgesine işaret etmektedir. Bu konu üzerine Türkiye’de ki çalışmaların kısıtlılığı göz önüne alındığında belirlediğimiz yıllar arasında ön planda duran muhafazakârlığın tarihsel oluşumu ortaya çıkarılmakta ve bu konudaki literatüre hem bilgisel hem de yorumsal katkı sağlanmakta yeni sorular ortaya çıkarılmaktadır.

Çalışmanın Varsayımları: Temel varsayımımız Türkiye’nin Demokrat Parti ile birlikte iki yüzü olan bir muhafazakârlık anlayışıyla tanıştığıdır. Bu varsayım Tek Parti döneminde oluşmuş Kemalist muhafazakârlık ve Demokrat Parti ile ortaya çıkan halka yönelik popülist muhafazakârlık anlayışının karşılaştırılması ardından ise birbirine karıştırılması ile ortaya atılmıştır. Çünkü zamanla bir kısır döngü ve iç içe olduğundan vazgeçilemezlik oluşturacak bu siyasal yapı hala aynı tazeliği ile farklı görünümle sürmektedir.

Materyal ve Yöntem: Multi disiplineli bir çalışma ile hazırlanmış bu tez, içinde çok farklı toplum bilimsel öğeler bulundurmaktadır. Farklı kaynaklardan ve alanlardan yararlanılmıştır. Baştan sona bir tarih tezi görünümünde değildir. Özellikle hermenötiğe dayalı çalışmalardan konunun teorik kısmı gereği azami şekilde yararlanılmıştır. Tarihsel olguların ağır bastığı yerler varılacak yere gidebilmek için bir zıplama tahtası görevini görmüştür. Özellikle Tezin Türkiye siyaseti ile ilgisi kısmında TBMM arşivinden yararlanılmıştır. Konularla ilgili meclis konuşmaları aktarılmıştır. Dönemin gazeteleri de tarihsel konularda kamuoyundan örnekler verme amaçlı kullanılmıştır. Son olarak yararlanılan kaynak ise tez yazarının düşüncesi olmuştur. Tezin gerekli kısımlarında özellikle de muhafazakârlık ile ilgili bölümlerde mesele edindiği esas yerleri kendince aktarmıştır.

1. MUHAFAZAKÂRLIĞIN KAYNAĞINA DOĞRU GİDİŞ

Muhafazakârlık çok karmaşık bir anlama sahip olup ne tek bir muhafazakârlık tanımlaması ne de tek bir muhafazakârlık sınıflandırması yapılamaz. Bu nedenle her ülkenin kendine göre bir muhafazakârlık anlayışına sahip olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu kabulden yola çıkarak muhafazakârlığın teori olarak sesini yükseltmesini çıkış nedenlerini ve tutunduğu felsefi temeli açıklamak gerekmektedir. Muhafazakâr fikir ve doktrinler ilk defa 18.yüzyılın sonlarında ve 19. Yüzyılı başında ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali ve sonrasında ortaya çıkan büyük siyasal ve sosyo-ekonomik dönüşümlere duyulan tepkiler, muhafazakâr düşüncenin doğmasına neden olmuştur. Fikir babası olarak her ne kadar Edmund Burke kabul edilmiş olsa da muhafazakârlığın, bir davranış biçimi, bir tür siyasal duruş olarak kendinden önce ve sonra da var olduğu kabul edilir. Ayrıca siyasal muhafazakâr düşüncenin dönüm noktasının Fransız ihtilali olduğu tartışılmaz. Evrensel bir etki yaratan ihtilalin dizginlenemezliği, ona karşı bir bariyer olacak olan muhafazakârlığı ortaya bir tepkime olarak çıkartmıştır.

1.1. Muhafazakârlığın Kavramsal Niteliği

Bir türlü üzerinde anlaşmaya varılamamış olan ve her yerde ayrı bir anlama bürünebilen muhafazakârlık kendi kuramcıları içinde bile farklı tanımlanmıştır. Özellikle Fransız Devrimi sonrası yoğun olarak kullanılacak olan bu kelime günümüzde de en önemli siyasal söylemi oluşturmaktadır. Kelimenin kökenine indiğimizde Muhafazakârlık, latince “*conservare*” Neo-Latince “*conservatismus*” kelimesinden türetilen koruma ve muhafaza etme anlamına gelmektedir. Siyasi düşünce bakımından muhafazakârlık modern bir tavır ve hareket olsa da, tarihi süreç bakımından kökleri Aristo’ya kadar dayandığı iddiası yapılmaktadır. “*Conservator*” terimi, Ortaçağ toplumlarında yasaları ve belli grupları koruyan anlamında kullanılmıştır. Kavram olarak muhafazakârlığın (*conservateur*) Fransız siyasal literatürüne girişi, Fransız Devrimi sonrasıdır. Napoleon politikalarının başarısızlığa uğraması sonucu, Devrim öncesi siyasi inanç ve değerleri yeniden gerçekleştirmek üzere muhafazakârlık, adalet ilkelerini ve medeniyetin güvenliğini sağlama anlamında kullanılmıştır (Akkaş, 2003: 242). Ancak kavram modern düşünce tarihinde sözlük anlamının çok daha fazlasını ihtiva eder. Muhafazakârlığı politik, düşünsel bağlamından ayrı olarak ele alan ve gündelik hayatta balık tutmanın bile muhafazakâr bir içeriğe sahip olduğunu dile getiren Michael Oakeshott’a göre “*muhafazakâr olmak, bildik olanı bilinmeyene,*

gerçeği muammaya, fili olanı mümkün olana, sınırlı olanı mükemmele, şimdiki sevinci ütopyacı mutluluğa tercih etmektir". Bu sözü edilen gündelik eylemler "*Ontolojik (varoluşsal) muhafazakârlık*" olarak da isimlendirilebilir. Diğerine ise, kültürel, ideolojik bir tavır içeren "modern" muhafazakârlık veya "*entelektüel/politik bir gelenek*" olarak muhafazakârlık diyebiliriz. İlkinde hayat muhafazakârdır, bilinçdışı ve olağanlık hâkimdir; ikincisinde, hayatın bu bilinçdışı ve muhafazakâr yanı keşfedilip bilinçli hal etkin hale gelmiştir yanına da insana yardım etmiş bu muhafazakâr halin savunusu eklenmiştir (Güngörmez, 2004: 12).

Muhafazakâr terimi, siyasal anlamı ile önce Fransızcada ortaya çıktı. Napolyon 19. yüzyılın ilk on beş yılı içinde liberalizm ve özellikle milliyetçilik akımlarını silah zoruyla Avrupa'ya yaymaya çalışmıştır. Ortaya çıkan bu karışıklık dönemi Avrupa ve monarşileri derinden sarsmıştır. Napolyon'un yenilgiye uğratılmasıyla yeniden tanzim edilecek olan Avrupa düzeni ve sürekliliği, cezalandırma yerine denge politikası uygulanarak oluşturulacaktır. Yeni stabil düzenin kurucuları olacak olan İngiliz Dışişleri Bakanı Castlereagh ve bu düzenin kurulmasında başrolü oynayan Avusturya Başkanı Metternich'in 30 Mayıs 1814 tarihli barış antlaşmasıyla başlayan retorasyon dönemi (1830'a kadar sürecektir) Avrupa siyasal muhafazakârlığının önemli başlangıcını oluşturmuştur (Sander, 2009: 175). Muhafazakârlık terimi bahsettiğimiz Restorasyon dönemi içinde hemen 1818'de Chateaubriand tarafından kurulan uç sağ radikal bir gazete olan "*Muhafazakâr*"da, doğdu ve ilk olarak kullanıldı. İngiltere'de ise muhafazakârlık terimi ilk defa bir parti ismi olarak kullanılmıştır -Muhafazakâr Parti-. Ki bu adlandırma ilk kez J.W. Croker'in Ocak 1830'daki bir makalesinde görülür-1830'lu yıllarda Tory Partisinin (Merkez Sağ Partidir) yerine geçti. Terim aynı sıralarda Almanya'daki siyasetin günlük sözcük dağarcığına girdi ve birkaç yıl sonra Batı Almanya'nın bütününe yerleşen bir terim haline geldi. İngiltere'de conservative [muhafazakâr] saygınlık taşıyan önemli bir sözcük haline geldi (Beneton, 2011: 7-8). Sir Robert Peel'in partisinin temel dayanağı olarak, 1834 Tamworth Manifestosu'nda yer almıştır. Aynı yıllarda muhafazakârlık kavramı Calhoun, Webster ve Brownson'un kullanımlarıyla Amerikan siyasi literatürüne girmiştir. Günümüz muhafazakâr siyasi düşüncenin temel referansı olarak kabul edilen ve İngiliz liberal Whig partisi milletvekili olan Edmund Burke (1729-1794), muhafazakârlık (conservator) yerine, koruma (preservation) terimini kullanmıştır.

Böylece muhafazakârlık teriminin siyasi literatürde kullanımının yaklaşık iki yüzyıl önce başladığı söylenebilir (Akkaş, 2003: 242).

Büyük Türkçe Sözlükte de Arapça temelli olan muhafaza “*koruma, saklama, korunum*”, muhafazakâr “*tutucu*”, muhafazakârlık ise “*tutuculuk*” manasına gelmektedir. Sonuçta bu üçlemeden çıkan şey önemli olarak görülenin dış etkilere karşı korunması yani koruyacak olanında adeta bir konserve görevini görmesidir. Muhafazakârlık, ülkemizde kendisinden sıkça söz edilen, övülen veya yerilen tüm bu iki uç anlayışla beraber yeterince tanınmayan bir düşünce geleneği ve siyasi ideolojidir. Kavrama ilişkin genel kanılar ve bilgisizlik sonucu muhafazakârlık kolaylıkla değişime karşı olmak veya içinde bulunulan durumun gözü kapalı savunuculuğunu yapmakla özdeşleştirilmiştir. Yanlış biçimde dilimize “*tutuculuk*” olarak çevrilen muhafazakârlık, siyasi bir ideolojiden çok bir tutum olarak algılanmıştır. Oysa sade olarak “*tutuculuk*” yoğun temele ve kendi içinde ayrışımına sahip olan muhafazakârlığı açıklamaya yetmemektedir. Daha doğrusu günlük bir tavra atıf yaptığı için olumlu siyasal ve düşünsel yanını eksik bırakmaktadır. Bunun yanında, popüler kullanımıyla muhafazakârlık, genellikle dindar olmayı ve geleneksel dinin belirlediği siyasi tutum alışları ifade eden bir anlam da taşıyabilmektedir. Kuşkusuz bu kullanımlar tamamen temelsiz veya kavramın siyaset literatüründeki gerçek içeriğiyle bütünüyle ilgisiz değildir; muhafazakârlığın değişime ilişkin genel bir ihtiyatlılığından veya dine yaptığı vurgudan söz etmek mümkündür (Özipek, 2011: 13).

Türkiye gibi ülkelerde, köklü bir felsefi geleneğe sahip olan muhafazakârlığın yeterince tanınmamasının ya da pejoratif bir kullanıma sahip olmasının nedenlerinden söz edilebilir. Özellikle modernleşme ideolojisinin ve ilerleme düşüncesinin egemen olduğu, radikal dönüşüm projelerinin geçmişin ve şimdinin muhafaza edilmesine veya var olanın korunmasına tercih edildiği veya edilmesinin zorunluluğunun neredeyse genel bir mutabakatı ifade ettiği ülkelerin entelektüelleri ve/veya politikacıları arasında muhafazakârlıktan çok devrimci siyasi ideolojilerin çekici bir alternatifini ifade ettiği görülmektedir. Ülkemizde geleneksel kurum ve değerlerin muhafaza edilmesi duyarlılığıyla ilgili bir dünya görüşü olarak anlaşılan muhafazakârlık yerine, toplum olarak geri kalmamıza neden olan bu kurum ve değerlerin aşılmasını, devlet aracılığıyla toplumun şu ya da bu yönde dönüştürülmesini hedefleyen sağ ve sol ideolojilerin revaçta olduğu görülmektedir (Özipek, 2011: 14). Bunun sonucu olarak köklü bir entelektüel geleneğe sahip olan muhafazakârlık bilinmemekte ve siyasi düşünceler tarihindeki

yeri ve önemi anlaşılmamaktadır. Genellikle dindar olmak ya da değişime karşı olma tutumuyla, pejoratif bir anlam yüklenerek özdeşleştirilmektedir. Ancak ne muhafazakârlık bir düşünce geleneği ve bir ideoloji olarak bu iki konudaki yaklaşımlarına indirgenebilecek kadar basit ve yüzeyseldir, ne de tüm muhafazakâr düşünürlerin bu iki konuda genel bir mutabakatlarından söz etmek mümkündür. Sonuç olarak Modern zamanların hem bir parçası hem de muhalifi ve Batı tarihinde zengin bir felsefi mirasın taşıyıcısı olan muhafazakârlık, içinde yaşadığımız çağa damgasını vuran siyasal düşüncelerin en önemlilerinden birisidir (Akkır, 2006:7).

Önemini her daim sıcak tutan Muhafazakârlık geniş anlam ile bir milleti diğer milletten ayıran, fark ettiren özelliklerin korunması ve korunarak geliştirilmesidir. Milleti kültürel ve siyasi anlamda sürekli ve istikrarlı kılan unsurlara ve değerlere bağlı kalarak, onları canlı tutarak kaynağı tahrip etmeden yenilikçi tavır takınmaktadır. Değişme karşısında ne peşin kabul ne de peşin ret söz konusu olabilir. Neyi ne ölçüde korumanın gerekli olduğunu fark edemeyen toplumlar neyin ne ölçüde değişeceğini de kestiremezler. Bundan dolayı Muhafazakârlar değişmeye romantik bir gözlük ile bakmazlar ve gerçekçidirler. Muhafazakârlar, yenilik ve değişimin cazibesine katılarak manevi kültürün önemli bir bölümünü devre dışı bırakarak akılcı, faydacı, maddeci bir felsefede kurtuluşu aramanın hüsrana sonuLANDIĞINI deneyimlemişlerdir. Bundan dolayı günümüzde bilhassa batı sanayi toplumları Muhafazakârlaşma eğilimi içine girmiş ve toplumu koruyucu politikalar geliştirilmiştir. Koruyucu politikaların esas nedeni ise maddesel olana eğilimi artan toplumun ne olduğunu yani maddesel olandan farkının ne olduğunu unutmamasıdır. Çünkü Ekonomik kalkınma meselelerini çözen ve refah toplumu haline gelen ülkeler sosyal ve kültür hastalıklarıyla uğraşır olmuşlardır. İnsanoğluna 20. asrın en önemli derslerinden biriside bu olmuştur. Muhafazakârlık, mevcut değerleri bugüne taşımaktır, muhafaza edilmesi gereken milli manevi değerleri muhafaza etmektir. Muhafazakârlığın iki zıt kutbunda ise reaksiyonerler yani tutucular, gericiler ile radikaller yani devrimciler, ilericiler bulunur. Bu iki kutba göre muhafazakârlar da orta yolu tutmuş mutedillerdir, denebilir (Yalınkılıç, 2007, 22-23).

Muhafazakâr düşünce ve siyaset Avrupa kaynaklı bir düşünce geleneğinden gelmektedir. Bu nedenle iki muhafazakârlık biçiminin en belirgin örneği İngiltere ve Fransa'da karşımıza çıkmaktadır. Felsefi muhafazakârlığın ana kaynağı İngiliz muhafazakârlığıdır. İngiltere'deki toplumsal değişimler

kendiliğinden meydana geldiğinden, değişim ve gelenek arasında bir kopukluk, dolayısıyla bir gerilim ortaya çıkmamıştır. Değişim zamanın şartlarına göre geleneğin kendisini ayarlaması olarak algılanmıştır. Başka bir ifadeyle değişim ve gelenek birbiriyle çatışmamış; uzlaşmıştır. Siyasi muhafazakârlık ise; Kıta Avrupa'sında ve modernleşmenin ihraç edildiği ülkelerde ortaya çıkmıştır. Fransa'daki devrim sonrasındaki muhafazakâr düşünce, siyasi muhafazakârlığın belirgin örneğidir. Devrim sonrası, Fransa'daki muhafazakâr düşünce reaksiyonerdir. Devrimle gerçekleşen ani değişime tepkidir. Değişime karşı, geleneği savunmaktadır (Bıdık, 2007: 69). Dolayısıyla muhafazakârlık; geçmişle gelecek arasında bir köprü ve bir bağlantıdır. Bu bağlantıyı kurarken geçmişten gelen ve bugün için toplum tarafından benimsenmeyen gelenekleri kabullenmemektedir. Eğer kabullenmiş olsaydı; köleliğin sırf gelenek olduğu için bugün muhafazakârlarca kabullenilmesi gerekirdi. Kökensel olarak muhafazakâr ihtiyatlılığı İngiltere de iki kişiden örnekle temellendirebiliriz. Hume'un bilgi felsefesi, çağdaşı ve siyasi liberalizmin fikir babası John Locke'da olduğu gibi “saf akla” değil, “tecrübe”ye dayanır. Bilginin kaynağına ilişkin bu yaklaşım, görünürde iki kavram arasındaki yalın farklılık gibi görünmekteyse de bu, evren, dünya, devlet, toplum, birey, siyaset, otorite gibi birçok değere ilişkin bakış açısını belirleyen bir ayrımdır. Avrupa'nın modernleşme döneminde bilgiyi saf akla dayandıran düşünürler, toplumların tüm tarihsel ve kültürel kazanımlarını bir kenara bırakan bir toplum ve devlet tasavvuru geliştirmişlerdir. Bu düşünce geleneğinde yer alan düşünürler, insanın tarihten, kültürden, dolayısıyla dinden, gelenekten, görenekten, alışkanlıklardan ve teamüllerden bağımsız işleyen bir akla sahip olduğunu kabul ederler. Buradan hareketle, bireylerin tüm bunlardan bağımsız biçimde toplumu ve devleti her defasında yeniden sil baştan yaratabilecekleri sonucuna varırlar. Avrupa'da gelişen ve zamanla dünyanın değişik yerlerine yayılan tüm devrimci düşüncelerin kaynağı bu felsefi yaklaşıma dayanır (Çaha, 2004: 16).

Felsefi bir düşünce ve siyasi bir tavır olarak muhafazakârlık mevcut siyasi, sosyal ve ekonomik düzenin değerine ve mümkün olduğunca korunması gerektiğine inanır. Bu düzen, nesiller boyunca yaratılan gelenekler ve kurumlar, zamanın ve deneyimin zorlu sınavından geçmiş ve kendini, doğruluğunu ve işlerliğini ispatlamıştır. Dönemden döneme değişiklik gösteren muhafazakâr siyaset ve izlenen buna uygun ekonomik açılımlar dışında, muhafazakâr ruh halinin iki temel özelliği vardır: insan doğasına, köksüzlüğe, denenmemiş

buluşlara güvensizlik ve tarihsel süreklilik ile geleneksel çerçeveye duyulan güven (Örs, 2010: 117-118).

Stanley Parry'e göre liberalizm ve muhafazakârlık, temelde Batı uygarlığının "kendi içindeki krizin" ve bu krize verilen birbirinden radikal biçimde farklı iki cevabın ürünü olarak dünyaya gelmişlerdir. Bu iki farklı tepkiden, muhalif cevabı temsil etmesi bakımından muhafazakârlık bir "olumsuzlama felsefesi" olarak nitelendirilebilir. Anthony Giddens, muhafazakârlığı sağcılıktan ayırmaktadır. Friedrich Hayek'e göre ise muhafazakârlığa klasik iki uçlu siyaset yelpazesinde bir yer bulmaktansa, bir ucunda Liberalizm, diğer ucunda Sosyalizm ve üçüncü bir ucunda Muhafazakârlığın yer aldığı üçgen formatı yeni siyasal konumlandırmaya daha uygundur. Michael Oakeshott'a göre muhafazakâr olmak, aşına olunanı bilinmeyene, denenmiş denenmemişe; gerçeği gizeme; fiili olanı olası olana, sınırlıyı sınırlanmamışa; yakını uzağa; kâfiyi çok bol olana; elverişliyi mükemmele ve şu anki gülüşü hayali neşeye tercih etmektir. Görüldüğü gibi çok biçimli olan muhafazakârlığın aynı şekilde birçok da tanımı ortaya çıkıyor. Hem bir tutum hem de topluma yol gösteren bir ideoloji olması da bu farklı anlamlandırmalar sayesinde meydana gelmektedir (Akdoğan,2003: 10). Kirk'e göre, ise "Dünyanın hemen her yerinde muhafazakârların çoğunluğu yetersiz servete ve gösterişsiz mevkilere sahip bireylerdir. Bu muhafazakârlar kendilerini öncelikle ekonomik rekabete veya yaşam standartlarına adamamışlardır... Sıkıntı zamanında muhafazakâr kişiye gücünü veren özellik, bütün sosyal sınıfları ortak bir amaç için birleştiren bir düzene ve düzen vasıtasıyla toplumun adalet ve özgürlük için yaşayabileceğine olan inancıdır. Gelenek, basiret ve devamlılık muhafazakârların düsturlarındandır." Yine ona göre, Muhafazakârlar, tarihsel geçmiştten beslenerek süreklilik arayanlardır (Kirk, 2005: 11-18).

Halis Çetin (Çetin, 2004: 88) ise muhafazakârlığı yaptığı derleme ile bize detaylı şekilde şöyle açıklar: "Muhafazakârlık; hakikatin ve hikmetin kuşatıcı gücü: statik bir yaşamın huzuru; kişinin toplumsal bütünlük içerisindeki konumu ve rolünün bilinci; bu bilincin ürettiği kendini kozmosun bütünselliği için feda etmek, kendini toplum içinde terbiye etmek, isteklerini kontrol etmek, kurulu düzen içerisindeki hiyerarşisinin gereklerine uymak, toplumun/devletin üzerine yüklediği ödevlerini şikâyetsiz yerine getirmek erdemlerini öne çıkarır. Bu yüzden, muhafazakârlık modern değişimin ideolojik dünya inşasına karşı bir kültürel korunma ve kapanmayı temsil eder. Bu bağlamda muhafazakârlık; ideoloji ve bilim gibi modern araçlarla evrensel bir medeniyet algılamalarına ve

yöntemlerine (zorlama, çatışma, diyalektik gibi) karşı çıkarak yerelliğin/özgünlüğün kültürel birikimine ve uyumuna saygıyı önceler. Muhafazakârlık; bu yüzden dönüşüme değil, değişime; statükoculuğa değil, ilkelliğe; kişiselliğe değil kurumsallığa; geçici olana değil kalıcı olana yönelik bir dünya/düzen korunmasını temsil ettiği için; olanın, zaten olması gerekenlerin süzgecinden geçerek oluşan “mümkünlük” olduğuna inanmak üzerine kuruludur. Muhafazakârlık, Tanrısal Aklın, kozmolojik bütünselliğin, tarihsel birikimlerin, kültürel mirasın kendiliğinden oluşturduğu “yasa”ların ve onların” ruhu”nun dönüştürülmesi konusunda savunmacılıktan ziyade, reaksiyonerliği temsil eder. Bu yüzden muhafazakârlık, bir var kılış/kuruluş/kurtuluş ideolojisinden ziyade, tüm bunlara yönelik “karşı duruş” misyonunu simgeler.”

1.2. Tutum ve İdeoloji Arasında Muhafazakârlık

Muhafazakârlığın kavramsal bilgisi dışında ideoloji olup olmadığı konusu üzerinde de durmak gerekmektedir. Çünkü sözlüksel anlamıyla bir “tutum” halini vurgulayan muhafazakârlığın toplum içinde günlük alışkanlıkları koruma gibi bir yönü de bulunmaktadır. Muhafazakârlık bir İdeoloji mi, yoksa her ideolojide karşılaşılabileceğimiz zihinsel bir tutum mudur? Muhafazakârlığın özelliklerini araştırmak, komünizm, faşizm ve nazizm gibi sert ideolojilere göre daha sorunludur. Öncelikle, muhafazakârlığı kavramsallaştırma çabaları bazı zorluklara gebedir. Muhafazakârlık hakkında yürürlükte olan yaygın kanaatlerden biri, muhafazakârlığın Aydınlanma felsefesi ve Fransız Devrimi gibi modern bir milada sahip olduğunu ve tarihin bu anından itibaren reaksiyoner ve sert bir ideoloji olarak biçimlendiğini söyler. Diğer görüşe göreyse, muhafazakârlık, her insanda bulunabilecek, tarih-üstü genel eğilimlere ve kişilik özelliklerine karşılık gelmektedir. Özetle, ilk görüş, muhafazakârlığı tarihin içine çekmeye çalışırken diğeri onu tarih-dışı bir fenomen olarak tanımlar.(Mollaer, 2009: 29-30)

Muhafazakârlığı incelerken ortaya çıkan bu ikilemin kafa karıştırmaması ve bahsettiğimiz “muhafazakârlığın” hangisi olduğunu daha iyi anlatabilmek için ideoloji kavramını açıklamak yerinde olacaktır. Çünkü şunu unutmamak gerekir ki; toplumu yönetmek, yol göstermek, kendilerince görece diğer ideolojilere göre en iyiye götürme amacını güden bu fikir yapıları; en saf, en başarılı ve bilimsel olduğunu söyleyerek ideoloji kavramının dışında kalmayı, onu kötü olarak görmeyi yeğlemişlerdir. Nihayetinde bu çatışmada hepsinin bulunduğu yer aynı olmuştur. Grekçe “*eidose logos*“ terimlerinin terkiibinden doğmuş olan ideoloji

“*düşünceler bilimi*” anlamına gelir ve son iki yüz yıldır siyaset bilimi literatürünü oldukça meşgul eden karmaşık bir kavramdır. Günümüzdeki ideolojilerin çoğu gibi ideoloji kavramı da Fransız Devrimi döneminden kalmadır. Bu terimi ilk defa Antoine Destutt de Tracy (1754-1836) “Memoire sur la Faculte de Pencer” isimli tebliğinde kullanmış, “The Element of Ideology” (İdeolojinin Temel Esasları) isimli eserinde de geniş şekilde işlemiştir. Tracy ideoloji terimini, yeni bir ampirik fikirler bilimi olmasının yanı sıra hem radikalizmi hem de entelektüel ve pratik verimsizliği ima eden küçük düşürücü bir çağrışım içerisinde kullanmış, ayrıca ideolojiyi “siyasal bir doktrin” olarak tanımlamıştır. Ona göre ideoloji, teorilerin teorisiydi ve düşünceler bilimi olarak ideoloji, diğer bilimlerin önünde gittiği için bilimlerin kraliçesiydi (Vural, 2007: 38).

İdeoloji, geleneksel “toplum haritaları”nın modern çağlarda faydalarını yitirmelerinin sonucudur: yeni bir toplum anlamları “haritası” türetme çabası olarak da görülebilir (Mardin, 2013: 20). İdeolojinin ayırıcı özelliği olarak, bir eylemi koşullayacak biçimde örgülenmiş olan fikir yapılarına dikkat çekilir. Ancak bu bir eylem programı etrafında gerçekleşebilir. Manifestik fikri yapılar ile gündelik hayat içindeki “tutum alma” davranışlarının her ikisinin eylemi belirleme saiki bulunsa bile, iki ideolojik tarz ile söz konusu eylem arasındaki mesafe arasında farklılık bulunmaktadır. Diğer bir anlatımla, ideoloji kavramının başlıca iki açılımı vardır. Bunlardan ilki günlük hayat içinde “tutum alma”lar olarak karşımıza çıkar. İdeolojinin bu anlamı, doktriner bir tutarlılık göstermez. Yapısı gevşek ve bilişsel düzeyi sınırlıdır. İdeolojinin ikinci anlamı, ideologlar düzeyinde bir işlenme ve sert bir yapılaşma ile karşımıza çıkar. Burada ideoloji, günlük tutum almaların pratik niteliğinin ötesinde bir kararlılığa sahiptir ve bilişsel derecesi yüksektir (Öğün, 1997: 12).

Bu anlamda ideoloji, toplumun nasıl olduğunu ve nasıl olması gerektiğini söyleyen, yani betimleyici ve normatif öğeleri olan bir düşünce sistemini ifade etmektedir. Bu çerçevede muhafazakârlık da, liberalizm ve sosyalizmle birlikte son iki yüzyılın siyasi düşünce tarihine ve pratiğine damgasını vuran bir siyasal ideolojidir. Fakat bilişsel derecesi açısından diğer ideolojilere göre daha kendi halinde ve bilimsellik çabası gütmeyen bir konumdadır (Özipek, 2011: 15). Muhafazakârlığın siyasal yönü, 19 ve 20. yüzyıl siyasetini derinden etkilemiştir. Ancak onun özgün yanı, genel bir felsefi ve duygusal bütün, bir düşünme biçimine, Mannheim’e göre “üslup sahibi” bir düşünme biçimine sahip olmasından gelmektedir. Muhafazakârlık, gelenekselciliğin özgül tarihsel

biçimlerini alır ve onu mantıksal sonuçlarına kadar geliştirir (Örs, 2010: 119). Özellikle muhafazakâr söylemin yükselişine sahne olan 20. yüzyılın son çeyreği, başta Amerika ve İngiltere olmak üzere, bu ideolojinin adını ve temel argümanlarını kullanan siyasi partilerin uzun süreli iktidarlarına sahne olmuştur.

Modern ideolojiler döneminin en etkililerinden biri olan muhafazakârlık Ömer Çaha'ya göre “siyasal tutum muhafazakârlığı” ile ”siyasal düşünce muhafazakârlığı” şeklinde ikiye ayrılır. Düşünce biçiminden farklı olarak tutumlardaki muhafazakârlık insanın tutumları ve davranışları itibariyle muhafazakâr olması anlamına gelmektedir. Genel olarak bir şeyi olanların onu muhafaza etme tutumunda oldukları göz önünde bulundurulduğunda “tutum olarak muhafazakârlık” esas itibariyle daha çok varlıklı kesimin geliştirdiği bir tutumdur. Muhafazakâr tutumun siyasete uyarlanması, iktidarın ne pahasına olursa olsun korunması şeklinde olmaktadır. İktidarın hangi niteliğe sahip olduğu burada mevzu bahis değildir. Bu bakımdan sosyalist rejimlerin de, dünün devrimci rejimlerinin de bugün itibariyle muhafazakârlıkları söz konusu olabilir. Buradan hareketle Robert Michels “*dünün devrimcileri yarının muhafazakârlarıdır*” der. Bir siyasal tutum muhafazakârlığı olarak, siyasal iktidara sahip olanlar iktidarlarını korumak için her yolu mübah addeder ve iktidarı tehlikeye sokacak her tür değişim talebine karşı direnç gösterir. Tutum muhafazakârlığı statükocu olup var olanı her şartta koruma eğilimindedir. Siyasal tutum muhafazakârlığını benimseyen iktidar odakları, iktidarlarını korumak için devrimciliklerini yitirebilir, hatta çok rahat biçimde otoriter politikalara başvurabilirler (Çaha, 2001: 97).

Edward Shills'in içyapısal yoğunluk derecelerini dikkate alarak yaptığı sınıflandırmalarda, muhafazakârlığı “tutum” olarak kavramsallaştıran görüş ile karşılaştırıldığında, muhafazakârlığın az şekillenmiş içeriğiyle ideolojinin özelliklerinden yoksun bulunduğu düşünülebilir. Buna göre, muhafazakârlık, teorizasyon katsayısı ve yoğunluk derecesi düşük yapısı ile ideoloji olarak sınıflandırdığımız fikir anlatılarından farklı bir yerde durmaktadır. Peki, muhafazakârlığın varsayılan düşük yoğunluklu muhtevası, onun ideoloji olarak sınıflandırılmasını engeller mi? Düşük yoğunluklu olduğu varsayılsa dahi, ideoloji, “toplum haritası” olarak –geniş anlamıyla- ele alındığında yoğunluk derecesi yüksek fikri yapılar olduğu gibi, bilişsel düzeyi daha düşük yapılarda ideoloji başlığı altında ele alınabilmektedir (Mollaer, 2008: 39-40). Muhafazakârlığın bu şekilde paradigmatic belirsizliği yani nerede neyin kabul edileceği ya da reddedileceğinin açık olmaması onun eleştirilen yönleridir. Bu

nedenle Hayek muhafazakârlığı “esnek bir ideoloji” olarak görmektedir. Bu tutumun doğal neticesi olarak kimi zaman farklı ideolojik ve siyasal hareketlerle muhafazakârlık, aynı kutupta yer almakta ya da dışarıdan bu şekilde bir birliktelik gözlemlenmektedir. Muhafazakâr tutumun böylesi dilemması onu pragmatik bir konuma götürmektedir (Safi, 2005: 15).

Eğer muhafazakârlık ideolojiler çağı olarak kabul edilen modern döneme özgü ise, onun bir ideoloji olduğunu tahmin edebiliriz. Her ideolojide rastlanan zihinsel bir tutum olarak muhafazakârlık tezini hatırlarsak böyle düşünmek kesinlikle daha faydalıdır. Bir tutum olarak alındığında uçsuz bucaksız, tarih-üstü başedilemez bir söylemle karşılaşmış oluyoruz. Çünkü tutum olma tezi muhafazakârlığı kendine has özellikleri olan felsefi-ideolojik bir dil olarak konumlandırmanın karşıtı olarak çalışmaktadır. Nihayetinde ise muhafazakârlığı nesneleştirmenin ve ideoloji eleştirisinin malzemesi kılmanın önüne geçiyor. Zira muhafazakârlığın iddiası, çoğu zaman onu insan doğasının kadim bir ilkesine indirgeyerek doğallaştıran bir görüşü temel alır. Tahmin edileceği gibi tüm bu kurgunun ardından muhafazakârlığı ideoloji olarak ele almak ve eleştirmek imkansız hale gelir.(Mollaer, 2011: 66) Oysa öznel tepkiler ve gösterilen dirençler ne olursa olsun, tarihin büyük mirasını nesnelleştirdiğimizde büyük kırılmaların var olduğu ve düşüncelerin antagonistik (karşıt) bir tarzda ve ideolojik bir mahiyette ortaya çıktığı görülmektedir. İdeolojiler, tarih dışı psikolojik olgular olmaktan çok belirli bir toplumsal-tarihsel arka plana sahip ve taşıyıcı toplumsal güçleri bulunan fikir yapılarıdır. Muhafazakârlık da tarihsel olarak ideolojiler çağının mensubudur.(Mollaer, 2008: 42)

Bunu, muhafazakârlığı ideoloji bağlamında ele alan Mannheim da, muhafazakârlığın belli bir tarih ve sosyal duruma bağlı olması nedeniyle onu ideolojiyle ilişkilendirir. Mannheim’e göre liberalizm burjuva ideolojisine, sosyalizm proleter ideolojiye, muhafazakârlık ise aristokrat ideolojiye bağlıdır Öyle ki, ilk dönem muhafazakârların büyük bölümü aristokratlar, zenginler, unvan sahipleri ve sanayicilerden oluşmaktaydı Nisbet de, muhafazakârlığı bir ideoloji olarak tanımlama eğilimindedir. Zira ideoloji, sosyal, ekonomik, ahlâkî ve kültürel ideallerin siyaset ve siyasî güç olarak en iyi şekilde referans edilmesi durumunda bir anlam kazanır (Safi, 2005: 13). Fakat şunu belirtmek gerekir muhafazakârlığın bir ideoloji olduğunu söylemek başta Michael Oakeshott gibi bu değerlendirmeye toptan itiraz edenler olmak üzere, derece derece bütün muhafazakârları tedirgin etmiştir. Örneğin Andrew Vincent, muhafazakarlığın neden tutarlı fikirler bütünü

ya da bir diğerk deyişle ideoloji olarak ele alınmadığı hususunun, onun pragmatik, durumsal ve mizaç olarak ele alınmasından kaynaklandığını ileri sürer.(Akıncı, 2012: 50).

Muhafazakâr düşünce yapısı tedavülde olan tüm ideolojilerin, “Kendi yeryüzü cennetleri doğrutusunda” kurguladıkları yapay toplumların, hep “olması gereken topluma”, yani gerçekte var olmayan ve ileride gerçekleşmesi de şüpheli toplumsal yapılara atıfta bulduklarına inanır. Muhafazakâr düşünürler, diğerk ideolojilerin aksine muhafazakâr düşünce evreninin “olması gereken” değıl hali hazırda “olan” toplumla ilgilendiğini kaydederler. Bu görüş de muhafazakârlığın dikotomik (zıtlıklara dayanan) bir özelliğini ortaya çıkarır. Zira her ne kadar “*var olan topluma*” ilgilendiğini beyan ederse etsin, ideolojiler çağının içinden konuştuğu için muhafazakârlığın da, ilgilendiğı toplumsal yapıların “*Varolan halinden*” çok “*Nasıl varolması gerektiğı*”ne dair çıkarsamaları vardır. İster Doğı ister Batı muhafazakârlığı olsun, her muhafazakâr akım, bu bağlamda bağılı bulunduğu dinsel kökene yönelik bir kurgulanmış “*yeryüzü cennetine*” sahiptir ve toplum eninde sonunda kendini bu olması gereken “*ideal toplum*” yolunda reforma tabi tutmalıdır (Dural, 2006: 56).

Ama yine de muhafazakâr kuramcı Kirk’e göre, muhafazakârlık ideolojinin reddini oluşturmaktadır ve bu ret edişin politikacıları sağduyuludurlar. Yani sağduyulu politikacılar ve ideolojik politikacılar birbirinin tam tersidir. Kirk’ün anlayışı şudur “gerçek muhafazakârlar, politikayı “*olabilir’in sanatı*” olarak görürken, ideolojistler politikayı “*toplumun transformasyonu ve insan doğasının değıştirilmesi için devrimsel bir araç olarak görürler*”. Kirk şuna işaret eder: “İdeolojiler; dinin, geleneğın, göreneğini, adetlerin, emirin ve eski müesseselerin düşmanlarıdır... Ütopya doğru yürüyüşlerinde ideolojiler merhametsizdirler”. Doğrusu batılı ideologlar mütemadiyen mevcut hükümdarlıkları yıkmak için, baskı altında olanları özgürlüğe kavuşturmak adına “dini hedef ve doktrinlerin yerine seküler olanlarını koymaya” yönelmişlerdir. Ayrıca Kirk, ideologları “insanoğluna dünyasal bir cennet sunan fakat gerçekte bir dizi yeryüzü cehennemi yaratan” bir formül öneren kişiler olarak tanımlar (Sullivan, 2004: 154). Görüldüğü gibi muhafazakâr algıda ideolojinin sakıncalı oluşu 20. yüzyılda da değışmiyor. Aynı zaman da bu söylemle beraber muhafazakârlığın bir dönüştürme, tahrip etme ve düzeni bozma hali değıl; tüm bunları yapabilecek fikirlere karşı durma ve olabiliyi uygulama hali olduğunun vurgulandığını anlıyoruz.

İngiliz sosyo-politik yapısını inceleyen Peter Viereck de muhafazakârlığı, “bir düşünce tarzı” olarak görmekte ve muhafazakâr mizacın herhangi bir ideoloji veya partiyle ilişkilendirilemeyeceğini belirtmektedir. Samuel Huntington da benzer biçimde muhafazakârlığın gelenek, tarih ve tecrübe gibi temel özelliklerinden dolayı “durumsal” olduğunu ifade eder. Ona göre muhafazakârlık, bir grubun veya toplumun amaç ve çıkarlarından öte, birey ve grupların toplumdaki ilişkilerine bağlıdır. Tutum olarak muhafazakârlık “değişim ve devrim” karşıtlığı ile özdeşleşmiş görünmektedir. Muhafazakâr bir bakış açısıyla devrimler, çoğu zaman karmaşa ve boşluk getirmektedirler. Oysa muhafazakâr tutum için önemli olan toplumsal uyum, süreklilik ve düzendir. Bununla birlikte modernizmin getirdiği yeniliklere karşı olması bakımından da muhafazakârlığın tutumu dikkat çekicidir. Buna göre eğer yenilik, düzenin korunması ve pekişmesi yönünde ise kabul edilecek; değilse bu tür yeniliklerin karşısında olunacaktır.(Safi, 2005: 12) Bu fikre göre ise muhafazakârlar bunda çok haksız sayılmaz. Çünkü Edmund Burke’ün Jakobenizm karşısındaki ünlü çıkışlarından başlayarak muhafazakâr düşüncenin felsefi entelektüel tarihi, ideoloji karşıtı bir tutumu ilkeleştirmiştir. Muhafazakârlık politik eylemi ideolojik tabanı üzerinden, dargörüştülüğü anlatan bir çocukluk hastalığı olarak telakki eder. Kendi konumunu ideolojiler üstü derin fikirlerin dünyası olarak algılar ve ideolojilere karşı yer yer sert bir üslup takınır. Muhafazakârlık kendisini, ideoloji-üstü (yer yer anti-ideolojik) negatif bir entelektüel hareket olarak sunulsa da, tarihsel olarak durduğu yer ideolojilerin mekânıdır. Dolayısıyla muhafazakârlık, ister istemez çok sayıda ideolojiyle örtüşerek karşımıza çıkar. Ama muhafazakârlığın ideolojiler karşısındaki endişesi sahicidir ve dikkate değerdir.(Öğün, 2006: 561-563)

Şunu da belirtmek gerekir ki anti-ideolojik muhafazakârlık görüşünün gerekçeleri arasında özgül gerçekliklere dayanan yanıyla muhafazakârlığın genel ideolojik ilkelere sahip olamayacağı da vardır. Yalnız bu belirtilen tez hemen bir adım sonra sorunlu hale gelmektedir. Çünkü Burke’ten Oakeshott’a muhafazakâr düşünürlerin, rasyonalist ilke siyasetine karşı belirgin bir tepki geliştirdiğini düşünürsek, tezin sallantılı halini de hissetmiş oluruz. Bu düşünürlere göre, insan akıllı, toplumsal bir yeniden yapılanmayı başarabilecek bir kapasiteye sahip değildir. Muhafazakârlığın manifestik bir ideolojik yapı arzetmemesi, tam da bu “*rasyonel-modern siyasi bilgiye karşı kuşkucu tavrı*”nın bir neticesidir ve aslında bu tavrın kendisi bir toplum haritasının koordinatlarını gösterir (Mollaer, 2009:

33). Muhafazakârların ideolojiler karşısındaki duruşları ölçsüz düşlerin filozofu Eflatuna karşı Aristo'nun sağduyulu karşı çıkışına benzetilebilir. Aslında muhafazakârların ideolojilerden kaçmalarının ana sebebi, onları, yani ideolojileri, Platonik ya da nominalist felsefi temellere sahip bir soyut yapılanma üzerinden “toplumsal mühendisliğe” soyunan, deneme-yanılma metodunu insanlık üzerinde uygulamakta hiçbir sakınca görmeyen, gelecek temelli rasyonel kurgular olarak temellendirmeleridir. Muhafazakârlığa göre mevcut toplumun sıkıntıları ve acılarına yeteri kadar maruz kalan insanlar üzerinde oynanan bu oyun gayri ahlakidir. Muhafazakârlığın derimin dile getirdiği politik eylem karşısındaki bu tutumunun Fransız ve Sovyet Devrimi'nin ardından yaşanan hayal kırıklıklarını dile getiren Anatole France, Arthur Koestler, Albert Camus ve George Orwell gibi yazarların dikkat çektiği edebiyatlarda ve ahlak felsefelerinde son derecede berraktır (Öğün, 1997: 160-161).

Muhafazakâr düşünce; aristokrasinin, soyluların öncülüğünde, yeni toplumsal düzen içerisinde yer edinmeleri sorunlu sınıf ve kesimler adına, yaşanan değişimin hızından niteliklerine ve beraberinde getirdiklerine kadar baştan sona topyekûn bir sorgulama ile bir zemin kurmayı başaracaktır. Şunu bir kez daha açıkça belirtmek gerekir ki zihinsel durum olarak muhafazakârlık insanlık tarihinin başlangıcına kadar iner. Ama bir siyasi ideoloji olarak Avrupa'da yaklaşık olarak üç yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Önce Avrupa'da belirginleşen ve diğer ideolojiler gibi zaman içinde bütün dünyaya yayılan muhafazakâr siyasi ideolojinin kalkış noktasında bir karşı ideoloji olarak belirginleşmesi, görece düşük bilişsel yoğunluğuyla birleşince ilginç bir biçimde-Marksizm'i çağrıştırmıcasına- ideoloji bir tür “yanlış bilinç” –ya da eksik hakikat- durumu olarak damgalanmış ve muhafazakârlık karşıt bir ideoloji olarak yer almıştır. Fakat muhafazakâr ideolojinin asli bileşenleri, bu tarihsel çatışmanın izlerini taşıyor ve muhafazakârlığın ideoloji (k) olmaktan kaçışının bir ideolojinin karakteristiklerinden biri olduğunu anlatır (Mollaer, 2008: 43). Son olarak toplayıcı bir tanımla bitirmek gerekirse muhafazakârlık, Aydınlanma'ya, onun akıl anlayışına, bu aklın ürünü olan siyasi projelere ve bu siyasi projeler doğrultusunda toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan; rasyonalist siyaseti sınırlamayı ve toplumu bu tür devrimci dönüşüm proje(ci)lerinden korumayı amaçlayan yazar, düşünür ve siyasetçilerin eleştirilerinin biçimlendirdiği bir siyasi felsefeyi, bir düşünce geleneğini ve zaman içinde onlardan türetilen bir siyasi ideolojiyi ifade etmektedir (Özipek, 2011: 18).

1.3. Siyasal Bir Düşünce Akımı Olarak Muhafazakârlığın Doğuşu ve Gelişimi

Muhafazakârlık hakkında görüş birliği bulunan az sayıdaki konudan biri, muhafazakârlığın doğuşu hikâyesidir. Muhafazakârlık, Fransız Devrimi'ne tepki olarak ortaya çıkmış ve o tarihten itibaren modernliğe yönelik eleştirilerin bereketli bir kaynağı olmuştur. Bu konuda hemen herkes hemfikirdir (Mollaer, 2011: 65). Muhafazakâr siyasi ideolojinin felsefi, sosyolojik ve siyasi olmak üzere üç ana kaynağından söz edilebilir. İlk olarak muhafazakârlık, 18. yüzyıl Aydınlanmasının ortaya çıkardığı felsefi değişim ve dönüşüme, özellikle Aydınlanmanın ürünü olan evren ve insan tasarımlarına bir cevap olarak şekillenmiştir. Bu anlamda Aydınlanma, felsefi bakımdan muhafazakârlığı vücuda getiren tarihsel bir kopuş anını ifade etmektedir. İkinci olarak muhafazakârlık, özellikle sanayi devrimiyle birlikte gelen altüst oluşların, bu süreçte tahrip olan sosyal değer ve kurumların sığınaksız bıraktığı kitlelerin güvenlik ve aidiyet ihtiyaçlarının zemininde yeşermiştir. Son olarak muhafazakârlık, Fransız Devrimiyle başlayan radikal siyasi değişimlere, devrimci kopuşlara ve onun topluma yönelen projelerine duyulan bir tepkiyi ifade etmektedir (Özipek, 2010b: 106). Dolayısıyla, sanayileşme, devrim korkusu ve demokratikleşme muhafazakâr düşüncenin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Muhafazakâr düşüncenin fikir babası Edmund Burke olarak gözükmekle birlikte bu eğilimi David Hume'a dayandıranlarda bulunmaktadır. Belirtildiği gibi Fransız Devrimi modern anlamda milat olarak alınsa da, muhafazakâr tutum söz konusu olduğunda genel ve çok eski bir anlayıştan bahsetmiş oluruz. Cemil Meriç için muhafazakâr düşüncenin babası Burke idi ve O “ *kendini korumak isteyen bir dünyanın peygamberi idi. Yaşayan ve yaşayacak olan bir dünyanın*” (Yılmaz, 2001: 92).

Muhafazakârlığın doğuşu 18. Yüzyıla rastlamaktadır. Her ne kadar bu dönemden önce var olan siyasal düşünce içerisindeki bazı metinleri muhafazakâr olarak nitelendirebilmek mümkünse de, Vincent'in deyimiyile bunlar “*bilinçsiz muhafazakârlıktır*”. Felsefi muhafazakârlığın ana kaynağı İngiliz geleneğidir. İngiliz geleneği aynı zamanda daha “özgürlük” ve “insan” eksenli Anglo-Sakson modernleşme anlayışının da yaşandığı bir gelenek. Bu geleneğin doğurduğu siyaset düşüncesi liberalizmdir. Dolayısıyla İngiliz Anavatanlı muhafazakârlık büyük ölçüde liberalizm tarafından kuşatılarak tekâmülünü sağlamıştır. Bunun, İngilizlerin dediği gibi “*vice versa*”sı, yani tersi de doğrudur. Bu dünyada muhafazakârlık liberalizmin çekim alanı içinde kaldığı gibi, liberalizm de

muhafazakârlığın çekim alanı içinde kalmıştır. Yirminci yüzyılın sonunda liberalizmle muhafazakârlık arasındaki felsefî ve siyasî buluşmanın arkasında aslında bu gelenek yer almaktadır. Anglo-Sakson dünyadaki değişimler ve dönüşümler “saf akıl” eksenindeki dönüşümlerle sarmalanmadığı için burada “değişim” ile “gelenek” birbirinden kopuk şeyler olarak algılanmamıştır. Değişim, geleneğin zamanın şartlarına göre kendisini işlevsel yönde yenilemesi şeklinde algılanmıştır. Bu dünyada “süreklilik” ile “değişim” birbirlerini dışlamayan, aksine tamamlayan iki değer olarak kabul edilmiştir (Çaha, 2004: 17).

Modern anlamıyla muhafazakârlık, 1790’a Edmund Burke’ün kaleme aldığı *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler*’in yayınlanmasıyla ortaya çıkmıştır. (Akıncı, 2012: 54) Muhafazakârlığın üzerine takındığı esas özellik modern akıllı tanrılaştıran kurgusal toplumsal haritalarına karşı tepkidir. Fakat temel yönelimi modern olmamakla birlikte modern temelli bir düşünce olduğunu da tarihsellik içinde saklayamamaktadır muhafazakârlık (Çiğdem, 2012: 40). Çünkü muhafazakârlığın varlığını modernliğin kalkış noktalarında gösterdiği tepkiye borçlu olduğu doğru olsa bile, burada çatışmacı bir diyalektiğin sonucu olan mutlak bir karşı duruştan ziyade melez bir ilişki söz konusudur. Muhafazakârlığın modernleşmeye karşıtlığı güçlü olmadığından onu bir anti-tez olarak sınıflandırmak zor görünüyor. Bu ancak, modernliği katı bir rasyonalist özle, muhafazakârlığı da uslanmaz bir akıl düşmanlığıyla tanımlarsak mümkün olabilir (Mollaer, 2011: 64).

Muhafazakâr düşüncenin önemli temsilcisi Burke (1729-1797) hala kaynağı oluşturan temel düşünceleriyle bu akıma yön vermektedir. Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler kitabı döneminin muhafazakâr tepkisini açıkça göstermektedir. Klasik gelenekçiliği, gerçeği geçmişte bulan ya da geçmişi özleyen öğretilerin genel adı olarak tanımlayabiliriz. Russell Kirk’e göre Burke’ün kitabının büyüklüğünü ve önemini anlamak için, baştan sona dikkatle okumak gerekir. Heyecanın en şiddetli anında yazılmış olması nedeniyle bu kitap, sosyal düzenin gözleri önünde eridiğini gören büyük bir adamın hiddetini bütün çarpıcılığıyla yansıtır. Burke adeta “konusuna bir yılanın avına yaklaştığı gibi yaklaşır”. Bununla birlikte cümleleri başarılı ve tecrübeli bir devlet adamının özellikleri olan gözlem keskinliği ve hikmet sahipliği ile doludur. Fransız devrimci hareketinin hezimetle uğramasında bu kitabın büyük payı vardır (Kirk, 2005: 17). Burke Anglikan Trinity Kolej’de öğrenim görmüştür. “The Reformer” adlı haftalık yazın dergisinin editörlünü yapmıştır. Bu dergide Dublin toplumunun beğeni ve

ahlakının yeniden inşa etmesini sağmaya çalışan Burke, hukuk öğrenimini yarıda bırakmıştır. İrlanda asıllı Burke İngiliz Parlamentosu üyesidir. Siyasi yaşamına 13 Haziran 1765’de Başbakan olan Lord Rockingham’ın onu başbakanlığa geldikten dört gün sonra özel sekreteri olarak atamasıyla adım atmış ve aynı senenin sonunda milletvekili seçilerek meclise girmiştir (Ceylan, 2007: 25). Amerikan bağımsızlık hareketini desteklemiştir. Ne var ki Fransız Devrimi’ karşı bir türlü olumlu gözle bakamamıştır. Karşı çıkışının temelini ihtilalle gelen dizginlenemez devrim anlayışı oluşturur. Burke de oluşan şey içinde bulunduğu toplum yapısıyla ilgilidir. İngiliz faydacılığının getirdiği somut özgürlük anlayışına aklı yatıyor. Ona göre İngiliz özgürlük anlayışının, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin evrensel, her yerde herkes için geçerli olan soyut özgürlükleriyle hiçbir ilgisi yoktur. Soyut olan Burke için toplumu bilinmeze götüren bilinmeyen için bilineni yıkan demektir. Doğal olanın tüm insanlar için geçerli olmadığını düşünen Burke için “Doğal” esas anlamıyla uzun tarihi bir gelişmenin sonunda ortaya çıkmıştır. Tarih insan müdahalesinden ne kadar uzak olarak gelişirse toplumlarda o kadar kurgulanmamış yollardan gitme şansını elde eder (Sarica, 1987: 115-116).

Muhafazakâr düşüncenin kendini oluşturduğu dönemde Burke ve Joseph Maistre gibi ilk temsilciler muhafazakâr kelimelerini hiç kullanmadılar, ancak daha sonra Tocqueville gibi düşünürleri derinden etkileyen çerçeveyi oluşturdular. Özellikle Burke, Fransız gelenekselci karşı-devrimciliği, Alman siyasi romantizmi ve İngiliz liberal muhafazakârlığı gibi pek çok siyasi akımı etkiledi (Ceylan, 2007: 26). Yine Kirk’ün 20. Yüzyıldan gelen değerlendirmesine bakacak olursak, ister Liberaller ve ister muhafazakârlar için olsun Burke’ün kitabının önemi geçen yüzyıldan daha büyüktür. Günümüz devrimleri, 20. yüzyıl başlarındaki sığ iyimserliği dağıttı ve biz şimdi Rus ihtilalini Fransız İhtilalinin emsali olarak algılarız ve akıllara zarar Sovyet zorbalığı örneğinde Burke’ün tahminlerinin bütünüyle gerçekleştiğini gözlemliyoruz.

Burke biliyordu ki, bütünlüğü sağlayan eski değerlerin tamamı ile bağıni koparan devrimciler, güze ve teröre başvurmak zorundadırlar; hürmet ve basiret gibi muhafazakâr prensipleri reddeden bir toplum ancak bunlar vasıtasıyla yönetilebilir (Kirk, 2005: 17).¹

Muhafazakârlara göre siyasetin kendinden bir devlet işleyişi tekniğı çıkartılabilecek bilimi, evrensel ölçekte uygulanabilecek siyasal bir ideal ya da soyut insan hakları bütünü yoktur. Bu yüzden muhafazakâr önce Fransız Devrimi'nin taçlandırdığı yasalar önünde eşitlik ve yurttaş haklarına tepki duydu, sonra 19. Yüzyıl sonlarından İkinci Dünya Savaşı öncesine uzanan ve genel oy hakkı ile sembolize edilen demokrasi zemininin genişlemesine karşı çıktı, daha sonra da refah devleti uygulamalarına itiraz etti (Örs, 2010: 125). Siyasette muhafazakâr tutumun amacı, statükoyu korumak, reformlara temkinli ve tedrici bir destek vermektir. İngiltere'de Tori, Amerika'da Cumhuriyetçi, Fransa'da de Gaulle'cü ve Avrupa ülkelerinde Hıristiyan demokrat partiler muhafazakârdır. Ancak bunların muhafazakâr siyasi tavırları, toplumlarının durumlarına bağılı olarak birbirlerine benzemez. Örneğın muhafazakâr siyasi düşüncenin 19. yüzyıldaki durumu, İngiltere'de monarşi ve aristokrasinin bulunması nedeniyle değışim, aristokrasi ve monarşinin dönüşümüne dayanırken Amerikan toplumunda, aristokrasinin bulunmayışı nedeniyle ekonomik gelişmeleri referans almıştır. Fransa'da ise muhafazakârlık, Devrimin getirdiğı hızlı değışime karşı monarşinin yeniden kurulmasına çalışmıştır (Akkaş, 2003: 242-243).

---

¹ Konu ile ilgili farklı bir bakış açısını birde Muhafazakâr olmayan Benetondan aktarmakta yarar var. Korkuyla karışık koruma çabasıyla ortaya çıkan ve bunun içinde adadaki meclisinden tamamen kıta Avrupa'sında ki İhtilali kötölemeye girişmiş Burke muhafazakârlığı ile ilgili Beneton:

“Muhafazakâr doktrin olayların içinde doğdu. Bu doktrin, Burke'e ve takipçilerine göre Avrupa tarihinin dokusunda bir kopukluk olarak beliren bir büyük olaya, Fransız Devrimi'ne karşı bir tepkiden doğdu. Muhafazakârlığın ilk yazıları, koşulların ürünüdür, geçmişte kesintisiz bir geleneğın gücünden yararlanırken, devrimci fırtınanın süpürüp attığı şeylerin lehine yazılan mücadele metinleridir.

Dolayısıyla muhafazakâr doktrin, karşı-devrimci doğdu. Bu nitelik bir bakıma köktenci bir anlamda anlaşılmalıdır: Muhafazakârlar Devrim'in uygulamalarını mahkûm etmekle kalmıyor, devrimin ortaya attığı ilkeleri ta başından reddediyorlardı. Bu ilkeleri, toplumsal ve ahlaki insanın doğasına aykırı buluyorlardı. Muhafazakâr düşünce Aydınlanmaya, İnsan Hakları'na daha genel olarak modern siyaset projesine karşı çıkıyordu. Burke, tarih tarafından zorla devreye sokulmuşsa, tarihin mirasının yardımına kendisini kaptırılmışsa, bunun nedeni, kendisi için çok yüce olan değerlerin hüküm sürdüğü bir dünyanın sonun geldiğı sanısına kapılmış olmasıdır...”(Beneton, 2011: 11-12)

Helmut Dubiel ise muhafazakârlığı çıkış olarak kollara ayırmaz. Ona göre klasik siyasi muhafazakârlığın gösterilebilir tarih üstü bir içeriği yoktu. Ama görünüm biçimlerinin bütün tarihsel çeşitliliğine rağmen, yine de muhafazakâr yönelimleri tanıyabileceğimiz bir ölçüt vardı. Muhafazakâr toplum imgeleri içinde buldukları toplumu, varsayılan bir *status quo ante* yani tarihsel olarak gerçek kabul edilen, ama devrimci şekilde tahrip edilmiş bir eski düzen ışığında eleştirirler. Sıkı anlamıyla ilk muhafazakâr sosyal teorisyenler, karşı-devrimin teorisyenleriydi. Temsil ettikleri siyasi-entelektüel formasyon, burjuva devrimine karşı tepki/reaksiyon oluşumu idi. Eleştirilerinin silahlarını burjuva öncesinin cephaneliklerinden alıyorlardı (Dubiel, 2013: 158). Bu konu da Beneton'da aynı fikirleri paylaşmakta. Hiç ayrıma gitmeden İngiltere ve Fransa da oluşmuş muhafazakârlığı “*karşı devrimci an*” olarak nitelemekte.

Öğün (1997: 162) ise bu konuda yenilgi karşısında takınılan tavrın farklılıklar gösterdiğini söyler. “Muhafazakâr tavır ile reaksiyoner tavır ayrışır. Reaksiyoner entellektüalizm, sadece yenilgiyi değil, yenilginin koşullarını da gür ama yankı bulmayan bir haykırıyla reddeder. Şövalyelik ruhundan asla vazgeçmez. Bir kez tüfek icat olmuş, mertlik bozulmuştur. Reaksiyoner nidalar, boşlukta soylu daireler çizecek ve katı olan her şey gibi buharlaşacaktır. Muhafazakar ise daha pragmatik bir tutum gösterir. Siyah-Beyaz damalı şövalye elbiselerini çıkarır, gri tonlu müzakereci kıyafetlerini kuşanır. Yenilginin koşullarını tartışmaya hazırdır. Sesi hayli ölçülü; bir o kadar da kısıktır. Ama bu kısık ses, hayatın akustiği içinde sesin sahibini de şaşırtacak olan tuhaf ve beklenmedik yankılar bulacaktır.”

Burke ve ondan sonraki tüm muhafazakârlara göre toplum ne gevşek bağlarla birbirine bağlanmış bir fertler koleksiyonudur ne de aralarında değiştirilebilir parçaları olan bir mekanizmadır. Tüm muhafazakâr düşünürlerin ortak bir toplum tanımlaması vardır: Muhafazakârlara göre toplum; geçmişten gelip geleceğe uzanacak olan ve kendisine hiçbir şekilde müdahale edilmemesi gereken organik canlı bir yapıdır. Toplumun tarihselliği; organik, canlı, farklılaşmış ve karmaşık bir yapı oluşu muhafazakârlığın altını çizdiği hususlardır. Muhafazakârlara göre; toplum hem canlı hem de işlevsel açıdan farklılaşmış bir organizma gibidir. Onun gelişimi organizmanın gelişimine benzer. Değişik evrelerden geçer ve her evresinde kendine yeni şeyler kazandırır. Toplum zamanla koşullara göre işlevi bitmiş değerleri, kurumları yenileriyle takviye eder. Bu nedenle toplumsal değişim, koşullara ayak uydurmak için kendiliğinden ortaya çıkar. Toplumsal yapılara değişimi hızlandırmak veya toplumdaki herhangi bir

sınıfın çıkarı doğrultusunda değişime yön vermek amacıyla dışarıdan yapılacak müdahaleler toplumsal problemlere neden olmaktadır (Çaha, 2004: 19).

Burke için önemli kısmı oluşturan geleneksel toplumun Fransız Devrimince tehlike altında olması bu tutuculuk halini fikirsel savaşım ile birlikte ortaya çıkarmıştır. Owen Harries bu konuda farklı bir yaklaşımla “Burke’ün Düşünceler’i 1790’da basılmıştır; yani Devrimin en şiddetli tezahürlerinden, terörden, kral katlinden, kendi kendini, yavrularını yemesinden ve askerî bir diktatörlüğün ortaya çıkmasından önce. Dolayısıyla, Burke geriye değil ileriye bakarak yazıyordu. Kitap basıldığı zaman, Devrim İngiltere’de hâlâ çok popülerdi ve günün münevver fikirlerinin insanlığı hürriyete bir adım daha yaklaştırması olarak algılanıyordu. Çoğumuz Wordsworth’un “*Yaşamak saadetti o zaman*” tepkisini biliriz. Aynı şekilde, Charles James Fox’ın, “*Dünyada bu zamana kadar vuku bulmuş en büyük olay! Ve en iyisi!*” dediğini. O hâlde Devrimi yererken Burke İngilizler arasında popüler olan bir anlayışı yansıtmıyordu, akıntıya kürek çekiyordu. Katlandığı diğer maliyeleri yanında Fox ile yakın dostluğunu kaybetmek de maliyetin bir parçası olacaktı.” Yorumunu yapmaktadır (Harries, 2004: 92).

Muhafazakâr düşünce, teorilerin ve radikallerin soyut toplum modellerinin karşısına somut, mevcut toplumu koyar. Bu anlamda gelenek, tarih ve deneyime güvenir. Burke, Fransız Meclisi’ne seçilen devlet yönetiminde deneyimsiz, ancak belirli bir teoriye dayanan kişileri eleştirmiştir. İlerici düşünce yalnızca var olanı değil, mümkün olanı, toplumsal potansiyelleri belirli normlar ve hedefler çerçevesinde düşünmeye yatkındır. Muhafazakâr düşünce ise gerçek koşulların ortaya çıkardığı gerçek olgulara bakar, normları güncel olanlar açısından ele alır. Toplumların uzun dönemli serüvenini göz önünde bulunduran muhafazakâr düşünce içinde gerçekten yoksulluktan kırılanları görmezden gelen bir tür “*ahlaksızlık*” büyütme elverişli bir ideal “bütünlük” düşüncesi oluşturur. Bu düşünce aynı zamanda “*bugün*”e odaklıdır, geleceğe ilişkin toplumların uzun dönemli ihtiyaçlarını, değişim potansiyellerini görmezden gelir. İçinde değişme ve dönüşme dinamikleri olmayan, mevcut değişimi ancak işlevcilikle açıklamaya çalışan kapalı bir sistemden söz ediyoruz. Modern sınıfların ve sınıf mücadelelerinin bulunduğu toplumda “somut”, muhafazakârlar için “*devrim karşıtlığı*” sonucu doğurmuştur. Muhafazakârlık özgül bir çerçeve oluşturur, eldeki örnek olayla yola çıkar; geniş bir çerçeve yaratmaz, bu olguyu ortaya çıkaran yapı ile ilgilenmez. Oysa ilerici yalnızca olanla değil, olabilecek olanla,

yani soyutla ilgilidir. Dolayısıyla muhafazakârlık reformcu bile olsa, özgül ayrıntılarla, somut sorunları halletmekle ilgilenir (Örs, 2010: 136).

Amerika'da yeni muhafazakâr düşüncenin kurucularından olan Kirk, rasyonalist tarihçilerin muhafazakârlığı dört açıdan kullandıklarını iddia emektedir: Birincisi muhafazakârlık doğası gereği ne mistik, ne de ideolojiktir. İdeolojik olmayan muhafazakârlık, mevcut düzene moral değerleri yüklemeye çalışır. İkinci olarak muhafazakârlığın teorik temelden yoksun olduğu düşünceleri yanıltır. Çünkü entelektüel temellerini Burke'ün oluşturduğu büyük bir gelenek vardır. Temeli 14. Yüzyıla dayanan Hıristiyanlık felsefesinden etkilenmiştir. 18. yüzyıl düşüncesi, aklın öncülüğünde yeni bir metafizik doktrin oluşturmayı amaçlamıştır. Burke'ün metafiziği ise, Hooker ve Bramhall gibi İngiliz ruhani liderlerin felsefi görüşüne dayanmaktadır. Üçüncüsü muhafazakâr deneycilik, modern dünyada olduğu gibi bugünü yarına bağlamaz. Geçmiş ilkeler ortaya çıkarılarak mevcut olanın deneyimlerden istifade etmesi sağlanır. Böylece, temkinli hareket eden bir var olan ile mevcut olanı geçmişe bağlayan değerler sürdürülür. Bu deneyim yüzyıllarca filozoflar ve peygamberler aracılığıyla taşınmıştır. Dördüncüsü ise muhafazakârlık deneyi reddetme ve yerine ihtiyatı, ılımlılığı koymada durumsaldır. Muhafazakâr durumsallık geleneğe bağlıdır. Ani ve hızlı değişim, ilerleme adına gerileyebileceğinden, değişim temkinli yapılmalıdır. Değişim olmalı ama değişim, bireyleri ve toplumları geriye değil, ileriye götürmelidir (Akkaş, 2000: 19).

Burke'ün Fransız Devrimi'ne ilişkin görüşleri, doğrudan İngiliz siyasal hayatındaki düzen anlayışından hareket eder. Muhafaza talebinin neye tekabül ettiği de bu çerçevede anlaşılmalıdır. İngiltere merkezli bu düşünceye göre muhafaza edilmesi gereken öncelikle İngiliz düzenidir. Merkezi güçlerin ortaklığı ve egemenliğidir. İngiltere'de Burke ile doğan siyasal muhafazakârlık, İngiliz sosyal tarihsel değişiminin ve süreç boyunca kazanılmış hakların savunucusu ve koruyucusu olmak anlamında İngiliz siyasetinin asli unsurlarından biri olarak kabul edilir. Burke ile doğan muhafazakârlık, muhtevadan bağımsız olarak mevcut olan düzeni değil, temsil edici örneği İngiltere'de görülen ve evrimsel bir sürecin ürünü olarak değerlendirilen liberal toplumsal-siyasal düzeni ve bu düzenin süreklilik içindeki değişimi mümkün kılan kurumsal yapıyı savunmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda karşı çıkılması ve engellenmesi gereken, yerleşik olanın topyekûn tasfiyesidir. O dönemde de en büyük tehlike, devrim üzerinden alternatif ve evrensel bir değişim mekanizmasını harekete geçirme amacını taşıyan

Fransa'dır (Denli, 2010: 12). Ayrıca muhafazakârlık geçmişe kör veya düşüncesizce saygı duymaz. Geçmişin ve geleneğin saygı gösterileceği veya reddedileceği bazı yönleri ve özellikleri vardır. Bir taraftan akıl yeni toplumların yapılandırılması için uygunsuz bir enstrüman olabilirken, öte taraftan var olan toplumların ayırımı için çok değerli bir metottur. Bazı enstitülerin uygunluğunu ve uygunsuzluğunun veya zararlı özelliklerinin ayırımında yardım edebilir. Modern muhafazakâr doktrin, prensiplere sahiptir, düşüncesiz mistisizmden gelmez ve sosyal bilimlerle bütünlük içindedir (Barry, 2004: 35).

İnsanın mütevazı akıl kapasitesine, beşeri bilginin sınırlılığına ve toplumun, onu oluşturan bireylerin toplamından fazla bir bütün, bir organizma olduğuna ilişkin bu ön kabulleri, mantıksal olarak nasıl bir siyaset anlayışının izleyeceğini tahmin etmek güç değildir. Eğer insan, aile, gelenek ve din gibi kurum ve değerlerden bağımsız, salt akla dayanarak var olan dünyayı, insanı ve toplumu anlayabilecek bir akıl ve bilgi kapasitesine sahip değilse, bütün bir toplumu yeniden kurmayı öngören bir siyasetin zorunlu kıldığı bilgisel donanım da sahip değil demektir. Muhafazakârlar, siyasette akla yer vermeye değil, rasyonalizme karşıdır. Bu yüzden, ideal bir toplum projesi çizerek, otorite aracılığıyla tüm toplumu o proje doğrultusunda dönüştürmeyi öngören rasyonalist siyaseti ve çoğu kez onunla doğrudan ilişkili gördükleri devrim düşüncesini onaylamazlar. Bu yaklaşım, Fransız Devrimini eleştiren ve “*bir devrim, makul ve iyi olan(a götürülen) en son kaynaktır*” diyen Burke'den, Sovyet Devrimini eleştiren çağdaş muhafazakârlara uzanan genel bir siyasi tercihi ifade etmektedir. Bu mantıksal çizgiyi kısaca özetleyecek olursak, insan sınırlı bir varlıktır, akıl ve bilgi kapasitesi de buna bağlı olarak sınırlıdır; tek başına aciz kalabilen bireysel insan, ancak onu içine alan ve kucaklayan kurum ve değerlerle anlam kazanır ve güçlü olabilir; bizler, tek başına bir insanın bilinçli tasarımının ürünü olmayan aile, din, gelenek gibi değerlerin anlamını, önemini ve gerekliliğini tam olarak bilemeyiz; değer verilmeyi ve muhafaza edilmeyi hak eden bu kurum ve değerlerde içkin olan bilgeliği göz ardı ederek onları siyasi faaliyetin nesnesi durumuna getirmek, öngörülemeyen kötü sonuçlar doğurabilir; ve dolayısıyla siyaset sınırlı ve mütevazı bir etkinlik alanı olarak tesis edilmelidir. Muhafazakârlığın siyasette rasyonalizme yönelttiği eleştiriler, önyargının, ananenin, geleneğin ve otoritenin savunulmasını da beraberinde getirmektedir. Burke, insanın yaşamını saf akla göre düzenlemesini ve onunla uyuşmayan anane, gelenek ve otoritelerin reddedilmesini

temel alan Aydınlanmacı ve rasyonalist yaklaşımı bu yüzden eleştirmektedir (Özipek, 2004: 6).

1.4. Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Muhafazakârlık

1.4.1. Aydınlanma ve Muhafazakârlık

Muhafazakârlık açısından, ortaya çıktığı çağı farklı kılan ayırıcı vasıf veya bu vasfı belirleyici kılan temel nitelik nedir? Muhafazakâr siyasi ideolojinin doğumuna sahne olan yüzyılın, önceki ve sonraki yüzyıllardan ayırıcı vasfı, bu dönemin “Akıl çağı” olarak adlandırılan özelliğinde saklıdır. Rönesans ve reformun açtığı yolda ilerleyen felsefe, asıl ürününü, bilim ve teknikteki hızlı ve baş döndürücü gelişimlerle, üretimde niteliksel bir dönüşüme neden olan tekniklerim ve sosyo-ekonomik hareketliliğin birikimlerine sahne olan bu yüzyılda verecekti. Hümanizmin, evrenin merkezine koyduğu ve bu yüzyılda Decartes’ın kurucu özne olarak belirlediği insan, aklını kullanarak tarihin geri kalanını bütünüyle değiştirebilecek, yeni ve daha “insani” bir dünya kurabilecekti. Aydınlanmış akıl, böyle bir dünyanın kurulabileceği zemini; Aydınlanma felsefesinin siyasi sonucu olarak görülen Fransız Devrimi de bu projenin pratiğe aktarılmasına aktarılmasına ilişkin heyecan verici bir deneyimi ifade ediyordu (Özipek, 2011: 17-18). Muhafazakâr siyasal ideolojinin felsefi temellerini anlamaya ve muhafazakâr düşünce geleneğinin omurgasını oluşturan değer ve ilkeleri analiz etmeye yönelik her çalışma, onun kendisine karşı eleştiri olarak biçimlendiği bir tarihsel dönem olarak Aydınlanmaya gitmek zorundadır. Çünkü muhafazakârlığın ortaya çıkışı bakımından Fransız Devrimi ne ölçüde önemli bir siyasal kopuşu ifade ediyorsa, Aydınlanma da o ölçüde önemli bir felsefi kopuşu ifade etmektedir. Aydınlanma, 18. yüzyıl Avrupa’sında belirginleşen toplumsal ve siyasal yaşamın her alanında yerleşik kalıpları yıkararak önce Avrupa’da sonra da tüm dünyada tarihin yönünü değiştirecek olan insan ve evren tasarımlarını üreten bir zihinsel dönüşümü ve felsefi kopuşu nitelendirir (Çiçek, 2007: 7).

Aydınlanma aklını hazırlayan sürecin uzun bir geçmişi vardır. 17. yüzyılda Galileo, Newton ve Bacon’un açtıkları yoldan giden bilim adamları ve filozofların düşünceleri, yeni bir din anlayışını temsil eden deistler onların rasyonalist din anlayışlarının ardından septisizm(kuşkuculuk) ve ateizm mutlak olanı yıkmış, bilim ve felsefede ilerleyerek evreni, dini ve toplumu anlayabilmek için yalnız aklı bırakmıştır (Özipek, 2011: 32-33). Aydınlanma deyince 18. yüzyılda,

gerçekleşmesi ve sonuçları itibariyle hem Amerika hem de hemen hemen Avrupa'nın her tarafında etkili olan, geleneksel olarak İngiliz Devrimi'yle başlayıp, Fransız Devrimi'yle bitirilen felsefi bir hareket ve daha da önemlisi, bu hareketin sonuçlarıyla belirginlik kazanan toplumsal siyasal bir süreci anlamaktayız. Bu hareketin amacı, insanları, esasta “kötü”, bu nitelikle “köleleştirici” olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafenin (dolayısıyla bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin) temsil ettiğine inanılan “*eski düzen*”den kurtararak, yine esasta “iyi” ve “özgürleştirici” olduğu çekincesiz kabul edilen “akıl düzeni”ne sokmaktır. Bu nedenle Aydınlanma aynı zamanda Akıl Çağı olarak da adlandırılmaktadır (Çiğdem, 2015: 13-14). 18. Yüzyıl Fransız Burjuvazisi, akla öncelik tanıyan bu dünya görüşüne dayanarak eski rejimi sıkı bir eleştiri süzgecinden geçirilmektedir. Kendi amaç ve isteklerine uygun olarak biçimlendirilmiş bulunan bu dünya görüşünü Fransızlar ve tüm insanlara seslenen bir felsefe haline getirmişlerdir. Özgürlük, ilerleme, insanın değeri gibi kavramlar tüm insanlığı amaçlamakta. Tüm insanlığı mutluluğa kavuşturacak yönetim biçimi insan akli tarafından bulunabilir Aydınlanma anlayışına göre (Sarıca, 1987: 91).

Aydınlanma felsefesi, 18.yüzyılda, bu felsefenin adlandırılmasıyla Aydınlanma Çağı'nda özellikle Fransa'da olmak üzere, gücüne katıksız bir inanç duydukları akıl işlevsel kılınmasının sağladığı bir ortamda, bir grup filozofun var olan değerler ve toplumsal kuramları eleştirisini amaçlayan bir felsefe hareketinin adıdır ve niteliği de sadece ve gerçek anlamda felsefi bir karakter taşımasından ötürü ortaya çıkmaktadır. Aydınlanma hem dolaylı ekonomik ve toplumsal sonuçları itibariyle hem de akılsal devrim denilen oluşumun altyapısını oluşturarak “*modern toplum*”un entelektüel temellerini meydana getirmiştir (Çiğdem, 2015: 15-16). Paul Kelly'e göre Aydınlanma hâkim rengi geleneksel otorite sistemine, ortodoksiye, özellikle de dine karşı derin bir şüphecilik ve insanoğlunu iyiliğe götürecek bilimler ve tekniklerde sınırsız başarılar elde etmede insan aklının ve zihninin gücüne güçlü bir inanç olan ortak bir ruh hali, ve dünya karşısında alınan tavırdır (Erdoğan, 2006: 16).

Muhafazakârlığın temelleri ilk olarak, Aydınlanma'nın ilham aldığı Kartezyanizme muhalefet üzerine kuruludur. Decartes'in pekin ve yetkin gerçekliğe ulaşmak için kullandığı saf akıl ve geometrik kesinliğin liberalizmin devrimci dönemindeki bilgi felsefesi “*tabular rasa*” ile buluştuğu bir yerde Burke'ün eleştirileri bulunabilir. Descartes, Fransız burjuvazisinin yükselen çizgisine uyumlu bir felsefenin mimarıdır. Henüz sahip olmadığı felsefi tabanı

Fransız burjuvazisine sağlayan Descartes, bu sınıfın evrimi üzerinde muazzam etki yapmıştır. Burjuvazi, çoğu kendi varoluşundan eski örf ve adetlerden kurtulmaya çalışmaktaydı: “Descartes, geçmişin reddini meşrulaştırıyor... yalnızca kendi aklına başvuruyordu... kesin bir şekilde hesaplanmayan veya formüle edilmeyen herşeyden iç güdüsel olarak çekinmekteydi. Bu İngiltere’nin –Engels’in deyimiyile- ‘uysal’ burjuvazisinden farklı, rasyonalist, tümünden gelimci ve devrimci bir sosyal sınıftır..”

Kartezyen rasyonalizmin, “sağduyu en iyi paylaştırılmış şeydir” biçimindeki meşhur cümlesi –ki buradaki “sağduyuyu” “kurucu” akli simgeler-insanların Burke’ün “küstahlık” olarak değerlendireceği bir biçimde üleştirilmiş saf akla dayanarak toplumun ve tarihin karmaşıklığını düşünmeksizin, sorgulamalarını çağrıştırır ya da kaotik bir toplum için yazılmış davetiyeyi. Burke’de sağduyudan bahseder. Ancak, Descartes’in tarif ettiği gibi değil. Burke’teki sağduyu Descartes’in saf aklından çok tarihin bilgeliğini geleneğin hikmetini değerlendiren temkinli bir anlayışı temsil eder (Mollaer, 2004: 168).

Aydınlanmaya göre akıl, insana matematiğin en soyut, en karmaşık doğrularını anlama ve bu doğruları evrene uygulama olanağı vermiştir. Akıl insana doğayı gözlemleyerek ve deneylere dayanarak, doğayla ilgili sorular sorup yanıtlaması imkânını ve buradan edindiği bilgilerle “doğa”ya müdahale edebilme koşullarını sağlamıştır. Aydınlanma anlayışında bu müdahale, sadece doğa ile sınırlı kalmaz. Toplumsal olanı da bu çerçevede ele alır. Zira Aydınlanmada akla karşı bir sınırsız iyimserlik söz konusudur. Bu iyimserliğin temelinde evrenin tüm yönleriyle rasyonel olduğu inancı bulunur. Nasıl ki fiziki evrende keşfedilebilir düzen vardır, aynı şekilde toplumsal düzeninde keşfedilebilir kuralları vardır. Buradan hareketle, akıllı bir varlık olarak insan nasıl ki fiziki evrene ait kuralları keşfedip daha iyi bir dünya için ona müdahale edebiliyorsa, toplumsal alanda da daha iyi bir dünya için içinde yaşadığı toplumsal düzeni de akıyla geliştirip mükemmelleştirebilir (Akıncı, 2012: 57).

Aydınlanma’yı Avrupa’nın farklı değişik biçimlerde, ortak düşünceleri ve tavırları bulunmayan düşünürlerce oluşturulmuş bir entelektüel atılım olarak kabul edersek yukarıdaki akıl anlayışının, kimi zaman daha genel düzeye taşınarak bir tür Aydınlanma yorumu olarak sunulan Fransız Aydınlanması’na atfedildiğini söyleyebiliriz (Duman, 2004: 41). Fransız Aydınlanması’nı oluşturan esas düşünce, ana hatlarıyla iki yorumda özetlenmektedir: İlk yoruma göre,

Aydınlanma'nın esas amacı bütüncül bir din eleştirisine varmaktadır. Fransız Aydınlanmacıları arasında, dine karşı varolan tekil bir tavırdan söz edilememesine rağmen, ortak eğilim, dinin kurumsal işleyişinin toplumsal mutsuzluğun ana nedenlerinden birisi olduğu şeklindedir. İkinci yorum, Aydınlanma'nın politik karakteriyle ilgilidir. Buna göre, Aydınlanma, “*Ancien regime*”²in siyasi yapısına bir tepkiyi ve yeniden düzenleme istemini ihtiva etmektedir. Her iki yorum olgusal olarak doğru olmakla birlikte, tam bir Aydınlanma tasvirini sunmak için yetersizdir. Din konusunda başka konulardada olduğu gibi, *les philosophes*'ların ortak bir düşünsel zemini yoktu ve politik istemler, Aydınlanma düşünürlerini birleştiren değil, ayırıştırıran bir husustu. Din, son tahlilde bilimsel düşünceyle ya da onun ürünleriyle uzlaştırılabilir bir gücü, politikaysa insanın ilahi kuvvetlerden koparttığı bir yetiyi temsil ediyordu (Çiğdem, 2015: 36).

Aydınlanmanın öne çıkardığı en önemli düşüncelerin başında akla biçtikleri merkezî önem ve o güne kadar gelen anlayışın tersine farklı bir evren tasarımı gelmektedir. Rasyonalist epistemolojinin hâkim olduğu bu dönemde evren, en azından maddî boyutuyla anlaşılabilir bir nesne idi, aşkın bir boyut ya yoktu veya varsa bile anlaşılamazdı. Bu anlamıyla açıklanamayan durumlarda deizme ya da septisizme kayan bir düşünce hâkim olmuştu. Bu durumu Oscar Niemeyer “*artık akıl, insan ruhu ile ilâhî ilham arasındaki bir beraberlik olarak kabul edilmiyordu*”, şeklinde ifade etmektedir. Bu konumda din, bu işlemde geçirilmiş, yani kendisine inanılmayı haklılaştıracak ölçüde sınırlarına çekilmiş hâliyle Aydınlanmanın dünyasına dâhil ediliyordu. Bu dönem, Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin tersine çevrilmesi ve Tanrı'nın insana bağımlı olarak düşünülmesi, “*yeniteoloji*”nin yükselişini de ifade etmekteydi (Safi, 2005: 16).

Aydınlanmayla birlikte aklın kendi içinde kendisini yöneten ve böylece tabiatta ve toplumda yansımaları bulan kurallara sahip olduğu düşünülüyordu. Aklını sahip olduğu kurallarla tabiata ve topluma gittiğinde kendi düzeniyle bağdaşmayan çelişkiler bulması muhtemeldi çünkü otorite ve geleneğin tahakkümü altındaydılar. Akıl işlevsel bir aygıt olarak ele alındığında, ister tarihsel olarak yönlendirilmiş olsun isterse olmasın, kendi düzenini tabiat ve toplumda

---

² *Ancien regime*; politik bir vurguyu öne çıkaran bu terim, tarihsel olarak “eski” bir toplumsal düzenin varlığından çok, monist bir kozmolojinin sağladığı hiyerarşiye uygun bir biçimde şekillendirilen, herkesin yerinin belli olduğu, dolayısıyla “mobilizasyonun” imkânsız olduğu bir toplumsal düzenden uzaklaşabilmenin yolu olarak Aydınlanma düşüncesinde belirginlik kazanmaktadır.

yeniden inşa etmek, bu tahakkümün üstüne gitmek zorundadır. Bu bağlamda aklın içerdiği düzen, tabiat ve toplumda yerleşik düzenden çok farklı ve insansal olduğundan eleştirel ve özgürleşimci bir güce kavuşmaktadır (Çiğdem, 2008: 24).

20. yüzyıl Fransız düşünülerinden Edgar Morin'in görünüşte küçük ama görünmeyeninde kaynağı derinde bulunan kitabında belirttiği gibi; Aydınlanma Çağı'ndaki akıl, olağanüstü iki yanlı bir biçim olarak kendini takdim eder: Bir yanda akliliğin eleştirel, kuşkucu, özeleştirel anlayışı (Voltaire, Diderot), öte yanda Robespierre'in bir tapınma nesnesi haline getirdiği "*Akl Tanrıçası*"na varan aklileştirme. Akılcılığın akli, kendi kendine yeterli ve gökten iner bir hale gelmiştir: "*Adımlarımızı Akıl yönlendiriyor!*" (Morin, 1999: 83). Aydınlanmanın iki kanadını oluşturan politikacılar ve felsefeciler arasında görüldüğü gibi çok büyük fak vardı. Biri düşünceyi yine düşünüp eleştiri getiriyor diğeri ise edindiği akli tek hale getirip bununla toplumu yönetme çabasına giriyordu. Peter Gay, "*Akl, diğer bütün verilerin biriktirildiği, ontolojik bir datum, ilahi bir aygıt ya da insana dışarıdan bahşedilen bir organum değil, açık "tabiat" ve "toplum" kitabını okuyabilen işlevsel bir araçtı*" demekte. Bütün bunlara rağmen, Aydınlanma'nın bir Akıl Çağı olarak adlandırılmaktan çok, rasyonalizme karşı bir başkaldırı çağı olduğu ve Aydınlanma'nın misyonu eleştiriye atfedilen ehemmiyetin, akla bir ehemmiyet atfedilmesi iddiası taşımadığı da söylenmektedir. Bu düşünceyi dile getiren Gay'e göre, her şeyin rasyonaliteyle denetlenilmesi ya da bilinebilmesinden çok, Aydınlanma'da her şeyi sorgulama yönünde politik politik bir talebin varlığı söz konusuydu. Diderot'nun sözleriyle "*her şeyin incelenmesi.. İstisnası olmaksızın ve herhangi bir şarta bağlanmaksızın her şeyin eleştirilmesi*" talebi (Çiğdem, 2015: 37-38).

Aydınlanmacı düşünürler; yasaların en temel özelliği yurttaşların hak ve özgürlüklerini siyasal iktidara karşı koruma altına alması ve siyasal iktidarın tirana dönüşmesini engellemeye çalışmışlardır. Çünkü Bu tür yasalar akla uygun yasalardır ve siyasal iktidarın sınırları da ancak bu tür yasalarla belirlenebilir. Siyasal iktidarın sınırlandırılması veya egemenin de ihlal edemeyeceği kuralların varlığı fikri, doğal hukukun temelini oluşturmaktadır. Doğal hukukçulara göre akıldan kaynaklanan doğal hukuk "*ebedidir ve değiştirilemez*". Hukukun yanında din de buldukları dönem için eleştirelinden nasibini alıp iyiye doğru götürülmesi gereken bir şey olmuştu. Aydınlanmacı düşünürlere göre; dinin ve din adamlarının yarattığı boş inançlarla dolu ortamdan kurtulmak ve düşünce ve ifade özgürlüğünün bir boyutu olan "*hoşgörünün*" toplumun tamamına yayılması

gerekliydi. Diderot'a göre hoşgörü ilkesel olarak şöyle tanımlanabilir: "İnsanlar Tanrıları hakkında ne düşünüyorlarsa düşünsünler; yeter ki kendilerinden farklı düşünenleri rahat bıraksınlar." Özgürlüğün nasıl sağlanabileceği ve korunabileceği de bu düşünen adamlar için önemli bir soru olmuştur. Onlar için özgürlüklerin varlığını sürdürebilmesi siyasal temsilin, erkler ayrımı ve yasaların egemenliği kadar önemli olduğu düşüncesinde yatıyordu, siyasal katılım hakkı sadece yurttaşlara verilmeliydi. Yurttaş olabilmenin temel koşulu ise mülkiyetti. Dolayısıyla bir ülkenin vatandaşı olan herkes siyasal katılım hakkına sahip değildir. Onlara göre mülkiyeti olan kişi zengin ve bilgilidir. Mülkiyet sahibi kişiler hem durumları hem de bilgileri sayesinde halkın ve ulusun gereksinimleri ve çıkarları doğrultusunda karar verebilirler (Ağaoğulları-Zabcı-Ergün, 2005: 308-338-345). Kısacası Aydınlanma düşünürleri, başta insan tabiatı olmak üzere, bütün bir tarihin ve toplumun yeniden anlaşılmasını istiyordu. Aydınlanmış akıl, insana iyimser bakıyordu ve onu siyasi araçlarla çok daha iyi bir duruma getirebileceğine inanıyordu. Tabii bugün bize biraz kırılğan veya fazla basit görünse de, Aydınlanma filozofları böyle bir felsefenin ürünü olan kurgularla toplumu yeniden biçimlendirdiklerinde, tarihin kendilerinden sonraki bölümünün daha önce hiç olmadığı kadar iyi olacağına inanıyorlardı (Kafkasyalı, 2010: 42).

Bunun yanında Fransa'nın dışından Aydınlanma döneminin çağdaşı Fransız Aydınlanma felsefecilerini takip eden lakin Fransız Aydınlanma felsefecileri tarafından pek bilinmeyen İmmanuel Kant Aydınlanmayı, insanın başkalarının rehberliğine ihtiyaç duymaksızın önyargı ile bozulmamış olan aklını kullanarak kendisini maruz bıraktığı olgunlaşmamışlıktan kurtarmak diye tanımlamıştır (Özipek, 2011: 32). Hiç kuşkusuz onunda amacı o zamana kadar verilmiş ve stabil kalması gereken aklın aşılıp insanın kendi olgunlaşmasını kendi aklıyla sağlamasıydı. Yani, pratik olarak bütün insanlar kendi akıllarını dışsal şartlardan herhangi bir zorlama gelmeksizin kullanma yönünde bir itkiye sahip olduklarından, akıl kendisine ait olarak bilinen ne varsa, yani kendisine atfedilen ne varsa –örneğin iyi bir hayat tasarımı- onları da gerçekleştirmeliydi. Kant'ın Aydınlanma söylemi üzerinde düşündüğümüzde, insanın aklını kullanmaması ya da "tahakküm" ve "baskı" olarak adlandırılan, özgürlük ve aydınlanmayı engelleyen iktidar ilişkileri anlamına gelen bir süreçte "*diğer*"inin yönlendiriciliği altında kullanması olgusuna işaret etmek zorundayız. Birbirlerine karşı olarak görüldüğünden, Kant Aydınlanmayı tanımladığı zaman tahakküm ve baskıyı da tanımlamış olmaktadır (Çiğdem, 2008: 23).

Bunların yanında işin politik kısmına döndüğümüzde Morin'nin dediği gibi karşımıza aklileştirme çıkmakta ve bu durum yığını yöneten ya da hareket ettiren kişilerin akıl anlayışıyla belirlenmektedir. Bu da bize gösteriyor ki Aydınlanma politik bazda onu oluşturan düşün adamlarının hiç beklemediği yere doğru gitmişti. Talepler ve eleştirinin her şeye uygulanması düşüncesi yönetimi ele geçirenler tarafından pek dinlenmeyecekti. Yine Morin'den bir paragrafta "*Fransız Devrimi; "Aydınlanmacı filozofların akıyla Rousseau'cu kardeşlik ve eşitliği bir araya getirmiş görünüyordu. Devrim başlangıçta özgürlüğü getirdi ama ardından terör geldi. Devrim barışı getirdi ama ardından savaş patladı. Devrim Cumhuriyeti getirdi ama ardından İmparatorluk sökün etti. Bu dönemi yaşayanlar düşüncelerin ve niyetlerin tam tersine döndüğüne tanık oldular"* (Morin, 1988: 104).

Muhafazakâr üslup ya da yöntem ampirik ve tarihsel olup, olgusal olarak görülebilen ve betimlenebilen şeylerin gözlemlenmesine adanmıştır kendisini. Soyut anlamda insan değil, "doğal" insan değil, ister doğa halinde ister ideal bir toplum içinde öngörülebilir insan değil, tarihsel somutlukta insan, Fransız ya da İngiliz, köylü ya da soylu, kilise mensubu, işadami, asker ya da devlet adamı olan insan: muhafazakârların inceleme, risale, deneme ve felsefi yapıtlarının nesnesi budur. Muhafazakârların bakış açısına göre tarihin, zamanın ve mekânın kendisine verdiği kimlikten soyulmuş olarak düşünülen soyut insana Aydınlanma'nın verdiği önem tamamıyla yanlıştır; daha da kötüsü, bütün muhafazakârların batı toplumunu sardığını gördüğü korkunç çözülme dalgasının da sorumlusudur (Bottomore ve Nisbet, 2006, 134-135).

Muhafazakârlık açısından Aydınlanmayı bu denli önemli kılan ve Aydınlanmanın odağında yer alan temel değer işte yukarıda açıklamasını yapmaya çalıştığımız Aydınlanma aklının ta kendisidir. Muhafazakârlık, siyasal ideolojisinin felsefi omurgasını inşa ederken, topluma ve siyasete ilişkin temel tezlerini, işte bu Aydınlanma aklından farklı ona karşıt olan bir akıl anlayışına dayandırmıştır. Aydınlanmada ifadesini bulan felsefi dönüşümün odağında yer alan temel değer veya kendisinden hareketle yepyeni bir dünya kurulabilecek dayanak noktası ise insan aklından başka bir şey değildir. Ernst Cassirer'in "*yeni bir çağın kaldıracı*" olarak gördüğü akıl, Aydınlanmanın bakış açısında "*disiplin edilmiş ve sistematik bir gözlemlerle başlayan, oradan hareketle ötelere, bilginin ufuklarını genişleterek sonludan sonsuza, somuttan evrensele giden bir dinamik güç olarak belirlemektedir*" (Özipek, 2011: 31) Muhafazakârlar genellikle akılcı-

sistematik düşüncelerden hoşlanmazlar. Çünkü, onlar “soyut” aklın kapasitesi konusunda kötümserdirler. Bunu, insanın kusurlu, mükemmel olmayan yapısının doğal bir sonucu olarak görürler. Başka bir anlatımla, muhafazakârların sistematik doktrinler karşısındaki şüpheli tavrı onların insanın entelektüel güçlerinin sınırlı olduğuna inanmalarından kaynaklanır. Muhafazakârlara göre, soyut akıl toplum meselelerinin kapsamlı bir çözümü için veya – diyelim– toplumun yeniden inşası için güvenilir bir kılavuz değildir. Bu düşünce açısından, “kurucu akılcılık” insanoğlunun bir tür tekebbür iddiasıdır, bir haddini bilmezliktir. Kaldı ki, dünyayı soyut aklın rehberlik ettiği büyük projeler doğrultusunda dönüştürme girişimi, Fransız ve Rus devrimlerinin de gösterdiği gibi genellikle baskı ve terörle sonuçlanır (Erdoğan, 2004: 7).

Belirtilen Aydınlanma aklının geleceğe yönelik deneyimlenmemiş ve belirsiz yolu muhafazakârları tedirgin etmiştir. İnsan doğasının yaratılışındaki eksiklik nedeniyle aklın evrensel projesinin yanlışları olduğuna inanan muhafazakârlığın Hooker’dan, Hume’e ve Burke’den, Oakeshott’a kadar, Aydınlanmanın kurucu rasyonalizmine karşı çıkan bir muhafazakâr düşünce halkası vardır. Hooker akli reddetmez çünkü akıl, Tanrı’nın insanoğluna verdiği hediyedir. Ancak insanoğlu, akıl yoluyla eksik olduğunun farkına varabilir. Akıl mutlak doğruyu bulamaz, ona güvenildiğinde ise kurulu düzen tehlikeye girmektedir. İnsan davranış ve motivasyonunu inceleyen Hume, aklın sınırlandırılmasını savunur. Çünkü akıl insan davranışının temel yönlendiricisi değil, tutkularının kölesidir. Kısacası aklın, tutkularla hareket ettiğinden dolayı mutlak bilgiye, salt kendi iradesiyle ulaşması mümkün değildir (Akkaş, 2003: 244).

Aydınlanmaya en ciddi eleştiriler muhafazakârlıkla birlikte, çoğu konuda fikir birliği içinde oldukları, aynı hassasiyetleri taşıdıkları dinî kanattan gelmiştir. Çünkü dinî kanat da Aydınlanmanın getirmiş olduğu düşünce ve yeniliklere karşı çıkmıştır. Belli bir halk kitlesini derinden etkileyen, teorisi ile birlikte pratiği de beraberinde taşıyan din, geçmişte yapmış olduğu yanlışlıkları eleştirerek karşısına çıkan Aydınlanmanın en büyük muhalifi olmuştur. Dinî muhafazakârlık da kutsal olan adına Aydınlanmayı topyekûn reddettiğinden dolayı, onun aklını da sofistike bir eleştiriye gerek görmeden kategorik olarak reddetmekte tereddüt etmemiştir. Yöneltilen bu eleştirilerde, Joseph de Maistre, Baurrel ve René de Chateaubriand gibi dinî yönü ağır basan düşünürler, “karşı-devrimci” tezlerini daha çok kendi Hıristiyanlık anlayışlarına dayandırmışlardır. Aslında bu durum muhafazakârlığın

tabiatına uygun bir tutumdur. Aydınlanmaya yöneltilen eleştirilerin önemli bir bölümü de, aynı zamanda muhafazakârlığın kendisinden türediği bir kaynak olarak da gösterilen romantik tepkide belirginleşmektedir. 18. yüzyılda, daha Fransız Devrimi gerçekleşmeden başlamış olan ve Aydınlanmanın değerlerine, özellikle rasyonel aklının “soğuk analizlerine” karşı yaşamın deneyimini, yüceltilen akıl yürütmeye karşı vahiy ve sezgiyi, toplumsal olana karşı bireysel olan değerleri ön plâna çıkaran düşünsel, edebî ve sanatsal bir akım olarak romantizm, var olan dünyanın eleştirisi için zengin bir kaynağı işaret ediyordu (Safi, 2005: 18-19).

Aydınlanma değerlerinin tartışmasız egemenliğini ilan ettiği son iki yüzyılın yaşattığı hayal kırıklığı, muhafazakârlığın siyasî rakipleri için de geçerliydi: “*Daha önce romantik ve Hıristiyan bedbinliğe muhalif olanlar, yani Aydınlanmanın apaçık takipçileri olan liberaller ve sosyalistler bile, umutsuzluk doktrinlerine hakikî bir entelektüel alternatif sunmaktan vazgeçmişlerdi*”. Liberalizm kendisini yeniden temellendirmek için, artık Thomas Paine’in devrimci ideallerini veya T. H. Green’in rasyonalist umutlarını değil, insan aklına sınır çizmeyi öneren Friedrich Hayek’in kartezyen rasyonalizm eleştirisini esas alıyordu (Safi, 2005: 17-18). Muhafazakâr eleştirin ve tepkinin izlediği genel yönelimler tabiki de daha farklıydı. Tüm farklılıklarına rağmen, muhafazakârlığın eskiye ait olanı hatırlatma çabası ve bu amaçla verimli bir aygıt olarak tarihten yararlanma arayışı, farklı deneyimlerde ortaya çıkan en önemli ortak özellik olarak görülebilir. Devrimci projelerin tüm “unutturma” çabaları karşısında muhafazakârlık, geçmişte, hem de azımsanmayacak kadar, hatırlanmaya değer şey olduğunu ısrarla vurgular. Bu açıdan muhafazakârlığın her şeyden önce, modernitenin düşünsel arka planını oluşturan Aydınlanma’ya karşı bir itiraz olduğu açıktır (Beriş, 2010: 49).

Burke’ün düşüncesi Aydınlanma rasyonalizmi ve Fransız Devrimi’ne karşıtlık temelinde şekillenen toplumsal yapı ve düzen anlayışı ve bu ikisinden hareketle oluşturulan sosyal siyasal kuram etrafında şekillenmektedir. Burke açısından Aydınlanma ile Fransız Devrimi arasında dorudan bir ilişki vardır. Burke’e göre Fransız Devrimini mümkün kılan Aydınlanmanın ilkeleridir. Bu açıdan Burke’ün genel bir ifadeyle Aydınlanma felsefesine karşı geliştirdiği felsefi-epistemolojik kuramsal perspektif ile Fransız Devrimi’ne ilişkin toplumsal ve siyasal çözümlmeleri arasında teorik bir bütünlük vardır. Burke soyut akla karşı “*tahayyül-imgelem*”, “*önyargı*”, “*içgüdü*” ve “*gelenek*” gibi kavramların ön planda olduğu bir epistemolojiyi savunur. Aydınlanmacı rasyonalistleri

“metafizikçiler” olarak niteleyen Burke, soyut aklın ürettiklerinin karşısına geleneğin, tarihin ve önyargının ürettiklerini çıkartır. Burke’ün amacı bir hesap yapma yetisi olarak akli inkâr etmek değil, her şeyden soyutlanmış, bağlamsız ve önyargısız bir araç olarak aklın gerçekte tutkuları yansıttığını göstermektir. Çünkü bütün insanlarda ortak olan, önyargılardan arınmış bir akıl yürütmek imkânsızdır. Akıl her zaman belirli önyargı(lama)lar içinde, değer-bağlamlı kültürel bağlamlarda iş görür. Dolayısıyla, önyargılardan arınmış, gerçeğin sesi olan bir akıl ve akılcılık savunusu sadece bu savunuyu yapanın tutkularını, ihtiraslarını yansıtır. Bu sebeple, böyle bir akılcılık aslında belirli çıkarların korunmasına ilişkin söylemsel bir araçtır; iddia edildiği gibi gerçeğin evrensel dışavurumu değil (Duman, 2004: 41-42).

Burke kesin hedefler belirleyen saf aklın ürünü değişim çabalarının başarısızlıkla sonuçlanacağını düşünmektedir. Bu başarısızlık aynı zamanda bir felaketin de başlangıcıdır. Toplumun organik yapısına müdahale edilmesi, zamanın süzgecinden geçen tarihsel bilgeliğin yitilmesi anlamına gelmektedir. Burke henüz denenmemiş teori olarak tutarlı ama toplumun ve insanın karmaşık yapısı karşısında sabit çözüm yollarını öneren soyut akla karşı çıkmıştır. Burke toplumda zaman içerisinde edinilmiş ve doğruluğu pratik sonuçlarla kesinleşmiş somut aklın rehber edinilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Somut akıl toplumsaldır, soyut akıl ise bireyseldir. Bireysel akıl toplumun karmaşık ve değişken yapısını çözmekte ve ona uygun değişim önerilerinde bulunmakta sınırlıdır. Somut akıl ise geleneğin ve ön yargının tarihsel bilgeliğidir, doğru olduğu sürece toplumda varlığını sürdüren toplumun kolektif aklısıdır (Bıdık, 2007: 76-77).

Muhafazakârlığın akıl konusundaki en önemli söylemleri insan aklının sınırlılığı üzerinedir. Muhafazakâr düşüncede, aklın sınırlılığına yapılan bu vurgu, Aydınlanma ile birlikte gelen geleneğe karşı çıkış ve onu kötüleme çabasıdır. Muhafazakâr düşünürlere göre, cemaat bağlarından kopmuş, geleneksizleşme sürecini yaşayan bu insanlar köksüz, yabancılaşmış ve güvensizlik içinde yaşayan yığınlara dönüşeceklerdi (Güngörmez, 2004: 12-17). İşte bu noktada Aydınlanmanın iyimserliğinin karşısına dikilmektedir muhafazakârlık. Muhafazakârlığın kötümserliği, insanın doğası gereği sınırlı bir varlık olduğuna, aklın zayıflığına ve aklın dünyayı daha iyi kılamayacağına ilişkin kusursuzluğun imkânsızlığı anlayışından kaynaklanıyordu. Aklın sınırlı bir kavrayış gücü vardı; akıl, hiyerarşik olarak diğer tüm beşeri değerlerin üstünde yer alan ve dolayısıyla

onlardan bağımsız bir biçimde kendisine başvurulmasını haklı kılacak yüce ve yanılmaz otoriteyi temsil etmiyordu (Özipek, 2011: 64).

Muhafazakâr düşüncenin insanı sınırlı bir varlık olarak görmesi, akıl anlayışı ve toplumu bir organizma olarak kavrayışı ile ilgilidir ve iki kaynağı vardır. Bunlardan ilki teolojiktir ve Hristiyanlık inancında var olan “ilk günah” doktrinine dayanmaktadır. Bu inanca göre insan günahkâr olarak doğmuştur ve yaratılışı gereği kötülüğe eğilimlidir. İnsan doğasının kusurluluğu olarak belirtilebilecek yaklaşımın ikincisi ise pratiktir. Seküler muhafazakârlar, ilk günah doktrini ile insan doğasının kusurlu olduğu tezini savunmaktadır. Onların, insanı kusurlu bir varlık olarak ele almaları daha çok muhafazakâr düşüncenin epistemolojisi ile ilgilidir. İnsanın akıl gücü ile dünyayı tam olarak anlayamayacağı üzerinden hareket ederler (Akıncı, 2012: 67). Burkeci düşünce geleneğini takip eden Oakeshott, siyasette kurucu rasyonalizme karşı çıkmaktadır. Ona göre rasyonalistlerin amacı akıllı, bağlı olduğu önyargı ve gelenekten bağımsızlaştırarak otorite haline getirmektir. Böylece yenilik ve değişim sürekli hale gelecek ve evrende mükemmellik elde edilecektir. Modern politik düşüncüyü teknik ve pratik bilgi olarak iki farklı biçimde yorumlayan Oakeshott’da ise, pratik bilgi, önyargıları referans almakta, deneyim yoluyla ve geleneklerden ortaya çıkmaktadır. Batı kurucu rasyonalizmine karşılık gelen teknik bilgi ise aklın sabitesini göstermekte ve bu yolla evrensel değerler oluşturulmaya çalışılmakta ise de her iki bilginin de birbirinden ayrılamayacağını vurgulamaktadır (Akkaş, 2003: 244). Peter Gay’ *“modern putperesliğin yükselişi”* olarak tanımladığı Aydınlanmaya yönelik felsefi eleştirinin doğal olarak onun kaynağındaki akıldan başlaması gerektiğini belirtmiştir. Robert Wolker için ilk günah bile insan soyuna *“Akıl Çağı”*’nın düşünürlerinin kibirliliği kadar zarar vermemiştir. Brent Madison içinse *“bu zihniyet, kendisini açık bir biçimde Aydınlanma esnasında ve özellikle Fransız Devrimi sırasında göstermeye başlamış ve gelenek ve örfün toptan reddi biçimini almıştır. Bu artık tüm sosyal kurumların bilimsel-araçsal aklın ışığında radikal bir biçimde dönüştürülmesi gerektiğine ilişkin Kibirli bir iddiaydı. İnsan bundan böyle kendi kaderi üstünde tam Bilinçli bir denetime sahip olmalıydı”* (Özipek, 2011, 48-49).

İnsani gelişmeler yaşanırken, insan aklının nasıl sınırlandırılacağına hesabı yapılmadığını iddia eden, akıl ve onun projelerine karşı çıkan Burke yukarıda da belirttiğimiz gibi tarihi geleneğin ürünü olan insanı çağların bilgisine davet eder ve tanrılaşmış akla karşı şunları söyler;

“insanların sadece akli ölçü olarak yaşamalarından ve hareket etmelerinden endişe duyarız; çünkü biz her insandaki aklın yetersiz olduğunu ve insanların bu küçük akıl yerine ulusların ve çağların birikiminden ve sermayesinden yararlanması gerektiğini düşünmekteyiz.”(Akıncı, 2012: 59).

Aynı zamanda muhafazakârlığın temel argümanlarından birisini oluşturan bu eleştirinin en yalın ifadelerinden birisini şu eleştiride Ernest van den Haag’dan yapacağımız bir alıntıyla görebiliriz:

“Aydınlanma dışladığı inancın yerine ne koydu? Niyet onun yerine fiilen Tanrı olacak akli geçirmekti. (...) Nihayet özgürdük. Artık tehdit yoktu. Hazzın üzerinde artık kısıtlama yoktu. Ama akıl yalnız başına kaldığında Nietzsche’nin ve Dostoyevski’nin onlar olmadığı takdirde insanlığın ahlaken çökeceğini söyledikleri ahlaki sınırları ve amaçları verememiştir.” (Özipek, 2011: 57).

İşte yukarıda verilen örnekler yoğun bir itirazı barındırmakta. Fakat bilinmesi gerekir ki muhafazakârların itirazları *per se* akla değil, *tabula rasa* olarak akla yönelmiştir. Aydınlanmacıların yaptığı üzere tarihsel farklılıkların, tarihsel bağlamından ve dolayısıyla ahlaki sorumluluklarından soyutlanmış tek bir aklın potasında eritmek istenmesine bir tepki duyarlar. Muhafazakâr zihniyet burada hemen tarihsel ve geleneksel farklılıkları yüceltmeye başlar. Ne var ki, biraz daha yakından bakıldığında görülecektir ki, muhafazakârlığın evrenselci akılçılık karşısında verdiği mücadele, onun toptan reddedilmesi ve yerine akıl karşıtlığının (irrasyonalizm) egemen kılınması değildir. Zaten muhafazakârlık, ölçülülük düşüncesinin reddettiği şeyleri yapmamaya özen gösterir. Akliselimin karşısında yer alan yok sayıcılık da bunlardan birisidir (Öğün, 2006: 553-554).

Görüldüğü gibi Muhafazakâr düşüncüyü kuran Burke’den bu düşüncenin çağdaş temsilcilerine kadar Aydınlanmanın getirdiği akıl anlayışına karşı bir eleştiriyle karşı karşıyayız. Bununla beraber, muhafazakârlık akıl karşıtlığı anlamına da gelmez... Çünkü, muhafazakârlar beşerî meselelerin hâlinde aklın rolünü büsbütün inkâr etmez, aklın rehberliğindeki değişme ve ilerlemeye hepten karşı çıkmazlar. Onlar daha ziyade aklın toplumsal ve siyasî meselelerdeki olumlu veya iyileştirici rolünün sınırlılığını vurgularlar. Bunun birbirine bağlı iki sebebinden söz edebiliriz: İlk olarak, muhafazakâr, insan tabiatı hakkında kötümserdir. Bundan dolayı, insanın soyut aklî ilkelerin kılavuzluğunda toplumu yeniden inşa etmeye çalışmak yerine, onun kötülük potansiyelini kurumsal

mekanizmalarla sınırlamaya ve kontrol altında tutmaya çalışması gerekir. Bu aynı zamanda, muhafazakârlığın yeryüzünde cennet vaat eden ideolojilere ve ütopya tasavvurlarına karşı olması demektir. İkinci olarak, insanın bilgisi eksik ve yetersizdir; insan “*hakikat*”i tam olarak bilemez, özellikle de geleceği hiç bilemez. Bundan dolayı, bilinmeyen veya öngörülemeyen bir geleceği pozitif olarak plânlamak da mümkün değildir. Dolayısıyla toplumsal mühendislik çıkmaz ve zararlı bir yoldur. Bu konuda daha sağlıklı olan tutum, gelenekte somutlaşan bilgeliğe ve toplumsal kurumların kılavuzluğuna güvenmektir (Erdoğan, 2004: 7-8).

Hippolyte Taine insanlığın yararına dönük bütün gelişmelerde akılcılığın imzasının olduğunu belirtir. Ama soyut akılcılığın hatası, onun sınırlarını kavrayamamaktır. Taine buradan hareketle iki tip aklın mevcut olduğu tezini öne sürer. Bunlardan ilki, Aydınlanma felsefesinin klasik ruhu olan nedenselci akıl; “*raison raisante*”dır. Bu akıl bireycidir ve geometrik kesinlik iddiasıyla işler. Onu argümanların doğruluğu ya da yanlışlığı ilgilendirir. Ama argümanların zayıf ya da güçlü olmasına karışmaz. Burada diğer bir akıl imdada yetişir. Taine bu akla “*raison s’ignoret*” demektedir. Burada çağların birikimi olan bir servet yatmaktadır. Hikmetlerin dünyası öncülerden çıkarsama yapmakla ilgilenmez. Onun ilgilendiği tarih, coğrafya, edebiyat ve efsanelere dönük empatetik bilgidir (Öğün, 1997: 178).

Tony Sullivan’dan alınan bu parça Aydınlanmanın; somutu içeren dünyaya, soyut akla dayanarak kusursuzluğu getirmeye çalışmasını çok güzel anlatmakta: “Başlangıçtan itibaren (E. Burke’den beri), 20. yüzyılın büyük düşünürü Eric Voegelin’in, kusurlu insanı Tanrı’ya dönüştürerek yeryüzünde cenneti tesis etmeye çalışan ‘gnostik’, mükemmeliyetçi, ütopyik dürtü olarak adlandırdığı şeyi ortadan kaldırmak, ‘silahlı ideoloji’ye karşı mücadele etmek olmuştur. Fakat gerçekte, geride kalan iki yüzyıl boyunca böyle olmuş olmasına rağmen, Aydınlanma Projesi Fransız Devrimi’nden Bolşevik ve Nazi ihtilallerine kadar ve rasyonalist kolektivizmin dayanıklı mirasının da sayesinde dünyayı yeniden şekillendirmiş gibidir. Burada hoş olan nokta, önemli mısırlı düşünür Abdulvahap el-Mesiri’nin son derece yerinde olarak adlandırdığı şeyi ortaya koyup eleştiren cesaretli savaşçıların Batı’da her zaman bulunmuş olmalarıdır. Burke’le başlayan bu düşünce adamları listesinin içinde, Alexis de Tocqueville, T. S. Eliot, Richard Weaver, Malcolm Muggeridge, Robert Nisbet, Russell Kirk ve Grace Goodell gibi XIX. Ve XX. yy.ın büyük toplum araştırmaları vardır. Onların

modern projeye yönelik muhalefetleri, kendisi bizzat T.S. Eliot tarafından desteklenen çağdaş İslami düşünür Charles le Gai Eaton'ın güçlü yazılarında yankısını bulmaktadır” (Yalınkılıç, 2007: 62-63).

Şunu da bilmek gerekir Aydınlanma aklına muhalif duruş sadece muhafazakârların tekelinde değildir. Musa Kesler'e göre çağdaş sol da Aydınlanma, muhafazakârlarla “benzer bir çizgide, ama farklı bir dil kullanılarak, onun burjuva formalizminden veya teknolojik ruhundan” dolayı eleştirmektedir. Gilles Deleuze, Jacques Derrida ve Michel Foucault gibi düşünürler “bilimsel rasyonalizmin tiranlığından kaçınmak için” çabalamışlardır (Özipek, 2011: 82).

Hilmi Yavuz'un (Yavuz, 2009: 69-70) Foucault'dan küçük yardımcı alıntılar yaparak ortaya çıkardığı yorum bize Aydınlanma aklıyla ilgili önemli veriler sunmakta.

“(…) Kısaca Aydınlanma'nın özgürlük vaadi ya da ütopyası, düpedüz bir tahakküm, bir gözetleme ve cezalandırma mekanizması üretmiştir. Amaç, boyun eğdirme yoluyla uysal insanlar yetiştirmektir: itaatkâr, boyun eğmiş insanlar! Foucault, Aydınlanmayı şöyle anlatır: ‘Aydınlanma insanlar üzerinde iktidar uygulamanın genel reçetesini, (...) bedenlere, düşüncelerin denetimi yoluyla boyun eğdirilmesini sunar.’ (...) Özetle Aydınlanma, uysal bir tebaadan oluşan disiplinli bir toplum inşa etme idealiyle sonuçlanır. Belki de, Aydınlanma'nın gerçek ‘akıl’ı Voltaire ya da Diderot'unki değil de Robespierre'in Jakoben ‘akıl’ıdır. Çünkü Foucault'nun deyişiyle ‘askeri toplum hayali’, ancak ‘akıl’ın dogmalastırıldığı ve tastamam bu nedenle, yani dogmalastırıldığı için, o dogmaları dayatan gözetleyici, cezalandırıcı, baskıcı ve disipline edici bir projeye mümkün olabilir. Bunun adı, totalitarizmdir! Nitekim Aydınlanma'nın Jakoben bir totalitarizm ürettiği görülmüştür”

Bunların haricinde Frankfurt Okulundan da özellikle Max Horkheimer ve Theodor Adorno'da gerek birlikte gerekse bireysel çalışmalarında Aydınlanma aklına eleştiriler getirmişlerdir. Özellik Horkheimer'a göre “*akılın kendisi araçsallaşmış, bir tür maddeselliğe bürünmüş ve körleşmiştir, bir fetiş olup, düşünsel olarak yaşamak yerine öylece kabul edilen bir büyümlü varlık haline gelmiştir*” bununla da yetinmeyip “*otoritesinin sarsılacağı kaygısıyla baskıcı bir eğilim kazanmıştır*”. Horkheimer bununla da yetinmez ve aklı “sürücüsünü üstünden atmış, boşluğa doğru körcesine koşan bir araca” benzetir. Şimdi

bulunduğu “en yüksek noktaya ulaştığında akıl; akıldışına dönüşmektedir”. Aydınlanmacı akıl bir “*akıl tutulmasıdır*” Horkheimer için. Bu dizginsiz aklın yapabileceği en büyük hizmetide şöyle belirtir “*eğer aydınlanma ve düşünsel ilerlemeden anladığımız insanın uğursuz güçlerle, cinler ve perilerle, değişmez yazgıyla ilgili boş inanlardan kurtulmasıysa, kısaca korkudan kurtulmasıysa, o zaman bugün akıl denilen şeyin yadsınması da aklın yapabileceği en büyük hizmettir*” (Horkheimer, 2013: 69-103-145-187). Özgün bakış açısıyla Morin’de aydınlanma aklına eleştirisini şöyle getirir, “*Peki akli olma, akliliğin sınırlarını ve dünyada esrarın da payının bulunduğunu anlamak olamaz mı? Akllilik harikulade bir araçtır, ama insan zihnine fazla gelen şeylerde var. Yaşam aklileştirilemeyenle aklliliğin bir karışımıdır. Yaşamımızdaki bu akıldışılık payıyla oynamayı öğrenmek ve onu kabullenmeyi bilmek gerekirdi*” (Morin, 1999: 87).

Aydınlanma aklının sorgulanması işleminin yine çıktığı coğrafyada yapılması, Avrupa’nın düşünsel gelişiminin nasıl yol aldığını göstermekte. Yanlışlamak, eleştirmek ve yeniden değerlendirmek. Tüm bu eleştirilerden farklı olsa bile kabul etmelidir ki Aydınlanma’ya eleştirilerin kaynağı muhafazakârlıktır. İlk filizlenmelerini bir yönetsel karşı çıkışta bulan Aydınlanma aklının eleştirisi başka fikirsel temellerden çıkan söylemlerle büyümekte. Şunu belirtmekte yarar var; Muhafazakârlığın akla karşı keskin tavrı, onun Aydınlanma ile bütünsel olarak kesin sınırlarla ayrılmış olmasından çok diyalektik bir karşıtlık ilişkisi olarak anlaşılmalıdır. Çünkü bir kopuş olmasına karşın Aydınlanma ne homojen bir tarihsel dönemi ifade etmektedir, ne de muhafazakâr filozoflar kendilerini içinde yaşadıkları çağın egemen felsefi söyleminden büsbütün yalıtılmışlardır. Muhafazakârlık tarihsel olarak Aydınlanma ile aynı zamanı paylaşmış olmanın ötesinde, daha sonra muhafazakâr düşünce geleneği içinde sayılabilecek birçok isim, aynı zamanda Aydınlanma düşünürü olarak da belirginleşecektir. Virginia Muller’in de belirttiği gibi “Muhafazakârlığın sıkça aydınlanmanın düşmanı olarak karakterize edilmesine karşın, Aydınlanmanın içinde pek çok akımın bulunduğunu ve bunlardan bir kısmının muhafazakâr olduğunu söylemek tarihsel bakıdan daha doğrudur. Aslında, ayrı bir düşünce tarzı olarak muhafazakârlık, Aydınlanmanın bir ürünüydü. Aydınlanmaya karşı değil, onun içinde ortaya çıkmıştı” (Özipek, 2011: 50).

Konu üzerinde önemli yorumlardan biride şudur; Soyut akılcılık, muhafazakârlık tarafından reddedilmeksizin, ama tarihsel esaslara bağlanarak disipline edilmeye çalışılmaktadır. Muhafazakarlık, Aydınlanmacıların, Platonik

ve Nietzscheci yaklaşımında doruğa çıkan soyut ve spekülâtif akılcılığını tarihsel terbiyeye davet etmek suretiyle kendine getirmeye çalışmaktadır. Muhafazakârlar buna “*doğru Aydınlanma*” adını verirler. Bu, Marksgil bir söylemle dile getirilirse “*ayakları yere basan Aydınlanma*”dır. Muhafazakârlık böylece önce reddettiği ve ön kapıdan kovduğu Aydınlanmacılığın evrenselciliğini, düşüncenin alacakaranlık bir saatinde, tarihsel kostümlerine bürünmüş olarak arka kapıdan içeri almışlardır (Öğün, 1997: 178). Bu birbirini var etme döngüsünün önemini Muhafazakârlık hakkında yazan Robert Nisbet bir cümleyle çok güzel açıklamıştır. Ona göre “*18. Yüzyıl Batı Avrupa’sında Aydınlanma olmasaydı, muhafazakârlar söz konusu oldukça, bir Aydınlanmanın icat edilmesi gerekecekti*”. Çünkü muhafazakârlar ileri sürdükleri düşünce, fikir ve değerleri köklü bir geçmişte ve güçlü geleneksel toplum ve düşünce yapısında temellenmekle birlikte, ideolojilerini Aydınlanma dönemi filozofları ile polemik halinde şekillendirdiler (Örs, 2010: 122-123).

1.4.2. Fransız Devrimi ve Muhafazakârlık

“Burjuva ihtilalinden sonra

Mösyö Giyotin yüz elli yıldır

Parisli bir avukat

Ve gözleri yaşarır sabahları

Okuduğu intiharlarla”

Cemal Süreya

Geldiğimiz noktada Aydınlanmanın katkısıyla oluşan ve belki de muhafazakâr tepkinin esas kaynağını oluşturan Fransız Devrimi ile karşılaşyoruz. Patlak verdikten sonra Kıta Avrupa’sını beklenmedik şekilde etkileyen ve fikirlerini yayan bu devrim; korku doğurmuş, özellikle İngiltere’ye de sıçrayacağı endişesi ile karşı fikirlerle kendini tahkim edilmiş muhafazakâr kaleyi inşa etmiştir. Devrim (İhtilal) Latince bir mastar olan ve manası “geri dönmek” olan “*Revolvere*”den türemiştir. Bu mastar evrilerek “*Revolte*” olup isyan” manasına gelmiş buradan da kendine başarılı olmuşluğu ekleyerek aradığımız sözcüğe “*Revolution*”a yani “*Devrim*”e (ihtilal) dönüşmüştür (Meriç, 2008: 111-112). Türk Dil Kurumunun Büyü Türkçe Sözlüğüne göre de bu birbirinin içine karışmış iki

kelime İhtilal ve Devrim Şu manalara gelmektedir. Devrim, Yerleşik toplumsal dŐzeni değiştirme ve yeniden biçimlendirme; yavaş bir gelişme olan evrime karşıt olarak, toplumsal yaŐayıŐta ve siyasal durumda birdenbire gerçekteŐtirilen, kŐklŐ ve temelli bir değişme iken; İhtilal ise: Bir Őlkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim dŐzenini değiştirmek amacıyla kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketidir.

The New Lexicon Webster's Encyclopedic Dictionary'de devrim, "kurulu bir hŐkŐmetin anayasal olmayan devriliŐi; temel sosyal değişim" olarak tanımlanır. Crane Brinton, devrimin, "Önceden istikrarlı olan siyasal toplumlardaki bŐyŐk alt Őst oluŐlar" olduğuna, "Şiddet, terör ve giyotinle" anıldığına işaret ettikten sonra, asıl odağın "o zamana kadar hŐkŐmette olmayan bir grubun, Őlkeyi yönetme sorumluluğundaki bir grubu, Şiddetli ve ani bir Şekilde ikame etmesi"nde yattığını belirtir. "Bir grubun yerini almasındaki bu değişim, eğer fiili Şiddetli bir başkaldırı ile yapılmazsa, askeri bir darbe veya başka tŐrden hilekârlıkla yapılır" diye de ekler (GŐngŐr, 2007: 72-73).

Avrupa'da mutlak monarşi kanalıyla, feodal siyasal birimler ortadan kaldırılıp ulusal devlet kurulduğuna göre, mutlak monarklar tarihsel görevlerini yerine getirmiş demektir. Monarkların daha fazla yönetimde kalması, yeni Őretici gŐçlerin gelişmesine ayak bağı olmaya başlamıştır. Artık burjuvazi, kendisi yönetime geçip, tŐm aristokratik kalıntıları, yasaları ve kurumları değiştirmek istemektedir. Burjuvalar kendi hukuksal ve siyasal dŐzenlerini kurmak için sabırsızlanmaktadır. Bu nedenle 16 ve 17. yŐzyıllarda destekledikleri mutlak monarşinin 18. yŐzyılda karşısına çıkarlar. Burjuva dŐŐŐnŐrleri demokratik parlamenter gŐrŐŐleri savunmaya başlamıştır. Yeni toplumun laik, bilimsel kŐltŐrle yetiŐmiŐ olan dŐŐŐnŐrleri, burjuvaziye, siyasal programını içine yerleŐtireceęi yeni bir dŐnya gŐrŐŐŐ hazırlayacak ve yeni bir felsefe, yeni bir siyasal kuramı sunacaklardır (Şenel, 2011, 364).

18. yŐzyılın ikinci yarısının dŐnya tarihi açısından en Önemli iki olayından biri Amerikan, Öteki de, Fransız Devrimi'dir. Amerikan Devrimi, YenidŐnya'da bŐtŐnleŐme gŐçlenme ve genişlemeye yol açarken, Fransız Devrimi "EskidŐnya"da 25 yıllık karışıklık doğurmuştur (Sander, 2009: 161). GŐrŐyoruz ki bir bakıma 17. yŐzyılın sonundan, 18. yŐzyılın sonuna uzanan Aydınlanmanın sosyal tarihinde, 1789 Fransız Devrimi'ne kadar manidar, Özellikle ekonomik ve

17. yüzyılda kurumsallaşmış bulunan “*ancien regime*”in yerinden oynatılmasına yol açacak bir dönüşüm gerçekleşmemiştir (Çiğdem, 2015, 23).

Böyle köklü bir dönüşümün daha önce gerçekleşmemiş olması tarih içinde Fransız Devrimi'nin yerini diğerlerine göre ayrıcalıklı kılmıştır. Muhafazakârlığın tepkisini daha iyi anlayabilmek için Devrimin tarihine de kısaca değinmek gerekir. Devrimin itici gücünü üretici olmayan soylular ve kilisenin ayrıcalıklarını elde etmeye çalışan üretici sınıf oluşturmuştur. 19. Yüzyılın süreklilik güçlerine, yani feodalite, mutlak monarşi ve kiliseye karşı savaşı, endüstri devrimiyle güçlenerek açan orta sınıf yanına zaman zaman köylüleri de almıştır. Bunun yanında Amerikan Devrimi örneğinde, Fransa'da meydana gelen devrim için önemli etki yaratmıştır (Sander, 2009: 162). Devrimin şartlarını oluşturan nedenlerin başında Fransızların kolonilere yönelik siyaseti vardır. Fransızların, İngilizlerin onurunu kırmaları ve bağımsızlıklarını kazanmaları için Amerikan kolonilerine yaptığı yardım, hükümetin iflasına neden olmuştur. Mali gücün sarsıntısını reform yaparak giderme çabaları da boşa çıkınca, eski temsilciler meclisi'ni (Etats-Generaux) canlandırarak, ona yeni vergileri onaylatıp mali sıkıntıdan kurtulma isteği ile eski meclis 1 Mayıs 1789'da toplandı (Akıncı, 2012: 59). 1614 yılından beri toplanmayan Etats-Generaux mali durumun düzeltilmesi, krala şikâyetlerin ve dileklerin iletilmesi ve reformların düzenlenmesi adına toplandı. Bu karışık dönemde çok şey beklenen mecliste işlerin ilerlememesi ve reformların yapılmaması hoşnutsuzluk yaratmıştır. Oy verme konusunda da çıkan sorunlar meclisi iyice karıştırmış halk temsilcileri halkın %96'sını temsil ettiklerini söyleyerek, kendilerinden meydana gelen meclisi, “*Ulusal Meclis*” olarak ilan etmiştir (Uçarol, 1995: 14-15). Bu gelişme Fransa'da halkın hareketlenip sokaklara dökülmesine, Bastille Hapisanesini basıp, yakmasına neden olmuştur. Artık Fransa'da volkan patlamıştır ve işin garip tarafı mali sorunlara son vermek amacıyla tüm mülkiyet sahiplerinden vergi alınması kararına karşı çıkan soyluların meclisi toplama isteği işleri buraya getirmiştir, yani, Fransız Devrimi'ne ilk hareketi soylular vermiştir (Sander, 2009: 163).

Devrimin “*ikinci*” doğru bir ifade ile “*radikal dönemi*”ni oluşturan Konvansiyon esas tepkiyi toplayan devrim içi dönemdir. Konvansiyon Fransa'nın bir Cumhuriyet olduğunu iddia eder. 16. Louis idam edilir ve “*halk düşmanlarına*” karşı tarihte “Terör” dönemi olarak da anılacak olan yönetim kurulur. Dr. Guillotine'in (Giyotin) yeni icadı ile idam daha kolay hale gelmiştir. Konvansiyon, yürütme erkin, kendi elinde toplamıştır. Ardından olağanüstü yetkileri olan ceza

mahkemeleri kurularak cumhuriyet aleyhine sayılan her türlü girişim ölümle cezalandırılır. Ceza yasaları geriye yürütülerek bazı kişiler yasa dışı kişi ilan edilerek ölümle cezalandırılır. Konvansiyonun güçlerini “Kamu Güvenliği Komitesi”ne devretmesi ve bunların Robespierre’in yetkisine sunulması ile birlikte, terör dönemi en kanlı günlerini yaşar (Akıncı, 2012: 59-60). Örneğin bu dönemde, toplumsal gelişmenin önündeki somut engellerden biri olarak görülen Hıristiyanlığa karşı bir savaş açılmış ve Rousseau’dan ilhamla Jakoben Cumhuriyetin başındaki Robespierre, üstün varlığa tapınılmasını amaçlayan yeni bir din kurmaya çalışmıştır. Ancak halk, söz konusu değişim sürecini destekleme konusunda yeterince istekli davranmadığından, alınan önlemler sert olmuştur. Tespitlere göre bu dönemde toplumsal muhalefeti bastırma adına, kayıtlara geçen en az 17 bin idam cezası uygulanmıştır (Hobsbawn, 2012; 63-78).

Aydınlanmanın tüm ilkelerinin paradoksal olarak dışında hareket eden devrim yönetimi, tüm anayasal hakları kısıtlamanın dışında Cumhuriyeti kabullenmemiş “erdemsiz” yurttaşları erdemli yurttaşlara dönüştürmek adına devlet terörüne başvurmuştur. Jakoben lider Robespierre 5 Şubat 1794 tarihli konuşmasında jakobenlerin kendilerine göre iyi ve kurtarıcı olan “ölüm” politikasını şöyle dile getirir: *“Ya Cumhuriyet’in iç ve dış düşmanlarını boğazlayacağız ya da Cumhuriyetle birlikte yok olup gideceğiz. Bu durumda politikamızın ilk politikası halkı akıl, halk düşmanlarını da terörle yönetmek olmalıdır... Özgürlük düşmanlarını terörle yola getirin; Cumhuriyetin kurucuları olarak buna hakkımız var. Cumhuriyette Cumhuriyetçilerden başka yurttaş yoktur. Cumhuriyet’in düşmanlarına verebileceği tek şey ölümdür”*. Devrimin yarattığı bu terör ortamından Robespierre de payını almıştı. Çünkü politikayla yanyana yürüten ölüm *“Cumhuriyet düşmanı”* olmayanı da kendini verebilme kabiliyetine sahipti (Ağaoğulları, 2006: 322). Hemen şunu da belirtelim Robespierre bu diktatörlüğü, büyük burjuvazi, kralcı aristokrasi ve dış düşmanlara karşı küçük burjuvazinin çıkarlarını savunmak amacıyla kullanmaya çalışmış, zaman zaman emekçi halkın desteğini de sağlayabilmişse de, uyguladığı politika bir türlü temelsizliğin getirdiği çığlıktan kurtulamamıştır (Sarıca, 1987: 104-105). Sarsıntı olarak yol alan ve sarsanların artık tutunamadığı Devrim için Joseph Proudhon *“Devrimde kadim Nemesis gibi, hayranlarının fırlattığı çiçek demetlerini çiğneyerek, koruyucularının kanına bulanarak, düşmanlarının cesetlerine basarak karanlık ve karşı konulmaz adımlarla ilerler”* der (Meriç, 2008: 115). Fransız Devrimi de, Nemesis rolünü hakkıyla oynamıştır.

Aydınlanma düşünürlerinin hak ve özgürlüklere yaptığı vurgu ve Rousseau'nun kardeşlik ve eşitlik söylemleri, Fransız Devrimi'nin entelektüel zeminini hazırlamıştır. Dolayısıyla Fransız Devrimi ile Aydınlanma düşüncesi somutlaşmıştır. Fransız Devrimi, Aydınlanma düşüncesine paralel olarak “Ancient Regime”min tüm feodal dayanaklarını ortadan kaldırmak ve daha özgürlükçü siyasal düzeni inşa etmeyi amaçlamıştır. Jakobenler sadece rejim değişikliği ile kalmayıp, Cumhuriyet'e uygun yurttaşlar yaratma çabası içerisine girmiştir. Cumhuriyet'in genel ilkesiyle uyumlu yurttaşlar yani erdemli yurttaşlar yaratırken paradoksal olarak, savundukları tüm temel hak ve özgürlükleri kısıtlamış, siyasal liberalizmin en temel ilkesi olan sınırlı devlet anlayışını bir kenara itmişlerdir (Ağaoğulları, Ulus-Devlet Ya Da Halkın Egemenliği, 2006: 314). Çabaların hepsi temel olarak Aydınlanmacıların fikirlerine dayanmışsa da pratikte devrim yöneticileri teozi kirletmekten ve Aydınlanmayı kötü anılacağı bir hale sokmaktan başka bir şey yapmamışlardır.

Fransız Devrimi, Avrupanın her yanında olduğu gibi, Manş'ın öteki yakasında da büyük bir heyecan doğurmuştu. Liberaller, radikaller ve Aydınlanmanın iyimserliğini taşıyan herkes için bu devrim, yepyeni ve daha insani bir dünyanın başlangıcını müjdeliyordu. Nihayet insanlık geçmişin ağır yükünü omuzlarından atarak geleceğini kendisi kurabilecekti ve Fransa halkı bunu gerçekleştirmenin ilk adımını başarılı bir isyanla atmıştı. Onların tutuşturduğu ateşin, Avrupa'nın tüm mutlak monarşilerine sirayet etmesi ve “*özgürlük, eşitlik, kardeşlik*” haykırışının saray duvarlarını yıkması kaçınılmazdı. Olup bitenleri kuşkuyla karşılamakla beraber suskun kalmayı tercih edenler bir yana bırakılacak olursa, genel bir iyimserlik dalgasının İngiltere kıyılarına da ulaştığı bariz bir biçimde görülüyordu. Londra'da artık Fransa'daki gibi bir devrimin İngiltere'de de yapılması gerektiğini önerenlerin sesleri duyuluyor, bu amaçla dernekler kuruluyor, hatta vaazlar veriliyordu (Özipek, 2006: 67-68).

Bu heyecan fırtınasına kapılıp gidenler az değildi. Çünkü Fransız Devrimi ilk aşamalarında yeni bir umut, yeni insan ufukları hissi katıyordu etkilediklerine. Bu hissi William Wordsworth gibi İngiliz destekçilerinin rapsodilerinde:

“Bu şafakla neşe canlanacak,

Fakat genç olmak asıl mutluluk!”

Ya da politikacı Charles James Fox'un konuşmalarında görebiliriz. İngilizlerden gelen bu övgülerden biri önemliydi; çünkü Burke'ün "*Düşünceler*"i yazmasına sebep oldu. Muhafif vaiz Richard Price, Fransız Devrimi'ni sadece bu ülkede hürriyetin şanlı şafağı olarak selamlamakla kalmayıp onu, 1688 İngiliz Devrimi'ne benzeten ve İngilizleri, onun örneğiğinde, kendi ülkelerinde reform için harekete teşvik eden bir vaaz verdi. Bu vaazda Price:

"Ne olaylarla dolu bir dönemdir bu! Bu dönemi yaşadığım için şükrediyorum ve hatta diyebilirim ki: Tanrım, kulunun huzur içinde ölmesine izin ver; zira gözlerim senin bağışlamana şehit oldu. İnsan haklarının her zamankinden daha iyi anlaşıldığını ve bu fikri yitirmiş görünen milletlerin hürriyetin özlemini duyduğunu görmek için yaşadım. Siz, özgürlüğün bütün dostları ve onu savunan yazarlar! Cesaretli olun! Günler, esenlikler getirecek. Çabalarınız boş gitmeyecek." diyerek heyecanı üst seviyeye çıkarmaya çalışmıştır (Thomson, 2006: 158).

Umut belki de bu süreçte temelsizliği ile Burke için en yıkıcı haline bürünmüştü. İngilizlerin önde gelen isimleri bile bu heyecan içinde ortaya çıkardıkları fevri söylemleriyle, İngiltere için Fransız Devrimi'nden daha tehlikeli hale gelmişti. Evet, Fransa ardından tüm Avrupa devrim heyecanı içinde çalkalanıyordu ve gidişat iyi değildi. Burke'ün kafasında Kıta Avrupası'ndan çok İngiltere vardı. Esas tehlikede olan içinde yaşadığı toplum gelenekler ve kurumlardı. Price'ın vaazları Burke adına gerekli tahriki yapmıştı. Cevap verilecek ve karşısında durulacak tehlike dışarda yaşanan devrim gibi gözükse de, esasında İngiltere içindeki vaazcılardı.

İşte tamda içtekinin, dışsal olanı desteklemesi Fransız Devrimi'ni Muhafazakârlığın zamansal boyutu bağlamında çok önemli bir konuma getirmiştir. Bu devrim, siyasal ilişkilerin meşruiyet kaynaklığı ve kullanımı geleneksel zamanlardan -aktörlerden- ilkelere almış, modern zamanlar –aktörler- ilkeler eline vermiştir. Fransız devrimi ile başlayan siyasal iktidarın geleneksel meşruiyet kökenleri ve araçları yerine, modern ilkelere göre egemenlik olgusunun en önemli modern değeri, dönüşüm geçirmiştir. Muhafazakârlık ile modernleşme arasındaki çekişmenin ana konusu da, bu zaman algılaması olmuştur. Artık yeni bir zaman bilincine sahiplik söz konusuydu ve bu yeni zaman da paradigmatik bir dönüşümü ifade eden Devrim ile meydana gelmiştir. Reform, Renaissance ve Revolution gibi, yeni bir bilim anlayışı, yeni bir siyasal düzen, yeni bir iktisadi düşünce yapısı

ve yeni bir ahlak anlayışını ortaya koymakta ve toplumsal, siyasal, tarihsel ve dinsel “yeniden düzenlemeleri” ifade eden modernleşme süreci, bu bağlamda, “Re”nin/yeniden dönüşümlerin hikâyesi gibidir (Çetin, 2004: 92). Toplumda, Devrimden beklentilerin farklı olması ve yaşanan olumsuz gelişmeler sonucu oluşan hayal kırıklığı ve yıkım, bakışları bütün bu acıları üreten kaynağa çevirdi. İyi niyetli bir girişimin nasıl kötü sonuçlar doğurabildiğinin, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin nasıl olup da Devrim-öncesi Dönem (Ancient Régime) ile kıyaslanmayacak bir şiddete kaynaklık ettiğinin gözlemlenmeye başlanmasıyla muhafazakâr tepkinin de ortaya çıktığı görülmüştür (Vural, 2007: 27).

Fransız Devrimi’ne ilişkin muhafazakârların tümünün üzerinde odaklaştığı düşünce şudur: “*Devrim terör döneminden daha büyük bir olayın kusursuz özetidir: Yaşamın, mülkiyetin, otoritenin ve adil özgürlüğün kuvvet yoluyla ilgası.*”. Devrim döneminde ortaya çıkan, sokağa dökülen Aydınlanma düşüncesinin soyut haklar söyleminin somut hali olarak ortaya çıkan özgürlükler her zaman dejenere edici ve anarşi yaratıcıdır; giderek tiranlığa, tek kişi yönetimine yol açar. Muhafazakârlar Fransız Devrimi’nin eski rejimi yok etmeye yönelik yasama faaliyetlerini de eleştirir. Bir krallığın yasama organında temsil edilmesi, yalnızca anayasal özgürlüğün değil, tüm meşru hükümetlerin temelidir. Bu temel olmadan hükümet etmek, yasal ve meşru olmayan yollardan iktidarı ele geçirmekten başka bir şey değildir (Örs, 2011: 123).

Devrim karşıtlığı ilkesi; muhafazakâr düşüncedeki, sınırlı ve eksik aklın, geri döndürülemeyecek bir dönüşümün pratikteki sonuçlarını ve getirilerini önceden kestiremeyecek olması ön kabulü üzerinden yükselir. Devrimle gelmesi muhtemel büyük değişim ve dönüşüm; muhafazakârların tarihsel, toplumsal, kurumsal süreklilik anlayışında bir kırılma ve kopma anı olarak kabul edilir. Edmund Burke ile başlayan Fransız Devrimi’ne eleştiriler ve reddiye dizisinde de bu devrim karşıtlığının izlerini görmek mümkündür (Denli, 2010: 17). Devrimin hem oluş tarzına, hem de sonuçlarına karşı olan muhafazakârlar için bu devrim “kendiliğinden” değişimi bir kenara bırakarak toplumsal dengeyi ve ahengi altüst edecek, toplumun binlerce yıla dayalı organik yapısını bozacak köklü bir dönüşüm hareketidir (Akıncı, 2012: 62).

“*Devrim*” kelimesinin bütün anlamlarından haberdar olan Burke, Fransız Devrimi sonrası yazılarında farklı anlamlarını kullanmıştır. Burke için devrim değil aşamalı değişimi ifade eden reform müspettir. Ona göre Fransa’da gelişen bu

hareket reformun karşıtıdır, sanılanın aksine en uç noktaya, kurtuluşa götürmeyecektir. Çünkü reform; geçmişe, tarihe ve tecrübeye gönderme yaparak devleti, anayasayı korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan değişimdir ve reform aracılığıyla değişmekten aciz bir devlet, kurumlarını değerlerini muhafaza etmekten de mahrum olacaktır (Ceylan, 2007: 28).

Burke devrimin karşısına o heyecanlı zamanlarda dikilmiş ve karşıt yazılarını yazmaya başlamıştır. Bulunduğu zaman içinde sert yazıları ve reddiyeleri dolayısıyla tepkiler almıştır. Kitabının yayımlanmasından 3 ay sonra, Fransız Devrimi'ni savunan ünlü "*İnsan Hakları*"nı kaleme alarak Burke'e sert bir cevap veren Thomas Paine, onun böylesine önemli bir gelişmeyi takdir edemediği düşünülmektedir. Ancak radikallerin bu zafer sarhoşluğu, bu kitapların yazılmasından birkaç yıl sonra, 1792'den itibaren aralıksız çalışan giyotinin dehşetinde son bulacaktı. Paine, Burke'un abartmalarına karşın "*...diğer devimlerle karşılaştırıldığında Fransız Devrimi'nin çok az kurban vermesi şaşırtıcıdır*" demek için acele etmişti; çünkü bu cümlenin yazılışından bir yıl sonra devrimin terörü aktüel hale gelecek ve hatta 1793'te Paine'in kendisine kadar ulaşacaktır. Devrim sonrasının eski düzen ile kıyaslanamayacak ölçüde trajik bir hayal kırıklığı doğurması, filozoflara ve devrimcilere olan güveni sarsarken, başta Burke olmak üzere, Aydınlanma ve onun siyasi pratiklerini eleştiren muhafazakârların Devrim'e müebbet mahkûmiyet vermesine sebep olacaktı (Özipek, 2006: 67). Burke'e yağın bu tepkiler devrimin cafcıflı dönemlerinde olağandı belki de. Zaten önyargıyı yıkmaya gelmiş bir Aydınlanmanın ürünü olan Devrim, İngiltere'den bir İrlandalının önyargılarıyla kirletilemezdi. Fakat ilerleyen yıllarda Burke'ü de haklı çıkaracak gelişmeler gösterdi ki; tüm ön yargıların gayrı meşru veya yanlış sevk edici olduğunu farzetmek, "*önyargıya karşı önyargı*" idi (Özipek, 2011: 74).

Burke'ün Devrime olan tepkisinin temelinde, "*spekülasyon*", "*metafizik*" toplumsal ve siyasî olaylara uygulandığı şekilde "*farazi düşünce*" gibi çeşitli adlandırmalar ve böyle uygulamaların tehlikesine dair inanç ve köklü bir düşmanlık yatıyordu. O Fransa'daki devrimcilerin ciddi ciddi genel ve soyut prensipleri uygulamak suretiyle dünyayı sıfırdan yeniden oluşturacaklarına inandıkları, hatta bu yeni aydınlık dünyanın milâdını ifade etmek için yeni bir takvim bile ihdas etmeye çalıştıkları bir dönemde yazıyordu. Ve bu inanca sahip olduklarından kendilerinin istisnai değil, zamanlarının en sofistike fikrinin temsilcisi olduklarına ve önceki on yıllarda Aydınlanmanın mümessilleri

tarafından hararetle propagandası yapılan aklın gücünün kullanılmasına dair inançlarını devreye sokuyorlardı (Harries, 2004: 92). Bu anlayışın politik sonucu “*insan hakları*”, “*demokrasi*”, “*eşitlik*” vb. gibi kesin siyasal ideallerden ya da formüllerden hareket ederek, toplumsal yapının ürettiği imgelemi göz ardı eden hareketlerin toplumsal düzen için zararlı olduğudur. Burke’e göre, Fransız devrimcilerinin yaptığı da bundan başka bir şey değildir. Burke için, bütün devrimlerin en önemlisi “*duygularda, tutumlarda ve ahlaki fikirlerdeki devrimdir*”. Fransız Devriminin en önemli ve tehlikeli özelliği de böyle bir devrimi amaçlamasıdır. Fransız Devriminin teröründen çok Devrimci meclisten geçen yasaların toplumsal yapıya vereceği zarar önemlidir. Bireylerin düşünme tarzları, davranışları, duyguları, karakterleri kültürel unsurlarla şekillenir. Bu sebeple bu kültürel çerçeve ya da ahlaki imgelemin dışında ve üstünde kabul edilen bir akıldan hareketle çözümlenecek yapıyı yapmak. Burke’e göre insanın kendini Tanrı yerine koyma kibirliliği göstermesinden kaynaklanmaktadır ve yıkıcı sonuçlar doğurması kaçınılmazdır (Duman, 2004: 44).

Bu konuyla ilgilide “*Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler*” kitabında şunları yazar Burke, “Fransa’da iktidarı elinde bulunduranların icraatlarını değerlendirdim. Bu konu hakkında oldukça serbest bir şekilde konuştum. İnsanlığın eski ve sürekli mefhumlarını hor görmeyi ve yeni ilkeler üzerine yeni bir toplum kurmayı ilke edinenler, bir bütün olarak insan ırkının kanaatlerini şahsi kanaatlerinden daha çok önemseyenlerin, bu kişileri ve şemaların ortaya çıkan sonuçlar açısından eleştirmelerini doğal karşılamak gerekir. Bu kişiler, akıllarına önem atfettiğimiz, fakat otoritelerini kesinlikle kabul etmediğimizi bilmelidir. İnsanlık âleminin kabul ettiği, yaygın kanaatlerin hiçbiri onların lehine değildir. Bu kişiler yerleşik düşünceye düşman olduklarını açıkça beyan etmektedirler. Dolayısıyla, otoritenin hertürünü yerle bir eden kişiler, yargı makamından indirdikleri bu kanaatlerden kendileri için bir destek beklememelidirler.” (Burke, 2005: 13). Burke Devrim üzerine yazdığı kitabında o bahsettiği kibirli akıl hakkında şunları da söyler; “*İnsanların sadece akli ölçü olarak yaşamalarından ve hareket etmelerinden endişe duyarız; çünkü biz her insandaki aklın yetersiz olduğunu ve insanların bu küçük akıl yerine, ulusların ve çağların sermayesinden ve birikiminden yararlanması gerektiğini düşünmekteyiz.*” (Burke, 2005: 12). Ona göre Fransızlar “*kurucu aklın özentiliklerine*” kapılarak ülkelerini boş bir sayfa gibi görme cüretini göstermişlerdi. Yeni Hristiyan yaratmaya kalkışan Anabaptistler gibi, Devrimci insan yaratmaya kalkmışlar; ülkelerinin tarihinden,

geleneklerinden, tecrübi birikiminden bağımsız olarak salt kendi akıllarına dayanarak ideal bir dünya kurabileceklerini sanmışlardı. Jakobenler “*geometrik akıl yürütme*” yoluyla bu amaca ulaşmak için kendi toplumlarına “*fethedilmiş ülke*” gibi davranmışlardı (Özipek, 2011: 69-70).

Fransa'nın siyasal hayatını kuşkuyla izleyen Burke için bir senedir iş başında olan meclis tecrübeli değildir ve Devrimlerinin bir mazareti yaktır. Devrim, bir ülkenin eski halini tamamen tahrip etmektir ve bu kadar şiddetli bir işi meşru gösterecek bir neden olamaz. İnsan muhakemesi, devrimi de devrim sonrasında iktidarın kullanma şeklini de sorgulama ve eleştirme yetkisine sahiptir. Böylesi bir değerlendirmede, devrimle oluşan iktidar yerleşmiş ve kabul edilmiş bir otoriteye duyulan saygıdan daha azını görecektir (Burke, 2005: 14). Muhafazakâr söylem geçmişe saygıyı, ders almayı, onu gelecek için kullanmayı öneriyor ve “*daha öncesi yokmuş gibi düşünen akıl*” ise sakıncalı görüyor. Zaten devrimcilere karşı başlıca eleştirileri, onların spekülâtif (metafizik) tasarımlarla toplumu dönüştürmeye çalışmalarının ardında insan doğasına dair derin bir “*cahilliğin*” bulunduğu. Kurucu muhafazakâr, insan doğasının ve toplumunun karmaşıklığını iddia ederek Devrimcilere ders vermektedir. İnsan türünde ortak olan kaçınılmaz zayıflığın farkında olmayan birinin insan hakkında çok az bilgisi var demektir.

Eksiklik konusundaki cehalet, daha gerilere gidilecek olursa, Devrim'in bağlantılı olduğu Fransız Aydınlanması'nın tarihe bıraktığı kötü bir mirastır. Aydınlanmacıların insan doğasına karşı iyimser tavırları, kötülüğün dışsal veya toplumsal sisteme içkin olduğu yolundaki teorileri, muhafazakâr ideolojinin itiraz maddelerinden en geniş kapsamlı olanını oluşturur. Burke, Devrimci “*çılgınlık*”a ve “*küstah gevezelikler*”e değinmeden önce, ateistlerin yol göstericiliğini kabul etmediklerini ve muhafazakârların “*Rousseau'nun müminleri*”, “*Voltaire'in havarileri*”, ve “*Helvetius'un iyileştirdiği*” olmadığını özenle vurgular (Mollaer, 2008: 46-47). Terminolojiyi kullanmasa da Burke ve ondan sonraki muhafazakârların derinden haberdar oldukları iki mesele vardır. Birincisi, niyette olmayan sonuçlardır ki, müphem ölçekte değişimin başlatılması hâlinde, eşyanın karmaşıklığı ve giriftliğinden dolayı, hemen hiç şaşmaz bir şekilde, başlatanın aklında olandan çok daha fazlası devreye girer ve sonuç beklentilerden çok farklı tezahür edebilir. Bu sebeple, Burke'ün ifadesiyle, “*çok takdiri şayan ve memnun edici başlangıçların çoğu zaman utanç verici ve üzücü sonuçları olur.*”. Fransız Devrimi de ona göre en önemli örneklerdendir (Harries, 2004: 93)

Muhafazakârlar özellikle Fransız Devrimi esnasında olanları yakından izleyebilen Burke için esas sorun; kurucu iktidarın ya da aklın değime yönlenebilirliği köktenci bir kopuşu tercih etmesidir. Bunu yaparken kullandığı temel araçlar, rasyonalizm ve onun siyasal açılımı olan toplumu sıfırdan kurgulamanın rasyonel-modern siyasi bilgisidir. Devrimciler, teorik ve spekülasyonla önermelerini, rasyonel ve kitabi bilgilere göre toplumu dönüştürmenin yollarını aramaktadır. “*Bu teorisyenlerin iddialarının hepsi aşırıdır ve (...) politik olarak hatalıdır.*” (Mollaer, 2009: 39). Hatalar zincirinin, telafisi olmayan aşırıların babalığını yapan Fransız Devrimi’nin, tarihin zincirini kırması, zamandan koparması, ülkesini beyaz bir kâğıt gibi görme kibirliliği ve siyaseti “*çıplak akılla*” toplumu inşa çabası onu geçmişte eş benzeri olmayan bir olay haline getirmiştir. Burke, Fransızları bu öncesizliği ve bu sebepten de ülke tarihini kafasını koparır gibi kenara atan aklı şöyle eleştirir:

“Uygarıktan hiç nasibini almamış gibi davranmayı ve sanki bir şey yeniden başlamış durumundaymışsınız gibi hareket etmeyi tercih ettiniz. Kötü başladınız, çünkü baştan beri size ait olan her şeyi küçümsediniz. Ticaretinize sermayesiz başladınız. (...) Kazançlarınızın hesabını çıkartın, şeflerinize kendilerinden önceki her şeyi, çağdaşlarını ve sonunda gerçekten küçümsenecek duruma gelene kadar kendilerini küçümsemeyi öğreten o saçma sapan ve kibirli spekülasyonlardan ne kazandığınızı görmeye çalışın. Bu aldatıcı ışıkların peşinden kesin avantajlar sağlamak varken apaçık belalara doğru gitmek, Fransa’ya öteki bütün ülkelerden daha pahalıya patladı. Fransa cürüm yoluyla yoksulluğu satın aldı! Fransa çıkarlarını erdeme feda etmedi; erdemi kötü yolda kullanabilmek için çıkarlarından vazgeçti” (Beneton, 2011: 18).

İngiltere’de olduğu gibi zaman içinde gelişmiş olan anayasalar, “*çeşitli zorunlulukların ve çarelerin sonuçlarıdır...*”. Bu sonuçlar deneyimle öğrenilmiş araçları sağlarlar. Fransızlar ise, bunun tersine bir yeri yıkıp temizleyen müteahhitler gibi davranırlar. Böyle yaparak eylemlerini dayandırabilecekleri “*eski her uygulamada ve yerleşik yasanın*” yetkesini yok edip insanların koşul ve alışkanlıklarında ani değişiklikler yaratarak işleri kendileri için daha zor hale getirirler. Siyaset, baskıdan ayrı olarak, sürekli bir konsensüs oluşturmayı gerektirir. “*Anlık, anlık ile anlaşmalı*” ve “*önderlik yapacak olanlar da bunu belli bir ölçüde izlemelidirler. Onlar, önerilerini yönetmek istedikleri kişilerin beğeni, yetenek ve eğilimlerine uydurmalıdırlar*”. Devrimciler, varlıklarını sürdüren alışkanlıklardan, geleneklerden ve kurumlardan kurtulabilecekleri yanılması

içinde iş görmüşlerdir. Bu, ya olanaksız olduğu için ya da eğer etkisini göstermişse, siyasetin salt güç uygulanmasına karşıt olmasını olanaksızlaştırarak en feci sonuçları doğuracağı için bir yanılısamadır (Hampsher-Monk, 2004: 360).

Burke hakkında söylenmesi gereken şudur: Fransız Devrimi'nin Burke'ün liberal çağdaşlarınca kesinlikle görülmeyen bir niteliğini ilk o hissetmiştir; bu niteliği Jakobenler, *Düşünceler*'in yazılmasından bir yıl sonra bütün dünyaya ilan etmişlerdir: "*Fransız Devrimi'nin evrensel misyonu*", sadece Fransız halkını değil, zamanla her yerdeki bütün halkları geçmişin zincirlerinden kurtarma misyonudur. Burke'ün kavramış olduğu gibi, Fransız Devrimi'ne tarihteki büyük evrensel dinlerle bir yakınlık sağlayan işte bu olguydu (Bottomore ve Nisbet, 2006: 137).

Burke, Fransız Aydınlanması'nın rasyonalizmine ve Devrim'in Jakobenliğine yüklenirken rasyonalizm karşıtlığına geçer gibi görünür. Tarihin, toplumun ve geleneğin karmaşık bir doğası olduğu için, rasyonalizm, bilginin doğru kaynağı olarak görülemez. Jakobenizm de bu yanlış bilgilenmenin uğursuz bir sonucudur. Ancak burada esas kavga'nın rasyonalizmin "militan" şubesi ile empirizmin tarihsel tecrübeye değer veren şubesi ya da kökten değişimcilik ile ılımlı değişim yanlılığı arasında koptuğunu akıldan çıkarmamakta fayda var (Mollaer, 2009: 48-49).

Tüm bu devrim pervasızlığına dur diyebilmek içinse Burke'ün bulduğu panzehir "*ihtiyat kavramı*"dır. Ona göre toplumdaki önemli değişiklikler aşamalı ve dikkatli olarak yapılmalıdır ve her türlü ani ve köktenci yeniliklerden kaçınılmalıdır. Tarihsel devamlılık ve tecrübeyle birlikte ihtiyat, soyut akılcı ideolojinin antitezidir. Burke'ün ihtiyatla ilgili fikirlerini ve ona atfettiği değeri en iyi şu bölüm ortaya koymaktadır: "*İhtiyat, sadece siyasi ve ahlaki erdemlerin ilk aşamasında yer almakla kalmaz; aynı zamanda bunların tamamının yöneticisi, düzenleyicisi ve kıstasıdır*" (Ceylan, 2007: 28).

Burke'ün tüm negatifliğiyle Fransız Devrimine yüklenirken, pozitif olarak yüklendiği devrim anlayışı nasıldır ve örneği var mıdır? Sorusu elbette gelip akıllara takılmıştır. Çünkü bir şeyi kötölemek için daha iyisi ve makulünün olduğunu göstermekte gerekmektedir. Burke için bu "*İdealî*" ve "*görkemli*" olanı hayata geçiren 1688 İngiliz Devrimidir. Bu tarihte Hollandalı Orange Hanedanı'ndan William'ın tahta oturtulmasıyla geleneksel İngiliz parlamenter rejimi hayata dönmüştür. Yani Burke iyi devrimi/model olarak uygulanacak

devrimi kendi topraklarında bulmuştu. İngiliz muhafazakârlığı liberal eğilimli, evrimsel bir muhafazakârlıktır. İngiliz liberal geleneği içinde süreklilik arzeder. Meclis sistemi, güçler ayrılığı, “*habeas corpus*” (kişisel özgürlük), “*the rule of law*” (hukuk devleti), İngiliz liberalizminin olduğu kadar muhafazakârlığının da bağlı olduğu tarihin en önemli unsurlarıdır. Oysa “*kötü devrim*” olarak işaretlenmiş Fransız Devrimi öncesi, Fransa’nın böyle bir geleneği yoktu (Ceylan, 2007: 29).

Burke, Fransız Devrimi ile İngiliz Devrimi’ni karşılaştırırken, İngiliz Devriminin kişileri değiştirirken kurumları tuttuğunu oysa Fransızların kralı değiştirmeksizin (Kitap yazıldığında durum böyleydi) onu ayakta tutan kurumları yıktığını vurguluyordu. Değişime karşı değildi ama yıkıcı kopuşları değil, sosyal hiyerarşileri zedelemeyen gerçekleşen, ılımlı bir değişimi tasvip ediyordu. Zira ona göre, hiyerarşi, sosyal denge için gerekliydi. Burke bu konuda, “*Tanrının işine karışmamak gereklidir*” demekte. Dolayısıyla Tanrılık işlere ölçüsüzce burnunu sokan Fransız Devriminin Avrupa medeniyeti ve İngiltere için taşıdığı yıkıcı potansiyel, Burke için devrime kötü etiketini yapıştırmak için yeterliydi (Mollaer,2009: 35). Bu yayılğan ve yıkıcı devrimin kaygısıyla Burke düşüncelerini karşıt olarak üretiyordu. Heidegger’in belirttiği gibi “*kaygı verici şeyler bizi düşündürüyor*”du. Devrim ise Burke’ün en büyük kaygısı ve üretiminin yegâne yaratıcısıydı.

Devrimin sürekliliği, kurumları koruması ve bunların olabilmesi için siyasal gelişmelerin toplumun tarihinde yerini almış ardından da gelenek olarak yerini edinmiş olduğunu belirttik. Bunlar “*iyi devrim*”in gerekliliğini oluşturuyordu. Kötü devrim zaten mimlenmişti bile. Burada bir itirazı belirtmekte yarar var. O da Fransa cephesinden Politikacı Charles Remusat’ın, Burke yıllar sonra Fransız Devriminin neden bu şekilde cereyan ettiği ile ilgili verdiği yanıtı:

“Burke bir şeyi gözden kaçırıyor. Bu, Fransa’da hak gibi gösterdiği gelenekleri keşfetmektir. Asaletini sürdürmek için bazılarının atalar uydurması gibi, özgürlüğün tarihsel olması için Fransa’nın tarihini yeniden yapmak gerekiyordu; fakat Fransa’da, onun eserlerinin yavrusu olması gereken özgürlük, dışarıdan gelen biridir.(...) Burke’ün tezinin zayıf yanı işte buradadır. Özgür olmak için, önceden özgür olmak gerekiyorsa, eğer iyi bir hükümete kavuşmak için, önceden buna sahip olmak gerekiyorsa, em azından bu iki şeyi düşünmek söz konusu ise, halkların durumu, geçmişleri tarafından hareketsizleştirilmiştir,

gelenekleri kaçınılmazdır ve umutsuz uluslar vardır.” İşte Fransız tarihinin Burke’ün iyi devrim için gerekli olan özelliklerden uzak olduğunu Remusat’dan dinledik. Bu demek oluyor ki Fransız tarihi bu şekilde bir parçalanmışlığa bürünmüştür. Liberallerle muhafazakârlar ortak tarihi sürekliliği yaşayamadıkları için karşı karşıya gelmiştir. Gelenekten yoksun liberaller, sırtlarını Devrime dayamışlar, muhafazakârlar ise iktidarını her türlü liberal örgütlenmeyi mahkûm eden bir geleneğe bağladılar ve Ancien Regime’in restorasyonunu önerdiler (Beneton, 2011: 52).

Nasıl itiraz yapılırsa yapılsın muhafazakârlık Devrim karşıtı söylemini 19 ve 20. Yüzyıl temsilcileriyle Burke’ü temel alarak sürdürmeye devam ediyor. Kartezyen Rasyonalizm’e (Hayek’in tabiri ile “*kurucu rasyonalizm*”) karşı mücadelenin devamlılığı çok önemli. Muhafazakârlara göre Radikal devrim taraftarlarının anlamadıkları şeydu; yapılan hareket öngörülemez olumsuz sonuçlar doğuruyordu, Çünkü toplumsal pratiklerin reformcu tarafından fark edilmeyen gizil işlevleri vardı. Amaçlanmamış olumsuz etkiler, devrimci müdahaleden sonra ortaya çıkan olumsuz etkileriyle anlaşılabilirdi. Oakeshott’a göre, Devrim ve radikal değişim arzusunun kaynağında, insanın mütevazı akıl kapasitesini kabullenmeyi reddedip, onun gücünü abartarak, dünyayı ona dayalı olarak yeniden biçimlendirmeyi öngören bir zihniyet mevcuttur. Bu zihniyetin temel unsuru rasyonalizm ve onun siyasete uyarlanmış halidir (Özipek, 2006, 69).

Kirk için (Kirk, 2005: 13-14) “tam olarak toplumun ne kadar değişime veya ne çeşit bir değişime ihtiyaç gösterdiği, asrın ruhuna ve söz konusu toplumun kendine has şartlarına bağlıdır. Raikallerin hatalarından biri, toplumda kademeli ve ılımlı değişim zaten başlamışken, ani ve tehlikeli bir değişimi gelişigüzel savunmalarıdır; Fransız İhtilalinde olduğu gibi. Tocqueville, milleti hakkında şöyle demişti: ‘Merdivenlerin yarısını inmişken, yere daha çabuk inmek için kendimizi pencereden dışarı fırlattık.’ Muhafazakârlar, yerleşmiş çıkar ve geleneklerden ani kopuş anlamına gelen her değişimin tehlikeli olduğuna inanır; eğer değişim gerçek faydalar sağlayacaksa, bu değişimin birkaç küstah otoritenin emirleriyle değil, fakat pek çok şahıs ve kuruluşun gönüllü çalışmasıyla olması gerektiğini iddia eder.”

Jerry Muller ile bitirecek olursak: “*ister ‘akıl kötüye kullanılması’ (Burke) veya ‘siyasette rasyonalizm’ (Oakeshott) olarak terimleştirilsin, isterse de ‘kuruculuk’ (Hayek), liberal ve radikal üşünceye yöneltilen muhafazakâr suçlama*

temelde aynı şeyi söylemektedir: liberaller ve radikaller (...) dönüştürmek istedikleri kurumların karmaşıklığını ve kendine özgü hususiyetlerini hesaba katmakta yetersiz olan sistematik, indirgemeci ve evrenselci bir akıl yürütmeye bağlıdırlar”. Muhafazakârların devrime karşı yaptıkları bu itirazlar 19 ve 20. Yüzyılda yaşanan radikal değişim ve devrimlerle sürekli hatırlanacak ve büyük umutlarla gerçekleştirilen her büyük hareketin ardından yaşanan hayal kırıklığı, muhafazakârların devrime yönelik eleştirilerini yeniden gündeme getirecekti (Özipek, 2006: 70-71).

Muhafazakârlık bir bakıma, politik eylemi temsil eden ve soyut aklın ürünü olan “*hikmet-i hükümet*” düşüncesine göre kurgulanan merkezileşmiş devlet ya da Hobbes’da ki karşılığıyla “*Leviathan*” karşısında duyulan bir endişenin ifadelerinden birisi olarak tezahür eder. Muhafazakârlık bu endişeyi, sivilik düşüncesiyle aşmaya çalışır. Bu nedenle politika öncesi mevziler muhafazakârlık için son derece önemlidir. Söz konusu mevziler, politik eylemin, topluluğun yerleşik organik bütünlüğüne getirebileceği riskler karşısında sigorta gibidir. Muhafazakârlar politik eylemin alabileceği muhtelif farklılıklar karşısında kültürün değişmez sabitlerinin önceliğini vurgular. Bu özünde sitenin rejimler karşısında sabitliğini vurgulayan Aristogil bir topluluk anlayışıdır (Öğün, 2006: 556). Kısacası, hem dini gerekçelerle hem de değişime ilişkin diğer genel çekinceleri nedeniyle muhafazakârlığın devrime, devrimci kopuşlara kategorik bir karşıtlığı söz konusudur (Özipek, 2011: 125).

Son ama hala ilerletilebilen son olarak şunu söylemekte yarar var. Devrim ve muhafazakârlığın birbirlerine etkileri düşünüldüğünün tam tersidir. Bunu Süleyman Seyfi Öğün (Öğün, 2011: 13) yetkin bir biçimde dile getirir: “Devrimcilik muhafazakârlığa bir tepkiden doğmadı; tam tersine muhafazakârlık devrimciliğe tepkiden doğdu. Bu da onu devrimciliğin bağımlı değişkeni haline getirdi. Devrimcilik neyi vurguladıysa, muhafazakârlık o noktaya şerh düşmüştür. Eğer devrimcilik gelecek diyorsa, muhafazakârlık gelenekten bahsedecektir. Devrimcilik yıkmaktan bahsediyorsa; muhafazakârlık korumaktan dem vuracaktır. Eğer devrimcilik yakıcı aşırılışmayı öneriyorsa; muhafazakârlık itidal, orta yol, akl-ı selim gibi kavramları seferber edecektir. Bu listeyi özellikle bir düşünce sicili çıkartmak adına uzatabiliriz. Ama bu cetvelin fazlaca analitik bir değeri olduğunu sanmıyorum. Görünen o ki, devrimcilik eylemiş, muhafazakârlık “*eylenen*” ve “*eyleyen*” üzerinden konuşmuştur.”

1.5. İngiltere ve Fransa Arasında Yolculuk Ederken Farklılaşan Muhafazakârlık

Her ülkede kendine özgü şekillerde gelişen muhafazakârlık daha çok o ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik ve tarihsel özellikleri tarafından şekillenmiştir. Muhafazakârlık dinî, siyasî, bireysel, toplumsal ve ekonomik açılardan çeşitli şekillerde tasnif edilebileceği gibi, ülkelere göre de kategorize edilebilir (Safi, 2005: 20). 18. yüzyıldan itibaren başlayan yeni insanlık durumunun anlaşılış ve yorumlanış biçimi ve buna bağlı olarak geliştirilen siyasi yaklaşımlar, birbirinden farklı muhafazakârlıkları da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda, en azından başlangıcı itibariyle, doktriner olmaktan çok pragmatik olmayı, parlamentarizme olumlu bir vurguyu ve tedrici değişimi öngören bir İngiliz muhafazakarlığından veya hedefini Anciene Regim'i geri getirmeye sabitleyen, otokratik monarşilerle özdeşleştirilen bir Fransız veya Kıta Avrupa'sı muhafazakarlığından söz edilebilir (Özipek, 2010b: 106). Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığıyla Anglo-Amerikan muhafazakarlığı temelde iki farklı devrime tepki olarak gelişmiştir. Bu yüzden aralarındaki fark İngiliz ve Fransız Devrimleri'nin farklı yöntem ve içerikleriyle de ilgilidir (Çiçek, 2007: 5).

1.5.1. İngiltere: Siyasal Muhafazakârlığın Makul Adası

Muhafazakâr düşünce geleneğini geriye doğru izlediğimizde Aydınlanma aklına karşı en köklü ve günümüz muhafazakârlığını belirleme konusunda en önemli eleştirilerin genellikle Manş'ın öteki yakasından ikinci ana muhafazakârlık akımını temsil eden düşünür ve siyaset adamlarından geldiğini görürüz. Viereck'in "*Burke'cü muhafazakârlık*" olarak tanımladığı bu akım, Maistre'nin katı, uzlaşmaz ve monarşist çizgisinin aksine, güçlü ve yaşayan muhafazakârlığı temsil etmektedir. Schettinger ise "*Ampirik Muhafazakârlar*" olarak belirlediği bu grupta Hume, Montesquieu, Melbroune, Stephens, Salisbury, Churchill ve Oakeshott'un isimlerini saymaktadır. Ampirik liberaller gibi devrimci olmaktan çok evrimci sayılabilecek bu düşünürler, "*dogmatizmin ve mutlakçılığın saptırmasına karşı*" direnerek akılcı olmaktan çok makul olmayı temsil ederler (Özipek, 2011: 60). İngiltere muhafazakârlığı da tarihsel siyasal yapısından dolayı makul, ayakları yere basan bir yapı içerisinde ortaya çıkmış ve gelişimini sürdürmüştür. İngiliz demokrasisi, muhafazakârlık ve siyasal düşünceler açısından başvurulması kaçınılmaz bir örnek teşkil eder. Bu kaçınılmazlığı oluşturan birçok unsur vardır: Bunlardan ilki, tarihî açıdan, en eski demokrasi geleneğini temsil ediyor oluşu ve

bu geleneğin oluşumunun çeşitli mücadelelerle şekillenerek, uzun bir zaman dilimi içerisinde olgun bir forma kavuşmuş olması; ikincisi, güçlü bir entelektüel birikimi de yanında taşıması ve demokratik yönetimler içerisinde müstakil bir sisteme (parlamentar sistem) karşılık gelmesidir (Helvacı ve Demirtepe, 1998: 96).

Bunun yanında Genel olarak İngiliz Muhafazakârlığı merkezi otoritenin yasama gücünü, siyasal birliği, seküler toplumsal erdemleri vurgularken, Amerikan muhafazakârlığı yerel otoriteleri, cemaatçiliği, dinsel değerleri vurgulamaktadır. Her iki muhafazakârlığın ortak noktası siyasal alanı ve devletin rolünü ileri sanayi toplumunu siyasal olarak sınırlayarak yeniden tanımlamaktır. Bu söylem genel olarak kanun hâkimiyeti yoluyla sınırlı devleti savunmak doktriner ve dogmatik olandan hoşlanmamak olarak özetlenebilir. Anlo-Sakson muhafazakârlığı Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığına göre daha dengeli ve parlamenter hükümetten yana, daha az radikal, daha az uzlaşmaz ve daha az doktrinerdir (Akdoğan, 2003: 24-28). Günümüzde geleneksel ve yeni muhafazakârlık olarak ikiye ayıran Preece'e göre Anglosakson geleneğini yansıtan organizma, korporatizm ve kollektivizm gibi kavramlarla ifade edilen Tory (muhafazakâr parti) eski muhafazakârlık veya geleneksel muhafazakârlıktır. Modern dünyanın şekillendirdiği yeni muhafazakârlık ise eski liberal ve muhafazakâr değerleri birleştirir. Yeni muhafazakârlık Amerikan muhafazakârlığını tanımlasa da, tarihi temelleri bakımından İngiliz muhafazakâr geleneği referans alınmaktadır. Fransız Devrimi'ne karşı gösterilen tepkiye bağlı olarak ortaya çıkan İngiliz muhafazakârlığı, ekonomi bakımından "*laissez faire*"ci, sosyo-politik açıdan bireye sorumluluk yükleyen, değerlere önem veren klasik liberalizme yakın bir muhafazakârlıktır (Akkaş, 2000: 18-19).

Tarihsel olarak İngiltere *Magna Carta*'dan (1215) beri özgül bir toplumsal değişme dinamiğine sahip olmuştur. *Magna Carta* ile merkezkaç güçlerinin merkezi otoriteye karşı kazandığı güç, daha sonraları zafer kazanan aristokrasinin yükselen burjuvazi ile tarihsel ittifakı ile tamamlanınca İngiltere'yi evrimci bir toplumsal değişme pratiğinin öznesi yapmıştı. Söz konusu olan tarihsel evrim boyunca kazanılmış özgürlüklerdi ve bu özgürlükler "*İngiliz tipi özgürlükler*" sıfatıyla diğer toplumsal değişim modellerinden ayrılıyordu. Bu İngiliz özgüllüğü iddiasının toplumsal nedenleri arasında, Fransa'da ki toplumsal çatışma profiline karşı İngiltere'de toplumsal sınıflarının daha uzlaşmacı bir gelişme kaydetmesinin rolü de vardı. Engels'in deyişiyle, İngiliz burjuvazisinin devrime karşı savaş açmasının nedenlerinden biri, devrimin yöntemlerini son derece "*iğrenç*"

bulmasıydı. Fransız burjuvazisinin sadece terörizmini değil, burjuva egemenliğini sonuna kadar götürme girişimini de iğrenç bulmaktadır (Mollaer, 2009: 36) Ayrıca 18. yüzyıl İngiliz toplumu için içte refah ve gelişme, dışta ise genişleme ve zafer yüzyılıdır. 1688 devriminden sonra siyasal açıdan sakin bir döneme giren İngiltere’de siyasal hayatta ve iktidarda aristokrasi ağır basmaktadır ama burjuvazinin de iktidara katılma olanağı vardır. Geçmişe bağlı olarak gelişen İngiltere bir devrim ortamından ve düşüncesinden uzaktır. 18. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de yeni icatların ve teknik alandaki gelişmelerin sonucu sanayi devrimi başlamış, makineleşme ve özellikle dokuma alanında sanayileşme hızla gelişmiştir. Buhar makinasının keşfi, modern metalürjinin kurulmaya başlaması, yüksek fırınların faaliyete geçmesi İngiliz ekonomisine yeni ufuklar açarken, toplumun yapısında da değişikliklere neden olacaktır (Göze, 1995: 223).

İngiliz siyasi tarihi çalkantı ve çatışmalarla karşı karşıya gelmesine rağmen, tarihi tecrübelerini taşıyan geleneğe, her koşulda özgürlüğünü devam ettiren sosyo-kültürel ve politik yapıya; teknolojik gelişim ve değişimleri reel politik’e ve pragmatik yaşamla bütünleştiren ve muhafazakar niteliği belirleyici olan bir yapıya sahiptir. İngiliz muhafazakârlığının kökeni, kültürel ve sosyolojik anlamda İngiliz tarihinin başlangıcına dayandırılrsa da, modern siyasi muhafazakâr yapı bugün hala ağırlıklarını hissettiren liberal (whig) muhafazakâr (tory) düşünce geleneğinde ortaya çıkmıştır. Toriciliğe muhafazakaer damgasının vurulması, liberalizmin gelişimiyle de ilgilidir. Whigler kralın otoritesini sınırlandırmak isterken Toriler, monarşiyi desteklemişlerdir. Whigler resmi kilisenin dışındaki grupları desteklerken Toriler, İngiliz kilisesini desteklemiştir. Tory, monarşi ve geleneksel değerleri desteklemekte, Whigler ise değişen değerlere daha çabuk uyum sağlamaktadır. Ancak İngiliz siyasi örgütlenmesinde muhafazakârlığı Toricilikle liberal düşünceyi Whigcilikle özdeşleştirmek yanlış olur. Böyle bir tek biçimci tanımlama muhafazakâr düşünce ve düşünürleri sınırlandırmak olur. Muhafazakârlığın geçmişe verdiği önem ve Toriciliğin monarkçı olmaları yakın bir ilişki olsa da bu durum muhafazakârlığın yalnızca Tory içinden geliştiğini göstermez. Çünkü böylesi bir yaklaşım muhafazakâr siyasi düşüncenin en önemli temsilcisi konumundaki Whig parlamenterleri olan Edmund Burke’ü ve muhafazakâr partiden olduğu halde seçim reformunu destekleyen ve değişimi savunan Benjamin Disraeli’yi açıklayamaz. İngiliz muhafazakârlığı değerleri korumakla birlikte, toplumda tutunamayan değerleri reforme etmesi nedeniyle, liberal bir kimliğe sahiptir. Kısacası İngiliz toplumsal ve siyasi

yapısının görgül ve durumsal niteliği, siyasi pratiğin belli bir düşünce biçimiyle tanımlanmasını güçleştirmektedir (Akkaş, 2000: 67-68).

İşte böyle toplumsal bir zeminde hareket eden Burke İngiliz tipi özgürlüklerin tipik bir savunucusu olarak, Fransız Devrimi'nin evrensel insan hakları yaklaşımına karşı insanların haklarının somut ve belli bir ülkede kullanılabilen haklar olduğunu belirtmiştir. Ona göre, evrensel birey hakları metafizik soyutlamalardan öte şeyler değildir. Asıl değerli olan, “şanlı” İngiliz tarihinin evrimsel kazanımlarına dayanan ve “endüstrinin meyvesi” olan, “somut” ve “gerçek” haklardır. Bu haklar ataların mirasıdır ve “tarihin bilgeliği”nin denetiminden geçmiştir (Mollaer, 2009: 37). Yukarda da gördüğümüz gibi İngiliz muhafazakârlık geleneği Fransa'ninkinden farklı bir tarihi yaşanmışlık içinde ortaya çıktı. Beneton'a göre İngiliz siyasal geleneği muhafazakârlığı, siyasal liberalizme bağlar. Bu gelenek hiç yara almadı denemese bile en azından 17. Yüzyılın sonundan beri uzun süreli kopukluk yaşamamıştır. Monarşinin sürekliliği hiçbir zaman tehlike altında kalmadı, Fransa'da o kadar büyük önem taşıyan hanedan sorunundan özellikle uzak durdu ve nihayet İngiltere'de Fransız usulü kilise karşıtlığı yoktur. Dahası, muhafazakârlık İngiliz anlayışının bir bakıma öteki kutbunda yer alır. Sir Austen Chamberlain'ın konuşmasından alıntıyla bu konuyu daha detaylı açıklar Beneton:

“Siyasete uygulanan mantıktan derin biçimde kuşku duyuyorum ve İngiltere'nin bütün tarihi böyle düşündüğüm için beni doğruluyor. Bizim kalkınmamız birçok ulustan farklı olarak neden şiddet yoluyla değil de, barış içinde gerçekleşti? Ülkemizde meydana gelen değişiklikler ne kadar büyük olursa olsun neden son 300 yıl boyunca mantık anlayışından daha çok nasibini almış ulusların yaşadıkları ani tepkilerin ve devrimlerin hiç biri bizde meydana gelmedi? Çünkü sezgi ve tecrübe bize aynı ölçüde şunu öğretti: İnsanın doğası mantıki değildir, siyasal kurumları mantık araçları olarak ele almak akıllıca bir şey değildir. Tam tersine, barışçıl evrimin ve gerçek reformların yolu, vargıları en aşırı sonuçlarına götürmekten kaçınarak gerçekleştirilebilir.” (Beneton, 2011, 67-68).

Mollaer, (Mollaer, 2004: 172) Whig'lerden olan Burke'ün İngiliz siyasi geleneğinin manifestosu olarak değerlendirebileceğimiz derlemeyi şöyle yapmıştır:

“Burke, her değişimin bir hata olduğunu sanmıyordu. ‘korumak için değiştirmeliyiz’ ya da ‘yenilenme araçlarından yoksun bir toplum, var olanı koruma araçlarından da yoksun bir toplumdur’. Değişim zaruridir, fakat bir şartla: değişimin yönü dengeleri sarsmak değil hiyerarşileri yeniden sağlamak doğrultusunda olmalıydı ve ‘yeniliğin amacı toplumu ussal bazı ölçütlere ulaştırmak olamazdı’. Burke’ün toplumsal değişim konusundaki düşüncelerini betimleyecek en uygun pasaj şudur: ‘Yavaşça fakat devamlı bir ilerlemeyle her adımın sonucu izlenir; birinci adımın iyi ya da kötü olan sonucu, ikincisi için bize ışık tutar ve böylece bütün dizi boyunca güvenle yürürüz. Sistemin parçaların uyum içinde işlediğini görürüz. En ümit verici mekanizmalardaki gizli eksiklikler ortaya çıktıklarında hazırlıklı oluruz. Bir menfaati mümkün olduğunca diğeri için feda etmeyiz. Denkleştirir, uzlaştırır, dengeyi kurarız. İnsanların zihinleri ve mevcut olan çeşitli anormallikler ve çelişik ilkeleri, bir bütün içinde birleştirme imkânına sahip oluruz. Böylece basit bir üstünlük değil, daha nitelikli bir fazilet ortaya çıkar”. 1925 yılında Avam Kamarasında yapılan bu konuşma değişmeyen İngiliz siyasal düzeni ve bu düzenin devam ettiricisi olan muhafazakâr siyaseti bize daha iyi yansıtmakta.

İngiliz muhafazakârlılığının babası Burke niçin İngiltere’nin farklı bir konumda olduğunu tarihsel ölçekte 1688 Devrimi ile Fransız Devrimi’ni karşılaştırarak bize göstermektedir. Şöyle demektedir. “*Bizim durumumuzda, yasal bir monark despotik bir güç uygulamaya çalışmıştır, Fransa’da ise despotik bir monark sebebi ne olursa olsun, otoritesini yasallaştırmakla işe başlamıştır. Biri kendisine direnmeyi, diğeri ise üstesinden gelinmeyi ve yönetilmeyi gerektiriyordu ama hiçbir durumda devletin düzenini değiştirmek amaçlanmamıştır (...). Bizim durumumuzda, biz adamdan kurtulduk ve devletin kurucu unsurlarını koruduk. Onlarsa devletin kurucu unsurlarından kurtuldular ve adamı tuttular. Bizim yaptığımız doğru olmakla birlikte esaslıydı ve anayasal bir aydınlık ortamında, bir devrim yapılmadı bilakis önlendi*”. Yine Burke İngiltere’de yapılan iyi bir şey varsa, onunda kökten bir değişiklik yapılmamasından kaynaklandığını şöyle ifade eder “*...biz hukukumuzun anormalliklerini düzelttik. Anayasamızın kalıcı temel unsurları içinde devrim yapmadık. Hayır, kesinlikle! Bir değişiklik bile. Monarşiyi zayıflatmadık. Belki onu dikkate değer ölçüde güçlendirmişiz gibi görünebilir. Ulus; aynı sınıfları, aynı katmanları, aynı ayrıcalıkları, aynı hakları, aynı mülkiyet kurallarını (...) korumuştur*” (Ceylan, 2007: 30).

İngiliz muhafazakârlığının temel ilkesi, “*siyaset güç içindir*” ilkesidir. Bunun için muhafazakârlar iktidarı ele geçirmek için gerekli olan değişimi gerçekleştirmeyi hedefler. İngiliz muhafazakâr ideoloji, 1890’larda tamamen olgunluk dönemine girmiştir. Bu ideoloji, 18 ve 19. yüzyıllarda Whig’ler ile yaşanan siyasal rekabet ve etkileşim sonucu, liberal ilkeleri de kısmen benimsemiştir. Bu etkileşimin tarihi, aynı zamanda İngiltere de 19 ve 20. Yüzyıllarda siyasal mücadelenin tarihidir. İngiliz muhafazakârlığının en temel karakteristiklerinden biri de pragmatist oluşudur. Bu felsefeyi en çok tek ulus “*toryismi*”ni savunan Benjamin Disraeli önderliğinde, görmekteyiz. 19. yüzyıl boyunca whiggizm giderek muhafazakârlığı çağrıştırır hale gelmiştir. Liberalizm kendine özgü bir varlığa sahip olmadığı için, muhafazakâr gruplar arasında fiilen destek görebiliyordu. Whiglerin en önemli özelliği, hukukun egemenliğini destekleyerek parlamentonun üstünlüğünü ve mülkiyeti savunmak olmuştur. Birçok kişi, eski anayasa mitolojisine ve onda cisimleşen temel haklara derinden bağlıydı. İngiliz muhafazakârlığı, 20. yüzyılda da klasik liberal değerleri savunmaya, kolektivizm ve devlet müdahaleciliğine karşı, serbest girişim ve bireyciliği öne çıkarmaya başlamıştır. Aslında bireyciliğin ideolojik düzeyde savunulur hale gelmesi, klasik Burke’çü Muhafazakârlığın bir tür terki anlamına gelmekteydi (Vural, 2007: 48).

İngiliz siyasal sisteminin Taht, Kabine ve Parlamento şeklinde üç temel çarkı bulunmaktadır. İngiliz Muhafazakârlığının en temel karakteristiklerden birisi de onun pragmatist olmasıdır. Demokrasi ve monarşiyi, liberalizm ve muhafazakârlığı bir arada tutabilmesi, İngiliz siyasal sisteminin pragmatik niteliğinden kaynaklanmaktadır. Aslında İngiliz muhafazakârlığında baskın olan bu nitelik, muhafazakârlığın genel özellikleri arasındadır. İngiliz Muhafazakârlığının en önemli özelliği gelenekçi olmasıdır. Bu akım, vatanseverliği ve otoriteyi vurgular; kadının özgürleşimi, etnik entegrasyon, kolay boşanma gibi konularda sosyal ve siyasî değişime karşı anti-modern bir tutum içerisindedir. Bu gelenekçi anlayış yanında toplumsal disiplinin sağlanması, hukuk ve düzenin devamlılığı fikrini getirmiştir. Gelenekçi olması nedeniyle var olan kurumların desteklenmesini savunur. Kurumsal düzeyde mevcut yapıdaki değişikliklere karşıdır. Çünkü tarihselliğin var olan kurumlara meşruiyet verdiğini düşünür. Lordlar Kamarası ve Monarşi gibi tarihselliği derin kurumlara kuvvetle bağlıdır (Helvacı ve Demirtepe, 1998: 97).

Tarihsellik demişken kendi tarihinde doğruları bulan Burke, yukardaki açıklamaya koşut olarak fikirlerinde şunu belirtir; Öncelikle İngiltere’de yapılan devrimin kopuş olmadığını, tersine, rejimin kopacağı noktada onarıldığını söyler ve ekler: “*Devrim, anayasa içinde yapılmadığı için az şey mi yapılmış oluyor? Hayır! Herşey yapıldı; çünkü biz onarmakla başladık tahrip etmekle değil*”.

Yine Burke çözümlenmelerinde 1688’de kimsenin İngiltere’de yeni bir rejim kurmayı hedeflemediğini, İngiltere’nin eski, doğal rejimine dönmek için girişimde bulunduğunu söyler ve Burke’e göre bu da klasik anlamdaki devrime tekabül ettiği ve geriye dönüşü içerdiği için olumludur. Burke’ün İngiliz Devrimi üzerine düşündükleri konusunu bağlarken yine altı çizilmelidir ki, Burke bu devrimin siyasi geleneklerine kazandırdığı üç ilkedden bahsederken yine döngüsel bir tablo çizer: “...1- Kendi yöneticilerimizi seçme 2- Kötü hareket ettiklerinde onları kovma 3- Kendi yönetim şeklimizi kurma hakkını kazandı” (Ceylan, 2007: 31). Burke’ten alınma bu düşünceler bize açıkça gösteriyor ki İngiliz muhafazakârlığı bir tarihsel siyasi bilinçlenmenin ve belirlenmişliklerin içinden çıkmaktadır. Böylece ortaya diğer muhafazakârlıklara göre makul ve uzlaşmacı gelenekleri olan, zıt kutuplara ayrışıp ya “o” ya “ben” den çok ikisinin de devlete ve ülkeye zarar vermeden ortak amaçta birleştikleri bir muhafazakâr çehre çıkıyor. Whig ve Tory partilerinin ayrı olmasına rağmen bir alışım oluşturmuş olması bunu kanıtlar gibidir.

Tüm bu kendine has özellikleri ile İngiliz muhafazakâr geleneği elbette ki Kıta Avrupa’sından ayrı bir minvalde ilerleyecekti. Kuşkusuz bu gerçek bir muhafazakârlık geleneğidir: Geometrik mantığa düşman, tarihin şekillendirdiği törelere ve kurumlara sadık, “doğal” ya da veraset yoluyla geçen bir aristokrasiye bağlı, demokrasiye muhalif ya da ölçülü. Fakat bu muhafazakârlık Fransız akrabasına göre çok daha az radikal, çok daha az uzlaşmaz ve çok daha az doktrinerdir. Bu hem liberal hem de pragmatik bir muhafazakarlıktır. Tarihi bakımdan canlı, donmamış bir geleneğe bağlı olan bu muhafazakarlık, kurallara uyum sağlamak ve bunları yorumlamak için geniş bir marj bırakır. İngiliz muhafazakârlığı Burke’ün formülünü geniş anlamda yorumlayarak, sık sık reformcu olacaktır. Buna göre hertürlü değişim olanaklarından yoksun olan bir Devlet, kendisini koruma olanaklarından da yoksun kalacaktır. Bu yüzden Manş’ın öteki yakasındaki muhafazakârlık, yalnız ulusal geleneğin bünyesine daha iyi bütünleşmekle kalmamakta, uyarlanmaya daha elverişli olma özelliği ile de sivrilmektedir (Beneton, 2011: 68).

Sonuçta İngiliz Muhafazakârlığının, çatışmanın ve dönüşümü içeren bir tarihi olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de bu muhafazakârlık, değişen koşullara ve zamana kendini kolaylıkla uyarlayabilen ve tarihsel açıdan birçok siyasal ve toplumsal reforma öncülük etmiş bir siyaset felsefesidir ve özetle, pragmatist özellikler taşıyan İngiliz Muhafazakârlığı, geleneğin korunmasını ve gerektiğinde değişimin yapılmasını öngörür (Vural, 2007: 49). Gelecek zaman içinde de bu nitelikleri sayesinde “*Siyasetin seleksiyonu*”nı da yitip gitmemeyi becermiştir. Edindiği tarihsel ve geleneksel kök sayesinde kendini ayırttırabilen İngiliz Muhafazakârlığı hala en çok benimsenen ve üzerine düşünülen muhafazakârlık çeşidi olarak dünya sahnesinde yer almaktadır.

1.5.2. Manş’ın Karşı Yakasında Reaksiyoner Muhafazakârlık

Muhafazakârlık literatürünün kayda değer bir bölümü, İngiliz ve Fransız tipi muhafazakâr gelenekler arasındaki farklı yönelişlere ayrılmıştır. Buna göre, ideolojinin kalkış noktasındaki karakteri devrime karşı evrim, toplumsal değişimi mevcut düzeni sarsmadan ve “*yenilik*” değil “*süreklilik*” temelinde gerçekleştirme önerisi, rasyonalist akılcılığa karşı edilgen akılcılık, tarihsel devamlılığın armağanı olan geleneklerin muhafazası ve toplumsal yaşamın temeli sayılması olarak değerlendirildiğinde aynı parametreleri bütünüyle taşımayan Fransız muhafazakârlığı örneğini kopuş olarak değerlendirmek gerekebilir (Mollaer, 2008: 54). Fransız muhafazakârlığı değerlendirmelerinde karşımıza çıkan bir vurgu da erken dönem muhafazakârlığının uzlaşmazlığına ve Devrim öncesi yapıya geri dönüş arzularına yöneliktir. Bu yönü ile İngiliz Muhafazakârlığı’ndan ayrılmaktadır. Fransız Devrimi, monarşinin hâkim olduğu “*eski rejim*”e son vermiştir. Fransız muhafazakârları ise mutlakiyetçi yapıyı yani “*devrim öncesi*” dönemi hararetle savunmaktadırlar. Batı muhafazakârlığı, sosyal müesseselere yönelmekte, onları savunmakla, özellikle Fransız devriminin açtığı büyük ıstıraplara karşı, devrim-öncesi (Ancient rejimi) dönemi eleştirilere karşı korumakta tarihi yerini almaktadır (Gürel, 2007: 18-19).

Burke’ün rasyonalizme ve kökten dönüşümcülüğe açtığı savaşa rağmen bir başka rasyonelliği ve gelenek içinde değişimi saklı tutması, mutlakiyetçiliğe karşıtlığı ve aristokratik rengi hâkim İngiliz tipi karma bir hükümetten yana olması, Fransa’da yerini akla karşı amansız bir mücadeleye, değişim karşıtlığına ve devrim öncesi dönemin siyasi kurumlarına ve mutlakiyete sarılmaya bırakır. Burke’ün empirist ve liberal bir tondaki “*status quo*” yanlılığı, Fransız

reaksiyonerliğinde “*status quo ante*” yanlılığına, geçmişini mevcut durum için değerlendiren yaklaşımı ise geçmişin ihyası düşüncesine döndürür. Diğer bir deyişle, muhafazakârlık, İngiltere’den Fransa’ya geçişte birçok dönüşüm yaşar: Bir kere, liberal çizgideki bir muhafazakârlık, egemen toplumsal sınıfların ittifakının ürünüdür. Fransaya geçtiğinde, ayrıcalıklarını kaybeden bir sosyal sınıfın ideolojisi haline gelir (Mollaer, 2009: 60). Klasik muhafazakârlık Kıta Avrupası’nda gelişmiş olan muhafazakârlık olmakla birlikte bütün kıtanın özelliklerini tam olarak taşımaz; çünkü kıtada biri Frankofon, biri de Germenofon olmak üzere iki tür muhafazakârlık gelişmiştir. Fransız kaynaklı Frankofon muhafazakârlığın öncü isimleri Joseph de Maistre ve Louis de Bonald gibi düşünürlerdir. Fransız muhafazakârlığı, diğer muhafazakârlık yaklaşımlarıyla çok sayıdaki ortak özelliklerine rağmen, diğerlerine göre daha radikal, katı, uzlaşmaz ve reaksiyoner bir özellik taşımasıyla dikkat çeker. Özellikle Fransız Devrimi’nin gelenekleri, monarşik rejimi, Kiliseyi hasım güçler olarak karşısına almasına tepki gösteren Frankofon muhafazakârlık gelenekleri, monarşiyi, kilise eksenli cemaat yapılanmasını savunan; devrim ve ilerleme düşüncesine şiddetle karşı çıkan bir yaklaşım geliştirmiştir. Fransız muhafazakârlık düşüncesi Kıta’ya hâkim olan Aydınlanma düşüncesine tepki göstermekle birlikte, onun kullandığı üsluba yakın bir üslup kullanarak, kolektivist, bütüncül, uzlaşmaz bir tutum geliştirmiştir (Çaha, 2001: 102).

Reaksiyoner kendi döneminde yaşanan değişimlerin şahidi olmanın mutsuz bilinciyle öz yurdunda kendisini sürgün hissedendir. Bu hissiyatın farklı reaksiyonerliklerin ortak paydası olarak belirlenebileceğine inanmakla beraber; bahsedilen huzursuz bilincin bu durum karşısında nasıl tepkiler verebileceği anlaşılması ve sınıflandırılması, zor da olsa asıl anlamlı sorudur. Reaksiyonerlik, geçmişin yeniden ihya edilebileceği fikrine veya ciddi bir tehdit algısı karşısında böylesi bir “*enerjikliği*” en azından bir defaya mahsus göstermek zorunda olduğuna inanabilirse “*devrimci-köktenci*” bir tutum takınabilir. Reaksiyonerliğin, restorasyoncu-muhafazakâr bir yönlendirmeye soğurulması da mümkün olabilir. Özellikler gelenekselci tutumlardan beslenen reaksiyonerliğinin, muhafazakar düzen güçlerinin restorasyon çabaları içinde soğurulması mümkünse de, bu ikisi arasındaki “*gerilimi*” bütünüyle yok etmez (Taşkın, 2006: 187-188).

Fransa, Avrupa’da, toplumsal tarihsel siyasal değişimin en yoğun biçimde yaşandığı ülkelerden biridir. Bu değişim süreci içinde hırpalanan, rövanşist duygularla yol alan siyasi ve toplumsal yapı iç düzeni de yozlaşmaya itmiştir.

Koşullar serttir Fransa’da ve bu sertlik taraf olmuş kişilerin de aynı sertlikte kendilerini savunması dürtüsünü doğurmuştur. Bu yüzden muhafazakârlık da, diğer Avrupa ülkelerine nazaran çok daha katı ilkelerden hareket etmek zorunda kalmıştır. Fransa’da muhafazakârlık, Fransız Devrimi sonrası, devrimin ve sonrasında yaşanan sürecin eleştirisini, ideal düzen olarak tanımladığı Orta Çağ düzeninin övgüsü üzerinden yapar. Soyluluk, monarşi ve hatta kimi zaman teokrazi, dönem dâhilinde gündeme gelen “yeni”nin karşısında, savunulanlar arasındadır (Çiğdem, 1997: 40). Fransız muhafazakârlığı tam da bu özelliklerinden ötürü bugün muhafazakâr düşüncenin karşı-devrimcilik ve gericilik kavramlarıyla özdeşleştirilmesine izin verir. Fransız muhafazakârlığının bunların dışında bir diğer ayırt edici noktası ise, toplumsal kurumsal düzenin ve dengenin devamlılığına ilişkin genel vurgunun, özellikle din kurumu üzerine yoğunlaşmasıdır (Bora, 1997: 11).

Fransız karşı-devriminin temel eserleri –Bonald’ın “*Siyasi ve Dini İktidarın Teorisi*” (1796) ve Maistre’in “*Fransa Hakkında Düşünceler*” (1797)-Burke’ün “*Düşünceler*”inden birkaç yıl sonra meydana çıktı. Fakat bu arada tarih zıvanadan çıkmış ve Burke’ün önceden sezdikleri –Terörün despotizmi- gerçek olmuştu. Bu yıllarda Devrim’in Fransız muhalifleri, karşı konulmaz gibi görünen bu fırtına tarafından şaşkına çevrilmişti. Olayın köktenliğine karşı duramamışlar ya da durmayı bilememişler, tedbirlerini düşünememişlerdi. Bir açıdan Fransız karşı-devriminin düşüncesi, Burke’ün “*öncü*” eserlerinden epey sonra ortaya çıktı. Maistre ve Bonald kalemi ele aldıklarında, düşünen Avrupa’nın büyük bölümünde devrimin başlangıcını selamlayan heyecan tümüyle yok olmuş ve yerini cesaret kırıklığına ya da tiksintiye bırakmıştı. Vaad edilen Altın Çağ, bir karabasana dönüşmüştü. Böylece, karşı-devrimci Fransız doktrincileri, Devrim konusunda ki uzlaşmaz yadsımayı çok daha elverişli bir entelektüel ortamda geliştirdiler (Beneton, 2011: 31).

Yani siyasî muhafazakârlık, esas olarak İngiliz Anavatanlı muhafazakâr epistemolojiye dayanmakla birlikte Kıta Avrupa’sındaki devrim eksenli değişim-dönüşüm çabalarına karşı gelişen reaksiyoner bir duruşu ifade etmektedir. Siyasal liberalizmin ilk anavatanının Fransa olduğunu söyleyebiliriz. Fransız İhtilâli bu tarz muhafazakârlığı siyaset sahnesine davet eden bir girişim olmakla birlikte, esasen burada gelişen siyasal muhafazakârlık Fransız aydınlanma anlayışına karşı bir reaksiyon olarak da ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilâli kadar 17. yüzyıl Fransası’ndaki ütöpik sosyalist arayışlar da buradaki muhafazakârlığı etkileyen

tepkî çekici arayışlar olmuştur. Fransız muhafazakârlığının fikir babası Fransız İhtilâli'ne karşı duruşuyla bilinen Joseph de Maistre olmuştur. De Maistre'nin muhafazakârlık anlayışı epistemolojik olarak Hume'a kadar gitmekle birlikte esasında bir duruşu, bir reaksiyonu ifade etmektedir. Çünkü Fransız İhtilâli buradaki tüm devrimci anlayışlara tercüman olmuş ve tarihsel arka plânla, kültürel çerçeve adına ne varsa hepsine karşı meydan okumuştur. Reaksiyoner ve devrimci Fransız siyasal modernleşmesi doğal olarak burada reaksiyoner karakterli bir muhafazakârlığın doğmasına yol açmıştır. Fransız muhafazakârlığı epistemolojik bir yaklaşımla yetinmeyerek siyasal bir duruş sergilemiştir. Başta sosyalist devrimcilik, liberal bireycilik ve hümanist aydınlanmacılık olmak üzere devleti, otoriteyi, dini, geleneği ve toplumu deyim yerindeyse es geçen ya da ikincil plânda önemseyen tüm yaklaşımlara karşı siyasal bir tavır takınmıştır. Özellikle Kiliseye karşı âdeta savaş açan Fransız İhtilâli'ne karşı Fransız muhafazakârları da savaş açmışlardır. Buradan hareketle Fransız muhafazakârlığının Anglo Sakson muhafazakârlığa göre daha konjonktürel ve daha pratik hayata yönelik olduğu söylenebilir (Çaha, 2004: 17-18).

Maistre ve Bonald genellikle ikiz yazarlar olarak kabul edilirler, kendileri de böyle düşünürler. Bununla birlikte onlar en iyi olasılıkla sahte ikizlerdir. Kuşkusuz benzer sonuçlara ulaşırlar, fakat bu noktaya farklı yollar izleyerek gelirler üslupları itibariyle de farklıdırlar. Bonald, Fransız düzyazısının klasiklerinden biri olan “*Saint- Petersburg Akşamları*”nı yazan Joseph de Maistre'in edebi yeteneğine sahip değildir. Üslubu ağırdır, kasvetlidir, sürüklendiği unutulmuşluğu açıklayan nedenler arasında kuşkusuz şu da vardır: okunması sıkıcıdır bunlar birlikte Bonald, tarihi bir bakış açısından bakıldığında Maistre'den daha önemlidir. Muhafazakâr olsun olmasın, geçen yüzyılın anti-demokratik Fransız düşüncesinin başlıca ilham kaynağı Bonald'dır. Farklı biçimlerde ifade edilmiş olsalar dahi Auguste Comte'da, Taine ya da Maurras'da görülen fikirler, onun fikirleridir. Bu anlamda Bonald, kuşku yok ki, fikirler tarihinde layık olduğu yere oturmamıştır (Beneton, 2012: 32).

Fransız muhafazakârlığı, Aydınlanma aklının siyasi proje ve uygulamalarına “*karşı-devrimci*” bir tepkiyi geliştirmiştir. Bir başka ifade ile Fransız muhafazakârlığı, devrimi ve devrimci iktidarın sıkıntılarını bizzat yaşadığından, Aydınlanma ve devrimi siyasi sonuçları ile birlikte reddederek, teokratik ve monarşik bir düzen kurulmasını savunmuştur. Devrim sonrası,

devrimin getirdiği kurumların toplumda işlerlik kazanması ile “tepkici”, diğer bir ifadeyle “karşı-devrimci” muhafazakârlık tarih dışı kalmıştır (Akıncı, 2012: 39).

Devrim Maistre’i (1753-1821) Chambery’deki taşra hayatından ve memuriyetten kopardı ve yönelimini şekillendirdi. Savoie’nin 1792’de Fransız birlikleri tarafından işgaliyle sürgüne yollanan düşünür (Beneton, 2012: 32) rasyonel kurumların tarihi süreci çerçevesinde kendilerini yok ettiklerinden hareketle, toplumların bünyelerinde yaşayanlara mutlaka mutluluk getirmediğini öne sürüyordu. Düşünürün, kendi kendini yöneten bir insan veya toplumdaki bahsedilemeyeceğini ileri sürerek, özgür irade ile bir otoriteye itaat edilmesini salık vermesi de, muhafazakârlığın genel söylemini net olarak ortaya koyar. Yaratılışın anayasaların bile önünde olduğuna inanan Maistre, yazılı yasaların, ancak daha önce mevcut olan ama kaleme alınmamış yasaların ilan edilmiş şekilleri olduğunu iddia ediyordu. Buradan, insanların kendilerine hak bağışlamayacakları fikrine geçen Maistre, Tanrısal gücün insanlara bahşettiği hakları ısrarla savunmalarını istiyordu. Düşünüre göre, insanlara bahşedilenler, “iyi gelenekler”dir (Dural, 2004: 122). Du Pape (1810) adlı eserinde ise Maistre düzen kavramını analiz etmektedir; Buna göre toplum, hiyerarşik bir yapıda olmalı ve en üstün irade, dünyevi ve ruhsal gücün birleştiği bir bütünlüğe sahip olmalıdır. Maistre; Rousseau’nun toplum sözleşmesinde ileri sürdüğü genel irade ve demokrasi kavramlarının, Avrupa’ya acı çektireceğini ve karmaşadan ancak Hıristiyan monarşilere geri dönülerek kurtulabileceğini ileri sürmektedir. Maistre’ye göre Fransız Devrimi’nin getirdiği karmaşadan kurtulmak için Kilise ve polisin yetkilerinin arttırılması gerekmektedir. Kilise daha iyi bir toplum ve insan yetiştirme yöntemi haline gelirken, polis kaosu bastırılmasında güç kullanarak yardımcı olabilir (Akkaş, 2000: 156).

Maistre devlet yönetiminde dine büyük bir önem verir. Ona göre din işlevsel bir kısım faydalarından önce hakiki bir değerler bütünüdür. İnsanlar tanrının kutsal kitaplar ve peygamberler aracılığıyla devlet yönetimi ile ilgili iletilen usul ve esasları takip etmelidir. Zira hem İncil’de Kuran’da insanlara devlet yönetimi konusunda bir kısım talimatlar verilmiştir. İnsan ilişkileri insanlar tarafından değil insanın her şeyine muttali olan tanrı tarafından düzenlenmelidir. İnsanların felsefi ve teorik çabaları kanunlar ve kurumla üretme çabası faydasızdır. Tanrının aklı insan aklından her zaman üstündür, Tanrının hata yapma ihtimali yoktur. Roma İmparatorluğunun güç ve ihtişamının en önemli sebeplerinden biri dini temel alması ve dine hizmet etmesidir. Dine verilen önem

noktasında hiçbir devlet Roma kadar ileri olmamıştır (Köni ve Nişancı, 2014: 65-66). Görüldüğü gibi Maistre tarih içinden kurumsal gelişimi köklü olan bir kral yönetimi ile güce, gösterişe kavuşan devletleri kendine ve toplumuna örnek olarak sunmaktadır. Bu şuna işaretir hala savaştı, sert, tanrı söylemi ile disipline edilmiş bir İmparatorluk hayali kurmaktadır. Kendi içinde kılıcı elinde bir ortaçağ şövalyesi gibidir Maistre. 14. Louis (Güneş Kral) döneminin ihtişamına geri dönmek onun için modern bir yapıdan kat kat iyidir.

Maistre'in mukadderatçılığının kaynağında “*Devrim*” yani, insanın kavrayışına ve iradelerine sığmayan, taraftarları kadar hasımlarını da alaşağı eden, peşinden sürükleyen karşı konulmaz güç önemli yer tutar. “*Fransa Hakkında Düşünceler*”de Devrimi şöyle anlatır:

“Fransız Devrimi'nin en çarpıcı yanı, bütün engelleri yerle bir eden o sürükleyici güçtür. Devrim'in hortumu, insan gücünün ona karşı koyabildiği her şeyi saman sapı gibi alıp götürür. (...) Devrim'i yönetiyor görünen anasının gözü kişiler bile, basit araçlar olarak devreye girerler; ve devrimi yönetme iddiası ile ortaya çıkar çıkmaz, rezil olup kalırlar. Cumhuriyet'i kuranlar, onu istemeden ve ne yaptıklarını bilmeden kurdular; bu noktaya olaylar tarafından sürüklenmişlerdi. (...) Ve nihayet Devrim'in görünüşte en faal insanları ne kadar çok incelenirse, onlarda pasif ve mekanik şeylerin o kadar çok olduğu görülür. Çok tekrarlandığı gibi, Devrim'i yöneten kesinlikle insanlar değildir, insanları kullanan Devrim'dir” (Beneton, 2012: 33)

Maistre'in zapt edilemez canavarı Devrim kendisini işinden, ülkesinden etmişti. Devrime karşı ılımlı olması beklenemezdi. Bu yüzden sadece devrim karşıtlarını değil bir nevi devrimcileri de yarattıkları ve şimdi bir araç gibi kendilerini kullanan Frankenstein'in yapabilecekleri konusunda uyarıyordu. Her eleştirisinin içinde uyulması gereken bir ilahi düzenden –belki de kendisi için gözden düşmediği, ayrıcalıklarının sürdüğü bir düzen olduğu ve devrim öncesinde yer aldığı için ilahi idi- bahsetmektedir. Rasyonel ortak akıl ve görecelilik kuramlarına, “iman ve sezgi” kuramıyla karşılık veren Maistre için, Fransız Devrimi “*çifte suikast*” anlamına geliyordu. Bu suikast hem krala hem de dine karşı yapılmıştı. İnsan özgür iradesiyle zorunlu olarak “*ilahi idare*”ye itaat etmeliydi. Yani başka bir kurucu, düzen yapıcı aranmamalıydı. Çağlar ilahi düzen ve süreklilik içinde bir itaat yeri belirlemişti. Bu Devrim öncesi Fransasıydı (Dural, 2004: 123). Maistre eski rejim unsurlarını ideal bir devlet düzeninin temel

ögesi olarak görmenin yanı sıra demokrasiye de son derece karşıdır. Ona göre monarşi insana en fazla refah ve huzur vaad eden yönetim tarzıdır. Zira tarih boyunca insani gelişim hep monarşiler döneminde kat edilmiştir. O monarşilerde egemenliğin demokrasilerin aksine tek elden, hızlı ve tutarlı bir şekilde tatbik edildiğini ve esas yararlı olanın bu olduğunu düşünüyordu. Bu durum tarih de devletlerin devamına hizmet eden önemli bir ilke olmuştur. Kralların keyfi hareket etmeye meyilli oldukları şeklindeki iddialar Maistre'ye göre yanlıştır. Çünkü krallarında yönetimde dikkate alması gereken ve onları kısıtlayan din, kanunlar, gelenekler, devlet adamları, çıkar grupları vs. bir kısım kurum ve şahıslar vardır. Maistre demokrasilerde ciddi bir egemenlik ve otorite sorunu görür. Herkesin yönetime katılmaya çalıştığı bir ülkede egemenlik daimi bir mücadele meselesi olmakta ve otoriteyi sağlamak güçleşmektedir. Bu ise devletin iç ve dış meselelerle iyi bir şekilde ilgilenmemesine ve zayıflayıp yıkılmasına sebep olmaktadır (Köni ve Nişancı, 2014: 64-65).

Maistre, Aydınlanmanın toplumsal düzeni temelden yok ettiğini, sağlıklı bir toplumun yaratılması için her türlü gelişimin durdurulmasını ve geçmişin hikmetli dünyasına geri dönülmesi gerektiğini söyleyerek Fransız karşı-Aydınlanmasını savunmuştur. Böylece muhafazakâr tepki Fransa'da Aydınlanma karşıtlığına dönüşmüştür (Akkaş, 2000: 31). Tabii Maistre için "*çifte suikast*" pek de katlanılabilir bir şey değildi. Düşüncesiyle ortaya koyduğu ilahi yorum şudur; ilerde ilahların var olan ikili niyetiyle Fransa kurtarılacak ve suçlu Fransızlar cezalandırılacaktır. Fransızlar cezalandırılmalıdır, çünkü toplum olarak sanıldığından çok daha az suçsuz kurban vardır ve devrimi hazırlayanların sayısı oldukça fazladır. Görüldüğü Maistre'in perspektifi Burke'ün perspektifi ile karışmamaktadır. Düşüncelerin yazarına göre, Avrupa'nın yaşadığı dram, Fransa'daki Devrim'den çok, Devrim halindeki Fransa'dır. "*Fransa*" diyor Maistre "*gök krallığından sonraki en güzel krallıktır*", önemli olan, "*Devrim*"in şeytanlıklarını gözetmeyi bilen ve bunu sürdürecektir ilahların nezaret ettiği selamettir. Maistre, için Fransız Devrim'i güçsüzlüklerinin farkında olmayan oyuncuların yarattığı alayla seyredilecek bir oyundu. M. Pierre Manent'ın kaydettiği gibi, Maistreci karşı-devrim geleneği çoğunlukla beceriksiz aktivizmle alaycı bir gönül dinginliği arasında, komploculukla edebiyat arasında bölünecektir. Avrupanın siyasal kaderi üzerinde hissedilir bir etkisi olmayacaktır (Beneton, 2012: 34-40). Kısaca bizim anlayabileceğimiz tarzda söylersek Maistre'nin tavrı için "*Allahından bulsunların edebilemiş bir söyleminden ibaret*" diyebiliriz.

Bonald, hem Burke'dan hem Maistre'den farklı bir bilişsel ve ideolojik yoğunlukla çıkar karşımıza. Düşüncelerinin teorik ve bilişsel yoğunluğu –teoriden kaçınan Burke ve tepkici bir romantik olan Maistre'nin aksine- yüksektir. Şekillenmiş reaksiyonerliği ile Fransa'da birçok izleyiciye sahip olmuştur. Bonald'ın en önemli özelliklerinden biri, muhafazakârların tedirginlik duyacağı bir biçimde kitabı bir düşünce yapısına sahip olmasıdır. Bonald, kurucu aklı restorasyon yolunda kullanır. Muhafazakârlığın mevcut düzeni olumlaması, ortayolculuğu ve (ılımlı) değişime açık yapısı, reaksiyonerliğin kabul edemeyeceği bir şeydir. Reaksiyoner, yitirilmiş bir geçmişin peşinde, yitirilmişin ardındadır. Bu nedenle, *status quo* onu tatmin etmez; gözü *status quo ante*'de dir. Bunu gerçekleştirmek için de kurucu akla gereksinim duyar (Mollaer, 2008: 57).

Orta Fransa'dan soylu kişi Louis de Bonald (1754-1840) 1791'de Devrim'e karşı önce kılıcıyla sonra kalemıyla savaşmak için göç etmiştir. İlerleyen yıllarda milletvekilliği, sonra da Restorasyon'da Yüce Meclis üyeliği yapan Bonald, ultra hareketin başlıca doktrincisi oldu. Bonald Burke için büyük önem taşıyan insani şeylerin karmaşıklığı ve çeşitliliği fikrine uzak durur, Maistre'in adanmışlığını ve onun gizem duygusunu paylaşmaz. İnsan toplumlarının doğasının yönettiği ve evrensel geçerliliği olan ilkeler öne sürer. Bir başka deyişle “*bir Tanrı, insan ve toplumbilimi*” inşa eder (Beneton, 2012: 40-41). İnsan ile devlet arasında cemiyet katmanları bulunmadığı takdirde “*yasal*” toplum olanaksızdır. Bu tür ara toplumsal-ekonomik kümeler siyasal hükümetin iktidarının sınırları olmakla kalmazlar, “*bunların insanlar servet ve statü belirsizliğine mahkûm edildiğinde üyelik duygusu sağlama gibi bir başka üstünlüğü vardır.*” (Bottomore ve Nisbet , 2006: 153).

Bonald, pozitivist çağrışımlarla, insan toplumlarının doğasında var olan evrensel geçerliliği olan ilkelerden sözeder ve şöyle der:

“Yasaların Ruhu büyük dünyanın filozoflarının tanrısal esini (vahiy), toplumsal sözleşme ise filozofların İncili'dir. (...) Bu kadarı fazlaydı, hatta teorinin bu denlisi çok olmuştu; Avrupa'nın, halk hükümetinin pratik bir dersini görmesinin zamanı gelmişti ve Fransa başka uluslar için örnek olmaya aday gösterilmişti. Bir model olmaktan vazgeçince, bu korkunç tecrübe için seçildi”

Bonald hem Devrim'in yanlış fikirlerin ürünü, hem de fiili bir ders olduğunu söyler. Katolik tepkiyle uyum içinde ki Bonald –ateşli bir Katolikt- bu

korkunç pratik derste zorunlu ve Tanrısal bir yaptırım görür. “*Fransız Devrimi,*” diye yazmıştı ünlü bir deyişinde, “*İnsan Hakları Bildirisi başladı; ancak Tanrı’nın Hakları Bildirisi ile son bulacaktır.*” Bununla birlikte dolaysız tanrısal bir müdahaleden çok, insan toplumlarının yaşamlarını tanrısal bir müdahaleden çok, insan toplumlarının yaşamlarını tanrısal akla uygun olarak düzenleyen ve belirleyen, deyim yerinde ise içsel yasaların intikamını düşünür. Devrim’in sefaleti bu kuralların yanlış ilkeler imparatorluğu altında ihlalinin bedelidir (Beneton, 2012: 41). Devrimin eleştirisinden sonra her muhafazakâr gibi toplum ve onun oluşturduğu kollektif akla sırt dönülmemesi konusunda fikirlerini de dile getirir Bonald. Bu konuda geçmiş zamanlardan beri toplum deposu içinde yerini almış şeylerin dil aracılığı ile kuşaktan kuşağa geçeceğini söyler. Dil ancak “*düşünmeden*” doğmuş olabilir. Ama dilsiz düşünce olanaksız olduğuna göre, onun icadı ölümlü bireyin iktidarı için de değildi. Toplumun bireyler üzerindeki biçimlendirici, eğitici ve oluşturucu etkisinden ayrı olarak sözcükler ve fikirler bile tasavvur edilemez. Toplumun yazarı Tanrı’dır. Ama insanın yazarı toplumdur. Çözumsuz düşünce ve dil paradoksu toplumun bireyden önce geldiğini ve toplumun var olması için egemen yaratıcı bir Tanrı’nın bulunması gerektiğini kesin biçimde kanıtlar. “*Tanrı var olmasaydı, bu büyük kavram (dil) insanların zihnine verilmiş olamazdı ve kanıtladığı üzere insanın bireysel iktidarıyla icat edemeyeceği bu dil... insandan üstün bir varlığın mevcudiyetinin kesin kanıtıdır.*” (Bottomore ve Nisbet, 2006: 150).

Bireysel akla dayanarak toplumu, gelenekleri, inançları eleştirenler düzeni bozup Fransa’yı büyük çıkmaza götürmektedirler. Bu yüzden bireysel aklın kökten mahkûm edilmesi en doğrusudur.

“Dünyaya gelen insan, insan türünün evrensel toplumunun üzerine oturtulduğu ve yazılı ya da geleneksel yaşama binasının oturduğu inançlardan hangilerini kabul edip hangilerini reddetmesi gerektiğini akli ile incelemeye başladığında, yaratıcı, kural koyan, ödüllendiren ve intikam alan bir Tanrı’ya inancı, haklı ile haksız, ahlaki iyilik ve kötülük ayırımını, toplumların çeşitliliğinde, şu ya da bu şekilde yaratılmış bulur. İnsan bunula, topluma karşı isyan içinde olan tek varlık halini alır. İnsan, bu basit yaratık, geneli yargılama ve düzeltme hakkını kendisinde bulur, evrensel akli tahtından indirip yerine özel aklını hâkim kılmak için harekete geçer, o, özel akli tümüyle topluma borçludur, çünkü kendisine bilinci, her türlü fikri faaliyet imkânını, içinde kendi

düşüncelerini gördüğü Leibnitz'in deyişi ile aynayı toplum iletmiştir.” (Beneton, 2012: 45).

Yukarıda verdiğimiz örnekler gösteriyor ki Burke'ü saygı ile anan ve onun öngörü sahibi yazılarının takipçisi olan Maistre ve Bonald, aynı zamanda ondan birçok noktada ayrılmışlardır. Kuşkusuz hepsi tarihin bilgeliğini, Devrimci aklın özentiliklerine karşı çıkarıyorlardı, ancak tarihe bakışları birbiri ile karışmaz ve gönderme yapılan tarih aynı değildir. Burke İngiliz tarihine örnek bir değer atfeder, Maistre ve Bonald her şeyden önce Fransız tarihine bağlı kalırlar. Gelenekçilikleri farklı mantık yürütmelere ve farklı geleneklere dayanır. Burke'de esas olan parlamenter monarşiye bağlılıktır, Maistre ve Bonald'ınki ise saf bir çözümden yanadır. Mutlak monarşinin yeniden ihyası (Beneton, 2012: 31-32). Yani, muhafazakârlık, Manş Denizi'nden öteye yüzerken, belki de artık muhafazakâr olarak sınıflandırılmayacak kadar fazla değişim yaşamıştır (Mollaer, 2009: 60).

1.6. Muhafazakârlığın Gen Haritası

1.6.1. Gelenek

Gelenek kavramı sosyal bilimlerde farklı biçimlerde tanımlanmakla birlikte genel olarak bir topluluğun kendinden önceki kuşaklardan devraldığı ve çeşitli aktarım yöntemleri kullanarak daha sonraki kuşaklara ulaştırdığı her türlü maddi manevi kurum ve uygulamalar biçimi olarak açıklanmaktadır. Ortak mirası oluştururlar ve bundan dolayı da toplumların sürekliliğinin ve meşruiyetinin kaynağı olarak görülürler. Aktarımı yapılan gelenekler sayesinde çok kere insanlar sorgusuz sualsiz ve doğruluğuna inandıkları bir değerler haritasına sahip olmaktadır ve sonuçta bu değerler de onlara ortak bir bilgi ve davranış kalıbı sunmaktadır. Bu onlar için gelecek endişesi taşımadan yaşayabilecekleri güvenli bir evren oluşturmaktadır. Aynı zamanda değerler en doğru ve mükemmel olarak algılandığı içini, geleneğin hâkim olduğu yerde çok hızlı bir gelişmenin ve değişimin söz konusu olamayacağı zira geleneğin dışında bir arayışın gereksiz olduğu düşünülmektedir (Yılmaz, 2005: 40).

Geleneğin İngilizce karşılığı olan “*tradition*” terimi Latince “*tradere*” kökenlidir. Bu terim, mistik anlamda ilahi bir geleneğe bağlanarak manevi kurtuluşa ermek, bir bilginin elden ele aktarılması, bir öğretiyi başkasına iletmek ve “teslim olmak” ya da “ihanet etmek” anlamlarından farklı iki zıt anlamı bünyesinde taşımaktadır. Gelenek günlük dilde Örf, adet, töre anlamlarında da kullanılmaktadır. Yukarıda belirtilen anlamlarıyla gelenek, toplum içinde belirli bir davranış kalıpları üreten ve bu kalıplara göre davranmaya zorlayan Mannheimci anlamda bir ideolojik aygıttır. Gelenekçi ise bu anlayışı benimseyip toplumun değişim dönemlerinde sürdürmeye çalışan kimseye denilmektedir (Vural, 2007: 67-68).

Muhafazakâr ideolojinin ana ilkelerinden biri, toplumsal yaşamın rasyonel planlarla değil geleneklere dayandırılması gerektiğini anlatır. Gelenek, tarihten damıtılmış bilgeliğin bugüne ve geleceğe aktarılması gibi anlamlar taşır. Gelenek, muhafazakâr ideolojinin ontolojik kusurunu telafi etmek için kullandığı bir araç niteliğindedir. Gelenekte rasyonel siyasi bilginin ulaşamayacağı derin bir belgelik bulunmaktadır: “*Çağların ve ulusların sermayesi*” (Mollaer, 2008: 48). Muhafazakâr düşüncenin merkezi teması olan “muhafaza arzusu”, geleneğin idrak edilen erdemleriyle, yerleşik ananelere ve zaman içinde kalımlılığını göstermiş

olan kurumlara duyulan saygıyla yakından ilişkilidir. Bu yaklaşımda gelenek, geçmişin birikmiş bilgeliğini ve “zamanın testinden geçmiş” kurum ve uygulamaları yansıtmaktır ve hem bugün yaşayanların, hem de gelecek nesillerin yararına korunmalıdır (Heywood, 2006: 66).

Muhafazakârlığın geleneğe yaklaşımı aslında paradoksal bir durum arz etse de, muhafazakârlık-gelenek-mevcut düzen arasında kurulan ilişkiler net olarak göze çarpar: “Muhafazakârlığın her zaman mevcut düzenin savunuculuğuna girişmesi, onun sabit bir referansa sadakatini imkansız hale getir. Muhafazakârlığın paradoksu, Xenon’un paradoksu gibidir; Muhafazakârlık, değişime karşı olma ilkesine ancak toplumların değişiminin her aşamasında mevcut düzeni savunarak sadık kalmak durumundadır. Diğer bir değişle muhafazakârlık, ancak, bu şekilde örtük olarak değişimi savunmak zorundadır... O halde, muhafazakârlığın vurguladığı gelenek, biraz irdelendiğinde, Shills’in işaret ettiği gibi yeni düzenlenen bazı siyasal ve toplumsal pratiklerin, ‘geleneksel ve doğal düzenin bir parçası olduğuna ilişkin inancı yerleştirmeye yönelik ideolojik bir gayretten başka bir şey değildir. Diğer bir değişle, gelenek, muhafazakârların yaptığı gibi, fazlasıyla belirsiz bir biçimde tanımlanmışsa ‘ideolojiye çok yakın bir kavram haline gelir’. Buradan, muhafazakârlığın her hangi bir geleneğin savunusu değil, belli toplumsal düzenleme ve kurumlara, geleneksel görüntü kazandırma gayreti olduğu sonucunu çıkarabiliriz.” (Mollaer, 2004: 178).

Muhafazakâr düşünce için geçmiş, genellikle, bir “altın çağ mitosu” çevresinde şekillenir. Buna göre, toplum, zaman içerisinde, binlerce yıllık bir tarihsel deneyimin ürünü olarak kendi kurallarını, davranış kalıplarını ve değerlerini üretir; bunların tamamı en geniş anlamda tarihin ürünüdür. Toplumsal yaşamın varlık koşullarını oluşturan tüm bu unsurlar, bugün nasıl yaşanması gerektiğine ilişkin kesin ipuçları sunar. Geçmişin en büyük avantajı, siyasal veya toplumsal yaşamın geleceğine yönelik doğruluğu tartışılmaz planlamalar yapmak yerine tarihsel deneyimden yararlanılarak bir meşrulaştırmaya imkân sağlamasıdır. Ancak, aynı bakış açısında, geçmişin her yönüyle mükemmel, insanların her türlü beklentilerine yanıt veren bir alan olarak da kurgulanmadığı görülür. Diğer taraftan geçmiş mistik romantizmle kendi kahramanlık anlatılarını, etik değerlerini ve en iyi anlayışını üretir (Beriş, 2010: 56).

Muhafazakârlar geleneğin sürekliliğinin toplumun kimliğinin omurgasını teşkil ettiğini düşünürler. Muhafazakâra göre, bireye belli bir aidiyet hissi veren, onu köksüzlük duygusunun boşluğuna düşmekten koruyan ve kendi kimliğinin bilincine varmasını sağlayan gelenektir. Bundan başka, muhafazakâr düşüncede gelenek toplumsal istikrarın da temeli olarak görülür. Yararlılığı tecrübeyle kanıtlanmış yerleşik usuller ve pratikler toplumu hem bir arada tutan hem de onun idamesini kolaylaştıran vazgeçilmez dayanaklardır. Gelenek kişileri ve toplumu değişimin yol açtığı belirsizliğin yarattığı güvensizlik hissinden kurtarır. Bundan dolayı, muhafazakârlar geleneksel kurumların yerine, akıl yoluyla soyut olarak tasarlanan yenilerini koyma girişiminin beklenmedik zararlı sonuçlar ortaya çıkaracağından endişe ederler (Erdoğan, 2004: 5-6).

Bu yüzden geçmişten gelecek geleceğe uzanan süreklilik ilkesine dayalı olan gelenek, muhafazakâr düşünceye göre, siyasal faaliyette herhangi bir teoriden ve ideolojiden çok daha fazla ifade gücüne sahip daha iyi bir rehberdir. Çünkü gelenekler, “yaşamdan çıkarılan bazı soyutlamaların değil, yaşamın bütünü üzerinden temellenmiş gerçeklerden oluşmaktadır”. Bu nedenle Burke’e göre hiçbir ilke gelenek haline gelemez. Çünkü:

“En yetenekli öğretmen bile zorlu bir eğitim dönemini tamamladıktan sonra iyi bir disiplin almış ve kendisine şan ve şeref getirecek olan öğrencisini topluma kazandıracığı zaman herşeyin değişmiş olduğunu, zavallı öğrencisine gerçek değer ne olduğundan haberi olmayanların horladığını, alaya aldığını görür. Değerlerin sürekli değiştiği bir ülkede onurun neyle ölçüleceğini kimse bilmezken, hassas ve ince bir onur duygusunun yeni doğmuş bir bebeğin yüreği atmaya başlar başlamaz ortaya çıkacağını kim garanti edebilir?”. Anlıyoruz ki muhafazakârlara göre yasalar da geleneklerden çıkarılmalıdır. Geleneği “uçsuz bucaksız bir bilgi ambarı” olarak gören muhafazakârlar için gelenek, geçmişten gelen bilgeliğin taşıyıcısı olarak çok büyük önem arz etmektedir (Şeyhanlıoğlu, 2014: 86).

Burke (Burke, 2005: 19)kurumlardan bahsederken açıkça geleneksel ve kabul edilmiş olanın tutulmasını söyler. “Eski kurumlar, etkileri ile değerlendirilir. (...) Eski kurumlarda, teoriden sapmaları düzeltmek için çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir. Bunlar, değişik ihtiyaçların ve politikaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. (...) Tecrübe ışığında geliştirilen araçların başlangıçtaki projede kurgulanan araçlardan daha uygun olduğu ortaya çıkmış olabilir. Böylece ilk

anayasa tecrübe ışığında yeniden şekillendirilir. Bütün bunlar İngiliz Anayasası üzerinde örneklendirilebilir. En kötü ihtimalle, her tür yanlış veya sapma tespit edilerek giderilmektedir ve gemi yoluna devam etmektedir". Açıkça belirtildiği gibi muhafazakâr için kökü gelenekle sağlamaştırılmış her şeyin tamiri mümkündür.

Gelenek açısından muhafazakâr görüş, liberal yaklaşımdan ayrılır. Liberallere göre gelenek, ilerlemenin önünde bir engeldir ve yeterli toplumsal gelişmeyi sağlayamamaktadır. Muhafazakârlık ise insanoğlunun bugünkü durumundaki gizeminin, geçmişin bilgeliğinde bulunduğu inanır. Gelenekler, bireylerin alışkanlıklarına dönüştürülerek, toplumdaki ilişkiler uyumlu hale getirilebilir. Çünkü gelenek, pratik yaşama yararlı olabilecek geçmişin değerlerini taşımaktadır. Gelenek, eylem ve düşünceleri uzlaştırarak heterojen bireylerin, toplumsal homojenliğini artırmaktadır. Akıl var olanı, gelenek ise, geçmişin deneyimini aktarır. Bu durumda geleneğin tecrübesi, aklın bencil hareket etmesini önler. Burada muhafazakârlık, Aydınlanma rasyonalizminin evrene yönelik tasarımına gelenek yoluyla karşı çıkmaktadır. Akıl, eylemi şahsileştirir ama ona geleneğin değerleri yüklenirse, bencillik kaybolur. Bireye ait eylemlerde, tam bir bilinçlenme olmadığından, eylemin rasyonalize edilmesi durumunda geleneğin tehdit altında olduğunu söyleyen muhafazakârlık; toplumda uyum ve toplumsal kabullenmenin gerçekleşebilmesini, geleneğin toplumda sürdürülmesine bağlı olduğuna inanmaktadır (Akkaş, 2003: 247).

Muhafazakârların çoğu, ilahi bir kaynağa ihtiyaç duymaksızın geleneği desteklemektedirler. Geçmiş erdemlerinin birikimini yansıtan bu kurumlar, zamanın sınavından geçmiş olduğundan dolayı, yaşayanlar ve gelecek kuşaklar yararına korunmalıdır. Ayrıca gelenek, özgürlüklerin keyfi otoritelerine karşı korunması açısından da önemlidir. Çünkü gelenek, gücü yumuşatır, kaba kuvvete dönüşmesini engeller. Meşru otoriteye uymayı zoraki değil, bir alışkanlık haline getirir. Ayrıca insanlara kimlik duygusu verir ve geçmişle bağ kurarak önemli bir fonksiyonu yerine getirir (Vural, 2007: 71). İnsan, yıllarca nasıl bir geleneğin içinde yaşıyorsa gelenek de insanın içinde yaşar. Hans Gadamer'in söylediği gibi, gelenek önyargıdır; önyargılar gelenekte ikamet ederler ve önyargısız düşünce imkânsızdır. Gelenek ustası olmayı öğrendiğimiz bir süreç değil, tersine içinde yaşadığımız tevarüs etmiş dildir. Geleneğin oluş tarzı, gayet tabii duyulara hitabeden varlığa has bir tarz değildir. O dildir. Dilin dolayısıyla geleneğin dışı yoktur. Dil geleneğin taşıyıcısıdır ve biz dili konuşmakla geleneğe dâhil oluruz.

Gelenek söz, gelene tarihtir. Gelenek, söz ve tarih bir arada ele alındığında geçmişle diyalogdur (Güngörmez, 2004: 24). Gadamer'in saptamaları bizi Giddens'in (Giddens, 1992: 25) gelenek hakkındaki söylemlerine indiriyor. Gelenek önceki kuşaklardan kültürel mirasını devralan her yeni kuşak tarafından yeniden icat edilmek zorundadır Giddens'a göre. Dil sayesinde akımını ileriye doğru sağlayan gelenek modern toplumların en modernleşmişinde bile bu sayede bir rol oynar. Bu rol abartılı bir önem taşıyor olabilir ama modernliğin düşünümelliğinden kimliğini alan gelenek elbet kendine bir yer bulur.

Somut karşılığıyla geleneklerin hayatın içinde doğrudan bir tecrübenin konusu olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır. Gelenekler kendi içinde düşünümsele değildir. Bir başka deyişle, geleneklerin entelektüel formülasyonları yoktur. Muhafazakârlık ünlü Amerikalı muhafazakâr Roger Scruton'un da belirtmiş olduğu gibi modern zihniyetli tutarlı bir düşünüş tarzıdır. Bu cümleden olarak, muhafazakârların idealize ettiği somut ya da küçük harfle okunduğu anlamıyla bizatihi olarak gelenekler değil, modern bir zihniyetin ondan türettiği izlenimler olduğu düşünülebilir. Burada 'G'elenek, kerameti kendisinden menkul olan 'g'elenek değildir. Artık politik fikirlerin çatışma alanındaki yerini almıştır. Gelenekler karşısındaki konumu, muhafazakârlığın geleneklere hem içeriden hem de dışarıdan bakabilmesine yol açmaktadır. Bu paradoks muhafazakârlığın hayli çelişik olan hissiyatlar dünyasında açık olarak görülebilir. Bu anlamda muhafazakâr zihniyet hali, daimi olarak bir med-cezir manzarası sunmaktadır. Gelenekler hem buradadır hem de orada. İlkinde derin bir rahatlama, diğerinde ise hazin bir umutsuzluk duygusu beklemektedir muhafazakârı. Ama 'G'elenegin temsil ettiği bir pratik geçmiş ve onun şimdiki zaman zihniyetli bir kültürel yeniden üretiminin muhafazakâr zihniyetin spekülasyonları açısından ona, hayli geniş ve kullanışlı bir alan sunduğunu düşünülebiliriz (Öğün, 1997: 179-180).

“Muhafazkarlık doğal olarak ideolojik bir yapıya sahiptir. Çeşitli muhafazakâr akımlar incelendiğinde, bu akımların toplumun iyiye yönlendirilmesi yolunda mücadele verdikleri görülecektir. Bir toplumun ancak ve ancak o toplumu oluşturan insanların iyi, ahlaklı ve erdemli olmasıyla iyiye yürüyeceğini düşündüğümüzde muhafazakâr politikaların hedefinin, toplumun erdeme, ahlaka ve iç huzura kavuşturulması olduğunu söyleyebiliriz” diyen John Kekes, muhafazakârlığın var olan toplumun sosyal, kültürel, ahlaki değerlerini koruyup, geleneğin yaşamasını sağladığını belirtmektedir. Ancak tüm diğer önemli muhafazakâr düşünürler gibi Kekes'de, bu noktada “*gelenekle*” muhafazakârlık

arasındaki gerilimli ilişkiye dikkati çekiyor. “*varolanı koruma*” fikrinin toplumda o tarihsel uğrakta “*varolan ve ileride varolması*” gereken değerler olarak ele alınmasını isteyen ABD’li düşünür kötünün iyinin hemen yanı başında olduğunu hatırlatıyor. Eski, zamanı geçmiş geleneklerin içinde kötünün ya da toplumu anormalliğe sürükleyecek unsurların bulunabileceğini vurgulayan Kekes, muhafazakârlığın basit bir gelenek saplantısını fetişleştirmedeğini söyler. Düşünre göre, olumlu geleneklere sahip çıkmak kadar, artık yozlaşmış topluma katabilecek bir değeri kalmayan gelenekleri ayıklayarak ortadan kaldırmak da, muhafazakâr öğretinin temel amaçlarından biri olmalıdır (Dural, 2006: 58).

Nispet’de, Kekes ile aynı doğrultuda ilerleyerek muhafazakârların geçmişten gelen her şeyi onayladıklarını söyler. Gelenekçilik felsefesi seçiciydi. Onlara göre geçmişin mirasını taşıyan gelenek sonraki kuşaklar tarafından da istenir olmalıydı. Bu sayede geçmişte gelenek haline gelmiş kölelik, antisemitizm vb. gibi zararlı gelenekler yürürlükten kalkmış oluyordu (Güngörmez, 2004: 25). Yani muhafazakâr için gelenek donup kalacak ve hiç sorgulanmayacak bir yapıda değildir. Oakeshott’a göre, rasyonalistlerin geleneğe mal ettikleri katı ve sabit karakter, aslında ideolojik siyasete aittir. Geleneğin içerisindeki her şey tüm dönemler için “iyi” olmayabilir; ancak ister romantik muhafazakârlar geçmişin yüceltilmesinden, ister dinin somutlaştığı bir bütünü yansıtmamasından, istersede Oakeshott gibi “*pratik bilgi*”nin taşıyıcısı olmasından dolayı olsun, gelenek temel bir yer işgal etmekte ve muhafazakârlar açısından bizleri bireysel aklın “*zayıflıklarından*” korumak için sınımlanacak bir liman olma özelliğini korumaktadır (Özipek, 2011: 110).

Ahmet Çiğdem; (Çiğdem, 2012: 42) “*Muhafazakârlığın geleneği korumak yolundaki girişimlerini, ancak bir (başka) geleneğin keşfedilmesi olarak yorumlayabiliriz*” der ve devam eder, “Ulus-devletin sosyolojisi, geleneğin korunmasının maliyetinin, geleneğe en az ihtiyacı olanlardan çıkarıldığını gösteriyor. Devletin meşruiyet kaygısı ve pazarın etkin hale getirilmesi için yeniden işlevselleştirilen geleneklerin, kendi dinamiğiyle değerleri ve davranışları kuşatan toplumsal çerçeveye marjinal bir unsur olarak katılan geleneklerle çatışması, geleneğin özelliği konusunda açık bir fikir verir. Çünkü, sahliliğini koruyan hiçbir gelenek kalmamıştır. Böylece üretene bağılı olarak ayrıştırılan bir gelenek kavramı da pratik olarak geçerliliğini yitirmiştir. Geleneğe yönelik ret veya nostalji eşdeğer tavırlar olarak, geleneği bir monad olarak kuran ve bütüncül bir gelenek tasavvuruna dayalı anlayışlardır. Geleneğin yeniden işlevselleştirilmesi

ya da yararlı hale getirilmesi, muhafazakârlığın var kalma politikasının önemli bir parçası olmakla kalmayıp, aynı zamanda gelenek kurumuyla tesis edilebilecek rasyonel bir ilişkiye de işaret etmektedir.”

Tüm bunların yanında Rasyonalizme muhalefet gibi, gelenek de muhafazakârlığın tekelinde bulunmamaktadır. Birçok isim sayılabilir ama kendine özgü iki sosyalistin ismini zikretmek ilginçliği arttıracaktır: Antonio Gramsci ve Walter Benjamin. Gramsci'nin düşüncesi, modernlik-gelenek gibi bir klasik ikililik kurmaktan hayli uzaktır. Daha da önemlisi, geleneğin (karşı) hegemonya mücadelesi içinde devrimci politikanın gerekleri açısından değerlendirilmesini savunur. Benjamin, radikal rasyonalizmi ve ilerlemeci iyimserliği sorgulamaktan çok daha ileri gider ve geleneğin muhafalefet potansiyeline dikkat çekerek devrimci bir açıdan yorumlanması gerektiğini söyler (Mollaer, 2012: 19). Bir nevi Benjami'nin tarihselci bakış açısının onun deyimiyle “*tarihin havını testen taramak*” olan ve tarihsel kefaretin ödenmesi gerektiğini belirten düşüncesinin ürünüdür bu gelenekselcilik. Paul Klee'nin “*Angelus Novus*” adlı resmini yorumlarken de bu tavrı görmek mümkündür Benjamin'de (Löwy, 2007: 76). Kendini ilerici bir şair olarak sunan Yannis Ritsos'da geleneği yadsımak yerine ondan şiirlerinde yararlandığını belirtir ve şöyle der; “*Gelenek bir model, bir kalıp gibi algılandığı zaman tutuculuğu, değişmezliği, durağanlığı temsil eder. Gelenek de, geleceğe yönelik, onun yolunu açan dinamik, değiştirici öğeleri aramak zorundayız. Yoksa basit tekrarcılar olarak kalırız*” (İnce, 1993: 120). Nitekim muhafazakârlığın da siyasal arenada bu metodu izlediğini görmekteyiz. Toplumsal mühendislik ve şiirin inşası ne kadar ayrı olsa da, ikisi de geçmişten bir şeyleri yeniye aktarmaktan geri durmamakta. Behçet Necatigil için şiir geçmişe atıflarla ilerleyendi, Muhafazakârlar içinse toplum geçmişle deneyimlenmişle ilerleyen ve hayatta kalabilecek olandı.

Son olarak köke ve kaynağa gidişi aynı zamanda da oradan hareketle insanın yeni yaratımı sağlayabileceğini söyleyen Heidegger'de gelenekle ilgili veriler bulmaktayız. Felsefeci olarak daha çok kişinin kendi köklerine dayanması üzerinde duran Heidegger bir bakıma muhafazakâr anlayışın gelenekten yararlanma ilkesini, sanki kişinin kendi ontolojik tarihi içinde yapması biçimini bize anlatmaktadır. Heölderlin üzerine yorumlarında, şairden, insanın yeryüzünde yüzyıllar boyu nasıl konakladığını akla getiren bir tümce aktarıyor: “*Bunu kabullenmek hoşumuza gitsin gitmesin, havada çiçek açabilmek ve meyveler verebilmek için köklerine dayanarak topraktan çıkması gereken bitkileriz biz*”.

Heidegger’de insanın gelecekteki köklenmesinin bir gün, yeni biçimi içinde, bugün büyük bir hızla yok olan eski köklenmeyi bize andıracak kadar güçlü olabilir diyor. Yine 1958 yılında verdiği konferanslardan birinin girişinde sarfettiği iki cümle geleneğin ontolojik biçimi hakkında vurucu bir şiir hal ortaya çıkarmaktadır; “*Tinin esaslı bir tek yapıtı yok ki kökleri/ üstünde dik durmak gereken özsel bir toprağa dalmasın.*” (Towarnicki, 2008: 46-88). Görüldüğü gibi gerek varlıksal olarak gerekse toplumsal bazda kök salınabilecek bir toprak/gelenek bulunmaktadır. Önemli olan ise bu geleneğin yeniden üretilebilir ve ürettirebilir halde olmasıdır. Muhafazakâr ideolojinin oy almasına yarayan esas dayanaklarından olan geleneğin topluma ne kadar bu üretici ve zenginleştirici özelliği ile geçtiği önemli bir sorudur. Dünya düzeyinde ve özelde Türkiye’de bu tür koruma kollama halinde olan geleneğin, esas haliyle muhafazakâr ideolojinin iktidarda kalabilmesini sağlayan bir ideolojik aygıt olarak kullanıldığı fikri daha ağır basmaktadır.

1.6.2. Devlet

Devlet kavramı toplumsal ve siyasal düşünce için çok temel bir anlam dünyasına ve bu dünya ile ilgili kavram setlerine sahiptir. Devletin, kökenine doğasına ve işleyişine dair olmak üzere farklı düzeylerde açığa çıkan tartışma, modern siyasal ideolojilerin temel ayrışma noktalarından bir tanesini, belki de en önemlisini oluşturmaktadır. Özellikle muhafazakâr ideoloji için devlet ve onun devamını sağlayan kökleşmiş yararlılığı kanıtlanmış geleneksel kurumlar önem arz etmektedir. Muhafazakârlık, devletin kökenine ve meşruiyetine ilişkin olarak modern dönemde gündeme getirilen ve çeşitli düşünürler tarafından farklı şekillerde ifade edilen “*toplumsal sözleşme*” anlayışına mesafeli durmaktadır. Ama muhafazakârlara göre, özgürce gerçekleşen bir sözleşme için öncelikle sağlıklı işleyen bir toplumsal düzen gereklidir. Toplumsal düzenin yokluğunda özgür bir sözleşmeden bahsetmek mümkün değildir (Duman, 2011: 34-44).

Muhafazakârlığın toplumsal düzen ve istikrara verdiği önem, onun diğer bir ayırt edici özelliğidir. Sözleşme kuramlarını reddeden muhafazakârlar açısından otorite (devlet) de toplum gibi kendiliğinden bir süreç içinde gelişmiştir. Otorite, herkesin nerede durduğunu bilme ihtiyacının gerektirdiği rehberlik, destek ve güvenlik duygusu açısından güvenli ve yararlıdır. Bunun anlamı, muhafazakârlığın otorite anlayışının temel özelliğinin, siyasal otoriteyi aşan ve bireye davranışlarında itaat etmesi gereken ahlaki ilkelerin çerçevesini veren üstün

bir buyurma gücünün belirleyiciliğini öngörmesidir. Otoritenin bu geniş anlamı ve önemi, onun gerektiğinde devlet otoritesi olmasa bile, bireyi ve toplumu düzen içinde bir arada tutmayı sağlamasıdır. Bu anlamda otoritenin mutlaka gözle görünür bir iktidarda somutlaşması gerekmez; yaşamın sürekliliği içinde kendisine başvurulabilecek üstün bir kurallar sistemi de muhafazakârların saygı duyduğu bir otoriteyi simgeleyebilir (Vural, 2007: 95). Devlet toplumdaki hiyerarşik yapının en üst formudur. Muhafazakârlara göre toplum insan organizmasının bedensel kısmını, devlet ise beyin kısmını meydana getirir. Güçlü bir otorite olmaksızın toplumun ve düzenin devamı söz konusu olamaz. Toplumsal düzen, toplumun içindeki dinamik gücün yanı sıra, en tepe noktada ona kumanda eden, farklı unsurlar arasındaki ahengi baki kılan otorite ile kaim olur (Çaha, 2001: 109).

Devlete saygı, onun zaman içinde dinsel anlamdaki sürekliliğini hem gerektirir hem de destekler. Bu “*sürekliliğe adanma*”, devletin tarihinin öngörülmesi olarak yönlendirdiği anlayışına yol açar. Burke burada popüler ve potansiyel anlamda köktenci toplumsal sözleşme anlayışını yıkarak ve onu kendi muhafazakâr imgelerinin deposunda düzelterek, önemli bir retorik darbeyi başarır. Ona göre devlet daha üst şeylerle uğraşır. Devlet insan erdeminin aracılığı ile gerçekleştirilip aktarılabileceği bir araç olarak Tanrı tarafından kutsanmıştır. Sonuç olarak devlet, tüm sanat içinde, her erdemde ve her yetkinlikte ortaklıktır. Eğer devletler yaşayacaksa bireylerin içinde doğdukları devletin kendisini veya o devlete üyeliği yalnızca öznel bir rıza sorunu olarak görmemeleri gerektiğini düşünür. Her insan bir ortaklığın içine doğar. Bedenlerinden doğmuş olduğu ana-babasıyla bir yükümlülük sözleşmesi olduğu gibi, içine doğmuş olduğu devletle de bir sözleşmesi vardır. Her insanın yeri, ödevlerini de belirler (Hampsher-Monk, 2004: 348-349).

Sözleşme kuramlarını reddeden Hume’ü izleyen Burke; Hobbes, Locke ve Rousseau’nun toplumun doğasını ve siyasal yükümlülüğü açıklamada başarısız olduklarını, aklın bunları ne keşfedebileceğini, ne de yeni bir tane yaratabileceğini, bunların zaman içinde toplumsal teamül yoluyla oluştuğunu ifade eder. Roger Scruton bu kaynağı “*rıza*” kavramıyla açıklamaktadır. Ona göre muhafazakârların sözleşme kuramlarını reddetmeleri, onların siyasi otoritenin rıza üzerine kurulmasına ilişkin liberal yaklaşımı da reddetmeleri anlamına gelmemektedir. Muhafazakârlığın farkı, rıza kavramını, sözleşme kuramlarından daha çok boyutlu bir oluşum sürecini ifade eden bir çerçevede ele almasıdır. “... *rıza çok şey demektir... Meşru yönetimin ne olduğunu bize bildiren rıza, sadakatten gelir.*

Birey, topluma, kurumlara, geleneklere ve birliklere ve hatta devlete sadakatle kuşanmıştır” (Özipek, 2010: 130).

Devlet, toplumun istikrarının ve bütünlüğünün teminatı olarak değerlidir ve o da Gelenek için bir güvence olabilir. Buna göre insanların, Devlete ait olmakla ve kurumsal düzene, yerleşik kurumlara iştirak etmekle, ilahi kozmosa da katılmış oldukları, gelip geçiciliği, dünyevi ufku aştıkları varsayılır. Ayrıca doğal devlet biçiminin krallık olması ve kralın Tanrının yeryüzündeki temsilcisi oluşu, devlete kutsallık atfedilmesini sağlar. Devlet, Otorite'nin de kurumsal olarak en sağlam dayanağıdır. Muhafazakâr düşünüşte Otorite, dinde de devlette de içerilen bir temel ilkedir. Bir güven ve meşruiyet kaynağıdır. Devlet-Otorite değer silsilesi de, muhafazakârlığın bir başka kolunun, Devlet Otoritesini bir nihai karar mercii ve sabit meşruiyet kaynağı olarak tasarlayan ve kendini “soğuk” siyasal-hukuksal kavramlarla ifade eden siyasal muhafazakârlığın sığınağıdır (Bora, 2014: 60).

Burke'ün devlet ve otorite anlayışı şöyledir: *“İnatçılıktan ve önyargılardan on bin kez daha kötü olan kararsızlık ve çeşitliliğin kötülüklerinden korunmak için devleti kutsadık ki insanlar devletin kusurlarına ve kötülüklerine dikkatli bir şekilde yaklaşsın; hiç kimse onu yıkarak düzeltmeye çalışmasın; herkes devletin yanlışlarına bir babanın yaralarına bakarmışçasına, dindar bir huşuyla içi titreyerek baksın”*. Bunun yanında Burke Fransız Devrim'i ile babaya duyulan saygının gittiğini düşünmektedir. Otorite kaybolunca, sonuç hürriyet değil, itaate zorlamak ve düzeni temin için kaba kuvvete artan bir bağımlılık olmuştur. Bu öngörü ile Burke, önünde kendine rehber tarihsel öncüler olmadan, henüz totaliterizm kavramı icat edilmeden, devrimin ta başlangıcında daha zafer sarhoşluğu, idealizm ve iyimserliğin hâkim olduğu dönemde, gidişatın teröre veya diktatörlüğe doğru olacağını sezinleyip bu görüşünde ısrar etti (Harries, 2004: 97).

Devletin görevi bürokrasi ve halk arasında tıpkı, alt-üst ve yan geçişlere sahip kelebek modelli bir geçiş köprüsü gibi, sadece sarı, yeşil ve kırmızı ışık olmaktır. Bu nedenle Muhafazakâr düşünür Noel O' Sullivan'a göre muhafazakâr siyaset anlayışının, otoritenin sınırlarına ilişkin görüşü şöyledir: *“Siyasal gücün bir kişinin veya grubun elinde yoğunlaşmasını destekleyen, bireysel ve siyasal özgürlüklere karşı olan, siyasal katılımın hemen hemen tüm biçimlerini reddeden, baskı ve güç kullanımını kabul eden, (otoriter yönetimlerle) karıştırılmamalıdır. Muhafazakâr siyasal otorite, toplumdaki otorite türlerinden sadece birisidir ve etkinlik alanı diğer otoritelerin etki alanının sınırına gelince durur”*

(Şeyhanlıoğlu, 2014: 101). Siyasetin sınırlılığı, özel ve kamusal alan ayırımına dayalı olarakta temellendirilebilmektedir. Avrupa’da Ortaçağ’ın sonlarında belirginleşen ve devlet ile toplum arasındaki farklılaşmaya işaret eden bu ayırım, muhafazakârlar tarafından devlet gücünün eşitlik, sosyal adalet veya refah adına yaşamın diğer alanlarına doğru genişlemesinin doğurduğu bir tehdidin izahı açısından önem taşımaktadır (Özipek, 2010: 162).

Bu konuyla ilgili Burke’de bir şeyler dillendirmiştir; “ ‘Devlet, kamu bilgeliliğine göre yönetmek için neyi kendi üzerine almalıdır ve mümkün olduğu kadar az müdahale ile bireysel takdire neyi bırakmalıdır ?’. Çoğu sürekli bazısı ara sıra istisnalara imkân vermeyecek bu konu üzerine, kesinlikle hiçbir şey yerleştirilemez. Tebeşirimle herhangi bir çizgiyi çizerken, çizebildiğim ayırımın en belirgin çizgisi, şuydu: Devletin, kendini devlet saydığı şeye veya devletin varlıklarına (yani, dinin dış oluşumu, yargıçlığı, hazinesi, deniz ve kara bakımından askeri gücü, mevcudiyetlerini onun kararına borçlu olan şirketler, tek kelimedede, ‘gerçekten ve uygun şekilde’ kamu olan her şeye, kamu düzenine, kamu refahına) hapsetmesi gerektiğidir” (Canavan, 2011: 17).

Devlet ile sivil toplum ilişkisi, birbirlerine yer açmaları ve beraber sorunsuz yaşayabilmeleri için de muhafazakârlar fikirler geliştirmişlerdir. Devlet ve sivil toplum arasındaki gerilimin azalması ancak, toplumsal ve kültürel değerlerle politik eylemler arasındaki uyumun sağlanmasıyla gerçekleşebilir. Bu, hem küçük kültürel gelenekler ya da aşağı kültürlerin, düzeni bozabilecek akıldışı taleplerinin de yer aldığı sivil toplum iddialarının; hem de her an Leviathan haline gelebilecek olan politik kürenin iddialarının eş anlı olarak sınırlandırmak isteyen bir bakıştır. Muhafazakârlara göre, bir yandan yurttaşların hür ve mahrem olan aracı kurumları korunurken; diğer yandan da devletin otoritesine dönük saygı güvence altına alınmalıdır. Ortaya çıkan dengeli bakışıyla muhafazakârlık, sivilliliği vurgularken çok ileri gidilmesini istemez. Muhafazakârlığa göre devletin ceberrut bir Leviathan haline gelmesine yol açan gelişme, liberallerin etkisiyle kendisine tarafsız bir rol biçilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa muhafazakârlığa göre toplumsal geleneklerde yer alan yetkecilik kötü bir şey değildir. Burada bir babanın, merhamet ve şefkatini de içeren otoritesidir söz konusu olan. Devlet, babalığını yaptığı sivilliklerden sorumludur. Bu sorumluluğu ancak yine sivilliklerden beslenen yetkeçiliği çerçevesinde ceberrut olmayan boyutlara taşıyabilir (Öğün, 1997: 169-170).

Muhafazakâr perspektiften bakıldığında, hükümet, insan doğasının yetkin olmayışından dolayı gereklidir; ancak bu yetkin olmayışa ilişkin ortak tespitten yola çıkan muhafazakârların vardıkları siyasî sonuçlar aynı değildir. Yarı-feodal ve monarşik rejimlerden etkilenen Kıta Avrupa'sının Maistre ve Mosher gibi muhafazakâr düşünürlerinden farklı olarak Burke ve onu izleyen İngiliz muhafazakârlarının çoğu dengeli anayasa ve parlâmenter yönetimden yana olmuşlardır (Vincent, 1992: 75). Bu yönüyle ve bu şekliyle muhafazakârlık -ki ağırlıklı olarak Anglo-Amerikan dünyanın muhafazakârlığıdır- demokrasiyi kolaylaştırıcı bir nitelik taşımaktadır. Ama bu konuda iyimser genellemeler yapmakta acele etmemek gerekir; çünkü bu konuda homojen, yeknesak bir muhafazakârlık anlayışı yoktur; diğer ideolojilerde görülen demokratik ve anti-demokratik okuma biçimleri muhafazakârlık için de geçerlidir. Genellikle yöneltilen bir eleştiri, muhafazakârlığın otorite üzerine yaptığı ısrarlı vurgunun, demokrasi ilkesi bakımından olumsuz bir nitelik taşıyabileceğidir ve birey hakları söz konusu olduğunda özellikle liberaller tarafından muhafazakârlara yöneltilen eleştiriler haklılık payı taşımaktadır. Gerçekten de dünyanın birçok ülkesinde, aileyi, dini veya geleneği koruma adına paternalist ve liberal siyasaların altında muhafazakâr hükümetlerin imzası olabilmektedir (Özipek, 2004: 7).

1.6.3. Akıl

“Akı delice övmektense, deliliği akıllıca övmek yeğdir”

Muhafazakâr siyaset felsefesinin özgün yönlerinden birisi de insana bakış açısidir. Hristiyanlık, insana gerçek yaşamı kendi çabasıyla elde etmek isteyen düşmüş bir varlık olarak hitap etmektedir. İncil’de insana kendi varoluşunu tanrının hediyesi olarak kabul etmesi öğütlenmektedir. Kendi varoluşunu tanrısal inayitle gerçekleşen bir hediye olarak kavrayamayan kimse, yaşamı kötümser bir biçimde kendi istekleri karşısında kendi omuzlarına bindirilen bir yükmiş gibi anlayacaktır (Vural, 2007: 74). Muhafazakârlık, Aydınlanmanın iyimserliğini ifade eden mükemmelleşebilirlik anlayışının tam aksine, insan doğası ve akıl konusunda karamsar ve kötümser bir felsefi zeminden hareket eder. Aydınlanma, akıl sayesinde insanın kendisini ve yaşadığı toplumsal çevreyi kusursuz kılacağından yana kuşku duymamış ve onun bireysel, toplumsal ve siyasal amaçlarını sınırlandıracak başka herhangi bir değer tanımamıştı (Özipek, 2010: 63). Muhafazakâra için beşeri varlıklar, aşına olunana ve denenip test edilmiş olana

yönelen, istikrarlı ve düzenli topluluklar içinde yaşama ihtiyacı hisseden, sınırlı, bağımlı ve güvenlik arayan yaratıklardır (Heywood, 2006: 67).

Muhafazakârlara göre akıl hakikatin kaynağını oluşturan kaynak olmadığı için onu taşıyan insanların da ondan kaynaklanan ontolojik bir üstünlükleri yoktur: Muhafazakâr düşünürlerden özellikle David Hume akla şiddetle karşı çıkarak Aydınlanmacı düşünürlerin elinde her şeyin kaynağı ve standardı olarak kabul edilen “aklın” yerine “*tecrübeyi*” yerleştirmiştir. Sebep sonuç arasındaki ilişkiyi rasyonel zorunluluktan çok, deneyime dayandıran Hume’e göre gerçeklik dünyasındaki olaylar aklın buyruğunu izlemez. Örneğin güneşin Doğudan doğuşuna ilişkin bilgimiz aklın zorunlu bir sonucundan kaynaklanmaz, bizim güneşi sürekli Doğudan doğduğunu gören deneyimlerimiz bilgiyi zorunlu hale getiri. Batıdan doğuşu deneyimlense yasal zorunluluk bunu kaydedecekti. Hume’ün bu epistemolojik tartışması, muhafazakârlık için, Aydınlanma aklı karşıtı söylemin önemli kökünü oluşturur (Çaha, 2001: 106). Zannedildiği gibi, muhafazakârlık ve modernleşmenin değişim çatışması yeni ile eski arasında bir çatışma değil; yenilenmenin yöntemi ve yenilenirken bazı tarihsel, toplumsal, siyasal ve geleneksel değer ve ilkelerin yinelenip yinelenmemesi arasındaki bir çatışmayı içerir. Bu çatışmada muhafazakâr akıl bütün insanların, doğal olarak toplumların ve siyasal yapıların aynı “*doğa*”ya sahip olduğu zannı üzerinde kurulan, bu doğayı düzenleyen ve kontrol eden belirleyici güdülerini zorunlu, evrensel ve mutlak doğrular olarak ilan eden modern aklı reddetmiştir. Muhafazakâr akla göre, aslında, bu bir yapı bozumu idi ve insanın doğasından rasyonalitesinden yola çıkarak bir düzen ve süreklilik alanı yaratmak değil, yaratılmış bir düzen konseptine uygun insan icat etmektir ki, insan ve insan ürünleri asla icat edilemez; ancak keşfedilebilir (Çetin, 2004: 95-97). Bir düşünce ya da zihniyet tarzı olarak muhafazakâr rasyonalite, rasyonalist kurucu aklı dışlarken, toplumsal gerçekliğe dair eleştirel bir aklın imkânlarını da zayıflatır. Kurucu rasyonel siyasal projelere, sivil yaşamın kendiliğindenliğini muhafaza etmek kaygısıyla, kuşkuyla yaklaşırken mevcut toplumsal ilişkilerin sürdürülmesi ön kabulüyle hareket eder. Öznel aklın aklı daha büyük bir gerçeklikten kopararak insan zihnine münhasır kılmasına, gelenek ve devlet gibi kolektif otoritelerde de aklın bir biçiminin bulunabileceği temasıyla karşılık verir (Mollaer, 2009: 78).

Örneğin Burke’e göre insan kısmen rasyonel kısmen irrasyonel arzulara sahiptir. Bunların denetlenmesi için toplum, gelenekler, kilise ve monarşi gibi kurumlar ahlaki standartlar çerçevesinde evrilmelidirler. Yine Burke insanların bu

irrasyonel duygu ve arzularının denetlenmemesi halinde kaosa ve tiranlığa yol açabileceğini savunur. Burke'ye göre var olan tüm kurumlar kötü olamaz. Bu kurumlar bizzat tarih içinde insanlar tarafından oluşturulmuş kurumlardır. Bu kurumlar en iyilerin muhafaza edilmesi ve eğer fonksiyonel olarak görevlerini yerine getiriyorsa mükemmel olmalarına bakılmamalıdır. Ona göre devrimler toplumlara kesinlikle daha kötüye götürürler. Çünkü insan aklının buyruklarına göre toplumlar bir gecede şekillendirilemez (Helvacı, 2004: 195)

Muhafazakârlar her şeyin üstünde tutulan akla karşı gelirken “wisdom” (kadim bilgelik) bir başka deyişle “önyargılar”dan yararlanıyordu. Soyut akıl yerine sosyal akıl temsil eden bu kavram geçmişin bilgeliklerini süzmek ve ondan yararlanmayı içeriyordu. Çünkü “İnsanlar rasyonel makineler değildirler, onlar duyguların, düşüncelerin ve genellikle tutarsız hareketlerin karmaşık ağının öznesidir. (...) Tam bir tutarlılık arayışı rasyonalist bir mittir. İnsanlığın temel motivasyonu olarak akıldan görmek yüzeysel bir insanlık görüşüdür”. Muhafazakârlar rasyonel soyutlamaların, bir başka deyişle, teknik aklın Fransız Devrimi'ndeki olumsuz sonuçlarının farkındaydılar ve bu akıl türüne karşı savaş ilan etmişlerdir. Bu savaşta onlar, Nisbet'in de işaret ettiği gibi, Orta Çağ'ı yeniden keşfetmişlerdi. Gelenek onların savundukları kale idi; Jakobenizmin saldırısına hedef olan kale (Güngörmez, 2004: 27). Konuyla ilgili sosyolojik yorum şöyledir: İnsan, kapasitesi ve kendi öz tecrübeleri açısından eksiktir ve toplumsalın karmaşıklığını tek başına düşünmekten acizdir. Fakat kişisel ve somut bilgilere sahip olduğu özel sorunlar söz konusu olmaya başladığında, daha iyi silahlanmış olur. İnsanların binlerce somut eyleminden ve zamanın oluşturduğu vardiyadan ve filtreden, gelenek ve göreneklerin kaydettiği bir bilgi ve deneysel bilgelik doğar. Tarih hem ayırıştırır hem birleştirir, sapla samanı birbirinden ayırır, taneleri biriktirir ve iletir. Gelenek bu sürecin ürünüdür, geleneğin yerine başka hiçbir şey konmaz, çünkü o her halkın özel karakterine, hayatının somut verilerine, tarihinin koşullarına bağlıdır. Hiçbir soyut düşünceyle bu sonuca ulaşmak mümkün değildir (Beneton, 2011: 108).

Burke için muhafazakâr akıl taşıyandır, devam ettirendir ve şöyle bir eğretilenlikle dile getirir: “Siyasi kurumlar, maddi imkanlar ve ilahi nimetler bize hep aynı şekilde ve düzende verilir ve bizden de sonrakilere aktarılır. Bizim siyasi sistemimiz, hem dünyadaki düzenle hemde parçalar değişken olmakla birlikte kendisi süreklilik arz eden her vücudun var oluş tarzı ile tam bir uyum ve simetri içindedir. İnsanoğlunun büyük sırrına şekil veren harikülade ‘Akıl’ (Wisdom)

tarafından meydana getirilen bu vücut (Tabiat), bir bütün olarak hiçbir zaman tamamıyla yaşlı, orta yaşlı veya genç olamaz; Tabiat, içinde bozulma, çöküş, yenilenme ve ilerleme olgularını bir arada barındıran değişmez bir süreklilik içinde hareket eder. Böylece, tabiatın metodu devlet yönetimine uygulandığında, ne yenilik yaptığımız zaman tamamen yeni oluruz nede muhafaza ettiğimizde tamamen eski oluruz”. Karşı çıktığı “Devrim aklını” ise Fransa’nın meclisine ve yeni yönetimlerinin kurucu akıllarına göre nasıl işlediğine bakarak değerlendirir: “Millet Meclisinin popüler liderleri arasında önemli kesimlerden insanlar olduğuna eminim. Bunlardan bazıları konuşmalarında ve yazılarında bir belagat ve fesahat sergiliyor. Bu güçlü ve eğitilmiş yeteneklerin göstergesi. Fakat belagat aynı oranda akıl olduğu anlamına gelmiyor. (...) sistemin kendisinde bir akıl/sağduyu eseri görmek mümkün değil. (...) devletin kuvvet ve büyüklüğünü sağlamayı amaçlayan bir cumhuriyet şeması olarak bu şemada, bir an bile, bırakın anlama ve düzenleme yeteneği olan bir aklın, basit bir sağduyunun bile eserini göremiyorum.” (Kekes, 2005: 13-15).

Modern zaman muhafazakârlık temsilcisi Oakeshott akıl konusunda kendince bir ayrıma giderek yorumlama getirir. Ayrımı “*Teknik bilgi*” ve “*Pratik bilgi*” olarak yapan Oakeshott’a göre ilki; herhangi bir kitaptan öğrenilebileceği gibi yazışma yoluyla da edinilebilir. Teknik bilgi kısaca öğrenilebilir ve öğretilebilir bir bilgidir. İkincisi ise sadece kullanımda mevcuttur, düşünce mahsülü değildir ve teknik bilginin aksine, kurallar halinde ifade edilemez. Ne öğrenilebilir ne de öğretilebilir anca kazanımı mümkündür. Bu bilgi türlerinin ayırdı yapılabilir fakat ayrılamazlar birbirinden. Ayrıca bunlar, insan faaliyetinde gerekli ikiz unsurlardır. Öyle ki bu iki bilginin ayrılamazlığı, dinden sanata hatta bilime ait tüm faaliyetlerde görülebilir. Oakeshott her somut faaliyet için gerekli olanın, sanıldığı aksine sadece teknik bilgiden ibaret olmadığını belirterek, buradan soyut aklı öne çıkaran rasyonalistlerin hatasını belirtmeye yönelir. Ona göre rasyonalistlerin büyük yanılgısı, teknik bilginin aşikâr kesin olduğunu düşünmeleridir. Muhafazakâr düşüncenin akıl anlayışıyla bakıldığında, rasyonalistlerin bilgisi “*hiçbir zaman yarım bilgiden ileri gidemeyecek ve dolayısıyla, yarı haklı olmaktan daha iyi duruma gelemeyecektir*” (Akıncı, 2012: 71).

Değişimin sadece akıl tarafından değil, toplumun sürekliliğini sağlayan ve bünyesinde taşıdığı geleneğin canlı değerleri sayesinde ve tedricen gerçekleştirilebileceğini belirten Barbara M. Rowland ise, teknik bilgiye sahip

olanları sosyal mühendisler olarak tanımlamaktadır. Egemen gücü oluşturan mühendislerin, bireyleri ve toplumları sömürdüğünü, toplumda teknik bilgiyi yaygınlaştırıp yaşam biçimini de göreceliliğini arttırarak dini değerleri zayıflattığını ifade etmiştir. Böylece muhafazakâr siyasal tavır toplumsal düzeni sağlamak için, geleneksel değerlerin canlandırılarak sosyal mühendisliğin zayıflatılması gerektiğine inanmaktadır (Akkaş, 2000: 80). Son olarak Kirk'ün (Kirk, 2005: 26) T.S. Eliot, alıntılacağı “*Zamanı kurtar, insanı kurtar*” dizesi muhafazakâr aklın geleneğe ve tarihe atfını bize sergiliyor. Kendisi de bir gelenekçi olan Eliot Çorak Ülke adlı şiiriyle modern şiirin mihenk taşı oluşturmuştur. Fakat üzerine düşülen, alıntıyı da bir düşünsel tema olarak sunan Kirk'ün işaret ettiği “*Akl*”dır. İnsanı kurtaracak olan akıl zaman dışı, geçmiş olmayan deneyimlenmemiş akıl olamaz. Olduğu takdirde hem zaman yitip gider yaşanmamış gibi hem de insanın kurtarılamazlığı ortaya çıkar. Muhafazakârın Metodu yukardaki dizede kamp kurmuş yıllardır konaklamaktadır.

Görüldüğü gibi Muhafazakarların sistematik olarak siyasetten uzak durup, hatta nefret edip, daha pragmatik olana inançla birlikte siyasete kuşkucu ve pratik yaklaşımı, Burke'den Oakeshott'a kadar bütün muhafazakarların aklın siyasetteki rolünü reddetmeleri sonucunu doğurmuştur. Nu durum, muhafazakârları irrasyonalist olarak nitelenmenin yanı sıra evrensel bir muhafazakâr siyaset olmadığı için muhafazakâr düşüncenin mevcut olmadığı yanılması doğurmuştur (Vural, 2007: 76). Muhafazakâr akıl aslında, siyasette kuram gibi gözükmemeyi benimseyerek yer altı nehri görünmezliği ve işlevi ile girmiştir ve yoğun ölçüde ideolojiler arasında etkili olmuştur. Muhafazakâr felsefede akıldan yukarda bahsettik; öğrenilen bilgiyi yadsımadan, hatta büyük ölçüde ondan yararlanırken, kadim bilgeliğinden edinileni de karıştırmak söz konusu. İnsanca pek insanca da Nietzsche (Nietzsche, 2015: 181) tam da bu ikili durumdan, bunun zorluğundan ve talebinden şöyle bahsetmektedir; “*Bilim kendisiyle giderek daha az sevinç, avutucu metafiziği, dini ve sanatı itham etmekle giderek daha çok sevinç verdiği için insanlığın hemen hemen tüm insanlığını borçlu olduğu o en büyük haz kaynağı yoksullaşıyor. Bu yüzden daha yüksek bir kültür insana çifte bir beyin, adeta iki beyin odacığı vermeli, biri bilimi, biri de bilim-olmayanı duyumsaması için: yan yana duran, karışıklığa yol açmayan, ayrılabilir, kilitlenebilir iki odacık; bir sağlık talebidir bu.*” Bu talep iki tür bilgininde hazmedilebilmesini sağlamasıyla muhafazakârlık içinde üzerinde düşünülmesini gerektiren önemli bir hal alıyor. Aklileştirilen ile aklileştirilemeyenden mürekkep dünya için birebir.

Muhafazakâr için akıl kalıbının dışında kalan çok şeyin olduğu kesin; bunu anca kendi bireysel evreni içinde bir yere oturtabiliyor, toplum içinse bu hal gelenek ve tarihle bugüne gelen oluverip çıkıyor. Maurice Blanchot'un (Blanchot, 2001: 90) Nietzsche incelemesinde üzerinde durduğu şu cümle muhafazakârın karmaşık dünya-insan ikilisi ve bunun akılla bir yere kadar çözülüşü fikrini uzaktan çok yakın bir biçimde destekliyor: "*Dünya gün ışığının düşündüğünden daha derindir*"

1.6.4. Birey/Toplum

Toplum, muhafazakârların üzerinde hassasiyetle durdukları konulardan birini oluşturmaktadır. Hemen hemen tüm muhafazakâr düşünürler toplum söz konusu olduğunda aynı temel noktaların altını çizerler. Bu ortak nokta da toplumun tanımıyla ilgilidir. Birey yurttaşların atomlaştırılmaları yalnızca bir talihsizlik olmayıp Burke'ün şampiyonluğunu yaptığı özgürlük turunun savunulmasında en önemli konu haline gelir ve o zamandan beri pek çok kişinin yinelediği gibi, totaliter diye adlandırabileceğimiz bir siyasal sistemi olanaklı kılar. O bireyin toplum içine yerel bağlar, aile ilişkileri gibi bir dizi ilksel bağlar ile entegre edildiğine inanmaktadır. "toplum içinde ait olduğumuz küçük grubu sevmek bizi yurt severliğe götüren ilk ve önemli adımdır." Bu bağlantılar, zorunlu olarak ussal değildiler. Kamusal duygularımız aile içinde kazanır buradan komşuluklara ve geleneksel taşralı ilişkilere geçeriz. Bunlar sığınaklar ve rahatlama yerleridir. Ülkemizin yetkenin ani bir sarsıntısı ile değil, alışkanlık tarafından biçimlendirilmiş olan bu bölümleri, içinde yüreğin doldurabileceği bir şeyler bulunduğu o büyük ülkenin çok sayıdaki küçük imgeleridir (Hamster-monk 364).

Aslına bakılırsa toplum, bir sözleşmedir. Sadece geçici ve ölümlü bir varlığın canlı varoluşuna ilişkin konularda değil, bütün bilimde, bütün sanatta, her erdemde ve her mükemmellikte ortaklıktır. Böylesi bir ortaklığın hedeflerine birkaç nesilde ulaşamayacağı için bu, sadece yaşayanlar arasında değil, yaşayanlar, ölmüşler ve doğacak olanlar arasında bir ortaklıktır (Thomson, 2006: 166)³. Bu yüzden muhafazakârlar, toplumu bireysel yaratıcılığın ürünü olan bir yapım şeklinde görmek yerine, geleneksel olarak onu organik bir bütün veya yaşayan bir varlık olarak görürler. Bu çerçevede toplum, çeşitli kurumlarıyla veya

---

³ Konuyla ilgili bkz. Giddens (2002), Sağ ve solun ötesinde Radikal Politikaların Geleceği, s. 32

toplumun sağlığına ve istikrarına katkıda bulunan “toplumun dokusuyla” doğal bir gereklilik olarak inşa edilmiştir (Heywood, 2006: 67). Gelenekler akıl yoluyla değil toplumsal yaşamla yaratılmıştır muhafazakâra göre. Bu uzun evrimsel gelişim, toplumsal alana yapılan rasyonel müdahalelerle bozguna uğratılmamalıdır. Böylece, toplumun istenildiği anda üzerinde tartışılıp anlaşılarak mukaveyleyle değiştirilemeyeceği kabul edilmelidir (Yılmaz, 2001: 99).

Toplumunu insanın gerçek var edicisi olarak kabul eden muhafazakârlara göre, toplum sözleşmecî düşünürlerin kabul ettiği gibi ona keyfi biçimde müdahale edebileceğimiz, istediğimiz şekle sokabileceğimiz, sözleşme sonucu oluşan mekanik bir araç değildir. O tek tek insanlar birliği olarak bizlerin toplamından daha büyük, daha kapsayıcı, kuşatıcı ve kompleks bir yapıdır. Toplumunu canlı organizma metaforundan hareketle tasavvur eden muhafazakârlara göre sosyal sınıflar, gruplar, topluluklar, cemaatler, kısaca tüm sosyal kümeler ve kurumlar görünmez bir güç, kuvvet ve kudret tarafından birbirine işlevsel olarak bağlanmış, organik toplumsal bütünü mütemmim cüzleridir. Toplumun inşasında gelenek ve göreneklerin yanı sıra, Tanrı ve onun buyruklarının bir bütünü olan dinin önemli bir yeri bulunmaktadır ve bireyler onu ahlaken koruma ödeviyle yükümlüdür bireyler (Çaha, 2001: 108). Toplumunu oluşturan parçalar arasındaki bu karşılıklı bağımlılık ve birbirini tamamlama ilişkisi, çatışmacı değil uzlaşmacı ve dayanışmacı bir toplum anlayışını yansıtır. Bu konuda Macridis’in görüşleri de şöyledir; “*Sınıflar ve sosyal gruplar insan bedeninin çeşitli organları gibi birbirleriyle uyum içindedirler. Biri diğerinden ayrılamaz; onlar olmadan çalışamaz. Aralarındaki ilişki uyumlu ve dengeli olmak zorundadır, her grup ve her sınıf, bütün sıhhati için diğer parçaların ihtiyaç duyduğu fonksiyonları icra etmelidir*” (Özipek, 2010: 97).

Muhafazakâr toplum anlayışını Burke şöyle açıklar: “(...) toplumu, üyelerinin keyfi düzenlemelerine imkan tanıyan mekanik bir birimler bütünü olarak kavramakla hata ediyoruz. Toplum, daha çok parçalarını ortak yaşamlarının şekillendirdiği, bir değişim temposu ve kümülatif gelişimi olan organizma gibidir. Geçmiş ve geleceği olan bir canlıdır. Bundan ötürü toplumsal dokuyu tahrip etme ya da onunla deney yapma hevesi, toplumsal yaşamın bütün enerjisini tüketir. Bireyin yaşamını zenginleştiren ve medeniyetin büyük uğraşlarla inşa edilmesine katkıda bulunan alışkanlık, eğitsel ilkeler ve kalıcı değerlerin yaratılmasını engeller. Şiddetli kesintiler, hummalı değişimler bireyi toplumsal varoluşundan

koparır ve onu, geriye kalıcı hiçbir şey bırakamaz, yaratamaz, paylaşamaz, aktaramaz hale getirir” (Thomson, 2006 162).

Muhafazakârların bireyi, tek başına kendine yeterli bir varlık değildir. Çünkü birey akıl, beden, beceri gibi birçok özellikleri bakımından eksik yaratılmıştır. İnsanın doğası gereği taşıdığı eksiklikler, onu zayıf kılmakta ve sınırlı bir varlık olmaktadır. Bu durum, Hristiyanlıktaki ilk günah sebebiyle insanın mükemmel olamayacağı anlayışıyla örtüşmektedir. Muhafazakârlığın bireyi, ne liberalizmde olduğu gibi kendisinden hareketle bir felsefenin inşa edileceği bir varlık alanı ne de sosyalizmde olduğu gibi ancak ait olduğu sınıf veya üretimde ifadesini bulan nesnel koşulların bir belirlenimidir. Muhafazakârlığın temel ontolojik varlık olarak kabul ettiği bireyin, maddi ve psikolojik boyutlarının ötesinde metafizik bir boyutu da söz konusudur (Vural, 2007: 57-58).

Gerard Gengembre’e göre Burke için adetler, çok daha önemli bir yerdedir ve “*adet ‘ikinci doğa’ olmanın ötesinde doğanın kendisidir*”. Bunun anlamı, muhafazakârlığın bireysel insanı, devralmış olduğu tarihsel mirasın ve içinde yaşadığı toplumsal değerlerin onun neredeyse ikinci bir doğasını oluşturduğu ahlaki bir varlık olarak görmesidir. Toplumsal çevrenin neredeyse bir ikinci doğa olması, muhafazakârlığın, bireyin toplumsal bir varlık olması boyutuna verdiği önemin ifadesidir. Hume, Burke, Bonald insanın doğası gereği toplumsal bir varlık olduğunu vurgulamışlardır. Burke’e göre “*insanın doğal durumu toplum içinde yaşamak ve medeniyete doğru yavaş yavaş ilerlemektir*” (Özipek, 2010: 94).

Muhafazakârlığın toplum anlayışını çağdaş muhafazakârlardan Oakeshott “*sivil birlik*” kavramı çerçevesinde temellendirmektedir. Bu bağlamda muhafazakâr düşüncede birey ve toplum, birbirine zıt iki olgu olmayıp, aynı madalyonun iki ayrı yüzünü oluşturur. Toplum, içine doğulan geleneği aktaran, değiştirilemez, keyfi şekillendirmeye maruz bırakılamaz bir hal almıştır. Bireyler de, içinde geliştiği toplum da taşıyıcı görevini üstlenip sürekliliği sağlarlar. Toplumsal sürekliliğin sağlayıcısı olan bireyler, toplum ile ilişkilerini kaybedince nihilizme düşmeye mahkûm olurlar (Vural, 2007: 61).

Nisbet’e göre; Bonald, Maistre ve genç Lamennais, toplumsal olanın bağımsız gerçekliği üzerinde daha ısrarla durular. Bonald toplumun asli varlığını dile getirirken, hiçbir zaman doğa hali diye bir şeyin olmadığını söyler. İnsanal varlıkların bir “*doğa hali*”nden çıkıp siyasal veya başka tür bir toplum haline

getirdikleri toplumsal sözleşme hiçbir zaman olmamıştır. Toplum, insan var olduktan bu yana varolmaktadır. Toplum ebedidir. Bonald'ın gayet açık ifadesiyle, “*toplum insanı yaratan esas şeydir*”. Bizim bildiğimiz bireyler, başlangıçtan beri var oldukları gibi aile, klan, cemaat ve cemiyetin biçimlendirici toplumsal bağlamlarından ayrılamazlar. Pope'un ünlü vecizesinin tersyüz edilmiş haliyle belirtildiğinde, insana ilişkin en uygun inceleme insanlıktır (toplum). Birey, diye yazar Lamennais, bir düşlemeden, bir düşün gölgesinden başka bir şey değildir. Hegel de aynı şekilde bireyci-rasyonalist çabaları, toplumsal olanı salt bireysel itkilerin veya akıl edimlerinin sırasına indirgemekle eleştiriyordu. Böylelikle muhafazakarlar Aydınlanma'ya ve Devrim'e duydukları nefret ve karşı çıkışlarının olanca şiddeti ile, metafizik gerçekliğin ayrıca da toplumsal olanın önceliğinin temel alındığı bireycilik-karşıtı bir toplum görüşünü formüle etmeye yöneldiler (Bottomore ve Nisbet, 2006: 160)

Kirk için muhafazakârlar “*sürekli bir ahlaki düzenin*” varlığına inanırlar. Farklı bir şekilde ifade edilirse, muhafazakârlar insan doğasının sürekli ve ahlaki gerçeklerin kalıcı olduğuna inanırlar. Üstelik muhafazakârlar için: “*ruhun içsel düzeni ve ulusun dışsal düzeni*” ayrılmaz bir şekilde birbirlerine bağlıdır. Bağımsız demokratik sistemleri kurmak ve güçlendirmek isteyen herkes için bu muhafazakâr kanaati anlamak özellikle önem taşıyabilir. Kirk ve diğer muhafazakârlara göre: “*sosyal grup bir tür ruhsal işbirliğidir. Bu ruhların topluluğu olarak bile adlandırılabilir.*” Bu nedenle, insan toplumu ve bu toplumun siyasi sistemleri ne basit makineler olarak anlaşılabilir, ne de makineymiş gibi davranılabilir (Sullivan, 2004: 155).

Muhafazakârların takdirini toplayan bir psikolog olarak Gardner Murphy'nin şu yaklaşımı genel bir kabulü ifade etmektedir: “*İnsan hakkında bilinenler, inanıyorum ki, çok fazla değil. İnanıyorum ki, onun hakkında gelecekte de çok şey bilinemeyecek*”. İnsanın gizemli ve karmaşık bir varlık ve hiçbir düzeydeki psikolojik araştırma, onun gizemini ve karmaşık yapısını çözemeyecek. Muhafazakârlığın toplum kavrayışının ardındaki birey, işte bu çok boyutlu, ama aynı ölçüde mütevazı olan bir varlıktır. Üstün bir varlık oluşu, onun parçası olduğu bütünden ayrı bir değer taşıdığı anlamına gelmektedir; ama aynı zamanda insan bu değerini toplumun içinde bulmaktadır (Özipek, 2010: 96).

Son olarak Muhafazakâr kuramcılardan değil Türk bir Felsefe profesörü olan ama yaptığı kendine has toplum tanımıyla muhafazakârların birbirine

eklenen, tarihselliği içeren, insandan oluştuğu için karmaşık ama önemli toplum tanımlarına yaklaşan Nermi Uygur' başvurmakta yarar var (Uygur, 1989: 58); *“Toplum içiçe uzanan zamanlar boyunca herkesle ‘birlikte’ yazılan ortak bir metin. Dünlerden gelip bugünden geçerek yarınlara uzanan karmaşık bir yazı. Ali'nin nokta koyduğu yere Veli bir soru işareti koyuyor. Ayşe'nin ağaç dediğine Aysel odun diyor. Kimi yerde satırbaşı yanlış sayılıyor kimi büyük harf aşağısınıyor. Küçük küçük parçalar olarak belki anlamlı ama genişçe ele alındığında tam bir arapşacı. Bir bakıyorsun apaydınlık, bir bakıyorsun anlamsız, çıldırtıcı.”*

1.6.5. Din

Dinin geçmişte olduğu kadar günümüz muhafazakâr düşüncesinde yeri çok önemlidir. Günümüzde muhafazakârlık, vazgeçilmez hazinesi olarak gördüğü dini, çoğu zaman modern bir müdahaleye tabi tutmakta, onu dünyevi Saiklerle yeniden yorumlayıp, yeniden biçimlendirmek istemektedir. Bu anlamda din, toplumun istikrarı ve otorite açısından önemli bir işlevi bulunmaktadır. Muhafazakârlar dinin bireysel ve toplumsal bakımdan önemini de sıkça vurgularlar. Onlar dini sadece bireysel bir inanç olarak değil, aynı zamanda toplumsal işlevleri olan bir kurum olarak da değerli görürler. Muhafazakârlık ile din arasında bir yakınlığın olması genellikle çok olağan karşılanır. Bu büyük ölçüde muhafazakârlığın somut bir muhtevaya en çok dinsel bir söylemle kavuşmasından, daha açık bir ifadeyle en fazla dini araçsallaştırmasından kaynaklanır. Belli bir metafizik işarete göre sabitlenen bu dünyanın maruz kaldığı her değişim ihtimalinin kutsala bir saldırı olarak algılandığı da göz önünde bulundurulduğunda, muhafazakâr bir refleksin dinlerin en önemli özelliklerinden olduğu düşünülebilir (Yalınkılıç, 2007: 69).

Din, inanılabilirliği, kaynağı ve içeriği sorgulanamayan, tartışılmayan ilkelere dayanır. İnsana seçme, düşünme ve davranma açısından her zaman ve her koşulda başvurabileceği bir davranış reçetesi sunar. Hızla değişen dünyada, alışlageldiği her şeyin değişmesi karşısında tedirgin olan insan için, değişmeyen ilkelere, davranış kalıplarında duyulan gereksinim küçümsenmemelidir. Kaldı ki, dünyası ve sosyal çevresi ne kadar değişirse ve davranan insanları bulması, insanlarla bulunması, zayıflayan ya da özlenen grup dayanışmasını canlı tutar. Bu anlamda, din, değişen dünyanın değişmeyen ahlak yasasıdır. O halde, psikolojik ve sosyolojik istikrarın ana kaynaklarından. Zaten o yüzden değil midir ki en

ilkel insan topluluğundan en gelişmiş sanayi- sonrası toplumuna kadar, bütün insan topluluklarının bir dini vardır. Bu din ilahi de olsa, siyasi de olsa, vardır (Ergil, 1986: 281).

Dinden soyutlanmış bir toplum muhafazakârlara göre ruhundan ve canından olmak üzere olan bir organizmaya benzer. Muhafazakârlar dini devlete ve topluma hâkim olması gereken total bir varlık olarak kabul etmezler. Başka bir deyişle muhafazakâr düşüncede teokratik bir din ve siyaset anlayışı yoktur. Muhafazakârların dini önemsemesinin ana sebebi, dinin toplum için bir motivasyon kaynağı, bir manevî kaynak ve bir ahlâkî kaynak oluşturmasıdır. Din, gelenek ve göreneklerin oluşmasında da önemli bir kaynak olarak yerini alır. Din aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, birlik ve beraberliği sağlayan manevî bir bağdır. Muhafazakârların dine verdikleri önemin bir boyutu da cemaatle ilgilidir. Cemaat ve cemaatçi değerler toplumsal yaşam içinde, dinin hissedilen en önemli değerleri olarak dikkat çekmektedir. Cemaat, dinî değerlerin yaşatıldığı, ayakta tutulduğu, dolayısıyla dayanışma ve birlik ruhunun beslendiği sosyal ortamlardır. Cemaat duygusunun zayıflaması, dinî değerlerin etkisinin azalmasıyla sonuçlanır. Dinî değerlerin zayıflamasıyla, toplumsal dayanışma ve hatta aidiyet duygusunun zayıflaması arasında doğrusal bir ilişki vardır. Meselâ Durkheim meşhur “İntihar” adlı çalışmasında dinî değerlerin zayıflamış olduğu Protestan ülkelerde intihar düzeyinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bura-da dinî duyguların zayıflamasına paralel olarak yüz yüze, sıcak ve paylaşımcı kültürel değerler zayıflamakta; bu da bireylerde anomi ve yabancılaşma durumu meydana getirerek intihara yönelmelerine sebep olmaktadır. Muhafazakârlar cemaate sadece fiziksel bir değer yüklemeler; onun aynı zamanda üretmiş olduğu cemaatçi kültürünü de önemserler. Buradan hareketle komşuluk, arkadaşlık ve dindaşlık ilişkisinin sürdürülmesi üzerinde hassasiyetle durmaktadırlar (Çaha, 2004: 23).

Örneğin Burke için din, yalnızca öznel bir kişisel inanç sorunu değildir. Tanrının doğasına ya da dinsel dogmanın içeriğine ilişkin teolojik kurgular, insanoğlunun çok ileri gidebileceğini umacağı meseleler değilken yine de içinde dinsel inancın güçlendirilip yenilenebileceği ve yönlendirilebileceği bir tür kuramsal biçimin sürekliliğini güvence altına almaktadırlar. Bu, Burke’ün anladığı biçimiyle devlet sanatının önemli bir yönüdür. Bu konu, tüm erken dönem modern düşünürler için kendi başına bir sorun olarak tanımlanabilen “*sivil dinin*” rolüne ilişkin bilinen bir meseledir. Burke’ün bu konuyu ele alması sorununun modern ve salt laik bir meseleye dönüşümünde, toplumsal ve siyasal ideolojinin oluşumunda

kesin bir adımı temsil eder. Dine candan inanan biri olarak Burke'ün bu durumdan hiçbir zaman memnun kalmayacağı ise, bir ironidir. O, “*Hıristiyan dininin aramızdaki uygarlığın tek büyük kaynağı olduğunu ve (...) bazı çirkin, zararlı ve aşalayıcı boş-inanların onun yerini alabileceğinden kaygılandığımızı*” düşünmekteydi (Hampsher-Monk, 2004: 347-348).

Burke'ün dine karşı yaklaşımı “*insan odaklı*” bir yaklaşımdır. Dinlerin toplumu dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı sürekli uyarıcı çağrışımları, öğütleri düşünürü çok fazla ilgilendirmez. Dinin “*insan odaklı*” olması gerektiğine inanan Burke, “*Din sadece Hıristiyan teolojisinin sınırlarında yaşayan bir eyalet gibi algılanmamalı, çok daha önemlisi hedefi olan ‘Tanrısal iyiliğin’ gerçekleştirilmesini, insan merkezli bir bakışla seslendirebilmeli*” demektedir. Burke üzerine bir kitap kaleme alan Alfred Coban, düşünürün dine yaklaşımını şu şekilde değerlendirmektedir: “*Burke'ün ideal din anlayışı, bilinen Katolik ve protestan öğretilerin ötesine geçen bir değer taşır. Burke için, ‘Tanrının krallığını yaşadığımız dünya üzerinde kurmaya çalışan bir düşünür’ diyebiliriz.*” Öte yandan Burke'ün din anlayışını irdeleyen Kirk ise, İngiliz düşünürün dine çeşitli çekincelerle yaklaşmakla beraber yine de Hıristiyan teolojisi içinden konuştuğunu ileri sürer (Dural, 2006: 64).

Robert Nisbet'e göre Aydınlanmanın özü Hıristiyanlığa ve bütün dinlere yapılan sistematik bir saldırıysa muhafazakârlığın özü de, hiçbir toplum cemaat veya grubun bir çeşit dinden ayrı olarak var olamayacağı ve dinin birey yaşamında çok önemli bir gereklilik olduğu inancında bulunmaktadır. Hükmeden bir kutsal duygusu olmaksızın toplum olmaz; toplum olmaksızın da kutsal olan duygusunun kalıcılığı mümkün olmaz. Bu muhafazakârların din görüşünün tam bir nitelenimidir. (Bottomore ve Nisbet, 2006: 162).

Muhafazakârlığın din üstündeki vurgusu dincilikten farklıdır veya en azından zorunlu olarak dincilik anlamına gelmez. Hatta, muhafazakâr bir düşünürün, dinin toplumsal işlevini takdir etmesi için dindar olması bile gerekmez. Çünkü, muhafazakâr, dini sadece bireysel bir kurtuluş ve manevî tecrübe olarak görmez, din aynı zamanda toplumsal bağları pekiştiren yanı sıra dolayısıyla da toplumsal bütünlüğe ve toplumun kendisi olarak idamesine katkıda bulunur. Başka bir anlatımla, din önemli bir sosyal birleştirici veya bütünleştirici olması sebebiyle muhafazakârlarca değeri özel olarak takdir edilir. Buna karşılık, “dincilik” muhafazakârlıktan farklıdır. Her şeyden önce, dincilik özünde muhafazakâr bir

görüş değildir; çünkü o toplumu dinî değerler doğrultusunda güç yoluyla yeniden düzenlemeyi öngörür. Dinciliğe muhafazakârlık denmesinin sebebi, onun sosyal reform plânının nostaljik niteliğidir, ama bu ikisinin özdeş olduğu anlamına gelmez. Kısaca, muhafazakârlık dincilikle değil, ama dindarlıkla bağdaşabilen, fakat hatta zorunlu olarak dindarlık da olmayan bir ideolojidir (Erdoğan, 2004: 6).

Öyle ki dinin toplumdaki bu rolünü sadece Burke gibi Anglikan kilisesine mensup dindar muhafazakârlar değil; ateist muhafazakârlar bile kabul etmektedir. Robert İngersol, Mencken, Nock, More, Babbitt, Chesterton din konusunda genel yaklaşım içinde, sahte bir şekilde ilahi ilham olduğu kabul edilmiş bir ahlak yapısı içinde olsa bile, bir inanç siperinin insan için gerekli olduğu ve bunun dine yabancılaşmış olanları en kötü şartlardan koruyacak bir araç olduğunu ifade etmiştir. Muhafazakârların görünüşe göre, din ve devlet birbirinin alanına girmeden uyum halinde çalışmalıdırlar. Burke'ün bu konudaki görüşü şöyledir: *“Yerleşik bir kilise, yerleşik bir monarşi, yerleşik bir aristokrasi ve yerleşik bir demokrasiyi muhafaza etmeliyiz; her birini var olduğu derecede... Daha büyük değil (...) Kilise'de dinin şifalı sesinden başka ses duyulmamalıdır.”* Dinin devlet tarafından yok edilmesinin, toplumsal krize yol açacağını, belirten muhafazakâr düşünür Hugues Lammeenis göre ise, *“yerleşik ve tamamen kabul edilen Katolik bir kilise var olmalıdır; değilse şu veya bu seküler coşku ile kurtarılan Avrupa, periyodik olarak inançsızlık uçurumuna düşecektir”* (Şeyhanlıoğlu, 2014: 95).

Owen Harries'de (Harries, 2004: 99) din-muhafazakârlık ilişkisinden bahsederken muhafazakârın illa ha dindar olması gerekmediğinden bahseder ve verdiği karşılaştırmalı isimlerle örneğini canlandırır; Peki din ve muhafazakârlık arasında ne gibi bir illiyet vardır? Bütün muhafazakârlar dindar değildir. Burke dindardı, ama Hume değildi. Oakeshott dindar değildi, ama Irving Kristol öyledir. Ama ister inansın, ister inanmasın muhafazakârların hemen tamamı dine bir istikrar unsuru olarak büyük önem atfederler ki öyledir ya da öyle olabilir. Mevcut düzen kutsallaştırıldığı ve Tanrı'nın iradesinin bir tecellisi olarak görüldüğü süreç açıktır ki kendi de güçlenecektir. Ahirette ödülleri vaat ettiği ölçüde insanların saldırgan ve bencil iç-güdülerine gem vurabilir ve insanların bu mukadderat çizgisindeki konumuna isyan etmek yerine onunla barışık yaşamalarını sağlayabilir. Çokları Irving Kristol'le muhafazakârlığın en önemli direğinin din olduğu konusunda hemfikirdirler. Çünkü, uzun vadede *“insanların karakterini şekillendiren ve motivasyonlarına yön çizen tek güçtür o.”*

Hem dünyayı anlamlandıran hem de denetimi sağlayan bir kurum olarak din, sağ ideolojilerde ve muhafazakârlıkta son derece önemli bir yer tutar. Aydınlanma Çağı filozoflarının ideolojik platformda verdikleri en önemli mücadele, dinî düşünce kalıplarının kırılması idi. Bu da insanın özgür iradesiyle dünyayı anlamlandırması demektir. 17. yüzyılın ortalarından başlayarak dinî ideolojinin dünyayı açıklama ve anlamlandırma yeteneğine vurulan bu darbe, radikal sağ ideologlar tarafından bugüne kadar kabullenilmemiş ve değişik isimler altında da olsa farklı felsefî akımlar içerisinde rasyonel düşüncenin eleştirisi yapılmıştır. Mantıktan ziyade inanç ve sezgiye yapılan vurgular, sağ ideolojinin insan davranışı üzerine serrettiği fikirlerin temelini oluşturmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde dahi sağ ideolojilerin fikir temeli büyük ölçüde dinî ideolojiye dayanmaya devam etmiştir (Safi, 2005: 55). Muhafazakârlığa göre, din metafizik problemlerle olduğu kadar ahlak problemiyle ilgilidir. Muhafazakârların, dinin bu ikinci ve ilkinin göre daha seküler olan işleviyle daha fazla ilgili olduğunu düşünebiliriz. Muhafazakârlık, ahlak ile dini sıkı etkileşim içinde ortaya koyan kavram maneviyattır. Bu kavram dinin dogmatik yönlerini görece olarak yumuşatan ve tarihsel anlamda daha pratik işlevleri olan ahlak boyutunu öncelikli hale getiren bir işlev görür. Bu pratik bakışı Edmund Burke, Aristo'ya nazire yapan ünlü deyişle ortaya koymaktadır: “*İnsal dinsel bir hayvandır*” (Öğün, 1997: 181).

1.6.6. Değişim/Devrim

Muhafazakârlığın toplum anlayışında geleneğe yapılan ısrarlı vurgu ve tarihsel süreç içinde denenmiş olanın önceliği, muhafazakârlığın toplumsal değişime bakışına ışık tutmaktadır. Muhafazakârlığa yöneltilen yaygın eleştiri, onun değişime karşı bir siyaset felsefesi olduğudur. Diğer siyaset felsefelerinde de sınırlı durumlarda değişime karşı olma çabası gözlenmesine rağmen, muhafazakâr direnç, kendisini teori olarak inşa etmiştir. Bu bağlamda öncelikle belirtilmesi gereken, muhafazakârlığın toplum ile ilişkili olan her değişime karşı olmadığı, değişimin yönüne ve niteliğine bağlı olarak her durumda ayrı bir konum belirlediğidir. Muhafazakârlar açısından asıl önemli olan değişimden çok değişimin kaynağıdır (Vural, 2007: 97). Muhafazakârlık değişim karşıtlığı olarak tanınır. Ama onun, değişim karşısındaki tepkisi, aslında hayatın eylem boyutu karşısındaki tepkisinin yüzeydeki görünümüdür. Muhafazakârın daha derinde istediği dinsel bir eylemsizlik halidir. Ama bunun için vakit hayli geçtir. Görüntülerin sürekli birbiri üzerine bindirmede bulunduğu bir dünyada,

muhafazakârların bunalımı daha berrak olarak anlaşılabilir. Onların bütün istediği basit bir “*nature morte*”tur. Ama ona asla kavuşamazlar. Bu açıdan bir praxis olarak muhafazakârlığın durumu paradoks yüklü; çoğu kez trajiktir (Öğün, 1997: 162)

Siyasi sorunların temelini toplumdaki moral değerlerin zayıflaması olduğunu belirten muhafazakârlık siyaseti; kültürel çoğulculuk, adaleti anlama ve uygulama sanatı olarak tanımlar. Kültürel çoğulcu değerler bakımından muhafazakâr siyasal tavır, değişimi reddetmez ama alışılmışın dışına çıkmanın yabancılaşmaya yol açacağı endişesini taşır. Toplumun değişmeye ihtiyacı yoksa, değiştirmeye de gerek yoktur. Toplum otomobil gibi parçalardan oluşan bir bütün değil, ağaç gibi organik bir büyümeye sahiptir. Burada devamlılıktan amaç statükonun sürdürülmesi ve bilineni, bilinmeyene tercih etmektir (Akkaş, 2003: 246). Bu bakımdan, toplum söz konusu olduğunda değişim kavramı da kendiliğinden devreye girer, muhafazakârlarda. Toplum sürekli değişim geçiren bir organizma olduğu için bu organizmada değişime yönelik meydana gelebilecek sun’î müdahaleler toplumun yapısını bozar. Toplumun bir kurumuna ya da parçasına yapılan müdahale sadece onunla sınırlı kalmaz, diğer parçalarını da derinden etkiler. Amerikalı muhafazakâr sosyolog David Easton’ın geliştirmiş olduğu sistem teorisi tam da bunun altını çizer. Easton’a göre sistem, değişik organların birbirine işlevsel yöntemle bağlandığı bir bütünlüğü arz eder. Bu bütündeki organlar zamanla değişim geçirirler. Bir organdaki değişim diğerlerine de yansyarak sistemin tümünde bir değişime yol açar. Bu bakımdan sistemin en önemli iki özelliği Easton’a göre “*değişim*” ve “*intibak*”tır. Sistem, kendi içsel dinamiğiyle yeni değişimlere intibak sağlayacak bir özelliğe sahiptir (Çaha, 2004: 19).

Nuri Bilgin’ den aktarılan şu parça muhafazakârların devrime bakış açılarını ve neden değişim yanlısı olduklarını bize iyi bir şekilde açıklamaktadır. “Soyut insan yoktur, her birimiz, bir tarihin, bir geleneğin, bir kültürün veya bir ırkın ürünüyüz. Köklerimiz bunlardır ve çok derindir; bunlar bizi hareketsizleştirmekten, pasifleştirmekten ziyade beslerler. Bu kimlik, bizi konular ve meşrulaştırır. Evrenselci proje, insanı üstünde yetiştirdiği topraktan kurtarmak isterken, aksine onu çaresiz bir umutsuzluğa ve patetik bir gezginliğe itmektedir. Bu düşünceler politik düzlemde karşı-devrim akımı veya devrim-karşıtı bir akım içinde yer almıştır. 1789 Devrim’ni bir kesinti, kötü bir parantez olarak gören bu anlayış (muhafazakârlık) kesintiye uğramış tarihin sürekliliğini

sağlamak için parantezin kapatılması gerektiği görüşündedir” (Şeyhanlıoğlu, 2014: 84)

Kopuşa karşı parçalanmaz zaman ve toplumsal sürekliliği savunan Burke için değişim esas haliyle şudur:

“(…)Siyasal sistemimiz, dünyanın düzeni ve geçici parçalardan oluşan kalıcı bir bünyeye sahip varoluş türüyle tam bir uyum ve simetri içindedir; insan ırkının büyük, esrarlı ortaklığına şekil veren etkileyici bir hikmetin düzenlenmesiyle, bütün, herhangi bir zamanda, asla yaşlı, orta-yaşlı veya genç değildir. Fakat değiştirilemez bir sabitlik durumu içinde çürüme düşme, yenilenme ve ilerlemenin sürekli değişen akışıyla hareket eder. Böylece vaziyetin idaresinde, doğanın yöntemini koruyarak geliştirmeye çalıştığımız şeyde asla tamamıyla yeni değildir; elimizde tutmaya çalıştığımız şeyde de asla tamamıyla eski değildir. Topluluğun tarihsel sürekliliği, daimi değişimi gerekli kılar. Toplum her zaman siyasi faaliyet için uygun vesile olabilecek anormallikler, suiistimaller, gerilimler, tehlikeler ve bunun yanında ilerleme için verili potansiyellerle karşı karşıyadır.” (Thomson, 2006: 163).

Whig’lerden olan Burke liberalizmin önemli davalarının-Örneğin Amerikan kolonilerinin özgürlüğü- savunucusuydu ve yazdıklarının liberal değerleri ve İngiliz tipi özgürlükleri önemsemeye yönelik liberal-muhafazakar bir çabanın ürünü olduğunu düşünüyordu; yani her siyasi değişimin bir hata olduğunu düşünmüyordu: “*Sağduyulu bir hükümeti, zayıf ve tedbirsiz bir idareden ayıran bütün kriterlerin üstünde temel bir kriter varsa, o da ‘muhafaza edilmesi artık imkansız olanı, zamanında ve en uygun şekilde bırakmayı bilmektir’ (...) Ben doğru zamanlı bir reform geliştirmekte idareye büyük iş düştüğü kanısındayım*” (Mollaer, 2009: 58). Görüldüğü gibi siyasi ölçüde Burke reformun üzerinde durmakta. Onun değişimi, geleneğe ve denenmiş dayanan, toplumu sarsmayan, idare edenin reform biçiminde sunduğu yumuşak ve yararlı bir değişimdir.

Kirk’de (Kirk, 2005: 13) değişim Burke’e paralel olarak tanımlanmıştır. Fikirlerini aktarırken liberal-muhafazakârın ölçülülüğü hâkimiyet kazanır yazısında; “*Akıllı muhafazakâr Süreklilik ve Gelişme taleplerini uzlaştırmaya veya dengelemeye gayret gösterir. O inanır ki Sürekliliğin haklı taleplerini görmezden gelen yenilikçiler, evrensel mutluluk istikbalini gerçekleştirmek için aceleci bir çaba içinde olmaları nedeniyle, medeniyetin mirasını tehlikeye sokacaklardır*”.

Ayrıca muhafazakârlığın değişimi def etmediğini, içinde sessiz adımlarla -küçük harfle- (i)lerleme dürtüsünün olduğunu da şöyle dile getirir; “*Muhafazakâr kişi değişimin sağlıklı bir toplum için gerekli olduğu kanısındadır. Burke’ün ifadesiyle ‘değişim, varlığımızı sürdürmemizin vasıtasıdır.’ İnsan vücudunun eski dokuları kullanıp yenilerini ürettiği gibi, devlet ve toplum da zaman zaman eski usüllerini atıp yararlı yeniliklere yer açmak zorundadır. Kendini yenilemeyen vücut ölmeye başlamıştır. Eğer vücut sağlığını koruyacaksa, türünün doğasıyla ve yapısıyla uyumlu olarak düzenli bir biçimde değişmesi gerekir. Aksi takdirde, değişim anormal bir büyüme ve sahibini yiyip bitiren korkunç bir kanser üretir. Muhafazakâr devlet adamı toplumdaki her şeyin tam olarak yeni ne de tam olarak eski olmamasına özen gösterir.*”

Muhafazakârlığı bir kişisel tutum olarak ele alan Oakeshott da (Oakeshott, 2004: 57) değişimin neden hoş karşılanmadığını kendine has üslubu ile şöyle anlatmaktadır;

“Değişmeler, kendimizi uygun hale getirmek zorunda olduğumuz şartlardır; muhafazakâr olma mizacı ise hem böyle yapmadaki zorluğumuzun simgesi hem de böyle yapmak için yaptığımız denemelerdeki nihai yerimizdir. Değişmenin sadece, bir şeye dikkat etmeyen, sahip oldukları şeylere kayıtsız olan ve şartlarına duyarız olanlar üzerinde etkisi olmaz ve değişmeler sadece, hiçbir şeye itibar etmeyen, bağlılığı geçici olan ve aşk ve sevgiye yabancı olanlar tarafından ayırt edilmeksizin hoş karşılanabilir. Muhafazakâr mizaç, bu şartların hiçbirisini teşvik etmez: Mevcut ve elde edilebilir olandan zevk alma eğilimi kaygısızlık ve hissizliğin tersidir; bu eğilim bağlılık muhabbeti doğurur. Sonuçta bu, ilkin her zaman yoksunluk olarak görülen değişmeden kaçınmadır. (...) Sonuç olarak muhafazakâr küçük ve yavaş değişmeleri büyük ve ani olanlara tercih eder ve sürekliliğin her görünüşüne yüksek değer verir. Bazı değişmeler gerçekten hiç zorluk yaratmayacaktır; fakat yine bu onların açık bir gelişme olduklarından değil, aksine sadece kolayca asimile edilmeleri yüzündendir.”

Muhafazakârlığın toplumsal değişime ilişkin bu “*ihtiyatlılığı*”na, onu katlanılması gereken, kaçınılmaz bir olgu olarak görüp kabul edenlerin yanında, olumsuz bakanlar da vardır. Onları aynı “*muhafazakâr*” etiketi altında birleştiren payda ise, yukarıda belirtilen değişimin sınırları konusundaki ortaklıkta yatmaktadır. İhtiyatlı değişime ilişkin bu duyarlılık, var olandan duyulan hoşnutsuzluktan dolayı değişimi ne pahasına olursa olsun savunan veya değişimi

sırf değişim adına isteyen bir anlayışın eleştirisini yansıtır; “*kırılmamışsa yapıdır*” veya “*değişim zarurî değilse, değiştirmek zarurîdir*”, ilkeleri bu duyarlılığın ifadeleridir (Safi, 1995: 48). Ayrıca, Fransız İhtilali sonrası tedavüle çıkan modern bir siyasal kavram ve tutum olan muhafazakârlığın, değişim fikrine mesafeli yaklaşmasının bir diğer nedeni de toplumsal değişim kavramının insanlarda mevcut toplumsal düzenlerin eleştirilebileceği, itiraz edilip değiştirilebileceği fikrinin güçlenmesi “*tehlike*”sidir. Tabii ki sorunun bir diğer yüzü de değişim dönemlerinde hâkim sınıfların altüst olması, üst tabaka hayatının sarsılması, düzenin bozulması ve tüm bunların yarattığı kargaşa muhafazakârlar için değişime karşı oluşu daha anlamlı ve cazip hale getirir (Akkır, 2006: 33).

Tüm bunların yanında Oakeshott (Oakeshott, 2004: 58-60) “*muhafazakâr olmak sadece değişimden kaçınma değil, bütün insanlara empoze edilen bir faaliyet, hatta kendimizi değişimlere uygun hale getirmenin bir biçimidir. Çünkü değişim kimliğe bir tehdittir ve her değişim yok oluşun bir göstergesiydi.*” der ve değişimin ontolojik bir zorunluluk olma durumunu bilen insanın değişim karşısındaki iç-tavırsal hareketini nedenini şöyle açıklar: “*Genel olarak, muhafazakâr mizacın, ‘beşeri doğa’ diye tabir edilen şeyin içinde oldukça derin kökleştğine inanılmaktadır. Değişim yorucudur; yenilik çaba gerektirir ve insanoğlu enerjik olmaktan çok tembelleğe daha eğilimlidir. Eğer insanlar dünyada geçinmenin daha tatmin edici bir yolunu bulsalar, sorun arma eğiliminde olmazlardı. Doğal olarak bilinmeyenden endişelenirler ve güvenliği tehlikeye tercih ederler. Çekingen yenilikçilerdir; değişimi sevdikleri için değil, aksine kaçınılmaz olduğu için kabul ederler.*”

Sonuçta, evren ve düzeni “*mümkün olan evrenlerin en iyisi*” olarak gören muhafazakârlıkta, toplumsal düzen, mantıki değil işlevseldir. Bu yüzden de siyasete ütöpik olarak değil, pratik açıdan bakılmaktadır. Bu anlamda siyaset, olması gereken değil, olanın sanatıdır. Kısacası, muhafazakar siyaset felsefesinde, mükemmel olmayan bir insandan gelecek için ütöpik varsayımlar beklemek doğru değildir (Vural, 2007: 100). Bu tür beklenti ve girişim kabul edilmiş makul bir değişimi de sakatlar. Çünkü artık o değişim kopuşa dönüşür; kadim öğretilerden yani öz olarak kalmış olandan kopmak ise bir yaprak misali savrulma tehlikesini getirir muhafazakârların gözleri önüne. Değişmeyi sağlamak için lazım olan tözün inkârı ya da silinişi tanrılaşmış bir akılın göstergesidir. Oysa değişenin içinde değişmeden kalanın, sürekli değişmeyi sağlayan değişmezin, değişerek devam edenin peşindedir geleneğin farkına varmış kişi.

2. DEMOKRAT PARTİ VE 1950- 1954 MUHAFAZAKÂR POLİTİKALARI

2.1. Çok Partili Yaşama Geçiş

2.1.1. Çok Partili Hayata Yol Açan Dış Etkiler

İkinci Dünya Savaşı sonunda, çok partili rejimi hürriyet teminatı addeden demokratik ülkelerin Birleşmiş milletler camiasını kurmak üzere çalıştıkları sırada, Türkiye’de uzun bir zamandan beri Tek Parti iktidarını sürdüren CHP’ne karşı muhalefetin üçüncü defa ortaya çıktığı ve olaylarla donanmış bir siyasi havanın varlığı hissedilmeye başlanmıştır. Savaş sonrası kazanan devletlerarasında edinilecek yer Türkiye için önemliydi. Bunun için ilk önce, savaşa girmemekte uzun yıllar ayak sürüyen Türkiye, Japonya ve Almanya ile ticari ve diplomatik ilişkilerini kesmiş ardından Yalta konferansını takiben 23 Şubatta Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir. Böylece Yalta da belirlenen Birleşmiş Milletler Konferansına 1 Mart 1945 itibariyle Almanya ve Japonya’yla savaş durumunda olan devletlerin kurucu üye olarak davet edilebilmeleri şartını yerine getirmiştir (ed. Oran, 2001; 472). Savaş sonunda Türkiye’nin siyasi ve ekonomik çıkarlarının kesinlikle Batı’nın tarafında olduğu görünüyordu ve bu çıkarları geliştirmenin en iyi yolu da Batı’ya daha fazla yaklaşmaktı. İtalya ile Almanya’da tek parti idarelerinin ortadan kalkması, Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’e girişi ve Batı’ya yaklaşması, ülkedeki tek parti rejiminin temellerini sarstı. Bundan başka, dış memleketlerde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde esen hava, politik sistemini daha demokratik bir hale getirmediğçe, Türkiye’nin Batı’da kazanmak istediği ve ihtiyacını duyduğu manevi itibarı gerektiği derecede elde edemeyeceğini gösteriyordu (Karpat, 2010; 228-229).

San Fransisco Konferansına katılım ve Birleşmiş Milletler Anayasasının Mecliste onaylanması Türkiye’nin artık hangi yolu tercih edeceğini açık açık ortaya koymuştu. Demokrasi Cephesi olarak anılacak tarafta kendine yer ayıran Türkiye için Konferans, hiç kuşkusuz kendisini 1936’lara göre daha güçlü hisseden ve öteden beri Türkiye üzerinde beslediği emelleri gerçekleştirmek isteyen Sovyetler’in ilk planda süresi 1945 Kasım ayında sona erecek olan ikili antlaşmayı verdiği nota ile tek taraflı iptal etmesiyle bir kere daha önem kazanmıştır. Türkiye Sovyetlerin 19 Mart notasına 4 Nisanda cevap vererek ne gibi önerileri olduğunu sordu ve yeni bir pakt önerdi. Buna Hazirana kadar bir

yanıt gelmedi. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i bakanlığa davet edecek ve antlaşmanın yenilenmesi için iki ülke arasında bazı sorunların halledilmesini isteyecektir. Bu sorunlardan kasıt 1) Türkiye'nin doğu sınırlarında değişiklik yapılması(Kars, Ardahan bölgelerinin SSCB'ye terki); 2) Boğazlarda ortak savunmayı sağlamak için SSCB'ye üs verilmesi ve 3) Montreux'nün yeniden gözden geçirilmesi olarak ortaya çıkacaktır (Oran, 2001; 473). Türkiye'nin savaş sonrası düzende Amerika tarafında yer alacak olmasını sindiremeyen Sovyetlerin gösterdiği bu tehditkâr tavır ülkeyi daha hızlı bir şekilde dönüşsüz olarak Batı bloğunun yanına itmiştir. 26 Haziran 1945'de imzalanan Birleşmiş Milletler Anayasası, savaştan galip gelmiş devletlerin yanında, Türkiye gibi son anda savaşa iştirak etmiş ve tarafsızlığını korumuş demokrat ve demokratik yolda olan ülkelerce onaylandı (Yeşil, 1988; 45-46).

Bunun haricinde ülke içinde İsmet İnönü tarafından cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra CHP nizamnamesi'nde değişiklik yapılmasını isteyerek kurdurduğu, "Müstakil Grup" adıyla çalışacak olan, partiyi ve hükümeti denetlemekle görevli organ da çok partili hayata geçişe etkisi olan bir başka gelişmedir. Buna göre 21 Milletvekilinden oluşacak bu grubun başkanı İnönü olacaktır. Bu grup mecliste bağımsız kimlik taşıyacak, fakat CHP'nin grubunda görüş bildirme ve oy kullanma hakkına sahip olmayacaktır. Meclis'te bağımsız milletvekilleri örgütlenerek genel başkana bağımlı ama kendisine ait bir başkanvekili olan görece özerk bir grup oluşturulmuştur. CHP tüzüğünde grubun işlevi şöyle tanımlanmaktadır: "aynı partinin iki uzvuna ait faaliyetinin daimi bir murakabe (Denetim) ile daha verimli bir surette ilerlemesine ve BMM mesaisinin memleket işlerini iki cepheli olarak tetkik altında bulunduracak şekilde inkişaf etmesine yol açmasına..." Görüldüğü gibi vurgulanan muhalefet değil güdümlü bir denetlemedir. Fakat önemli olan, bir denetim sürecinin yararı konusunda kesin bir kararlılığın ortaya çıkmasıdır (Kahraman, 2012; 189-190).

Buradan başlayan fikirler San Fransisco Konferansı öncesi İnönü'nün Heyette görev alan Feridun Cemal Erkin'e (Erkin, Milliyet,1974);söylediği şu sözlere dönüşecekti:

"Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sizlere sorabilirler. Böyle bir soruya şöyle cevap verirsiniz: Türkiye Cumhuriyeti tarihin de Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün de arzu ettiği gerçek tam demokrasiyi kurmak

olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra girmeyi istiyordu. Harbin ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar buna imkan vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanının en aziz arzusudur”

İkinci Dünya Savaşı biterken, dışarıdaki-özellikle ABD’deki-siyasal ortam, Türkiye’nin siyasal yapısını demokratikleştirmedikçe batıdan beklediği yardımı elde edemeyeceğini gösteriyordu. Türkiye zaten Birleşmiş Milletler yasasını kabul etmekle siyasal rejimini örgütün demokratik ilkelerinin özüne uygun bir biçimde liberalleştirme yoluna girmekteydi. Birleşmiş Milletler Anlaşması’ni onaylamak üzere Nisan 1945’de San Francisco’ya giden Türk Heyeti Başkanı Hasan Saka, Reuter Ajansı’na verdiği demeçte, İnönüyü destekler biçimde Türkiye’nin demokratik bir rejime geçmesi konusunda şunları diyecekti “Cumhuriyet rejimi siyasi bir kurum olmak özelliği ile modern demokrasinin yolunda azimle ilerlemektedir. Anayasamız, en ileri demokratik anayasalarla karşılaştırılabilir, başkalarını da geride bırakır.” diyor ve “her demokratik tezahürün savaştan sonra Türkiye’de gelişeceğini” sözlerine ekliyordu (Kürkçüoğlu, 1978; 230).

Türk devlet adamları bundan sonra Batı’nın ekonomik ve siyasal desteğini almak için hem çok partili siyasal hayata geçişin hızlandırılması için çalışacaklar, hem de Batılı yetkililerle yaptıkları temaslarda Türkiye’deki değişim üzerinde duracaklardır. İsmet İnönü hem kendisi Batılı devlet adamlarıyla görüşmelerinde çok partili hayata verdiği önemi belirtmeye çalışmış, hem de yurt dışına giden heyetlere bunun önemini belirtme ihtiyacı duymuştur. İnönü’nün 12 Ekim 1945’te ABD Senatörü Claude Pepper’le yaptığı görüşmede söylediği şu sözler onun bu değişime ne kadar önem verdiği gösterir: “Kendimi, Millet Meclisi’imizde bir muhalefet partisi başkanı olarak gördüğüm gün, hayatımın vazifesini yerine getirmiş sayacağım.” (Çufalı, 2005; 59).

Bu beyanattan birkaç gün sonra 19 Mayıs 1945’te İnönü’nün yaptığı konuşma ise Türkiye’de çok partili sistemin kurulması konusundaki kararlılığını gösteren çok önemli bir işaret sayılabilir. Cumhurbaşkanı İnönü bu konuşmasında savaş sonrası gelişmelere değindikten sonra şunları söylemiştir; “Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyet’le kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Büyük Meclis, az

zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir... BMM'nin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda gelişmesine devam edecektir” (Albayrak, 2004; 30).

Görüldüğü gibi İnönü Demokrasiye geçiş konusunda konuşmalarında gereken sinyali vermekten çekinmemektedir. Dış etkenlerin bu değişimde azımsanmayacak payı olsa da sadece bir zorlama nedeniyle politik yapının değiştirilmek istendiğini düşünmek eksik bir bakış açısının ürünüdür. Ülkeye zarar vermeden ihtiyatlı bir demokrasi deneyiminin artık zamanının geldiğini İnönü görmektedir. Memleket idaresinde demokratik prensiplerin bundan sonra geçerli olacağını müjdeleyen bu ilk resmi beyanat, İnönü tarafından verilmiştir. Yaygın olan kanaate göre dış gelişmelerin memleket menfaati açısından Batılı demokratik idarenin seçilmesini mecbur bıraktığı ve savaş yıllarında çekilen sıkıntıların ciddi bir hoşnutsuzluk doğurduğu çare olarak aynı 1930 örneğinde olduğu gibi sınırlı ve izinli bir muhalefete bir “emniyet subabı” açılması gerekli görülmüştü. Gerek İnönü'nün bu beyanını ve gerekse San Fransisco'da imzalanan Birleşmiş Milletler Anayasası, parti-dışı muhalefeti cesaretlendiren gelişmeler olmuştur (Yeşil, 1988; 33).

Nihayet İnönü'nün “Etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler yaptığını görür ve utancım dan odanın duvarlarına bakamazdım” saptaması bu konudaki psikolojisini açıklamaktadır. Bunlar Türkiye’de toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesinde önemli katkıları ve rolü bulunan bir zihniyetin dokusunu gösteren kesitlerdir (Kahraman, 2012; 191).

2.1.2. Çok Partili Hayata Yol Açan İç Etkiler

Çok partili hayata geçiş döneminde ülkenin sosyo-ekonomik yapısı ve bu yapının siyasal sisteme etkileri demokrasiye geçiş sürecini doğrudan etkilemiştir. İkinci Dünya savaşına aktif olarak katılmasa bile ülkede seferberlik ilan edilmesi, savaş ekonomisinin yürürlükte olması bununla beraber kıtlık zamanı içinde koyulan vergiler halkı zor duruma düşürmüştür. Bu süreç içinde zaten Tek Partiye karşı olan alttan alta gelişmiş olan hoşnutsuzluklara sosyo-ekonomik sebeplerle yenileri eklenmiştir. Toplumsal muhalefet kendini göstermeye başlamıştır.

II. Dünya Savaşı ve CHP'nin Politikaları, savaştan sonra Türkiye'nin siyasi hayatında köklü değişimler ortaya çıkmasına neden olmuştur. Savaşın

ortaya çıkardığı ekonomik sorunlar, devletçi idare tarzının yarattığı hoşnutsuzluk ve ekonomik bunalımları aşmaya yönelik alınan tedbirler, geniş ve muhalefete hazır bir taraftar kitlesi oluşturmuştu. 1939-1945 yılları arasındaki gergin ve zor seneler sırasında hükümet, ister istemez askerlik için köylü gençlere ve iktisaden ayakta durabilmek için köylünün cılız kaynaklarına Atatürk devrine göre çok daha fazla el atmak zorunda kalmıştı. Zaten başlangıçta güçlü olmayan bir ekonomi için seferberlik çok ağır bir yükü. Binlerce insanın iş alanlarından çekilmesiyle tarımsal ve sınai üretim düşmüş, savaş ve Akdeniz'deki ablukalar dolayısıyla ithalat ve ihracat önemli ölçüde azalmış, büyük bir mal ve yedek parça darlığı ortaya çıkmış, Türkiye dış pazarlarından çoğunu kaybetmişti. Sonuç olarak enflasyon baş göstermiş, İstanbul'da genel fiyat endeksi 1939'da 101.4'ten, 1942'de 232.5, 1945'te 354.4'e çıkmış, gıda maddeleri fiyat endeksi de 1938'de 100'den 1944'de 1113'e çıkmış, savaşın son yıllarında Akdeniz'in açılmasıyla 1945'te 568.8'e düşmüştür. Yine savaş sırasında toplam milli hâsıla 7690.3 milyon Türk lirasından 5941.6 milyon liraya düşmüş, adam başına düşen net gelir aynı yıllarda 431.53 liradan 316.22 liraya düşmüştür (Shaw, 1983; 471).

2.1.2.1. Milli Korunma Kanunu ve Etkileri (20.1.1940)

Tek parti döneminin getirdiği bu sıkı tedbirler, köylüler ve halk tarafından unutulmadı. Türkiye, savaşı büyük bir ordu ile izlemek zorunda kalmış, İsmet İnönü'nün önderliğindeki hükümet Türkiye'yi sıcak savaşın tahribatından koruduysa da, ülkeyi savaş ekonomisinin dışında tutamamıştır. Böylece Türkiye İkinci Dünya Savaşına fiilen girmemekle birlikte, 1940-1945 yılları arasında ülke, savaş ekonomisi şartları içinde yaşamıştır. Savaş ekonomisi şartları sadece devlet harcamalarını artırmakla kalmamış, büyük bir ordunun beslenmesi tüketim mallarına talebi artırmıştır. Devlet ordunun iâşesini sağlamak için daha fazla tüketim malını piyasadan veya doğrudan üreticilerden çekmek zorunda kalmıştır. Ordunun güçlendirilmesi için silâhına alınan asker sayısının artırılması ve savaşa hazır tutulması, savunma harcamalarını hiç olmadığı kadar yükseltmiştir. Bu durum milli gelirin yeniden bölüşümüne yol açmış, mevcut dengeleri değiştirmiştir. Çalışma çağındaki büyük bir insan gücünün üretim alanından çekilerek silahaltına alınması üretimde düşmelere neden olmuştur. Üretimde azalma bir yandan devlet gelirlerinde azalma yaratırken, devlet harcamalarının artması enflasyonist baskıyı bir kat daha artırmıştır. Uzayıp giden savaş ve bu iktisadi durum Türk halkının ümidini de kırmıştır (Güneş, 2012; 3).

İkinci Dünya Savaşı içerisinde Türkiye aktif bir tarafsızlık politikası izlerken, her an savaşa girme ihtimalini göz önünde bulundurmuydu. Bu nedenle ordu, ekonomi ve toplum topyekûn savaşa hazır bir şekilde tutulmaya çalışılmıştır. Buna paralel olarak içeride baskıcı bir polis rejimi, demokratik hayattan söz edilemez bir sistem oluşmuştur. Toplumda, bu baskıdan dolayı oluşan hoşnutsuzluğun yanında, asıl önemli sorun, halkın ekonomik durumundaki gerilemeden kaynaklanmaktaydı. Hükûmet iç borç açığını kapatmak için Merkez Bankasına para bastırarak bu da yüksek enflasyonu doğurmuştu (Timur, 2003; 24).

Oluşan enflasyon ve mali sorunlar Hükümeti çeşitli çözümler aramaya itmeydi. 1940 Milli Savunma Yasası maden ve fabrika işçilerinin zorunlu çalışmaları gerekliliğini getirerek hoşnutsuzluk doğurduysa da, hiç olmazsa ordunun ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu. Askeri giderler arttıkça üretim, dış ticaret ve devlet gelirleri düşüyordu. Bu yüzden hükümetin savaş bütçeleri sürekli açık vermektedir (Shaw, 1983; 471). Bu kanun bürokrasiye olağan üstü uygulama yetkileri vermektedir. Kanunun çıkarılması burjuvazi üstünde tepki yaratmış, uygulama sırasında ortaya çıkan olumsuzluklar ise bürokrasi ve burjuvazi arasının açılmasına diğer bir sebep olmuştur. Ne var ki, aynı uygulamanın bir başka olumsuzluğu, bürokrasinin bir bölümünü spekülasyon kazanca ortak etmesidir. Kanun gayri meşru kazanç sağlayan kesimler dışında bütün kesimler üstünde olumsuz bir etki meydana getirmiştir (Kahraman, 2012; 179). Çağlar Keyder de dönemin iktisadi yapısını şöyle özetler “Darlıklar, hızla yükselen fiyatlar, azalan geçek ücretler ve maaşlar ve elbette, yarı yasal karaborsa işlemlerinden elde edilen büyük karlar, savaş ekonomisinin değişmez özellikleriydi. Dış ticareti elden geçiren İstanbul tüccarlarına ek olarak çoğunlukla taşra kentlerine yerleşmiş, bir teme ihtiyaç maddesinin ikmalini ele geçirerek İstanbul piyasasında elde edilebilen karları devşiren yeni bir spekülasyon sınıfı doğdu. Hükümetin ekonomiye yaptığı yeni müdahaleler, savaş sırasında ticari karların birikim haddini hızlandırdı. Milli Korunma Kanunu, hükümete ‘atıl’ iktisadi kaynakların denetimini devralma ve gerektiğinde bunları müsadere etme yetkisi tanıyordu. Bu ikinci hüküm, özellikle köylülerin yük hayvanlarına uygulandı. Savaş sırasında yoksullaşan halkın yanı sıra vurguncular kümesi akıl almaz ölçüde zenginleşti” (Keyder, 2013; 81).

H. Bayram Kaçmazoğlu (Kaçmazoğlu, 2012; 33) savaş dönemi vurguncularını II. Dünya Savaşı sırasında uygulanan yanlış ekonomi politikaları ve organizasyon bozuklukları önemli sıkıntılar yaratması sonucu, toplumda karaborsanın beslediği “Karaborsacı” ve “Hacığa” tiplerini olarak görür ve

devam eder; Halk ile memur iki sınıf birbirinden ayrılmıştı. Hükümetin istikrarlı bir ekonomi politikası olmaması, kararların bir gün alınıp ertesi gün bozulması, sıkıntıyı daha çok artırmıştı. Şehirde yaşayanlar, özellikle Ankara ve İstanbul gibi şehirlerde yaşayanlar karaborsa ve yolsuzluklardan büyük zararlara uğramışlardı. Savaş sırasında uygulanan ekonomi politikaları, büyük çiftçilerin ve tüccarların daha da zenginleşmelerine ve yeni savaş zenginlerinin türemesine neden olmuştu. Artan eşraf istismarına ek olarak gelen çeşitli vergi yükümlülükleri, halkın ürününe daha tarlada el konulması; ardından bu ürünlerin çürütülerek deniz ve nehirlere dökülmesi, bürokratik uygulamalardaki sertlikler ve karne uygulaması halkta CHP yönetimine karşı büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Metin Toker (Toker, 1990; 23) hoşnutsuzluğa sebep olacak savaş dönemi yoksulluğunu şöyle anlatıyor: “ Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. Ağır işçi karneleri sözüm ona kollarıyla çalışanların karınlarını biraz daha iyi doyurmak içindi ama bunlar karaborsa da bol bol satılmaktaydı. Hatta francala bile bulmak, bedelini ödedikten sonra pek hala kabildi. Halk ile memur iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı ve devlet, kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi. (...) Şeker için memura ve halka değişik bedel ödetiliyordu. Halbuki bunları almak da bir meseleydi ve nüfus cüzdanlarının başındaki beyaz sayfalar çeteleye dönmüştü.

Ayrıca yapılan değişikliklerle hükümet, satış, üretim ve üretim şekilleri ile ilgilide söz sahibi olmuştur, doğrudan müdahale edebilir duruma gelmiştir. Bu kararlara uygun olmayan fiyat politikaları geliştirmek veya stok yapmak kesinlikle yasaklanmıştır. Bu yasaklara karşı gelenler için ticaretten men, ticarethanelerinin kapatılması, ağır para cezaları ve hatta belirli sürelerde hapis cezaları da kanuna eklenmiştir. Buna ek olarak hükümet sadece bu kanunun tatbiki ile ilgili cezalandırmalar için özel mahkemeler kurulabileceğini kanun ile belirtmiştir. O dönemin “özel yetkili mahkemeleri” olarak da tanımlanabilir bunlar. Bu olağanüstü kanunların uygulamalarına dair ilginç bir örnek vermek gerekirse, Adliye Bakanlığından Başbakanlığa ulaştırılmış bir yazıdan aldığımız olayı gösterebiliriz. 1942 yılının Mart ayında, Antalyalı iki esnaf, fırınlarından çıkan ekmeği, aynı gün taze olarak sattıkları için Milli Korunma Kanunu'nun 21. Maddesine aykırı hareket ettiklerinden suçlu bulunmuşlar ve para ve mallarına el konulma cezalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bunların yanında, önemli başka bir uygulamayla, çiftçiler, geçimlik ve tohumluk olarak ayırdıklarının dışında kalan

hububatı çok düşük fiyatlarla Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satmak zorunda bırakılmışlardır (Öztürk, 2013: 143).

Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak ilk müdahale 5 Aralık 1940 tarih, 2/14713 sayılı kararname ve aynı zamanda 1/76 No'lu koordinasyon heyeti kararı ile gelmiştir. Bu kararname ile ilk defa hububat ticareti ile uğraşmayan üreticiler, il özel idareleri, belediyeler, özel bütçe ile idare edilen devlet kurumları, TMO ve ellerinde 500 kg'nin altında hububat bulunanlar hariç bütün gerçek ve tüzel kişilere ellerinde bulunan buğday ve çavdar miktarını ve cinsini bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Bu bildirim adı geçen kararnamenin yayın tarihinden itibaren 4 gün içerisinde mahallin en büyük mülki amirine yapılması şart koşulmuştur. Devlet bildirimde bulunma zorunluluğu yoluyla gerçek ve tüzel kişiler elinde her an kullanabileceği ne kadar ipe ürününü olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Yine bu kararname ile devlet; depo, silo, değirmen veya başka yerlerde bulunan hububatın mahallin en büyük mülki amirince tespit edilerek TMO'ya satılması şartını getirmiştir. Ayrıca hububat ticareti ile uğraşmayan ve yukarıda belirtilen merkezlerdeki bütün gerçek ve tüzel kişilerin ellerindeki buğday ve çavdara devlet, bedelini peşin ödemek şartıyla el koyabilecekti. Böylece bildirim zorunluluğuyla birlikte bedelini ödemek kaydıyla devlete ürünlere el koyabilme yetkisi de tanınmıştı. Çıkarılan bir başka kararnameye göre (5 Aralık 1940 ve 14714 sayılı kararname) gerçek ve tüzel kişiler tarafından 100 kilodan fazla olarak satışı yapılan buğday, arpa, yulaf ve çavdarın fiyatları tespit edilecek olan azami fiyatların hiçbir şekilde üzerinde olamayacaktı. Bu tür satışlar için vilayetlere göre hububat fiyatları ayrı ayrı tespit edilmişti. Hükümet sadece bildirim zorunluluğu ve devlete zorunlu satışla yetinmemiş piyasadaki fiyatı da belirleme yoluna gitmiştir. Hükümet el koyma işlemine ilk kez Şubat 1941 tarihinde başlamıştır. Bu el koyma işlemi Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak 14.02.1941 tarih ve 2/15164 sayılı kararname ile gerçekleştirilmiştir. Bu kararname ile çiftçilerin geçimlik, yemlik ve tohumluk için ayrılan kısımlar hariç hububatlarını kararname ile belirlenen fiyatlarla TMO'ya satmaları şart koşulmuştu (Şener, 2004, 79-80).

Oysa köylülere yardım amacıyla kurulmuş olan TMO zamanla köylü için bir yük haline aldı ve 1940-1946 yıllarında köylünün hükümete karşı takındığı tavrın tayininde büyük payı oldu. Savaş ile beraber toprak ürünlerinin tüketimi yükselip, üretimin azalması tarımda çalışanların askere alınması ve tüketici haline getirilmesi durumu daha da kötüleştirdi. Toprak ürünlerini devlete satma zorunluluğu, köylünün TMO'ya ve dolayısıyla Hükümete olan hincını arttırdı.

Önceden belirlenmiş devlete verilecek miktarı tedarik edebilmek için hükümet memurlarının baskısıyla eşyalarını satmak zorunda kalan köylüler oluyordu. Bundan başka, memleketin ihtiyaçlarını önceden kestiremeyen ofis, elindeki ürün stoklarını yabancı memleketlere satarken kuzey bölgelerdeki halk arasında açlıktan ölen bile olmuştu (Karpat, 2010; 193).

2.1.2.2. Varlık Vergisi ve Etkileri (11.11.1942)

Milli Korunma Kanunu dışında, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi önemli yasalar çok partili hayata geçişin öncesinde halkı kötü etkileyen, uygulamalarında sorunlar yaşanan ve bu yüzden CHP dışında başka bir partiye itebilecek politikalar olmuştur. Savaş yıllarında büyük kazançlar sağlayanlar da vardı. Gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi, sosyal adaletin sağlanması ve yüksek kazanç sahibi olanlardan vergi alınabilmesi için yeni önlemler düşünüldü. Buna göre, kentlerdeki savaş zenginlerinden Varlık Vergisi, kırsal kesimdeki savaş zenginlerinden ise Toprak Mahsulleri Vergisi alınacaktı. Yasa, bütün savaş zenginlerinin vergilendirilmesini öngörmüştü, ama uygulama daha değişik oldu. Yasaya göre, servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere olağanüstü bir vergi alınacaktı. Yine yasaya göre, kurulacak olan takdir komisyonları, yükümlüleri ve vergi miktarını saptayacaktı. Ancak, komisyonların saptayacağı vergi miktarına itiraz olanağı tanınmamıştı. Uygulamada Müslüman Türklere hoşgörü gösterilirken, ekonomide önemli rolleri olan Gayri-Müslim azınlıklara katı davranıldı ve bu grubun Varlık Vergisi miktarı olağanüstü derece de yüksek tutuldu. Diğer yandan komisyonların vergi yükümlülerini saptamasında ve vergi miktarını belirlemede, siyasi etki ve kişisel ilişkilerin de önemli rolü oldu. Bu durum ise, toplumsal muhalefetin daha da artmasına neden oldu (Koçak, 1989; 171).

Savaş yıllarında, diğer ülkelerde örneklerine rastladığımız haliyle, dayanışmalarının en üst düzeyde olması beklenen hükümet ve özel sektörün arası tam tersine iyice açılmış ve ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu durum 1942 yılı sonuna gelindiğinde yeni bir yasal çerçeveyi gerekli kılmıştır. Savaş ekonomisinin şartlarından yararlanarak, vurgunculukla, karaborsacılıkla, büyük servet sahibi olan, kısa zamanda olağanüstü ölçüde haksız kazanç sağlayan savaş zenginlerinin mevcut servet birikimlerinden hiç olmazsa bir kısmını geri almak, devlet için “toplumsal adalet” adına zorunluluk haline gelmiştir. Bununla birlikte

getirilecek bir vergi yükümlülüğü, mallarını ellerinde tutan ve stok yapan tüccarların, vergileri ödemek için satış yapmak zorunda kalmalarını ve böylece malları piyasaya sürmek zorunluluğunu sağlayacaktır. İşte bu amaçları gerçekleştirmek için yola çıkarak, Şükrü Saraçoğlu hükümeti “Varlık Vergisi Kanunu” hususunda gerekli adımları atmaya başlamıştır. Başbakan Saraçoğlu, Varlık Vergisi konusunda basının tam desteğini sağlamak amacı ile kanun meclisten çıkmadan önce ülkenin önde gelen gazetelerinin başyazarları ile bir toplantı yaparak, kanunun çıkarılış amaçlarını anlatmış ve gazetecilerden, bu verginin ülkenin yararına olduğunu makalelerle kamuoyuna anlatmaları ve kamuoyu oluşturmalarını istemiştir. Bu çalışmalar 1942 yazı boyunca devam etmiştir, ancak özellikle gayrimüslümler üzerinden yürütülmesi ve onları kötüleyen ve karalayan yazı ve karikatürlerin yoğunlukla basılmaya başlanması dikkat çekici olmuştur. Zaten halkın büyük bir kısmı, azınlıkların savaş döneminde yüksek fiyatlardan mal satarak büyük karlar elde etmesinden ve bu grubun bir kısmının lüks tüketiminden hoşnutsuzdur. Bunların sonucunda, kamuoyu, verginin uygulanmasına neredeyse hazır hale gelmiştir (Öztürk, 2013: 145).

Vergi daha önce vergilendirilmemiş ticari serveti vergilendirmek ve enflasyonu önlemek amacını güdüyordu. Yöntem, o sıralarda Avrupa’da uygulanan vergilerin bir benzeriydi: Tüm taşınmaz mal sahiplerine, iş adamlarına, çiftçilere ve şirketlere salınan bir tek sermaye vergisiydi. Sermaye sahiplerinin kendilerine dürüst bir beyanname sağlama gücünden dolayı vergiler hükümetin mali uzmanlarından ve belediyeler tarafından atanıp ve onlara karşı sorumlu olan yerel mülk sahiplerinden oluşan yerel komisyonlar tarafından alınıyordu. Bunların kararlarına itiraz edilemiyordu; ergilerini ödemeyenler para cezasına çarptırılıyor bunu ödemedikleri takdirde de mallarına el konuluyor, tutuklanıyor ve çalışma kamplarına gönderiliyordu. Müslüman Türklerin çoğu vergiyi bir vatan borcu olarak kabul edip ödedi. Gayrimüslimlerden ödemek istemeyen, servetini saklama yoluna gidenler dolayısıyla kurulan vergi takdir komisyonları Müslüman olmayanların servetlerini, nasıl olsa sakladıklarını düşünerek, görünen servetlerinin çok üstünde saptadılar (Shaw, 1983; 471).

Saraçoğlu hükümeti, sözde bozulan gelir dağılımını yeniden düzeltmek ve aşırı kazançlara engel olmak için kentlerdeki savaş zenginlerine karşı Varlık Vergisini, topraktan aşırı kazanç elde edenlere karşı da Toprak Mahsulleri Vergisini getirdi. Varlık Vergisi ticaret burjuvazisinin aşırı kazançlarını tırpanlamayı amaçlarken ırk ve din ayrımına dayalı bir uygulamayla sonuçlandı.

Varlık Vergisi mükelleflerinden Müslümanların M listesine, gayrimüslimlerin de G listesine ayrıldığı bilinmektedir. Daha sonra bunlara iki liste daha eklendi. Ecnebler için E, Müslüman olmuş Yahudilerden Sabbatay Sevi mezhebine mensup dönmeler için D listesi hazırlandı. Dönmeler Müslümanların iki katı kadar, gayrimüslimler ise on katına kadar vergi ödediler (Lewis, 2011; 399). İstanbul'da kurulan üç komisyon acele ile vergi alınacak kimseleri belirlemeye başlamışlardır. Bunun sonucunda, Varlık Vergisi yükümlüsü olarak dört ana grup belirlenmiştir. Müslümanlar, Gayrimüslimler, Dönmeler ve Ecnebler olarak belirlenen bu gruplara bir de büyük çiftçiler eklenmiştir. Buradaki öncelikli sıkıntı, Varlık Vergisi mükelleflerinin ödeyecekleri verginin miktarı veya oranının Kanun'da belirtilmemiş olmasıdır. Yalnızca genel olarak, "Müslümanlar mal varlıklarının %12,5'ini, Gayrimüslimler %50'sini, Dönmeler %25'ini ve Ecnebler de %12,5'ini ödeyecekler" şeklinde belirlenmiştir. Bunun dışında Varlık Vergisi Kanunu, 7. Maddede, servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tespit etme yetkisini, her vilayet ve kaza merkezinde kurulacak komisyonlara vermiştir⁷⁰. Sonuç olarak bu durum, keyfi, objektif olmayan ama takdire bağlı uygulamaları beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda tahakkuk eden vergilerin %87'si gayrimüslim, %7'si Müslim mükelleflere yüklenmiş, geri kalan %6 değişik kalemlerde olup, bunların da çoğu gayrimüslim azınlıklar ve ecnebler olarak ortaya çıkmıştır (Öztürk, 2013: 150).

Kanunda herhangi bir ayırım yapılmamasına rağmen toplam tahakkuk eden verginin yüzde 65'lik kısmını ve tahsil edilen verginin de yüzde 55'lik kısmını gayrimüslim Türk vatandaşları ödemiştir. Varlık Vergisi'nin uygulamaya konulduğu 1942 yılı Kasımında toplam 14.092.601 TL Varlık Vergisi tahsil edilmiştir. Dönemin hükümet yetkilileri Varlık Vergisi'nin oldukça başarılı olduğunu düşünmüşlerdir. Nitekim 1943 yılı Mart ayında hükümet programını TBMM'de okuyan Başvekil Şükrü Saraçoğlu vergi uygulamasından 4 ay gibi kısa bir sürede oldukça tatminkâr sonuçlar alındığını belirtmiştir. Saraçoğlu'na göre; 1939'da 396 milyon lira olan emisyon miktarı, 1941'de 521 ve 1942'de de 744 milyon liraya yükselmiştir. Hem emisyonun yükselmesi hem de ordunun sürekli artan ihtiyacı hükümeti zorlamıştır. Çıkış yolu arayan hükümet Varlık Vergisi'ne başvurmuştur. Bu vergiyle 225 milyon lira (1943 yılı Mart ayına kadar) toplanmış, önemli miktarda para piyasadan çekilmiştir. Vergi, Merkez Bankası altın ve döviz rezervini de arttırmıştır. Bu vergiyle Türk parası da güçlenmiştir (Şener, 2004; 88)

Her ne kadar asıl kurbanları gayrimüslim iş çevresi olmuşsa da, 1942 tarihli Varlık Vergisi Türk burjuvazisinin genelinde huzursuzluk ve kuşkuya neden olmuştur. Bu vergi, bürokratların ve ordunun hâkim bulunduğu Kemalist rejimin Türk burjuvazisinin çıkarlarının tam güvenilir bir destekçisi olmadığını belli etmiş, bu topluluğun tehlide açık olduğunu göstermişti. Büyümesine İttihatçılar ve aynı şekilde Kemalistler tarafından birinci derecede önem verilmiş olan yerli burjuvazinin konumu öylesine güçlenmişti ki, artık bu ayrıcalıklı ama esasında bağımlı ve fakat siyasal açıdan güçsüz olan bu sınıfı bu konumu kabullenmeye artık hazır değildi (Zürcher, 2004, 300).

Varlık Vergisinin İstanbul'daki birinci derecede uygulayıcısı olan Ökte, „Varlık Vergisi Faciası“ adlı kitabında kanun ile ilgili şöyle demektedir: “... Bu kanunun bir vergi kanununa benzer tarafı yoktur. Kanun kazanç, bina, arazi vergileri yolundan giderecek bütün mükellef zümrelerine hitap etmek istemiştir... Gelir Vergisi mevcut olmayan bir memlekette bu şekilde bir sermaye vergisi ihdas edilemez. Verginin tarhının takdire bırakılması, bize davayı daha başından kaybettirmiştir. Matraha karşı itiraz ve temyiz yollarının kapalı olması, maliye ilminin asla affedemeyeceği bir hatadır... Mükellefe derdini dinletecek kazaî, idarî merci kalmamıştır...”

“...Vergiyi ödemeyenler hakkında çalışma mükellefiyetinin tatbik edileceği hükmünü muasır zihniyetle izah mümkün değildir. Çalışma ile kazanılacak gündeliğin yarısının vergiye mahsup edileceği hükmü cidden gülünçtür. Faraza, 100 bin lira borç için çalışma yerine sevk edilen ve 2 lira gündelikle çalıştırılan bir mükelleften kesilen birer lira ile borcunun 250 seneden fazla bir zamanda kapatılması mümkün olabilmektedir. Sevk ettiklerimiz arasında borcu 100 bin liradan fazla olan yüzlerce mükellef mevcuttu...” (Yetkin, 1983: 204-205).

Şikayet yolu açık olmamasına karşın, vergi yükümlüleri şikayet için bir hakka sahipti ve Ocak ayına kadar Gelirler Dairesi'ne on binden fazla dilekçe gitti. Hemen hepsi reddedildi. Sadece zaten vefat etmiş olan ya da iflas etmiş olan şahıslara ait birkaç vergi hesabı iptal edilmişti. Bunun haricinde günler geçtikçe tutuklamalar ve mülke el koymalarda fazlalaşmaya devam etmekteydi. Açık arttırma odaları kamulaştırılmış mallarla dolup taşıyordu. Çalışma cezası alan 32 kişilik ilk sürgün grubu da 27 Ocak'ta Aşkale'ye gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkıyordu. Bahar ve yaz ayları boyunca tutuklamalar, el koymalar ve sürgünler

devam etti, neredeyse bunların tamamı gayrimüslimlerindi. En trajik olanı ise zanaatkarlar, yevmiyeliler hatta dilenciler, eskiciler, ayakkabı boyacıları gibi çok sayıda yoksulun durumuydu. Bu insanlara da ödeyebileceklerinin çok üstünde vergiler belirlenmişti ve sahip olduklarına haciz gelmişti. Daha sonra bu gruptakilere bazı muafiyetler tanındı. (Lewis, 2011; 400).

Ş. Süreyya Aydemir'e göre (Aydemir,2010; 230): “vergi zaten olağanüstü bir vergidir. Bir arzu veya bir kapris eseri değil, kaçınılmaz bir ihtiyaç ve zaruriyetin neticesidir. Ya mecburi istikraza gidilecek ve o zaman yabancı uyruklu işadamları ve müesseseleri bunun dışında kalacaktı, ya örfi nitelikte bir vergiye gidilecek ve bunlar da mükellefiyet çerçevesine alınabilecekti. Günün ise beklemeye katiyen tahammülü yoktu.”. Uygulamada sorunlarla ve belki de alttan alta Müslümanları kayırma biçimiyle uygulanmış olan Varlık vergisinin milli burjuvazi yaratma çabasının bir ürünü olduğunu “sermaye transferi” kavramıyla açıklamak mümkündür. Verginin sermaye transferi sağlama maksadına dönük olduğunu gösteren iki önemli unsur vardır. Bunların ilki Müslüman sanayicilerden herhangi bir itirazın gelmemesidir. İkincisi ise dönemin büyük basını hareketi büyük ölçüde desteklemiş, hatta onunla kalmayıp daha ileri giderek vergiye tabi olan gayrimüslim unsurları 1930’lardan kalma ırkçı bir terminolojiyle nitelendirmek suretiyle, “sözde türkler”, “kanı bozuklar” diye adlandırmaktan kaçınmamışlardır (Kahraman, 2012; 184)

Yahya Tezel'de Varlık Vergisi uygulamasının ticaret ve sanayi piyasasının etnik yapısında sebep olduğu değişime dikkat çekmektedir. Vergilerini ödeme kaygısıyla paniğe kapılan azınlıkların ellerindeki gayrimenkul, fabrika ve ticari stokların zengin Türk-Müslüman iş sahiplerinin ucuz fiyatlarla sahip olduklarını belirterek bu olayın İstanbul'daki ticaret ve sanayi aleminin etnik yapısında belirgin değişmelere neden olduğunu ifade etmektedir. Tezel'in verdiği bilgilere göre 1935 ve 1950 nüfus sayımlarının karşılaştırılması, Rum, Ermeni ve Yahudilerin sanayi ve ticarete toplam istihdam içindeki paylarının önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. Ancak yine de azınlıklar Varlık Vergisi sonrasında da ticaret ve sanayi piyasasında, is veren olarak büyük bir paya sahip olmaya devam etmişlerdir (Tezel, 2000; 263)

Fakat ırkçılık ya da Türkleştirme politikası denilse de Cahit Kayra bunun sistemli bir şekilde uygulanan ırkçı bir vergilendirme olmadığını söylemektedir.

Şenol Çarık (Kayra, 1.3.2013) ile yaptığı mülakatta Varlık vergisi ve ırkçı bir uygulama olup olmadığı konusundaki düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

“Verginin yüzde 20-25’i tahsil edilememiştir. Biz biliyoruz ki, Türkler vergilerinin tamamını verdiler. Ben o zaman Maliye Müfettişiyim. Maliye Bakanlığı, gelir kurumlar vergisi düzenini kuracak, aşırı kazançları kontrol edecek, itirazlar gelecek, itirazlar gidecek. Bu durumda Maliye Bakanlığı getirdi Varlık Vergisi’ni. O zamanki İstanbul, küçük bir sosyetedir, herkes birbirinin ne kadar zengin olup olmadığını bilir. Buna dayanarak zenginlerden, hatta herkesten vergi alınacak dendi. Asıl kıstas kimlerin zengin olduğuydu. Ki dediğim gibi zaten kimlerin zengin olduğu biliniyordu. Ben diyorum ki, bunlar belirlenirken ayrıcalık yapılmadı.

Varlık Vergisi dediğimiz şey, acele kimde para varsa, kimin varlığı varsa ondan para almak istiyoruz. Ayrıntılara ve rakamlara kitabımda da değindim. Ticaret Odası’nın kayıtlarındaki işadamlarının yüzde 87’si azınlık ve yabancı. Onlardan da alındı Varlık Vergisi. Gayet tabii, kimden alınacaktı ki?”.

Hükümete ve dolayısıyla devlete karşı iç ve dış sermaye çevrelerinin güvenini sarsan bu vergi yasası konusunda, bir değerlendirme yapan o zamanın İstanbul Defterdarı Faik Ökte; Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlar gereği sermaye üzerinde olağanüstü bir “Alman ırkçılığının Osmanlı taassubuyla birleşmesinden doğan veled-i zinaya..” ise, Devletin ihtiyacı olmadığını savunarak, “Ben kendi hesabıma bu mevzuda devletin vekar ve haysiyetine vurulan bu darbe dolayısıyla, başta Başbakan olmak üzere hepimizin toptan Yüce Divan’a sevk edilmeyişimize hala hayret ederim...” diyerek, uygulanan vergi sistemini şiddetle eleştirmiştir (Albayrak, 2004; 27). Yine Ökte’nin aktardığına göre özellikle yabancı uyruklulardan bu vergi alınmaya devam edildikçe, başta İngiltere olmak üzere yabancı devletler bu uygulamayı durdurmak için, ortak girişimlerde bulunmuşlardır. Özellikle İngiltere bu vergi üzerinde önemle durmuş, basında çıkan haberler, gayrimüslimleri vergilendirdiği için uygulamanın ırkçı niteliğine vurgu yapmışlardır. Yahudi asıllı olan ABD Ankara Büyükelçisinin de kendi Dışişleri Bakanlığına verdiği bir raporda ırkçı uygulamanın üzerinde durmuştu. Oysa ikinci Dünya Savaşının aynı zamanda ırkçılığa karşı da yürütülmüş bir savaş olduğu bilinmektedir (Yetkin, 1983; 234-235).

Kanun tepeden inme usullerle uygulandığı için bunu eleştirmeye cesaret gösteren Vatan gazetesi kapatıldı. Bu kanunun etkileri memleket için tüm alanlarda zararlı oldu; hükümete gerekli geliri sağlamadığı gibi genel ekonomik durumu daha da kötüleştirdi. Büyük firmalar ayakta kalabildiler, ama zararlarını kapatmak için hınçla fiyatları yükselttiler. Hükümet içten ve dıştan gelen eleştirileri önleyemez duruma gelmişti. Bunların sonucunda hayat pahalılığı hızla arttı ve dar gelirli sınıflar daha da sıkıntıya düştüler. Hem Türklere hem azınlıklardan iş adamlarının bu vergiye karşı gösterdikleri tepki ve dıştan gelen eleştiriler o kadar etkili oldu ki kanunun kabulünün üzerinden bir yıl geçmeden yürütülmesi oldukça gevşetildi. Ekim sonunda Başbakan İstanbul'da Rumca yayınlanan bir gazetenin editörüyle yaptığı görüşmede azınlıkların haksızlığa uğradığı iddiasını reddetti. Aralık 1943'te İnönü'nün Roosevelt ve Churchill ile Kahire'de buluşmasından hemen önce son sürgündekiler İstanbul'a döndü. 15 Mart 1944'te, yani Müttefiklerin Monte Cassino'ya yaptıkları son saldırının başladığı gün, Meclis tutuklu bulunan bütün vergi borçlularını affeden ve ödenmemiş borçları da silen bir kanunu kabul etti. Böylece yürürlükten kalkarken Varlık Vergisi son darbesini de vurmuş ve borcunu ödeyenleri cezalandırıp, bir şekilde ödememeyi becerenleri de ödüllendirmiş oldu (Lewis, 2011; 401). Ama hükümete duyulan kızgınlık devam ettiği gibi devlet içinde sermayeye düşman gruplar bulunduğu düşüncesi yayılarak siyasi güveni bir hayli sarstı. Gerek Türk gerekse azınlık iş adamları ve sanayiciler bu görüşte birleşiyorlardı. Mülkiyete karşı beliren tehlikeyi gidermenin biricik çaresi hükümeti etkili bir şekilde dizginlemek veya onun yerine, diğer kişisel hürriyetlerle birlikte mülkiyeti fiilen güvence altına alacak yeni bir hükümet getirmektir (Karpat, 2010; 206-207).

2.1.2.3. Toprak Mahsulleri Vergisi ve Etkileri (4.6.1943)

Ocak 1940 tarihinden itibaren Milli Korunma Kanununu çıkararak, Temmuz 1942 tarihinden itibaren yüzde 25 uygulamasını başlatan ve Kasım 1942 tarihinden itibaren de Varlık Vergisi'ni uygulamaya koyan hükümet, savaş döneminin olağanüstü koşullarında ordu ve büyük şehirlerin iaşesini sağlayabilmek amacıyla başka bir uygulamaya daha başvurmuştur. Bu yeni uygulama 4 Haziran 1943 tarihinde 4429 sayılı yasa ile kabul edilen "Toprak Mahsulleri Vergisi'dir". Toprak Mahsulleri Vergisi ilk olarak 15 Mayıs 1943'de TBMM'de görüşülerek Toprak Mahsulleri Vergisi adıyla 4 Haziran 1943'de kanunlaşmıştır. Ancak bu verginin tam olarak uygulanması 19 Nisan 1944'e TBMM'de görüşülerek kanunlaşan Toprak Vergisi Kanunuyla olmuştur. Toprak

Mahsulleri Vergisini değiştiren ve boşluklarını tamamlayan bu kanun; 1944'den 1946'ya kadar üç yıl süreyle uygulanmış ve uygulandığı yıllar boyunca köylü ve üreticilerin büyük tepkilerine yol açmıştır. Esasen bu vergi, savaş şartlarında büyük kazançlara sahip olan büyük çiftçilere yönelik bir vergi olarak konulmuştur. Devlet bu vergi ile büyük çiftçilerin, toprak mahsullerinden elde ettikleri aşırı kazançların bir kısmını bütçeye kazandırmayı amaçlamıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş zenginlerine yönelik olarak konulan Varlık Vergisinin tamamlayıcısı olarak görülse de Varlık Vergisinin aksine bu vergi, büyük ve küçük çiftçi arasında bir ayırım gözetmemiş, verginin asıl yükünü savaş şartları nedeniyle üretimi azalan küçük çiftçi ve köylüler çekmiştir. (Akandere, 1998: 168-169). 4.6.1943'te Mecliste yapılan görüşmeler sonucu verginin çıkarılma nedeni şöyle belirtilmiştir (TBMMZC, D: 7, C: 3, 33. Birleşim)

“1929 senesinde başlayan dünya iktisadî buhranının memleketimizde ilk ve büyük tesirleri toprak mahsullerinin fiyat düşüklüğünde tezahür etmiş ve köylümüzün bu buhran muvacehesinde mâruz bulunduğu büyük tehlikeyi önlemek için köylü kalkınmasına ön plânda yer veren Cumhuriyet, köylü elindeki buğday mahsulünü dünya ve İç piyasa fiyatlarının çok üstünde bir fiyatla Devlet hesabına satın almak kararını almakta teceddüt etmemiştir. Bu sıralarda Devlet bütçesinin varidatında üçte bire yakın bir tenakus olmasına rağmen köylümüzün başlıca mahsulü olan buğday fiyatını korumak yolundaki bu kararımızla birlikte diğer mahsullerimizin de fiyatlarını korumak için muhtelif tedbirler alınmış ihracat primleri tesis edilmiştir. Alman kararlardan doğan külfetlerin bir taraftan buğday müstehlikleri olan şehirliilere, bir taraftan da Devlet bütçesine tahmilinde en isabetli yolun bulunduğu şüphe yoktur. Bu gün de zirai mahsullerin Maliyet fiyatlarının çok Üstünde bir kıymet iktisabı köylümüzün kalkınması noktasından memnunlukla karşılanmakla beraber alınması lazım gelen müdafaa tedbirlerimizin istilzam ettiği büyük külfetlerin bütün millet arasında ahenkli bir tevzii düşünüldüğü sırada maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınmasına zaruret görülmüştür. Şu nokta derhal ilâve edilmelidir ki, bu vergi fevkalâde hallerin devamına münhasır olduğu gibi aynen alınacak kısım da % 8 nispetinde olacaktır. Nakden alınacak vergiler nispeti % 12 olarak tespit edilmiş, şu kadar ki, âtiyen bu maddelerden bir kısmının piyasa fiyatlarında husule gelebilecek değişikliklerden dolayı müstahsil zümrelerden bazısının zarar görmemesi İçin bu nispetin % 8 haddine kadar tenzili derpiş edilmiştir. Bu kanun lâyihasıyla toprak mahsullerinden bir vergi almak gayesinin

yanında Hükümet mubayaalarının talebi arttırmak suretiyle piyasa fiyatlarında müessir olduğu gayrî kabili inkâr bulunduğu gibi millî korunma kanunu hükümlerine istinaden ittihaz edilen kararlarla muhtelif zamanlarda el konan bazı mahsullerin mubayaa ve tahminlerinde mâruz kalınan zorluklar ve müstahsillerin şikâyetleri de göz önünde bulundurularak piyasada. Hükümet ihtiyaçlarına ait talepleri mümkün mertebe azaltmak ve aynı zamanda tahmin sisteminden ziyade Ölçü esasına yer vermek suretiyle ve ofisle birlikte teşkilâtı daha geniş ve müesses bulunan Maliye teşkilâtı vasıtasıyla vergi olarak mahsulün muayyen bir kısmını almak esasının daha verimli olacağı düşünülmüştür...”

Yine kanun görüşülüp milletvekillerinin düşünceleri alınırken göze çarpan konu bazı milletvekillerinin kanunu aşarın geri gelmesi olarak görmesidir. Bunu en açık şekilde dile getiren Eskişehir milletvekili Emin Sazak olmuştur (TBMMZC, D: 7, C:3, 33. Birleşim):

“Arkadaşlar Hükümeti Cumhuriyenin, birçok işler arasında, yegâne faydalı olarak ve müspet olarak yaptığı, aşarı kaldırmış olması idi ve bundan da hepimiz sevinmiştik. Zamanın fevkalâdeliğini, ordunun ne şekilde ağır masraflara mal olduğunu hepimiz bildiğimiz için, varını yoğunu, ordu deyince kendisi ot yiyerek, buğdayını, arpasını Hükümetin emrine vermeyi seven bir millet, yani Hükümeti Cumhuriyenin köylüye yegâne hediyesi olan bu aşarın da böyle geri gelmesinden yine ürkmemiştir. Aşarı niye söylüyorsunuz diyeceksiniz. Kanunun maddelerinde bir yer gözüme ilişti de ondan...”

Bu düşüncelere cevaben Başvekil Şükrü Saraçoğlu ise şunları söylemiştir (TBMMZC, D: 7, C: 3, 33. Birleşim):

“— Arkadaşlar, içinde bulunduğumuz büyük zorluklar, büyük ihtiyaçlar bizi isteyerek, İstemeyerek toprak mahsullerimden vergi almağa götürdü. Biz bu toprak mahsullerinden alacağımız vergiyi eski aşara benzetmemek için elden gelen bütün gayreti sarf etmiş bulunuyoruz. Eğer yine burada onun fena taraflarını bertaraf edecek teklifler vâki olursa onu tamamen ve daha şimdiden kabul etmeği bir vazife biliriz(...)Emin Sazak arkadaşımın bu hususta yazdırmak istediği yazıya lüzum varsa yazarız. Fakat yazılan yazı olmasa dahi ilk fırsat elimize geçtiği gün, köylü üzerine yüklediğimiz bu yükü hafifletmek, kaldırmak ve arzettiğim gibi hattâ bunu mükâfatla karşılamak karar ve niyetindeyiz (Alkışlar). Arkadaşımın diğer maddeler için söyledikleri, bu kanunun maddeleri okunurken görecektir ki,

istediklerinin büyük bir kısmı esasen lâyihamızda tatmin edilmiş bulunuyor. Diğer noktalarda da maddeleri geldikçe birer birer konuşularak müzakere ederiz, icabederse tashihler yapmakta tereddüt etmeyiz”

Yeni verginin aşarın tekrar getirilmesi olarak görülmesiyle ilgili Aydemir'in (Aydemir, 2010; 221) yorumu şöyledir: “ Toprak mahsulleri vergisi eski aşar geleneğinin bir ihyası gibi düşünülürdü. Eski aşarın kötülüğü, aşar tahsilatının hükümet eliyle değil, mültezimler eliyle yapılmasından geliyordu. Mültezim ise mütegalibeydi. Memlekette eşraf ayanlık; kuvvetini aşar sisteminden alıyordu. Fakat savaş gibi fevkalade hallerde bu derleme ve sevk işleri, hükümetin iktisadi ve mali teşkilatı ve köy iktisadi komitelerinin elbirliğiyle, pekala ve en zararsız bir şekilde yürütülebilirdi.”. Memleketin savaş zamanı iktisadi örgütlenmesinin bir parçası olan bu vergiye görüldüğü gibi Aydemir farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Devlet eliyle adaletli ve sistemli bir şekilde aşarın toplanacak olması bu kelimenin köylüde zamanla yarattığı tahripleri yok edebilecekti.

Toprak Mahsulleri Vergisi'nde ürünün olgunlaşma zamanı, verginin matrahının belirlenme zamanı olarak saptanmıştır. Ayrıca bu vergiyle yeni bir kural olarak elde edilen ürün miktarının üretici tarafından beyanı esası öngörülmüş, ancak bu bildirim hükümetçe denetleneceği belirtilmiştir. Kanuna göre ürün hasat edilmeden önce üreticinin elde edebileceği ürün miktarını tahmini olarak tespit eden devlet, ürün elde edildikten sonra ortaya çıkabilecek büyük çaplı açıkların hesabını üreticiden sorabilmek amacıyla bildirim zorunluluğunu getirmiştir. Tıpkı Varlık Vergisi'nde olduğu gibi bu vergi yükümlülerine de hiçbir itiraz hakkı tanınmamıştır. Bu vergiden de umduğu sonuçları alamayan hükümet, ölçü ve tahmin yapan memurların işlerini doğru dürüst yapmadıklarını, kanunda birçok eksik ve boşluk olduğunu gerekçe göstererek Mart 1944'te yeni bir Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tasarısı'nı TBMM'ye sevk etmiştir. Nisan 1944 tarihinde 4553 sayılı yeni Toprak Mahsulleri Kanunu, TBMM tarafından kabul edilmiştir. Kabul edilen bu yeni kanunla vergi oranı tüm ürünlerde yüzde 10 olarak tespit edilmiştir. Böylece hükümet yüzde 8 oranındaki vergiyle yetinmeyerek yüzde 10'a çıkarmıştır. Yeni vergideki oranın aşardaki gibi yüzde 10 olması aşar vergisinin geri getirildiği izleniminin güçlenmesine yol açmıştır. Yeni vergiyle birlikte öncelikle her il ve ilçede vali ve kaymakam başkanlığında bir vergi tahmin komisyonu oluşturulmuştur. Oluşturulan vergi tahmin komisyonlarının önerisi ile Toprak Mahsulleri Vergisi miktarını belirleyecek olan Ehl-i Vukuf Heyetleri mahallin en yüksek mülki amiri tarafından atanmıştır. Atanan Ehl-i Vukuf

Heyetleri her ilçede biri devlet memuru, ikisi ziraat erbabından olmak üzere üçer kişiden oluşmuştur. Vergi komisyonunun tespit ettiği vergi miktarına üreticilere itiraz etme hakkı tanınmamıştır (Şener, 2004; 17-18).

TMV'nin 1944'te yüzde 8 oranından yüzde 10'a yükseltilmesi Mecliste pek de olumlu karşılanmamıştır. Yine buna itiraz eden ve yapılan değişikliğin yarar değil aksine getireceği zarar ve köylünün bu arttırma nedeniyle vergi kaçıracağı üzerinde duran Emin Sazak olmuştur. Kendisi de bir toprak sahibi olan ve köylünün durumunu iyi bilen Sazak (TBMMZC, D:7, C:9, 44. Birleşim) yeni kanunla ilgili şunları söylemiştir:

“Evet hepimiz gibi çiftçiler de bu memleketin selâmeti için milyonlarca orduyu silâh başında tutmanın ne demek olduğunu müdriktir. Fakat şehirliye bir defa Varlık yergisi diye dokundun, her taraftan vaveyla koptu. Neyi ucuzlattın ki bunu arttırıyorsun? verdiğin küreği mi ucuzlattın sapan demirini mi ucuzlattın? Bendeniz Maliye Vekâletinin tamamen bu gibi şeylerinin aleyhindeyim ve yanılmadığıma da kaniim. Bir kere Hükümet, Saraçoğlu Hükümeti çiftçinin hamisidir vasfını üzerinde taşımalı. Yarın icabederse yine milyonlarca ordu toplandığı zaman bunlara müracaat edeceksin. Onlar ne desen yapar. Çiftçiden, başka bugün hiç kimseye denemez ki elindeki buğdayı ver sen mısır ekmeği meşe pelidi ye. Bu yalnız çiftçiye denir.(...) Yüzde sekizi %2 artırmakla eskisini dahi alamayacaktır. Niçin arttırıyorsun birader, sana ne yaptı? (...)Bu adam ayağına bir don bulmuşsa niçin onu yine çıplak bırakmaya çalışıyoruz? Devlet %8'i %10 yaptığı vakit yemin ederim ki daha noksan alacaktır. Bir takrir takdim edeceğim arkadaşlarımın tasvibine arzederim. Maliye Vekili de şimdi darılacak amma sonunda I kâr edecektir. Bunu yüzde sekize indirmeye çalışacağız. Bu suretle daha faydeli bir iş yapmış oluruz. Diğer maddeler hakkında hakikaten köylüye inanmak şeklinde yürünmüştür. İnşallah ümit edilir ki, çok az masrafla ve muvaffakiyetle iyi neticeler alınır. Yalnız bu %8'in 10'a çıkmasında hiç bir sebep ve fayda yoktur. Bu, maliyenin ve milletin aleyhindedir.”

Vergi konusunda gelişen itirazların boşuna olmadığı, köylüye ağır külfetler getirdiği ve belirlenen kazancın sağlanamayıp aksine ileriye dönük kırsal kesimin İktidar partine kuşkuyla bakmasına neden olduğunu göreceğiz. Cemil Koçak'ın (Koçak, 1996; 525) aktardığına göre; Toprak Mahsulleri Vergisi'nden her üç yılda da öngörülen gelir elde edilememiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'yla 1943 mahsul yılında 120 milyon lira, 1944 mahsul yılında 124 milyon

lira, 1945 mahsul yılında 75 milyon lira, üç yılda toplam 319 milyon lira vergi geliri öngörülmüştü. Fakat elde edilen gelir 1943 yılında 59.600.000 lira, 1944 yılında 47.200.000 lira, 1945 yılında 66.700.000 lira ve 1946 yılında 60.000.000 lira, yani toplam 233.500.000 liraydı. Bu gelir tahmin edilen vergi gelirinin %73'ü ve Türkiye zirai gelirinin %3'üydü. Türkiye'de zirai gelirler milli gelirin %48'ini oluştururken, 1944–1945–1946 yıllarında Toprak Mahsulleri Vergisi bütçenin sadece %8,5'ini karşılayabilmişti. 1940 yılı sayımına göre 13.500.000 kişi olan - köylü nüfusa, üç yılda kişi başına düşen vergi 17.5–18 liradır. Yani köylü yılda 6 lira Toprak Mahsulleri Vergisi ödemişti. Bunun dışında verginin toplanması için yapılan masraflar elde edilen gelirin %16,6'sına ulaşmıştı. 1943'te 20.700.000 lira, 1944'de 7.200.000 lira, 1945'te 7.000.000 lira, toplamda 38.900.000 lira masraf yapılmıştı. Yani Devlet elde ettiği Toprak Mahsulleri Vergisi'nin 1/6'sını vergiyi toplamak için harcamıştı.

Varlık Vergisi'nden bir yıl sonra ve onun tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş yıllarında, savaş şartlarından yararlanarak o ana kadar bunun karşılığını ödemiş olan çiftçilere yönelmiş bir vergiydi. Ancak Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi'nin aksine, büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmemişti ve bu yüzden tüm yükünü piyasaya açılmamış ve sadece geçimlik ziraat yapan küçük çiftçi çekmişti. Ayrıca ödemelerin vergi verme alışkanlıklarını unutmaya başlayan bir sınıf tarafından yapılması, verginin daha da ağır hissedilmesine sebep olmuştur (Boratav, 1982; 265). Toprak Mahsulleri Vergisi özellikle orta ve küçük köylünün devletle olan bağlarının kesin kopuşundaki dönüm noktalarından biridir. “Yeşil vergisi” adıyla köylünün hafızasına kazınan vergi, Tek-parti yönetiminin, her ne kadar “köylü efendimizdir” sloganını dilinden düşürmese de, temel tasasının köylüyü kalkındırmak olmadığının bir göstergesi ve köylüye bakışının bir yansımasıydı (Yetim, 2006; 214) Savaşın getirdiği ağır ekonomik sıkıntıları, toplumun tüm kesimlerine yaymak için hükümetler tarafından farklı düzenlemelere gidilmiştir. Devletçi politikaların yoğun bir biçimde uygulandığı bu dönemde fiyat kontrolleri, dış ticaret düzenlemeleri ve hangi alanlara ne kadar yatırım yapılacağı konusunda geniş müdahale söz konusudur. Alınan tedbirlerle mal kıtlıkları giderilmeye çalışılsa da, üretim artırılamadığı için bu tedbirler istenilen sonuçları vermemiş, iktisat politikaları daha müdahaleci olmuştur. Bu dönemde, Toprak Mahsulleri Vergisi ile tarım kesiminden; Varlık Vergisi ile de büyük servet sahiplerinden alınacak vergilerle kamu gelirleri artırılıp, piyasa aksaklıklarının düzeltilmesi

amaçlanmıştır. Esasen Toprak Mahsulleri Vergisinde, daha ürün tarladayken, matrahın sübjektif kriterlere göre tespit edilmesi, köylü kesime ağır sorumluluk yüklemesine rağmen bu verginin, Varlık Vergisi kadar yankı bulmadığı gözlenmiştir (Takım-Arslan, 2012; 235).

Vergi, 24 Ocak 1946'dan itibaren kaldırılmış, ancak bu vergiye duyulan tepkiler çok uzun süre devam etmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi, CHP'nin Halkçılık düşüncesiyle bağdaştırılamayacak, acemice çıkarılmış, uygulamada küçük üreticileri olumsuz yönde etkilemiş, bunların rejime karşı içten içe bir rahatsızlık göstermelerinde ve çok partili dönem öncesinde, yeni bir potansiyel muhalefetin oluşmasında etkili olmuştur (Albayrak, 2004; 28). Kısaca savaş döneminde ortaya çıkan, Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi bir bütün olarak ele alındığında, gelir dağılımında adaletin sağlanması, enflasyonun düşürülmesi ve spekülasyon kazançların önlenmesi gibi hedeflere ulaşamadığı görülmüştür. Ayrıca CHP ile ticaret sermayesinin yollarının ayrılmasına neden olmuş ve hükümetin bu kesime yönelik olarak uyguladığı her yaptırım, dar gelirli kesimlere yansıtıldığı için de toplumsal adaletsizlik daha da artmıştır. Böylece CHP, tüccarların yanı sıra, işçi ve küçük çiftçi kesimlerinin de siyasal desteğini yitirmiş, güven kaybı bu kesimlerle sınırlı kalmamış, tarımsal alana dönük müdahaleleri ile bu kesiminin desteğini de yitirmiştir (Şenşekerci, 2000; 176).

2.2. Demokrat Partinin Kuruluşu

Tüm bu içte ve dışta Türkiye'yi etkileyen olaylar birbirlerinin ardısına gelmekte ve çıkacak olan yeni muhalefeti hazırlamaya girişmektedir. Zaten meclis içinde savaş zamanı çıkarılan yasalara, oluşan mali sıkıntılara itiraz eden, eleştiren ve bunların karşısında olan bir zümre alttan alta oluşmaya başlamıştır. Elbette ki hükümetin bu tür yaptırımlarına karşı olan gruplar birbirleriyle iletişim içinde bulunmaktadır. Büyük toprak sahipleri ve ticaretle uğraşan sermaye sahipleri kuşkusuz savaş döneminden bir kin beslemektedir hükümete. Bunların haricinde parti içinde de bahsettiğimiz para sahiplerinden insanlar bulunmaktadır. Savaş sonrası ilk atılımlardan biri olacak olan Çitçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleridir. Çıkarılması planlanan kanunun ucu dokunacağı kişiler bir anda seslerini yükseltip mecliste kendilerini gösterecektir. Bu ise artık oluşan şartlar altında parti içinde ayrışmanın yeni partileşmeye doğru gideceğinin ilk sinyallerini verecektir.

2.2.1. Demokrat Parti'nin Kuruluşuna Yol Açan Çiftçi Topraklandırma Kanunu (14.5.1945)

Dar manada toprak reformu, büyük mülklerin parçalanarak topraksız çiftçilere dağıtılması için devlet tarafından alınan tedbirleri kapsamaktadır. Geniş manada ise, ziraatla ilgili ekonomik ve sosyal müesseselerin ıslahı için alınan tedbirlerin tümünü kapsamaktadır. Bu anlamda toprak reformu, bütün yönleriyle arazi tasarruf sisteminin ıslahı, arazi tapulanması, kiracılık ilişkilerinin düzenlenmesi, ziraat işçilerinin çalışma şartlarının ıslahı, zirai yerleşim, vergi sistemi ile ilgili reformlar ve uygun şartlarda kredi temini ile ilgili bütün tedbirleri ve hatta köylerde tesis edilecek sanayi tesisleri, kooperatifleşme ve pazarlama ile ilgili müesseselerin kuruluş ve gelişmesini de içine alır (Yetim, 2006; 2014). Aydemir'e göre (Aydemir,2010; 338): "Çiftçi topraklandırmak ve topraksız çiftçi bırakmamak sloganı, cumhuriyetin ilanı kadar eskidir. Hatta Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Mart 1922 meclis açılış nutkunda "köylü efendimizdir" sözlerinin cumhuriyetten de eski bir tarihi vardır. Fakat, bir toprak reformu kanunu olmasa bile, çiftçi topraklandırma kanunu ismi altında ve en can alıcı maddeleri zaten uygulanmayı iki seneye varmadan temelden bozulacak olan kanun, ancak 1945'te çıkarılabilmiş, ama derhal işlemez hale gelmiştir. Bu gerçeğe, yalnız İkinci Adam'ın değil bütün 1923-1950 devrinin, hazin bir başarısızlığı olarak işaret etmek bir hata olmasa gerekir."

Bu sözleri söyleyen Aydemir için başarısızlık nedeni kendisinin de bahsettiği gibi uzun yıllar alan mücadele ve isteğin sonuca varılacağına harcanıp gitmesi ve bir kuşa çevrilerek yasanın çıkartılmasıdır. Çünkü bu yasa öncesi Cumhuriyetin kurulması ve 1945 yılına kadar belli başlı girişimler olmuş bu sancılı halde yöneticilerin aklında kalan Toprak Reformu bir takım yasalarla az da olsa yapılmaya çalışılmıştı. Bunlar özellikle mübadil ve muhacirleri topraklandırmak için çıkarılan, meseleyi ülke çapında ele almaktan uzak ve ağırlıklı olarak mahalli uygulamalar düzeyinde kalmıştır. Bununla birlikte bu kanunlarla önemli miktarda toprak dağıtılmıştır. Bu kanunlar şunlardır:

1) "1924 Tarih Ve 474 Sayılı Artvin, Kars Vilayetleriyle Kulp Ve Iğdır Kazaları Ve Hopa Kazası'nın Kemalpaşa Nahiyesi'ndeki Arazide Hakk-ı Tasarrufa Ait Kanun": bu yasa bölgedeki toprakların Ruslara geçmesinden önceki miri nitelikteki türlerin, tekrar Anavatana katılmaları dolayısıyla mülk şekline sokulmasıyla ilgilidir.

2) “1925 Yılı Bütçe Kanunu’nun 25. Maddesi”: Bu maddenin A fıkrası, toprağa muhtaç çiftçilere, aile başına 200 dönümü geçmemek üzere ve 10 taksitte toprak verileceğiyle ilgilidir. Bu maddeye dayanılarak göçmen ve göçebelere önemli ölçüde toprak dağıtılmıştır.

3) “1926 Tarih ve 716 Sayılı Borçlanma Kanunu”: Bu yasada, göçmen, mülteci ve aşiret bireylerine 20 yıl taksitle verilecek emlak, toprak, tohumluk hakkında hükümler vardır.

4) “31.5.1926 Tarih ve 885 Sayılı İskân Kanunu”: Bu yasanın 6. maddesi, bu yasa gereğince göçürülecek olanlara gereken toprak ve değerlerinin Borçlanma Yasası hükümlerine göre Bakanlar Kurulu tarafından verilebileceğine dairdir.

5) “4.7.1927 Tarih ve 1097 Sayılı Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun”: Göçürülenlerin toprak ve binalarının Hazineye nasıl geçeceğine dairdir.

6) “2.6.1929 Tarih ve 1503 Sayılı Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun”: 1097 sayılı kanuna göre Hazineye geçen malların; köylü, aşiret bireyleri, göçebe ve göçmenlere dağıtılmış olanların bunların elinde bırakılacağına ve başka durumlarda verilecek topraklardan belli bir bedel alınacağına dairdir.

7) “14.6.1934 Tarih ve 2502 Sayılı Kars Vilayeti ile Beyazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkında Kanun”: Bu kanunda Kars ili ile Iğdır ve Tuzluca (Kulp), Erzurum İlinin Oltu ve Çoruh İlinin Artvin ve Şavşat ve Borçka ilçelerinde ve Kemalpaşa Nahiyesi’nde seçim haklarını başka ülke lehine kullananlardan kalıp da Hazineye geçen toprak ve binaların, bunların yerine yerleştirilecek mülteci ve göçmenlere İskân Yasası hükümlerine göre parasız olarak verileceğine dair hükümler vardır. Bu kanunla 474 sayılı kanunun bazı hükümleri kaldırılmıştır.

8) “14.6.1934 Tarih ve 2510 Sayılı İskân Kanunu”: Dışardan gelecek göçmenlerle içerden göçürülecek olanlara Devlete ait olan ya da kamulaştırma yoluyla elde edilecek toprakların dağıtılmasına dair hükümler vardır. Yasanın 12. maddesinin B bendi, bu bölgede bulunan aşiret bireyleri ile bu bölgenin yerli halkından olan ya da yerleşmek üzere oraya gelmiş olan topraksız veya az topraklı

çiftçilere Bakanlar Kurulu kararıyla Hazineye ait toprakların dağıtılmasına dairdir. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle 885 sayılı yasa yürürlükten kaldırılmıştır (Yetim, 2006; 218-219).

Yukarıda verilen topraklandırma ile ilgili yasalar 1945'e ön çalışma olarak ve bu topraklandırma serüveninin tarihsel seyrini yansıtmaktadır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun gündeme geldiği 1945 yılındaki Türkiye'nin toprak düzeni ve belki de esas haliyle düzensizliğiyle ilgili Aydemir'in verdiği tablolar kanunun gerektirildiği gibi çıkarılamamasındaki tepkisi ve bunu başarısızlık olarak görmesindeki nedenleri bize daha iyi anlatmaktadır. 1945'te Türkiye 767.119 kilometre kare arazi üzerinde 18.692.000 nüfus barındırmaktadır. Toprakların faydalanma şekline göre dağılımı şöyledir:

Tablo 2.1. Toprakların faydalanma şekline göre dağılımı

Ekili	3.170.000 hektar
Tarla-nadas	4.814.000 hektar
Çayır-mera	38.000.000 hektar
Bağlar-bahçeler	550.000 hektar
Ormanlar	650.000 hektar
Ürün getirmeyen topraklar	10.500.000 hektar
Göller-bataklıklar	13.500.000 hektar

Tablo 2.2. Bu alanların mülkiyet bakımından dağılışı

Tipleri	Sayısı	%
Mal sahibi	1.686.000	72.6
Yarı mal sahibi	499.000	21.5
Yarıcı	57.000	2.5
Çeşitli surette işletme	18.000	0.7
Kiracı	14.000	0.6
Toplam	2.274.000	97.9
Hayvancılık yapanlar	48.000	2.1
Toplam	2.322.000	100.0

Bu rakamlar bize Türkiye'de çiftçi ailelerinin % 72.6 gibi büyük bir kısmının mal sahibi olduğunu gösterir. Fakat bu, gerçek durumun yalnız bir cepheden görünümüdür. Bir de toprağın genişlik itibariyle aileler arasında

dağılımını verirsek, Türkiye’de bir toprak reformunu gerektiren gerçek durumu canlandırmış oluruz. Aşağıdaki rakam ve nispetler bize bu hususta bir fikir verir:

Tablo 2.3. Türkiye’de bir toprak reformunu gerektiren gerçek durum

İşletme sahası	Aileler	%	Hektar	%
1–20 dekar	773.000	30.6	836.000	4.3
21–50 dekar	797.000	31.5	2.790.000	14.3
51–75 dekar	336.000	13.3	2.097.000	10.8
76–100 dekar	216.000	8.6	1.915.000	9.9
101–150 dekar	168.000	6.7	2.108.000	10.8
151–200 dekar	92.000	3.6	1.648.000	8.5
201–300 dekar	68.000	2.7	1.712.000	8.8
3001-500 dekar	39.000	1.5	1.520.000	7.8
501–700 dekar	17.000	0.7	1.015.000	5.2
701 ve fazlası	21.000	0.8	3.811.000	19.6
Toplam:			19.452.000	100.0

Bu tablonun açığa vurduğu gerçek şudur; Türkiye’de 500 dönümden fazla toprağa sahip olan çiftçi öküzle veya çift atla çalışıp geçinmek zorunda bulunan, yani ancak 75 dönüme kadar toprağa malik olan çiftçi aileleri, bütün çiftçi ailelerinin %75.5’i yani aşağı yukarı bütün ailelerin dörtte üçüdür ki, bunlar bütün zirai toprakların ancak %29.4’üne sahiptirler. Hulasa Türkiye’de toprağın dağılışı hususunda adaletli bir nizam yoktu ve 1944’te “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”na bu şartlar altında gidildi.

17.1.1945 yılında “Çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocakları kurulması hakkında kanun tasarısı ve Geçici Komisyon raporu” adı altında meclise sunulan kanunun büyük tartışmalara ve savaş sonrası mecliste cephelerin alınmasına neden olacaktır. Kanun tasarısı gerekçesinin 5. Maddesinde neden kanunun çıkarılmak istendiği açıkça belirtilmiştir (TBMMZC, D:7, C:17, 54. Birleşime ek (S. Sayısı 97):

“Memleketimiz arazisinin genişlik, çeşitlilik ve yararlılık bakımlarından ifade ettikleri imkânların henüz gerçekleştirilmemiş olmasının ve ziraatımızın özlediğimiz kıratla gelişmemesinin başlıca sebeplerini önce bizdeki arazi mülkiyeti şartlarında ve bugünkü mülkiyet bünyesinin elverişsizliğinin de görmek

lâzımdır. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğunun arazi mülkiyeti rejiminde Devlet mülkiyeti kişi mülkiyetine daha üstün bir vaziyette bulunuyordu. Sonradan İmparatorluğun arazi mülkiyeti rejimi Devlet mülkiyetinden hususi mülkiyete doğru inkişaf etmiştir. Bu inkişaf tımar ve zeamet sisteminin çözülmesinden sonra hızlanmıştır. Bu yönde muhtelif zamanlarda yapılan kısmi reformların da tesiri olmuştur. Yalnız bu reformlar temelli ve kaplayıcı bir surette yapılamadığından imparatorluk devrinde kati surette hususi mülkiyetin lehine bir tasfiye yapılamamıştır. Cumhuriyet devrinde, Türkiye'de arazi mülkiyeti rejiminin, karakter itibariyle yeni bir safhaya girdiği malûmdur. Bu safha medeni kanunun kabul ve tatbik edilmesiyle başlar. Medeni kanunun getirdiği arazi mülkiyeti rejiminde hususi mülkiyet asıldır. Bugünkü Türk cemiyeti hususi mülkiyet prensipleri üzerine kurulmuştur. Şüphesiz arazi mülkiyeti rejiminin temeli de hususi mülkiyet prensibidir. Bu, milletimizin zaruretlerine uyduğu gibi gelecek zamanlarda inkişafının şartlarını ve imkânlarını da vermektedir. Bu bakımdan, bugün memleketimizde bir arazi mülkiyeti rejimi meselesi yoktur; Fakat bugün Türkiye'de var olan arazi mülkiyeti bünyesi, rejimimizin ruhuna, Milletimizin zaruretlerine uymadığı gibi, gelişmesini de hızlandıracak bir durumda değildir. Gerçekten memleketimizi de şimdi var olan arazi mülkiyeti bünyesinde bazı büyük arazi mülklerinin bulunduğu göze çarpar. Büyük arazi mülkleri başta Devlete, sonra bazı hükmî şahıslara, nihayet kişilere ait bulunmaktadır. Öteyandan geçimini toprağa bağlamış olan büyük bir kalabalık da topraksız veya geçinmeye yeter ölçüde topraktan mahrumdur. Büyük arazi mülkiyetini elinde, bulduranların çoğu yaşayışlarını toprağa bağlamadıkları halde, geçinmelerini toprağa bağlamış olanların hepsinin de elinde toprak bulunmamakta veya arazi mülkleri kâfi gelmemektedir. Ellerinde büyük arazi, mülkü bulunanların mühim bir kısmı hayatlarını ziraattan kazanmadıkları için topraklarını işletmemektedir. Bunlardan ziraatle uğraşanları da, mülkiyetlerinde bulunan arazinin hepsinden faydalanmamaktadır, öteyandan maişetlerini ziraatten çıkaran fakat arazi mülkü olmadığından veya yetmediğinden başkalarının topraklarını işleyenler, bu topraklara iyice sarılamamaktadır. Halbuki Türkiye ziraatının hızla geliştirilmesi memleket topraklarının gerçekten benimsenip imar edilmesine bağlıdır. Bu sebepten toprağı işleyenlerin ona sahip olması, toprağı sahip olanların, topraklarını işlemesi prensibi üzerinden Türkiye yürümek zorundadır. Bundan başka, milletimizin üremesi, kendi arazi mülküne dayanan müstakil ailelerin çoğalmasını şart koşuyor. Bu da yetecek arazi mülkleri üzerinde yeni yeni aile varlıklarının çoğalmasıyla kabildir. Nihayet, rejimimizin karakterlerinden biri de

halkçılık prensiplerinden gelmektedir. Ziraat alanında halkçılık prensibi, Türkiye'nin arazi mülkiyeti bünyesinde köylü mülklerinin geniş temeli teşkil etmesini gerektirir. İşte bu sebeplerden bugünkü varolan arazi mülkiyeti bünyemizin, milletimizin zaruretlerine, gelişme şartlarına ve rejimimizin ruhuna yaraşır bir şekilde değiştirilmesi lâzımdır.”

Dönemin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu,(TBMMZC, D:7, C:17, 54. Birleşim, 59-64) kanunun ülkeye yaralarından ve hedeflediklerinden şu şekilde bahsetmiştir:

“Yüksek tetkikinize arzedilmiş bulunan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uzun yıllardan beri Büyük Meclisin beklediği ve milletimizin gözetlediği kanunlardan birisini teşkil etmektedir. Arkadaşlar; çiftçiyi topraklandırma davası Cumhuriyet rejimiyle köylüye çevrilmiş olan büyük hareketinin asıl dâvalarından birisidir”

diyerek söze başlayan Hatipoğlu, kanunun eskilere dayanan ve Cumhuriyetin yapması gereken ama gecikmiş yanına vurgu yapmış ve ardından uzun konuşma sonucunda hedeflenenleri belirtmiştir:

“Nihayet arkadaşlar, memleket nüfusunun çabuk üremesi,- takdir edersiniz ki, köylü aileleri sayısının artmasına bağlıdır. Umumî surette milletlerin hayatında müşahede edilen vakıa şudur ki; ne kadar köylü ailesi fazla olursa o memleketlerde üreyiş kabiliyeti o nispette hızlı ve coşkundur. Bizim memleketimizde nüfusun kalabalıklaşması bakımından mümkün olduğu kadar köylü ailelerinin çoğalması bizim istikbalimiz zaviyesinden hedef alınacak ve ulaşılabilecek ve üzerinde durulacak mevzulardan birisidir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu böylece çiftçi ailelerinin kendi mülkü üzerinde müstakil varlık olarak çalışmalarını gözetken kanunlardan birisidir. Bu itibarla kanun memleketimizin nüfus kaynaklarını takviye ve mümkün olduğu kadar bu kaynakları daha coşkun bir hale getirme faydasını da peşinden sağlayacaktır. Hülasa arkadaşlar; Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, bize yerleşik bir millet olmanın uzlaşık bir cemiyet olmanın memleketimizde ve hakiki hürriyetin ve demokrasinin kökleşmesi yollarını getiren bir kanundur.”

14 Mayıs 1945'te kanun görüşmeleri başlar başlamaz Meclis üyeleri iki gruba ayrılmışlardır. Bir grup kanunu desteklerken, öbürü ise bazı kısımlarına

özellikle 17. Maddesine karşı koyma girişmişlerdir. Birinci grubun çoğu, Toprak Kanuna sosyal-entelektüel açıdan bakan aydın ve memurlardı. Çoğu toprak mülkiyeti ile ilgili çıkarları bulunan ikinci grup üyeleri ise sorunu teknik bakımdan ele alıyorlardı. Toprağın bölünmesinden mevcut tarım sisteminin muhafazası ve tarım yöntemlerini geliştirerek güçlendirme yanlıydılar. Bu ikinci grup, anayasanın tanıdığı mülkiyet haklarına uyulmasını istiyorlardı. Savunularını da her ne pahasına olursa olsun bu yönde yapmışlardır (Karpas, 2010; 208). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. maddesi aynen şöyledir: "Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın bir çiftçi ailesinin geçinmesine ve aile fertlerinin iş kuvvetlerinin değerlendirilmesine yetecek kadar arazi kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. maddelerin hükümleri (geniş ve orta topraklarda dağıtım düzeni) işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici işçi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder." (TBMMZC, D:7, C:17, 54. Birleşime ek (S. Sayısı 97). Tarım bakanının konuşmasının hemen ardından itirazlarını dile getirmek için söz alan Cavit Oral olmuştur (TBMMZC, D:7, C:17, 54. Birleşim; 65-67):

"Öyle zannederim ki Büyük Meclis tarihinde hiçbir kanun tasarısı, Toprak Reformu Kanun tasarısı kadar bir komisyonda, bu derece ne uzun bir müzakereye tâbi tutulmuş ve ne de bu derece sert, geniş ve etraflı müzakere ve münakaşalara mevzu teşkil etmiştir. Memlekete ait her mevzuu derin bir ilgi, yüksek bir hassasiyetle inceleyen Büyük Meclis bu kanun tasarısı üzerinde bilhassa titizlikle durmuştur. Geçici Komisyon üç ay süren çalışmasında 45 toplantı yapılmıştır ve bu sayede Hükümetin getirmiş olduğu, bağı ve bahçeyi parçalayan, kültür ziraatini 30 dönümlük hadde kadar indiren toptancı bir zihniyetle ziraatimizi şekillendirmek ve memleket realitesine uymayan bir toprak sistemi ihya etmek isteyen ve ziraatte hiç doğru olmayan mutaassıp bir müdahalecilik sistemine giden, haddizatında çok nazari olan bir kanun tasarısını, oldukça zararsız ve faydalı bir şekilde koymaya muvaffak olmuştur"

Diyerek kanuna karşı olduğunu başlangıçta belirtmiştir. Esas üzerinde durduğu mevzu ise kanunun 17. Maddesidir. Bu madde toprak sahiplerinin mülklerinin belli kısmının devletleştirilmesi ve bunların topraksız köylü, ortakçı

gibi kişilere dağıtılmasını içeriyordu. Kanuna karşı çıkanların genellikle birleştikleri itiraz konusu olan 17. Madde özel mülkiyete saldırı olarak görülmüştür. Oral konuşmasında fikrini açık belirtmiştir:

“17’nci maddenin mağdur edeceği 80 ila 100 bin ailenin yeni, bir iş hayatına katılmaları ve onların ellerine verilecek bonolarla müstehlik hayatına icbar edilmemelerini zararlarını da göz önünde tutmalıdır.”

Ardından Refik Koraltan söz almıştır(TBMMZC, D:7, C:17, 54. Birleşim; 70): “Konu açıktır, önemi de kendi yapısındadır. Topraksız veya az topraklı çiftçiyi yeter toprağa sahip kılmak. Bir başka deyimle bu aziz yurttan oturan yurt çocuklarının hepsine çalışmak, refah ve saadet içinde yaşamak kolaylıklarını vermektir. Yapısında bu kadar geniş anlam taşıyan bir kanunun esasına taraftar olmamak mümkün değildir.”

Tüm bu katılımcı sözlerine rağmen Koraltan’ın konuşmasının sonunda varacağı yer itiraz ve eleştiridir.

“Arkadaşlar, bu tasarının ruhu, kim ne derse desin Alinin malını alıp Veli'ye vermektir. Bir vatandaş babasından kalan bir mülkünü şahsi emekleriyle de artırdıktan sonra büyük bir gayret ve fedakârlıkla ve yıllar boyunca işlemiş, ilerletmiş ve böylece çocuklarına ve yuvasına, dolayısı ile içinde yaşadığı camiaya faydalı olmuş. Günün birinde bu adamın mülkünün bir kısmını elinden alıyorsunuz, yani hazıra konuyorsunuz. Böyle bir hareketin başka bir deyimle bu yolda yapılacak bir ameliyenin o vatandaşın hayatında, durumunda ve bütün ailesi efradı üzerinde yapacağı depremi düşünmek bile insanı içinden sarsmaz mı? Bu sarsıntıların hududunu genişletiniz. O insanların kurduğu cemiyetin bünyesine sağlam olarak bakılabilir mi? Meseleyi toplu olarak şöylece ifade etmek doğru olur; bir tarafta bir yığın ihtiyaç içinde bunalan insanlar, diğer yanda hayatını genişletmiş müreffeh ve varlık içinde insanlar. Meşhur sözdür, biri yer, biri bakar, kıyamet ondan kopar.” Aynı günün üçüncü tepkisi Emin Sazak’tan gelmiştir (TBMMZC, D:7, C:17, 54. Birleşim; 81-82) :

“Toprak Kanununun çıkmasına bugün bendeniz de taraftarım. Komisyonunda da aza olarak bulundum. (...) Fakat arkadaşlar zihniyetin aslı iyi değildi ve o kötü olan zihniyetten Hükümeti ayırmak imkânını bulamadık. Zihniyet şu idi: Ne yaparsa yapsın 30 dönümden fazla; şehirde, kasabada oturan

başka iş tutan adama vermemek. Emeği varmış, sermayesi varmış, şusu varmış, busu varmış nazara alınmıyordu. (...)Ben diyorum ki; evet Devlet teşkilatı içinde bir zümre bir sınıf olabilir, Devletin kanununa itaat etmez. Devletin sıkı zamanlarında Devlete yardım etmez. Böyle olsa dahi bu, imha edilmez, ıslahına çalışılır. Toprak sahibini Devletin yaşatması, koruması lâzımdır. Bir Varlık Vergisi, çıktı, bunu verdiler. Şimdi de her gün zarar vergisi veriyorlar. Nasıl olur da insan Allahtan korkmadan bunların aleyhine böyle bir tasarı getirir. (...)Arkadaşlar, benim asıl zihnime dokunan yer fert varlığıdır, devlet varlığıdır. Teşebbüsü şahsi denilen şey dünyada hiçbir kuvvetin yetiyeceği bir şey değildir. (...)Ammam arkadaşlar bugün görülen manzara bizde varlık düşmanlığıdır (Gürültüler); Bunun memleket için zararlı olacağına ve hatta olduğuna kaniyim.”

Barutçu'nun (Barutçu, 1977; 300) hatırlarında İnönü ve Sazak ikilisinin toplanılan bir akşam yemeğinde de bu konu hakkında konuştuklarını görüyoruz. Konuşmalar kanunun gerekliliği ve toprak sahiplerinin de buna katılması yönünde Sazak'ı ikna etmeyi içerir:

“... yemekte konuşulan konulardan biri de Toprak Kanunu tasarısıydı. İnönü sözü Emin Sazak'a yönelterek, Emin Sazak'ın iyi niyetinden emin olduğunu, sadece kişisel kanısını savunduğunu bildiğini, bu konunun ülkeye zararlı olduğu kanısında bulunduğunu bildiğini söyledikten sonra:

-Onun içten düşüncesi budur. Ama biz çoğunlukta olanlar, bu kanının bütünüyle tersinin doğru olduğu düşüncesindeyiz ve bizim kanımız doğrudur. Emin bey, Tanrının izniyle çok yaşayacaktır, on yıl sonra bu kanunun ürünlerini görecektir. O zaman ben ölmüş olursam, bana hayır dua edecektir dedi.

Emin Bey ise kendileri gibi ağa denilen ve köylüye her konuda, örneğin kredi vermek, öküz vermek, tohum vermek... gibi yardımcı olan sınıfı kaldırmamanın doğru olmadığını, bu kanunun bir iki noktasını düzeltmekle sorunun çözüleceğini düşünüyordu. Bu sözler üzerine birçok şakalar yapıldı. Başbakan şöyle dedi:

- Paşam, Emin Bey demek istiyor ki, 'Köylüyü sizin korumanıza gerek yok, biz bizleri koruyun; bizler zaten köylüyü koruyoruz'.”

Adnan Menderes (TBMMZC, D.7, C.17, 55. Birleşim, 111-117) ise kanunun karşısında olan ve en uzun konuşmalardan birini yapan kişi olmuştur. 16

Mayıs 1945'te meclis konuşmasını yapan Menderes diğer muhalifler gibi Kanunun destekçisi olduğunu lakin belli değişikliklerle kanunun daha iyi ve Türkiye'ye uygun hale getirilebileceğini savunmuştur. Verdiği örneklerden ve tavsiyelerden biri şudur:

“Arkadaşlar; Geçici Komisyon mazbatasında da arzettiğimiz gibi Türkiye'nin yüz ölçüsü yetmiş milyon hektarı aşan bir genişlikte olmasına mukabil nüfusu henüz 20 milyonu bulmamıştır. Dağlık kısımların fazla olduğu kabul olursa dahi bu geniş yol bugünkünden çok daha kalabalık bir nüfusu verimli topraklar üzerinde mesut ve müreffeh barındırabilir. Buna rağmen yer yer toprak sıkıntısı duymakta olduğumuz da bir hakikattir. Bu sıkıntının başlıca sebebi ekilen toprakları ziraata elverişli arazi yüz ölçüsü ne nispetle çok az almasıdır. Ekilen topraklar Türkiye yüz ölçüsünün % 15 e varmamaktadır. Denilebilir ki, hiç masrafsız veya az masrafla Türkiye'de ekilen topraklar bir misli daha genişleyebilir. Toprak sıkıntısının sebepleri arasında nüfus dağılımının topraklarımızın işlenmesi bakımından elverişsizlikler göstermesi de varittir. Bazı bölgelerimizde nüfus kesafeti toprağın barındırma haddini aşacak hale gelmiş olmasına karşı bazı bölgelerimiz de çok geniş ve münbit topraklar insansız ve çiftçisiz boş yatmaktadır.”

Konuşmasının devamında ise çiftçi ocaklarını eleştiriye girişmiş ve çarpıcı örnekle dile getirmiştir:

“Tasarıdaki ve gerekçedeki çiftçi ocakları kurmak ve çiftçiliği meslek haline getirmek mihverî etrafındaki düşünce ve hükümlere gelince: sabrınızı fazla tüketmemek için bu konuyu uzun boylu incelemeye tâbi tutmaksızın diyebilirim ki, ocak müessesesi ileriye değil, geriye bakan bir 'zihniyete dayanmaktadır. Çiftçiliği meslek haline koymak fikri de modern (iktisadi hayatın gerektirdiği bir iş bölümü mefhumu ile izah olunamaz. Bunlar nasyonal sosyalist rejiminin iskân, Toprak Kanunu olan Erhhof Kanunundan hemen aynen iktibas olunmuş düşünce ve hükümlerdir).”

Bernard Lewis'e göre 1945 yasası daha önce çıkarılmış toprakla ilgili yasalardan farklıydı. İlk madde de belirtildiği üzere yasanın amacı topraksız köylülere ya da yetersiz topraklılara toprak ve araç tahsis etmek ve toprakların işleniminde devamlılık sağlamaktı. Benimsenen yönetime göre bu gibi köylülere faizsiz 20 yıl vade ile kalkınma kredisi benzeri destekler ve toprak verme fikri

vardı. Söz konusu topraklar kullanımda olmayan hazine arazilerinden vakıflardan belediye ve kamuya ait topraklardan sahipsiz ve özel şahıslardan alınıp kamulaştırılmış topraklardan temin edilecekti. Bu son grup için 500 dönümden daha büyük olan bütün toprak mülkleri millileştirilecekti. Kamulaştırılma bedeli ise ters orantılı biçimde hesaplanacaktı: alan ne kadar büyükse oran o kadar düşecekti. Yüzde 4 faizli devlet tahvili olarak 20 yıllık taksit öngörülüyordu. Kanuna göre ayrıca yeni mülklerin varislere taksim edilmemesi gerekiyordu. Yaklaşık 5 milyon kişinin, kırsal kesim nüfusunun 3'te 1'inin yararlanacağı tahmin ediliyordu. Eğer tam olarak uygulanabilirse Türkiye'yi bağımsız ve küçük toprak sahibi köylüler ülkesine dönüştürebilecek çok büyük bir devrim olacaktı (Lewis, 2013; 641).

Toprak sahiplerinin itirazlarına bakıldığında hemen hemen benzer şey üzerinde durmuşlardır. O da mülkiyet hakkı ve bunun güvence altına alınması. Korkulan kanunun 17. maddesi Doğan Avcıoğlu'na göre (Avcıoğlu, 1987; 495); nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelere ait çok kapsamlı hükümler içeren özellik taşır. Bu gibi bölgelerde devlete, vakıflara ve belediyelere ait topraklar ihtiyacı karşılamazsa, yarıcılar, kiracılar ve ırgatlar tarafından işlenmekte olan 2 000 veya daha az dönümlük mülkler dahi istimlak edilecek, toprakların bedelleri sahiplerine, uzun vadeli karışık bir usulle ödenecektir. 17. Maddenin gerçekten uygulanması köy ve küçük kasabalarda orta büyüklükte mülklerin yani toprak sahipleri sınıfının ortadan kalkması demektir. Toprak reformu yasa tasarısı toprak ağalarının siyasi ve ekonomik gücünü zayıflatacak ve devletin elini güçlendirecekti. Necmettin Sadak "17. Madde" adlı yazısında şöyle diyordu:

"Arazi mülkiyet rejiminin ve onun doğurduğu mülkiyet yapısının bir memleket iç politikası ile ilgisi vardır. Elverişsiz bir arazi mülkiyet bünyesi, kişilerin münasebetlerinde ahenksizlikler meydana getirdiği gibi, kişiler ile devlet arasında anlaşmazlıklara da yol açabilir. Büyük arazi mülkiyetine dayanan mahalli nüfuzların, devlet otoritesinin zayıflatmasını intaç ettiği çok görülmüştür. Bu bakımdan her memleket, yetiştirdiği devlet zihniyetine yaraşır bir arazi mülkiyeti bünyesi yaratmak zorundadır..."

Demek ki devlet "tek parti zihniyeti"ni muhafaza etmek istiyorsa, toprak sahipliğinin yapısını da değiştirmelidir; çünkü, toprak ağaları devletin otoritesine yönelik ana tehditlerden biriydi (Ahmad, 2010; 28).

17. madde 1950'ye kadar yürürlükte kalmasına rağmen hiçbir zaman uygulanmamıştır. Şunu da belirtmekte yarar var konuşmalarının başında muhaliflerin hepsi itirazlarının Kanuna olmadığını belirtmişlerdir. Onlara göre bu kanun çıkması gereken desteklenesi bir kanundur.

11 Haziran 1945'te büyük tartışmalara ve muhalefetin belirmesine yol açan kanun oylanmıştır. Mecliste bulunan 455 üyenin 104'ü oylamaya katılmamıştır. Oy verenler ise 345 tanedir. 6 tane de boş oy bulunmaktadır. 345 oyla kabul edilen kanuna karşı tepkisini oylamaya katılmayarak gösterenler içinde A.Menderes, R. Koraltan, C. Bayar, F.Köprülü, E. Sazak muhalif yanlarının etkisiyle göze çarpmaktadır (TBMMZC, D.7, C.18, 72. Birleşim).

2.2.2. Bütçe Kanunu Tasarısı ve Parti İçi Muhalefet (21.5.1945)

Sistemli muhalefetin oluşumunda etkili olan diğer olay da 21 Mayıs 1945'te Mecliste görüşülmeye başlanan Bütçe Kanunu'dur. Toprak Kanunu ile iç içe zamana rastlayan tasarı muhalif seslerin çıktığı ikinci yer olacaktır. Bu tasarıya karşı olanlar arasında güçlü bir isim olan ve 1944'ten beri tek başına muhalifliğini sürdüren Celal Bayar'da vardır. Onunla beraber 6 kişi daha olsa da Bayar'ın farkı TBMM'de 1944 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşülürken, 22 Mayıs tarihli oturumda, hükümete sert eleştiriler yönelmiş olmasıdır. Bayar konuşmasında, bütçe açığı, hayat pahalılığı nedeniyle yoksulluğun giderek arttığı, ekonomik politikaların tutarsızlığı, emisyon hacminin yükseldiği, üretimin arttırılmadığı, üreticinin ücretlerini devletten zamanında alamadığı için zarara uğradığı gibi önemli konulara eleştiriler getirmiştir. Yasa tasarısının 29 Mayıs'ta yapılan oylamasında da ret oyu kullanmıştır. Fakat tek kırmızı oy basında pek yankı bulmamıştır (Albayrak, 2004; 42). Bu tür bir muhalefete kendi nezdinde alışkın olan Bayar'ı ve onun öncü gücünü görmezden gelmemek gerekir. Zamanında yaptığı İktisat Vekilliği onu bütçe konularında hassas olmaya itmektedir.

Bunun haricinde kendisini 16 Mayıs'ta yaptığı Toprak Kanunu konuşmasıyla ön plana çıkaran Menderes 21 Mayıs'ta da önemli bir konuşma yapmış ve Bütçe Tasarısını eleştirmiştir. Kendisi de dönem içinde hükümetin geliştirdiği iktisadi uygulamalarla ters düşmekte ve 7 aylık raporu sağlam bulmamaktadır. Konu hakkında ki fikirlerini de sanki başka bir parti adına

konusuyormuşçasına şu keskinlikle dile getirmektedir (TBMMZC, D.7, C.17, 58. Birleşim; 228-230):

“Genel raporun mütalâasının bende, malî durumumuz hakkında maalesef iyimser bir intiba vermemekte olduğunu hemen kaydetmeliyim. Yedi aylık bir devre için yapılan bu bütçede 66 milyon liraya yakın bir açık görülmektedir ki bu bütçe bir yıllık olarak tanzim edilmiş olsaydı açık yükünü 100 milyon lirayı geçecekti demektir. Tabiidir ki bu açık istikraz yoluyla kapatılmakta olduğundan Devlet borçları yükü bir miktar daha artacaktır. Esasen yıldan yıla artmakta bulunan bu borçlar Hazinesinin ödeme takatini zorlayan miktarlara erişmekte bulunuyor. Bu borçlar yalnız millî savunma ihtiyaçlarıyla istihsalî arttırma tedbirlerinden ileri gelmiş olsaydı bunların muhasebesini iç rahatlığı ile yapabilirdik. Hiç şüphe yok ki borçların artışının ana sebebi ancak yurt müdafaasından doğan zaruretlerdir.(...) Hülâsa arkadaşlarım, bütçenin açık olması Devlet borçlarının yıldan yıla artması; masrafların yükselmesine mukabil vergi verimlerinin düşmesi ve daha da düşmek temayülünü göstermesi, emisyon yapmak zaruretinin ve hayat pahalılığı ile yüksek maliyetlerin hala devam etmek İstidadını göstermekte bulunmaları gibi üzücü ve sıkıcı durumlar bütçe hakkında fazla iyimserliğe müsait görülmemektedir.”

Bu iç açıcı olmayan tasarıya karşı güvensizlik içeren konuşmalarından sonra Menderes yapılması gerekeni söyler:

“(…) dünyada yeni açılmakta olan safhanın icaplarına ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunduğu takdirde hiç te müsait olmayan bu durum düzeleceği gibi kalkınmamızın bütün alanlarında devamlı ve müddetli puanlarımızın başarı ile tahakkukunu görmek te mümkün olabilecektir. Bütçelerimizin, kalkınma puanlarımızın dayanağı ve kaynağı olduğunu görmeyi dilemekteyim”

Aynı gün bu tür eleştirilerin tanındık adamı Emin Sazak'ta (TBMMZC, D.7, C.17, 58. Birleşim; 214-217) tasarı ile ilgili görüşlerini belirtmek için söz almıştır. O da Menderes ve diğer muhalifler gibi iktisadi vaziyeti ve bu vaziyeti düzeltereği savıyla çıkarılmak istenen Bütçe Kanunu yeterli bulmaz.

“Arkadaşlar; iktisadî vaziyette memnunluk verici bir şey yoktur. Usun suren harp yıllarının asap üzerinde yaptığı gerginliklere biraz da darlıklar sebep

olmuştur. Bu hepimizde vardır. Ekmeği az, yağ bulamayan insanlarda bunun tesiri hakikaten daha acıdır. Bunda bizim kabahatimiz yok mu? Çok azim bir kabahatimiz var. Bu da, başlangıçta ihmal etmiş olmamızdır. Bütün dünyada, harp başladığı vakit Hükümetler ne yapar ne yapmalıdır diye mi ölüm tedbirlere gitmek varken biz bunu da ihmal etmişiz. Bu tedbirler karanlık şeyler değildir. Bütün dünya tedbirlerini almış ve muvaffak olmuştur. Biz neden yapamadık? Bunları yapılamaz işler diye haşa kabul edemem. Türk milleti inzibata girmez diye kim demiş? Otobüse binerken gürültü oluyordu, bir demirle her şeyi intizamına girdi. Elverir ki bu milleti o tarafa sevk edilsin.”

Konuşmasının bir bölümünde zamanında itiraz ettiği Toprak Mahsulleri Vergisi ve köylü sorununa da değinmektedir. Vergi ile ilgili yaptığı tespit önemlidir. Ona göre bu “yokluk vergisi”nden başka bir şey değildir.

“Efendimiz köylüler. Köylülere canlıca yaptığımız iş aşarı kaldırmak olmuştur. Bundan ne kadar nefes aldılar, kaç gün sonra ne kadar vergi kondu? Köylüye canlıca iş yapan Saraçoğlu Hükümeti olmuştur. Denilebilir ki, son bir iki sene zarfında buğday fiyatlarını o korumuştur. Ama çok geçmeden arkasından, çok nefes almadan Mahsulâtı Arziye vergisi diye yokluk vergisi geldi. Yokluk vergisi diyorum, çünkü bu vergiyi, zarar da etse verecektir.”

Son bölümde ise dönem içinde CHP’nin çok eleştirilen “Devletçilik” uygulamaları eleştirilmektedir. Sazak sınırının nerde bittiği belli olmayan özel teşebbüsü hep kuşku içinde bırakan devletçilik anlayışından dem vurur:

“Arkadaşlar; Devletçiliği biz neye yaptı ki Ferdin yetişemeyeceği işler için yaptık. Ecnebi sermayelerine biz husumet ettik, çünkü ecnebi sermayeleri alet ser ve tahakküm olmuştu. Onun için istemedik. Devletçiliği de fertlerin yetişemeyeceği hududa götürdük. Bugün hududu malûm değildir. Ne yapacak? Her yerde yerli mallar pazarları açılmıştır fabrikalar yapılmıştır. Şahsi teşebbüs ne yapsın? O zekâ o sermaye o enerji ne yapsın? Günah değil midir? Nasıl bırakırız bunları bu memlekette? Günah değil midir? Bu iş için arkadaşlar hudut ilân edilmeli. Devlet şu işleri yapacaktır, ondan sonra fertler şu şekilde hareket edecek, şunları yapacaktır. Ticaret sahasında ben bakkallık, yerli mallar pazarı diye bir şey yapmayacağım, ben, şunu şunu yapacağım diye haber vermeli. Evet, harp yıllarında bunu yaptım demeli. Fakat senin de hakkı hayatın vardır sen de şundan karnını doyuracaksın demeliler. Bunu yapmazsak bizim Partimizin programına,

kongresine, Anayasamıza, memleket menfaatine uygun hareket etmemiş oluruz. Hiçbir kabadayı bunun mesuliyetini üzerine alamaz.”

Bütçe Tasarısı 29 Mayıs'ta kesin oylamaya sunulmadan önce bir kez daha tartışmalara sebep olmuştur. Özellikle Hikmet Bayur tepki çekecek biçimde düşüncelerini paylaşmıştır. Yine aynı günden 7 aylık bütçenin açık oylanmasına geçileceği sırada, gün içinde ara ara laflara karışmış ve memnuniyetsizliğini hafif hafif göstermiş olan Refik Koraltan söz istemiş ve yerinden şunları söylemiştir (TBMMZC, D.7, C.17, 65. Birleşim; 505-506):

“Söz istemiştım müsaade buyurursanız yerimden arşedeyim. (Kürsüye sesleri). ^ Efendim, maksadım bütçenin aleyhinde konuşmaktı. Fakat bütçenin gerek umumî heyeti üzerinde gerek bölümleri üzerine konuşan arkadaşlar hakikatleri o kadar belirttiler ki, kanımca söylenecek tek bir söz kalmadı. Şimdi bu kadar gerçeklerin çırılçıplak ortaya konduktan sonra bu bütçenin tatbikini hangi heyete emanet edeceğiz?”

Heyete güvensizliğini belirtmesi üzerine tepki alan Koraltan son olarak: Var mı yok mu, çıkar siz de söylersiniz. Bunu şimdi yüksek Kamutayın vereceği reylerin rengi tayin edecektir. Takdir sizindir, başka söyleyecek bir şey yoktur”

Diyerek kendi rengini tayin etmiştir.

29.05.1945'te yapılan 7 aylık bütçe kanunu oylamasına 373 vekil katılmış, 368 geçerli oy kullanmıştır. Pek alışılmadık kırmızı oy sayıları ise 5 tanedir. A. Menderes, R. Koraltan, F. Köprülü, E. Sazak ve C. Bayar bütçenin işe yaramayacağı ve etkisizliğini verdikleri oylarla beyan etmişlerdir. Bunun ardından yapılan Bakanlar kurulunca verilen güvenlik oylamasında kırmızı oylar 7'ye yükselmiştir. Saydığımız 5 kişi dışında, tartışmalarda heyete ve bütçeyi yürüteceklere itimadının olmadığını isim vermeden belirten Hikmet Bayur ve Parti ilkelerinin katı savunucusu Recep Peker güvensizliklerini kırmızı oylarla göstermişlerdir (TBMMZC, D.7, C.17, 65. Birleşim; 512-515). Bütçe oylaması ile karşılaşılın muhalefet oldukça dikkat çekici olmuş ve basında yankı bulmuştur. Çünkü uzun yıllardan beri TBMM'nde yapılan bütçe oylamalarında Hükümetlerin bütçeleri hep ittifakla kabul edilmiştir (Karpaz, 2010; 227). Bu sefer kanunlara karşı tepkisini açık eden grup yeni bir sorgulamayı İktidar partisine yaşatmaya başlamıştır. Muhalif kişilerin aynı olması ve artık neredeyse ortak hareket ediyor

oluşları yeni bir yapılanma olup olmayacağını akla getirmiştir. Çünkü Bütçe Tasarısından sonra aynı grup parti içinde eleştirildiklerinden 11 Haziran'da ki Toprak Kanunu'na, yapılanaya tepki olarak oy kullanmayarak tepkilerini göstereceklerdir.

CHP ve TBMM'de başlayan bu gelişmeler basında ve kamuoyunda da merakla izlenmektedir. Muhalefetin toplu hareketleri kamuoyu ve basında yeni bir parti kurulacağı inancının doğmasına yol açmıştır. Özellikle basında, yeni bir partinin kurulacağına ilişkin haberler gözden kaçmamaktadır. Nitekim Son Posta'daki bir yazısında Ekrem Uşaklıgil İkinci Bir Parti Yapılabilir mi? başlığıyla "... Hükümetin faaliyetinden çıkan neticelere tam bir güven beslemeyenlerin, o neticeleri iyileştirmek maksadıyla bir grup halinde serbest hareket etmelerinin yurda ve partiye daha faydalı olacağı düşüncesini doğurmuş, bu düşünceden ikinci bir partinin kurulacağı, kurulmasının iyi karşılanacağı söylentilerine yol açmıştır." demektedir. Yine bir başka gazetede çıkan haberde "İkinci partinin teşekkülü Milli Şefin nutkundan da anlaşıldığı gibi Halk Partisince iyi karşılanacaktır," denilmektedir (Karlı, 2008; 48)

Osman Akandere'nin (Akandere, 1998; 366) kısa özetlemesiyle söyleyecek olursak, CHP içinde başlayan muhalefet hareketi Çiftçiye Topraklandırma Kanununun TBMM'de görüşülmesi sırasında açıkça ortaya çıkmıştır. San Fransisko Konferansı'nın devam ettiği günlerde muhalefet hareketinin kendini gösterebilmesi için elverişli bir ortam hazırlanmıştır. Daha ziyade Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan gibi ileride Demokrat Parti'nin kurucusu olan muhaliflerin başlattığı bu çabalar diğer bazı milletvekilleri tarafından da ortaya konulmuştur. 1945 yılı Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında, aynı kişilerin Hükümete yönelik yoğun eleştiri ve bütçeye ret oyu vermeleri bunun bir göstergesi olmuştur.

2.2.3. Dörtlü Takrir ve Sonuçları

Nihayet 7 Haziran 1945'te Meclise verilen bir takrirle, çok partili rejime doğru, evvela CHP içinde bir hareket başladı. Partinin savaş sonrası dönemde yerlerini muhalefet olarak belirlediği isimler bu işi üstlendi. Toprak Yasasının görüşmelerinde ortaya koydukları tepkiler, Bütçe tasarısına verilen ret oyları zaten renklerini belli etmişti. Şimdi ise bu kişiler resmi bir yolla hükümet eleştirisi siyaset sahnesine çıkmayı tercih etmişlerdi. Bu da parti içi ciddi muhalefetin son

adımı olacak “Dörtlü Takrir”dir (Aydemir, 2010; 440). Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’nun mecliste kabul edildiği 11 Haziran 1945 tarihinden dört gün önce verilen bu önergeyi imzalayan milletvekilleri, İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü’dür (Eroğul, 2013; 13).

Samet Ağaoğlu’nun (Ağaoğlu, 1972; 85) Celal Bayar’ın kayseri ceza evindeyken kendisine yaptığı konuşmadan aktardığına göre;

“Dörtlü Takrir’in verilmesi fikri Köprülü ve Menders’e aittir. Onlarla parti mevzuunu bu takrir münasebetiyle görüştük. Koraltan’ın Dörtlü Takrir’e imza koymasını ben istedim. Çünkü Başvekillikten düştükten sonra bana karşı vefa göstermişti. Takrire Refik Şevket’de imza koymak istedi. Koraltan ve Köprülü mebus olmadığını ileri sürerek kabul etmediler. Zaten Refik Şevket Koraltan’ı hiç istemiyordu.”

Buradan anlaşılıyor ki Takriri veren kişiler ikili grup oluşturmuştur. Bayar, Koraltan ile beraber hareket ederken, Menderes ve Köprülü ortak hareket etmişlerdir. Nitekim Takrir’i TBMM Başkanı Kazım Özalp’e fikri üretenlerden olan Köprülü vermiştir. Bu önergenin verilmesi sırasında hükümetin yanlış uygulamalarından Özalp’e yakınan Köprülü; Bütçe oylaması sonrasında sözü Ticaret Bakanı’nın değiştirilmesine getirerek; “Ticaret bakanı bunca eleştiri ve yakınmadan sonra değiştirildi ama yerine getirilene bakınız, hiç Raif Karadeniz olur mu? Niçin işten anlayan getirilmiyor? Neden bu kabine, bu durumu ile tutuluyor? Cumhurbaşkanı neden işlerin ayrıntılarına karışıp, kişiliğini zedeliyor?” diyerek partide ıslahat yapılmasını istediklerini yoksa partiden çıkmak gibi bir niyetlerinin olmadığını açıklamıştır (Albayrak, 2004; 44).

Verilen Takrir’in tam metni ise şöyledir:

“C.H.P Meclis Grubu Yüksek Başkanlığı’na 7 Haziran 1945

Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti’nin ve CHP’nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış Türk Milleti’nin ancak bu prensiplerin tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanattadır ki, milletçe özlenen

bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes Kurtuluş Savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki de en demokratik Anayasasını meydana getirmiş, gerek ferdi hürriyetleri gerek milli murakabeyi en geniş surette sağlamak imkânı vermiştir. Memleketi orta çağdan kalma birtakım zararlı müesseselerden kurtarabilmek ve irticayı kırmak maksadı ile 1925'den sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik bir şekilde ulaştırma idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.

Burada izahına lüzum görmediğimiz sebeplerden dolayı, muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir harekettir. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni birtakım tehditlere uğratıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber, Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüslerde vardır. B.M.M seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe artacak bir nispette yer ayrılması tecrübesini bunun bir delili olarak zikredebiliriz.

İkinci Dünya Savaşı'nın belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında buldurması, pek tabii olarak, siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştır. Gerçi CHP içinde ayrıca bir müstakil grup teşkili milli murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber, kuruluşundaki gayri tabilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınamadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de cumhurbaşkanlığından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye’de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede buldukları inkâr edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin, bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir. İşte bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekamülün yarattığı siyasi olgunluk diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz:

1. Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini, Anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna da tamamıyla uygun olarak, tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması,

2. Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerinin daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilme imkanı sağlanması,

3. Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni başkan tanzimi. Muhterem milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri milli hakimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan CHP’nin ve bütün Türk Milleti’nin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk’ün idealine sadık kaldığımızı tamamen inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli mektuplarında “Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği” hakkındaki ifadeleri bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve idaresini temsil eden B.M.M. Grubu arkadaşlarımızı, Türkiye Cumhuriyeti’ne ve Türk Milleti’ne dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi, kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar

eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica ederiz.” (Albayrak, 2004; Ek:1; 597)

Takrir, ilginç bir biçimde, o günlerde tartışılan kanunlardan söz etmez. Onların dışında kalarak CHP'nin demokratikleştirilmesini talep eder. Bu açıdan da ilginç bir metin olarak ortaya çıkar. Bu metin özellikle bu niteliğiyle CHP'nin bir tek parti olarak ne tür bir sosyal yapı ortaya koyduğunu açık bir biçimde saptar. Bu özelliğiyle de demokrasi tarihinin önemli bir eleştirel metni olarak görülmelidir. Dörtlü Takrir'in eleştirileri ve talepleri Türkiye'deki siyasal yapının bizatihi içeriden yapılan değerlendirilmesi olarak ve demokrasinin o dönemde bulunduğu konumu saptamak üzerinde yoğunlaşmıştır (Kahraman, 2012; 197). Metne bir göz atıldığında dikkati çeken ve neredeyse hep dile getirilen şey Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Bu kanunda hakim olan demokratik ruhun meclise de yansımaları açık açık istemektedir takirciler. Dönemin demokrasi ve hürriyetler dönemi olduğunu, savaş döneminde zorunlu hürriyet kesintilerinin yapıldığı lakin artık dünyayı sarmış olan demokrasi ülküsünün Türkiye'de de Atatürk idealine sadık kalarak yayılmasını istemektedirler. Ne kadar muhalif vekillerden gelse de bu Takrir içinde partiden ayrılma gibi söylemler taşımamaktadır. Takrir'in son bölümlerine yaklaştığımızda gördüğümüz şey bu tür bir hareketin, İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmadan güç alınarak yapıldığıdır.

Baha Akşit, dörtlü takririn asıl amacının ne olduğunu Bayar ile yaptığı konuşmadan hareketle şu ifadelerde açıklamaktadır:

“Ben Sayın Celal Bayar'a sordum: ‘Siz Dörtlü Takrir'i verdiğinizde parti kurmayı düşünüyor muydunuz?’ dedim. Bana cevap olarak aynen şunu söylemiştir: ‘Bunun tarihe geçmesinde yarar olduğunu sanıyorum.’ Demıştır ki: ‘Biz Dörtlü Takrir'i verdiğimiz zaman sadece CHP bünyesinde ıslahat yapılmasını düşünmüştük. Ben kendi düşüncemi naklediyorum, arkadaşlarımın düşüncelerine tercüman olarak söylemiyorum ama benim kesin surette bir parti kurmak niyetim yoktu. Ve CHP'nden ayrılmayı düşünmüyordum” (Birand-Dündar, 1995; 25).

Bu görüşü destekler biçimde Koraltan'da 6.6.1945'te not defterine yazdığı yazıda parti içi ıslahtan bahseder (Selener-Günaysu, Milliyet; 1983):

“... Anayasamızın ana hükümlerine uygun ıslahat yapılarak hürriyet ve demokrasi esasları içinde büyük milletimize muhtaç olduğu ilerleme hamlelerine

başlaması için parti meclisi grup başkanına bir takrir hazırladık. Kendi bünyemizin yine kendi içinde ıslahı esastır”. Görüldüğü gibi Takrirciler daha meclise önermelerini sunmadan önce kendi aralarında hedeflediklerinin parti içinde bir değişim olduğunu belirtmişlerdir.

12 Haziran öncesi meclis içinde takınacakları tavrı da belirleyen grup sakinliği ve ne olursa olsun takriri açıklamaktan vazgeçmemeyi kendilerine amaç edinmişlerdir. Bununla ilgilide defterine grup adına not alan Koraltan (Selener-Günaysu, Milliyet; 1983) şöyle yazmıştır:

“Meclis Parti Grup Riyasetine verilen takrir üzerine tekrar görüştük. Ve şu esaslar üzerinde bir defa daha mutabık kaldık. 1) Takrirle esaslı ıslahat isteniyor. Bundan hususi menfaatlerin müteessir olamamasına imkân yok. Bu sebeple infial ve hücum şiddetle görülecek. 2) Bu hücum ve öfke be kadar şiddetli olursa olsun sükûnet ve vakarlar takrir ve muhtevası izah edilecek. 3) 30 seneyi aşan sosyal, siyasal gelişmelere rağmen hala ciddi konularda vakarla ve gayri şahsi olarak tartışma usulü olgunlaşmadı. Bu acınacak bir eksiklik. Mümkün olduğu kadar fikirler üzerinde durulacak, şahıslardan gelecek şahsi hücumlara fikirle karşılık verilecektir”

Takrirdeki istekler ve öneriler altında açık oturumda tartışılması istenen Takrir 12 Haziran 1945 yapılan kapalı oturumda uzun bir tartışmaya sahne olmuştur. CHP’li vekillerin bunu tepkiyle karşılamıştır. Başta Celal Baya, R. Koraltan, Köprülü ve Adnan Menderes, grubun toplandığı eski BMM salonuna girdikleri zaman, partizan milletvekillerinin ön sıraları üst üste doldurduklarını görmüşler ve ortalarda boş yer bularak hep birlikte oturmuşlardır.

Dörtlü Takrir gruba okunurken sataşmalar başlamıştır. Menderes asabi her an feveran etmeye hazır, etrafını dikkatle takip eden bir hal almıştır. Dörtlü Takrir’in imza sahipleri maksatlarını izah ederken kopacak fırtınanın şimşekleri çoktan çakmaya başlamıştır. Adnan Menderes daha sonra bu grup toplantısını anlatırken “7 saat bize sadece küfür yağdırdılar demiştir”. Bayar, Menderes ve arkadaşları 7 saat süreyle kendilerini müdafaa için birkaç kez söz almışlar ve sert ithamları sükunetle cevaplandırmışlardır. Parti mutlaka demokrasiye yönelmeliydi. Israr ettikleri nokta buydu. Menderes silk defa CHP grubuna hitap ediyordu. Menderesin müzakereci ve hatip yönü burada ortaya çıkmıştı. Başbakan Saraçoğlu ise sık sık kürsüye çıkıp kendini savunan gruba karşı konuşmalar yapmıştır.

Koralatan (Selener-Günaysu, Milliyet; 1983) not defterinde 12 Haziran'ı ve tartışmaları şöyle anlatmaktadır:

“Saat 15.00 de konuşmaya başladık. Fuat Köprülü söz aldı takriri açıkladı bu sırada batarya ile ateş sıralardan başladı. Saffet Arıkan bir çığlıkla Fuat'a çattı artık fikir durmuş şahsiyet bütün iğrençliğiyle kabarmıştı. Bunu Rasih Kaplan'nın Bayar'a hayli ve insafın sınırını aşan hareketleri takip etti. Bu arada sanki tüm arkadaşların vicdanları burgulanmış küstah ve mütecavizi protesto ediyorlardı. Hamdullah'ın (Suphi Tanrıöver) ilahi hitabetinden sonra benim konuşmam arkadaşlar ferahlık verdi. Fikir adeta manen muvaffak olmuştu. Gerçi Takrir reddedildi”

Bayar'la Menderes'in konuşmalarını cevaplandırmak için kürsüye gelen Saraçoğlu'nun isteği Takriri verenlerin bunu geri almaları yönünde olmuştur. Bayar ise ona şu cevabı vermiştir: “Bu Takrir geri alınmak için verilmemiştir.” (Ataoğlu, 2008; 28-29).

Faik Barutçu'da (Barutçu, 1977; 306-309) mecliste yapılan tartışmalardan bahsetmektedir. Aynı doğrultuda ve açık şekilde şunları demektedir:

“Partide Milli Şef'in başkanlığında Genel Yönetim Kurulu Dörtlü Önerge'yi görüşmek için toplandı. Bu ilk kez görülmüyordu. Milli Şef'in Kurul'a başkanlık yaptığı şimdiye kadar görülmemişti. (...) Önerge yedi saat devam eden tartışmalara neden oldu. Önce Köprülü söz alarak, önergelerinin amacını, ne istediklerini anlattı. Atatürk'ün yolu diyorlardı; geniş özgürlük ve demokrasi yoludur. (...) Köprülü'den sonra söz alan Saffet Arıkan, Köprülüye bağardı:

-Sen, Atatürk'ün ölüm haberini alınca, 'oh kurtulduk' diyen adamsın. Şimdi Atatürk'ün bayraktarı gibi konuşamazsın.

Tartışma karşılıklı kişilik suçlamalarına döküldü. Rasih Kaplan da Bayar'a saldırdı. Hem de çok uygunsuz bir şekilde: ‘İş bankasını bu ülkenin başına belalı bir dert haline getiren adamsın’ dedi. Bu anlamsız sözler, Celal Bayar'a kürsüde yükselmek olanağı sağladı.”

Bayar'ın, Ağaoğlu'na (Ağaoğlu, 1972; 85) anlattığına göre ise:

“Dörtlü Takrir grupta okunduktan sonra bana yapılan hücumlara Koraltan ve kendim cevap verdim. Saraçoğlu konuşmasının sonunda Takriri geri almaklığımızı istedi. Köprülü geri almak için yerinden kalktı. Eteğinden tutarak oturttum ve kendisine geri almanın mümkün olmadığını söyledim. Takriri geri almayınca Saraçoğlu ‘rejim sağlam ve temizdir. Bu takriri ret edeceksiniz arkadaşlar’ dedi ve takrir ret edildi. Bundan sonradır ki bir parti kurmak için müşterek çalışmalar başladı.”

Yapılan eleştiri yüklü aleyhteki konuşmalar ve takrircilerin bunlara karşı yaptıkları açıklayıcı ve savunmaya yönelik konuşmalardan sonra kürsüye Başbakan Şükrü Saraçoğlu geldi. Toker’e göre (Toker, 1990; 68); Çankaya’da Milli Şef ve CHP’nin Değişmez Genel Başkanı olan İnönü’nün huzurunda takrir ile takrircilere karşı takip edilmesi gereken hareket tarzının belirlenmesiyle ilgili olarak yapılan toplantılarda Başbakan Şükrü Saraçoğlu; “konunun örtbas edileceğini, takririn sahiplerine geri aldırılabilceği” düşüncesindeydi. Saraçoğlu’na göre, CHP zaten liberalleşme çizgisinde hızla ilerliyordu. Saraçoğlu böyle düşünse de 12 Haziran’da takrir geri alınmadı aksine daha çok savunuldu. Görüşmeler sonunda ise beklenildiği gibi Takrirciler dışında tüm üyeler önergeye ret oyu verdiler.

Dörtlü Takrir’in reddedildiği, CHP Grubu Başkan Vekilliği’nin Anadolu Ajansı kanalıyla yayımlanan tebliği ile açıklandı. Bu açıklamada takririn, parti tüzüğü ile bazı kanunlarda değişiklikler yapılmasını hedef tuttuğu açıklanmakta idi. Açıklamada kanunlarda yapılacak değişikliklerin usulü dairesinde değişiklik teklifine başvuracakları, parti tüzüğünde değişiklik yapılmasının da, Kurultay’a ait işlerden olduğu belirtilerek bunların grupça görüşülmesine ve bir komisyona havale edilmesine gerek olmadığı ve önergenin takrircilerin dışında bütün milletvekilleri tarafından reddedildiği açıklanmıştır (Uyar, 1999; 98).

Aslında takrirden “demokratik ilkelerin daha geniş biçimde uygulanması, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin bir Anayasa gereği olarak sağlanması” gibi, son derece doğal istekler vardır. Üstelik bu istekler İnönü’nün 19 Mayıs Bayramı nedeniyle yaptığı ve düzenin demokratikleşmesinden söz eden konuşmasına dayanmaktadır (Yetkin,2011; 168). Karpat’a göre: “Önergenin ret sebeplerini anlamak biraz zordur, çünkü bu ret kararıyla, 1945 Baharında Halk Partisi’nin yaptığı bütün hürriyet vaatleri yine Halk Partisi tarafından inkar edilmiş oluyordu. Halk Partisi çoğunluğunun siyasi hürriyetleri birden vermeyi fazla aşırı bir hareket

olarak gördüğü düşünülebilir veya Halk Partisi ileri gelenleri gerçek bir muhalefet partisinin kurulmasına imkan vermek için önergeyi kasten ret etmiş de olabilirler. Böylece önerge sahiplerine partiden er geç ayrılmak için bir sebep verilmiş oluyordu. Gerçekten de hemen birkaç gün sonra halk partisinin aldığı demokratik tedbirlerin hepsi veya bir kısmı o grup toplantısında kabul edilmiş olsaydı, önergede ileri sürülen isteklerin çoğu karşılanmış ve böylece önerge sahiplerinin partiye karşı eleştirel bir tavır almaları için pek sebep kalmamış olacaktı”

Takrime verilen ret oyları ve aşırı tepkilerle ilgili Aydemirin görüşü ise şöyledir (Aydemir, 2010; 441-442):

“Bu takririn; daha önce bizzat İnönü tarafından demokrasiye geçiş eğilimleri açıklandığı halde grupta bu kadar şiddetli bir tepkiyle karşılaşmasının nedenlerini, akıl ölçüleri ile değil de psikolojik tepkilerle izah etmek daha doğrudur. Hakikaten de yeni bir parti kurma söylenti ve hareketlerinin yaygınlaştığı o dönemde parti içinde ve o dönem müfritler diye tanınan bir grubun, böyle bir harekete karşı ruhi tepkileri şiddetliydi. Bu hareketi yersiz ve İnönü’nün böyle bir tecrübeye yönelişini vakitsiz buluyorlardı. Bu görüş ve tepkiler ise o günlerde basında ve Ankara’da aydın çevrelerin konusuydu.”

Ret oyları sonrası yalnız başlarına kalan grubu önergenin görüşülmesinden sonra, esasen hükümete karşı cephe almış olan Ahmet Emin Yalman şahsında Vatan gazetesi sahip çıkacak ve onlara kendilerini anlatabilmeleri için gazetede yazı yazma fırsatı verecektir. Parti yanlısı dışındaki Kamuoyu zaten Halk Partisi’ne getirilen bütün eleştirileri olumlu karşılamıştır. Bundan cesaret alarak Mendres ve Köprülü hükümeti, Başbakanı ve bazı antidemokratik kanunları eleştirir yollu yazılar kaleme almış ve muhalefetlerini açığa vurmuşlardır. Artık takirciler için kendilerini savunma yeri meclis değil gazeteler olacak yeni parti kurulana kadar buradan seslerini duyuracaklardır (Karpat, 2010; 234).

2.2.4. Demokrat Parti’nin Kuruluşuna Götüren Parti İhraçları

Takrir gerisin geri “burası girilemeyen alandır” der gibi yolundan döndürülmüştür. Fakat bundan sonra siyaset arenasında yeni bir yola girilmiştir o da CHP sonrası etkili olabilecek bir partinin kurulması yoludur. İnönü’nün konuşmalarına binaen bu işe girişen takirciler istediklerini alamamışlardır. Esasında Dörtlü takririn reddedilmesinin esas sebebi de tartışmalıdır. Bu hususta

Cem Eroğul iki görüş ileri sürmüştür. Birincisine göre parti başkanının 19 Mayıs'ta verdiği liberalleşme direktifine rağmen Halk Partililer henüz otoriter tepki alışkanlıklarını yitirmemişlerdir. İkinci görüşe göre ise CHP kendi içinden bir muhalefet partisi çıkarabilmek için kasten sert davranmıştır (Karpata, 2010; 234) Eroğul'a göre aslında her iki görüşün birden ret kararı alınmasına etki etmiş olması muhtemeldir (Eroğul, 2013; 15).

İzleyen aşamalarda imzacılar parti içindeki varlıklarını çok zorlanarak sürdürmekle birlikte eleştirilerine devam edeceklerdir. Bu arada grubu desteklemek amaçlı 1945 yazında Vatan ve Tan gazeteleri etrafında ortak bir muhalefet cephesi kurulmuştur. Bu gazeteler Takrir'in paralelinde yazılar yazarak karşılanması gereken hürriyet istekleri ve anayasal haklarla ilgili hükümeti sıkıştırmaya başlamıştı. Basın hürriyeti, Cemiyetler kanunu, Ceza kanunu, Üniversite özerkliği ve tek dereceli seçim gibi konuların üzerinde durulmuştur (Karpata, 2010; 235). 12 Temmuz 1945 tarihinde Vatan gazetesi "Siyasi Hayatımızın Tahlili" adlı sekiz gün süren bir yazı dizisi başlatmıştır. Ahmet Emin Yalman böylelikle Vatan'ın çok partili gidişe ait esaslı savaşı açtığını belirtmektedir. 2 Ağustos 1945 tarihinde eski Başbakan Rauf Orbay'ın beyanatına yer veren Vatan, aynı dönemde meclisteki muhalefetin sesi Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'ye sütunlarında yazılar yazdırarak muhalefetlerinin kamuoyuna duyurulmasında etkili olmuş ve tek partili sisteme karşı tavrını açıkça ortaya koymuştur. Nitekim Menderes ve Köprülü'nün hareket ve faaliyetlerinin parti hedeflerine aykırı görülmesinin ardından her ikisinin partiyle ilişkilerinin kesilmesiyle sonuçlanan gelişmelerde, Vatan'da çıkan eleştiri yazılarının önemli payı olduğu görülmektedir. Vatan'ın şiddetli eleştirilerine cevap, iktidarın yarı resmi organı Ulus'ta Falih Rıfki Atay tarafından sert bir şekilde gelmiş bu da şiddetli ve devamlı bir gazete çatışmasının başlangıcı olmuştur (Gök, 2003; 21-22)

12 Haziran tarihine kadar Halk partisi grubu bir bütün gibi görünüyordu. Fakat Takrir herşeyi değiştirmişti. Dörtler başlarına geleceği bildiklerinden, daha önce kararlaştırdıkları planı tatnike koyuldular. Demokratik hayata geçilebilmesi için önce basının hür olması şarttı. Halbuki o sırada Türk basını güdümlü bir rejime tabi bulunuyor, en ufak tenkitle, en iyiniyetli uyarımlar bir kısa süre sonra ceffelkalem verilen emirle cezalandırılıyor, gazeteler kapatılıyordu. Gazeteleri kapatma yetkisi hükümette buldukça çok partili devre geçmek kolay olamazdı. Önce bunu sağlamak ve basını bu mücadelede yanlarına almak lazımdı. Vatan ilk olarak 13 Haziran 1945'te Dörtlü Takririn, küfürler, hakaretler arasında

reddedildiğini yayınladı. Ardından da Celal Bayar'ın Meclise sunulmak üzere hazırladığı Basın kanunu ile ilgili tasarımı 14 Haziran'da büyük harflerle manşet olarak kamuoyuna duyurdu. Bayar hazırladığı kanunla bir kez daha partiye meydan okumuş oldu. Çünkü kanun tasarılarını her zaman hükümet hazırlardı. Nasıl olur da bunları aşır bir milletvekili hele basın konusunda böyle bir kanun tasarısıyla gelebilirdi (Fersoy, 1971; 89). Kanuna Vatan Gazetesinin bir yayın organı olarak destek vermesi onu CHP ile daha zıt konuma getiriyordu. Zaten Varlık Vergisi zamanından kalma bir kapatılma olayı yaşayan Vatan Mart ayında açılmasına rağmen hız kesmeden muhalif yanını sürdürmekteydi.

Bu konunun ne kadar sert bir karşılaşma haline geldiği Koraltan'nın (Selener-Günaysu, Milliyet; 15.5.1983) notlarına da yansımıştır. Özellikle F. R. Atay'ın Ulus'ta takrir sonrası sert yazılarından bahsediyordu. 15.8.1945 tarihli notunda:

“Falih yine kötü niyetli hücumu devam ediyor. Bunu hoş görenler var mı? Bilmem. Varsa hallerine anca acımak düşer”

17.8.1945'te

“Falih Rıfki bugünde muhayyel muhalife hücum ediyor. Öyle ya ortalık karışmalı. Bu gibilerin karnı ne ile doycak?”

18.8.1945

“Yine Falih: Anlaşıyor emir almış ne yazık hep bu dar görüş yüzünden gül gibi yurdun asırlar boyunca uğramadığı musibet kalmamış”

Falih Rıfki'nın Dörtleri hedef alan yazıları 18 Haziran'dan itibaren başlamıştır. Bunlara yanıt 25 Ağustosta 1945'te Köprülü tarafından “Açık Konuşalım” adlı yazısıyla verilmiştir. Atay'a yazısında şu soruları yöneltir:

“1. Yirmi seneden beri CHP'ye muhalefet eden ve hala bugünde buna devam eyliyen muhalifler kimdir?

2. Parti kalesini içinden fethetmek ve şahıslar etrafında parçalamak isteyen Şark usulü muhteris politikacılar kimlerdir?

3. Köylüyü topraksız ve mektepsiz bırakmak isteyen Orta Çağ döküntüsü mütegalibeler kimlerdir?

4. Demokrasiyi bir şantaj vasıtası gibi kullanan demogoglar, yani halk avcıları kimdir?

5. Kendilerine dalkavuk dedirtirmek için, Meclis koridorlarında ve merdiven altlarında hükümete ve rejime sinsi hücumlarda bulunanlar kimlerdir?

İşte bütün bunların isimleriyle ortaya koymak, hepsinin kötü niyetlerini ispat edecek kati delillerle açığa vurmak, Ulus Başyazarı için bir namus ve meslek borcudur. Eğer bunu yapamayacak olursa, sadece korkak bir iftiracı konumuna düşmüş olacaktır.” (Albayrak, 2004; 54).

Gazete üzerinden karşılıklı tartışmalar Eylül ayında çoğalacak ve ithamlar ağırlaşacaktır. Atay, Ulus Gazetesinde çıkan yazısında Fuat Köprülü’yü son döneme kadar sessiz kalmakla son dönemde ise ortamdaki karışıklıktan faydalanmak maksadıyla muhalif seslerin yanına yani Menderes’in yanına geçip bir olmakla suçlamıştır. Köprülü, Atay’ın yazısına “Yalancının Mumu...” başlıklı makalesiyle Vatan gazetesinde cevap vermiştir. Öncelikle Atay’ın yazısında kullandığı üslubu eleştiren Köprülü “küfür ve yalan dolu mantığı bozuk, ifadesi bozuk bir yazı” nitelemesinde bulunmuştur. Üslubu böylesine bozuk ve hakaret içeren bir yazıya cevap vermemesi gerektiğini fakat iktidar partisinin yayın organı olan Ulus Gazetesinde çıktığı için kendisini cevap vermekte zorunlu hissettiğini de belirtmiştir. Ayrıca Ulus’un böylesi yazıları yayınlanmasının parti idare heyetinin sorumluluğunda bir yük olduğunu da ifade edemeden geçememiştir. Köprülü savaş yıllarında ve sonrasında memleketin iç ve dış siyaseti hakkındaki düşüncelerini partinin kapalı içtimalarında açık ve samimi bir şekilde ifade ettiğini söyleyerek: “biz memleketin menfaati icap ettirdiği zaman, hiçbir şeyden çekinmeyerek ve hiçbir şahsi maksat gütmeyerek yalnız vicdanlarımızın emirlerine itaat eden açık, samimi, dürüst insanlarız” sözleriyle Atay’ın suçlamalarına karşılık vermiştir (Tuna, 2015; 209).

Adnan Menderes ise Başbakanın basın mensuplarına verdiği demecin akabinde 13-14 Eylül tarihlerinde Vatan Gazetesinde “Başbakanın Demeci Münasebetiyle” başlıklı makalelerini kaleme almıştır. Aynı zamanda bu makaleler Adnan Menderes’in ilkyazı deneyimleridir. Menderes ülkemizde demokrasi ve

hürriyet konularında yaşanan şiddetli tartışmaları ele almıştır. Yaşanılanları cephe hücumu olarak tanımlayan Menderes olayların daha ileri gitmesi boyutunda istenmeyen durumların oluşabileceğini bunu da kapatmak için Başbakanın bir demeçte bulunduğunu ifade etmiştir. Menderes Başbakanın basın toplantısındaki konuşmasını belirli yönlerden eleştirmiştir. Menderes'e göre Başbakan demecinde asıl aydınlatması gereken konuları gerekli açıklıkta konuşmamıştır. Hürriyet ve Demokrasi kavramları oldukça üstü örtülüdür. Başbakanın memlekette hürriyet olup olmadığını sadece Matbuat Kanununun 50. Maddesiyle açıklanamayacağını ifade eden Menderes BM anayasası ile taahhüt edilen demokrasi ve hürriyet kavramlarının tam anlamıyla ne zaman hâkim olacağını belirsiz olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca milletvekili seçimi, hemen hemen tüm seçimlerin “tayin mahiyetini aldığı” ve “memleketin tek parti sisteminden kurtaramadığının “altını çizmiştir. Menderes'in bu yazısına Atay'dan cevap gecikmemiştir: Atay; “Rejime Hakaret Edilemez” başlıklı yazısında Adnan Menderes'in seçimler için kullandığı tayin mahiyeti sözlerini şiddetle eleştirmiştir. Atay'a göre milletvekillerine tayin edilmiş demek “meclise hakarettir.” Bu tarz konuşmaların derhal son bulmasını isteyen Atay “ağızlarını toplamalılar” sözleriyle karşılık vermiştir (Tuna, 2003; 210-211).

Yine muhalefet hareketinin kendilerine destek veren Tan, Vatan gibi gazeteler vasıtasıyla düşüncelerini halka yayma çabaları CHP üst yönetimince hoş karşılanmamıştı. Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde başlayan muhalefet hareketinin daha fazla partiyi yıpratmadan ve diğer milletvekillerini de etkilemeden tasfiyesi konusunda bir şeyler yapmayı ve muhalefeti tesirsiz hale getirmeyi düşünmüşlerdi. Muhalefet hareketinin önde gelen isimlerinden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün basın yoluyla tek parti zihniyetini ve parti yönetimini suçlayan ve ülkede bir an önce çok partili hayata ve demokratikleşmeye gidilmesini isteyen tarzda yazdıkları yazılar şimdide başlarına dert olmuştur. CHP içindeki muhalefetin tasfiyesi veya dışlanması konusunda CHP yöneticilerine fırsat vermiş ve bunun sonucunda CHP Genel Başkanlık Divanı tarafından Dörtlü Takrir'e imza koymuş olan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü “Vatan gazetesine verdikleri demeçler ve partinin tüzüğüne aykırı davranışlarda bulunmak” gibi suçlamalarla karşılaştılar (Akandere, 2016; 19). İhraçlarına giden yolda Menderes ve Köprülü ikilisi kendilerine CHP Genel Sekreterliği'nden uyarı mektuplarını sırayla cevapladılar. Maksatlarını açıklamışlar ve gazetede yazdıkları yazıların CHP ana prensiplerine aykırılık

göstermediğini, Vatan gazetesinin de aynı, Parti gibi demokrasiyi müdafaa eden prensiplere sahip olduğunu ima ile belirtmişlerdi (Fersoy, 1971; 95-98). Mektuplaşma cereyanından sonra Menderes ve Köprülü parti disiplin kuruluna verildiler. Disiplin kurulu, iki milletvekiline 21 Eylül 1945'te toplanacak olan parti grup toplantısında savunmalarını yapmaları için birer mektup gönderdi. 21 Eylül Salı günü parti grubunun kapalı toplantısında, Menderes ve Köprülü'nün parti disiplinine aykırı hareketten ihraçları kararlaştırıldı (Yeşil, 1988; 49). Köprülü verilen ihraç kararlarına basın aracılığıyla tepki göstermiştir. Köprülü karar için “ bu karar, memleketin menfaatlerine uygun samimi hareket karşısında partiyi idare edenlerin nasıl bir telakki beslediklerin bütün açıklığı ve acılığı ile gösterdi” ifadesini kullanmıştır. Köprülü bu hususta kimin haklı olduğunu kararını Türk milletinin vereceğini söylemiştir (Tuna, 2005; 211). Adnan Menderes ise Takrir sonrası tekliflerinin parti içinde hiç de iyi karşılanmadığını söyledikten sonra: “ Neşredilen parti tebliğinde tekliflerimizin milletvekili sıfatıyla Millet Meclisin'de müdafaa edilebileceği bildiriliyordu. Son Meclis Toplantısındaki sözlerim ve Vatan gazetesinde yazdığım yazı aynı esaslardan mülhemdir. Memleketin yüksek menfaatlerine tamamı ile uygun bulunduğu kani olduğum bu yoldaki çalışmalarında parti içinde veya dışında bulunmamın başka tesirleri haiz olamaz” değerlendirmesini yapmıştır (Fersoy, 1971; 100).

Zekeriya Sertel gazetesindeki köşesinde ihracın nedenlerini tahlil etmeye çalışmış ve özetle şu ifadeleri kullanılmıştır: CHP dünyanın en disiplinli partilerinden ve içerisinde her görüşten ve sınıftan insan bulunmaktaydı. Bu birliktelik milli birlikteliği temsil etmekteydi. Fakat bu güçlü yön aslında partinin en zayıf tarafının oluşturmaktaydı. Parti mensupları sürekli olarak iç ya da dış sorunlar karşısında birleştirilmeye çalışılıyordu. Şahsi çıkarlar için partiye bağlananlar da mevcuttu. Başka siyasi oluşumlar bulunmadığı için siyasetler hem siyasi hem de milli hedeflere ulaşmada bu partiyi kullanmaktaydılar. Parti içinde tartışmalar ve eleştiriler olmaktadır ama bunlar sınırlı olarak cereyan etmekteydi. Fakat son dönemde parti içinde eleştiriler şiddetini artırdı, hükümetin icraatlarına karşı bir muhalif yapılanma ortaya çıktı. Parti artık eski birlikteliğini kaybetmeye ve bazı tasfiyelerde bulunmaya ihtiyaç duymaya başladı. Köprülü ve Menderes'in partiden çıkarılması bu ihtiyacın bir sonucu olarak gerçekleşti (Dokuyan, 2014; 156).

İsmet Bozdağ'ın (Bozdağ, 1997; 55) aktardığına göre; Demokrasiye geçiş için mücadele veren ama ihraç kararını onaylayan İnönü yaptığı değerlendirmede; takriri veren kişileri yakından tanıdığını, bir parti kurma işini başarabileceklerine inandığını ve bu yüzden Saraçoğlu'na takriri reddettirmesi talimatını verdiğini ifade etmiştir. Böylece, bu kişilerin partiden ayrılma yönünde bir düşünce içine gireceklerini, süreci hızlandırmak içinse sudan sebeplerle bu kişileri partiden uzaklaştırma yolunu seçtiklerini belirtmiştir. İnönü ayrıca, Celal Bayar'a dokunmayarak, O'nun kendi isteğiyle partiden ayrılacağını tahmin ettiğini ifade etmiştir

Daha sonra Refik Koraltan, Vatan gazetesinde CHP'nin ihraç kararını eleştirerek, "Ben ve üç arkadaşım demokrasi esaslarının ve parti prensiplerinin kuvvetlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan bizler değil, iki arkadaşımız hakkında ihraç kararı verenlerdir. Başbakan Saraçoğlu 'bir çatlak ses' tabiri ile grup arkadaşı Adnan'ı hırpalayabilir" diyordu. Bu gazetede yazı yazıp eleştirenleri ihraç fıryasına Koraltan'da eklenecek ve hakkında soruşturma açılacaktı (Ortaylı, Milliyet; 16.5.1983).

Kararları eleştiren Koraltan'da (Selener-Günaysu, Milliyet; 16.5.1983) bir süre sonra 27.11.1945'te partiden ihraç edilmiştir. Bunu not defterine şu şekilde işlemiştir:

"Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubunun tarihi toplantısı yapıldı.

12.6.1945 günü partide başlayan ve 3 arkadaş ile birlikte verdiğimiz, ıslahat raporumuzdan doğan ayrılığın devamı sayılan bugünkü görüşme sonunda benimde partiden çıkarılmama karar verildi. Milli savaşın birinci gününden beri fasılasız bir şekilde başlayan sürekli emeklerimi böylece bir hamlede sıfıra indirmek isteyen bu vefasız zihniyete sadece acımak yaraşır. Çıkarmakla yoluna hayatımı koyduğum prensipleri kalbimden ve şuurumdan da çıkaramazlar. Hakikat yolunda aynı iman ve kanaatle savaşa devam."

Dörtlerden 3'ünün ihracı gözleri Bayar'a çevirmiştir. Daha önceden istifa ettiği haberleri çıkan Bayar, 26 Eylül'de verdiği istifa dilekçesi 5 Kasım'da Mecliste okunarak resmi olarak partinin İzmir milletvekilliğinden istifa etmiştir (TBMMZC, D.7, C.20, 2. Birleşim; 14). Bu istifa Vakit gazetesi yazarı Asım Us tarafından eleştirilmiştir. Bayar'ın karışık tutumu örneğin milletvekilliğinden 2.

Kez istifa etmiş oluşu, ara ara yeni parti kuracağı haberlerinin çıkması ve istifasına gerekçe göstermemesi belirsizlik oluştuyordu. Tüm bunlarda Us'u sorulara yöneltmiştir:

“Celal Bayar milletvekilliğinden istifa ediyor. Cumhuriyet Halk Partisi ile ilgisini muhafaza ediyor mu? Belli değil. Kendisinin siyasi hayattan çekilmesi bahis mevzuu olmadığına göre, Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı gelecek seçimlerde adaylığını koyacağı şüphesizdir. Bu adaylığı Bağımsız Cumhuriyet Halk Partisi üyesi olarak mı koyacaktır? Yoksa o zamana kadar yeni bir parti kurup bu partinin Başkanı olarak mı kendisini seçmenlere arz edecektir? Bu da belli değil”

Yazının devamında Bayar'ın Meclisin yaz tatilinde olduğu dönemde yeni parti rivayetlerini yalanlaması ve partiden ayrılmasının mevzuu bahis olmayacağı sözlerinden yola çıkan Us, istifanın olsa olsa partinin o günlerdeki idaresine bir tepki olduğunu söylemektedir (Fersoy, 1971; 104). Görüldüğü gibi basın meraktadır. Muhalefet, ihraçlar, dolaşan yeni parti dedikoduları ve sonuncu olarak Bayar'ın partiye karşı tutumunun değişiklik göstermesi soru işaretleri oluşturur. Bu belirsizlik çok değil 1 Aralık 1945 günü, Partiden Bayar'ın istifa etmesiyle son bulacaktır. Artık yeni kuracakları partinin çalışmalarına yönelmeye başlayacak olan Dörtlü az belirsizlik ve hızlı ilerlemeyle muhalefet partisi olarak sahneye çıkacaktır.

2.3.5. Yeni Parti Kurma Fikri ve İsmet İnönü

Dörtlü grup artık tamamen serbest kalmış siyasi arenada muhalefetlerini gösterme peşine düşmüşlerdir. Çünkü ihraç edildikleri dönem bu girişim için koşulların olgunlaştığı bir dönemdir. Yalnız şunu belirtmek lazım ki muhalefetlerinin erken başlayıp partileşme faaliyetine CHP'den atıldıkları ya da istifa ettikleri bir zamanda başladıklarını söylemek iyimser olur. Tepkilerini gazete yoluyla sürdürürken bir yandan da kafalarında belli bir tercih olarak yeni parti kurmak vardır. Bu konuda İlber Ortaylı (Ortaylı, Milliyet; 15.5.1983):

“Görünüşte dörtlü tavrında istenen çok partililik değil, parti içi demokrasidir. 7 Haziran 1945'te parti meclis grubuna sunulan bu ıslahat raporunda öne sürülen teklifler, muhalif grubun kararlı bir başkaldırısı olarak nitelendirildi ve gerçekten de öyledir. (...) Ama dörtlü tavrı sahiplerinin masumane bir parti

ıslahatı veya parti içi demokrasi için böyle bir girişimde bulunmadıkları açıldı.” görüşünde bulunmaktadır.

Mustafa Albayrak'ta (Albayrak, 2004; 46-47) aynı görüşü paylaşarak Dörtlerin içinden Bayar'ın Dörtlü Takrir'in, CHP grubunda kabul edilmesini “eşyanın tabiatına aykırı” bulduğu halde, bu önergeyi imzalaması ve Grup'ta ısrarla savunmasını şu yorumuyla açıklar:

“Bayar ve arkadaşlarının yeni kurulacak bir muhalefet partisinin içinde yer almak düşünceleri. Bu şık bizce olayların gelişim ve oluşumuna daha uygun bir durum göstermektedir. Çünkü Dörtlü Önerge'nin, CHP grubunda fırtına yaratacağını tahmin etmek zor değildi. Bu fırtınadan sonra önerge sahiplerine karşı CHP partizanlarının sesiz kalmayacakları da belliydi. “yaşanan siyasi gelişmelerin vardığı yerde Albayrak'ın üzerinde durduğu partileşmeye gitmek olmuştur.

Araştırmacıların tespitlerini destekler biçimde Samet Ağaoğlu'nun yazdıkları önemlidir. Bayar'ın kendisine anlattıklarında parti kurma hakkındaki fikirlerin parti içi muhaliflikle paralel gittiğini görüyoruz. Bayar'ın (Ağaoğlu, 1972; 85-86):

“Tevfik Rüştü ile sık konuşmalarım oldu. O da parti kurulması fikrinde ısrar ediyordu. Adnan Beyi Tevfik Rüştü'nün evinde birkaç kez gördüm ve bu mevzuda konuştuk. Ankara'da aynı konuda Refik Şevket İnce ve Hamit Şevket İnce ile müzakerelerim oldu. Hamit Şevket'in yazıhanesinde ve parti kurulma kararına bu iki kardeşle vardım.”

İfadeleri parti kurma konusundaki düşüncelerinin çok önceden olduğu ve bunun ilk başta Dörtlü diye anılan grupla değil de isim olarak ön planda olmayan kişilerle geliştiğini bize gösteriyor. Aynı konuşmanın devamında:

“... takrir reddedildi. Bundan sonradır ki bir parti kurmak için müşterek çalışmalar başladı. Demek o zamana kadar her birimiz kendi muhitlerimizde ayrı ayrı bu fikri ve teşebbüsü ele almış vaziyetteyiz. Hiç kimse fikir benimdir diyemez. Bu arada Koraltan'ın Hamdi Başar'ı program hazırlığına soktuğunu özellikle Köprülü biraz da Menderes'in anlaşamamaları üzerine yavaş yavaş aramızdan uzaklaştırdığımızı söylemeliyim. Partiyi kurmaya kesin karar verdikten sonrada serbest çalışmak için milletvekilliğinden çekildim.”

Diyerek açık açık olanları anlatmıştır. Dönüm noktası ve partileşme çalışmalarına diğer 3 kişiyle geçişin Taktir'in kabul edilmemesiyle olduğunu görüyoruz.

Hamdi Başar'ın parti program hazırlığı ve yeni oluşumla ilişkisini Ş. S. Aydemir (Aydemir, 2010; 444-445) daha ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Başar "Dörtlerle, onları yeni bir muhalefet partisi kurmaya teşvik için yaptığım temaslar 19 Mayıs nutku ile başlar" der ve devam eder "Müstakbel hürriyet kahramanlarımız başlarda çok çekingen ve kararsızdılar. Toplantılar ve görüşmelerden sonra benim de dahil olacağım 5 kişilik bir kurucu heyet tarafından Demokrat Parti kurulmasına karar verildi.". Aydemir'e göre, Başar parti programını hazırlamakla görevlidir. Eski dost olduklarından Başarın programlar konusundaki ustalığını bilir ama şunu da ekler nice programlar hazırlamış fakat sonra hepsinin dışında kalmıştır. Nedeni ise; Başar çalışandır ama beraber çalışılması güç bir insandır. Çünkü doktriner bir yapısı vardır. Aydemir'in bundan sonraki tespiti çok yerindedir:

"Demokrat Parti, her parlamentodaki demokrat partiler gibi bir 'orta parti' olacaktır. Bu orta partiler doktriner değildir. Bu partilerde programlar, yalnız yapılırken okunur ve o kadar"

Biraz kazındığında Dörtlü'nün altında başkalarının da bulunduğu ortaya çıkıyor ve bu isimler belki de esas adamlardan daha önce bir yeni parti gereksinimi duyan ardından da bunu gerçekleştirebilmek için teşvik edici adımlar atan kişilerdi. Anlatılanlar bize öyle olduğunu açıkça gösteriyor. Ağaoğlu'da bu süreçte kurucuların geniş temasları olduğunu farklı gruplardan kişilerle fikir alışverişinde olduklarını belirtir. İsimlerden Serteller karı koca olarak hazırlıklarda yer almışlardır. "Demokrat Partiyi Nasıl Kurduk" başlığını taşıyan iddialarını hatıralarında yayınlamışlardır. Fakat bu iddialara hak verdirecek kuvvette belgeler yoktur (Ağaoğlu, 1972; 87).

Tüm bu partililik oyunları alttan alta sürerken Hükümette de yavaş yavaş oyunu gerçeğe dönüştürmeyi kolaylaştıracak adımlar atılıyordu. Bunların en başında 15 Haziran 1945'te 4919 sayılı yasa ile Türkiye'de Parti kurmayı hükümetin iznine bağlayan Dernekler Yasası'nda değişiklik yapılması ve yeniden serbestlik sistemine dönülmüş olması geliyordu (Albayrak, 2004; 32). Bu

değişiklik siyasi arenada hemen muhalif bir partinin belirmesiyle sonuçlandı. O da Milli Kalkınma Partisi idi.

MKP, Cumhuriyet tarihinde Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra kurulan üçüncü muhalefet partisiydi. Tek Parti Yönetimi'ne karşı ortaya çıkan bu muhalefet ortamında Nuri Demirağ, MKP'yi kurmak için 7 Temmuz 1945 günü İçişleri Bakanlığı'na başvurmuştur, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan gibi eski muhaliflerin partide yer almaktadır.

Yeni partinin kuruluşu beklenen etkiyi yapmadığı gibi, adeta yok sayılmaktaydı. Bunun en önemli nedeni; MKP'nin programından kaynaklanmaktaydı. MKP ekonomik liberalizm potası içinde gelenekçi, İslamcı, ulusçu bir karışım olan bir programı savunmaktaydı. MKP savunduğu görüşler ile hem CHP'nin, hem de kurulmakta olan savaş sonrası dünya düzeninin temel ilkelerine ters düşmekteydi. Kurulan yeni partinin iç ve dış güçler karşısında uyumlu bir muhalefet sergileyemeyeceği ortadaydı. Şu halde değişen iç ve dış koşullara uygun yeni bir muhalif partinin yaratılması gerekiyordu (Ekinci, 2002; 1317).

Parti, devletçiliğe karşı çıkmakta Sovyet yanlısı bulunduğu CHP'ni eleştirmekte dış siyasette "İslam Birliği Şark Federasyonu"nu gerçekleştirmek istemekte ve ayrıca dünya Müslüman ülkelerin öğrencileri için, merkezi İstanbul'da olan "Teknik ve Ahlak Üniversitesi" açmayı düşünmekte, seçimlerin tek dereceli yapılmasını, Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesini savunmaktadır (Karlı, 2008; 54). Ülke içinde sanayi burjuvazisinin temsilcisi olmayı amaçlayan parti, dış politika alanında da 'İslam Birliği-Şark Federasyonu'nu gerçekleştirmek istiyordu (Uyar, 1999; 196).

Nuri Demirağ tarafından 1945 yılının Temmuz ayı içerisinde ilgili yerlere müracaat edilerek, bir bakıma nabız yoklandıktan sonra gerekli başvuru yapılmış, başvurunun cevabı yaklaşık olarak iki buçuk ay sonra ancak gelmiş ve 22 Eylül 1945 tarihinde MKP'ye resmi izin verilmiştir. Koçak bu gecikmeye dikkat çekerek, bunun çok partili hayata geçişte iktidarın yaşadığı bir tereddüt olduğunu ve çok partili hayata geçişin düz ve kesiksiz bir çizgide ilerlemediğini belirtmiştir (Koçak, 2010; 542-674)

Ağaoğlu (Ağaoğlu, 1972; 38) “MKP, yöneticileri asker ve sivil bürokratlardan oluşmuyordu. Bu da Meşrutiyetten beri bir istisnayı teşkil ediyordu. Üç kurucusunu yan yana getiren sebepler arasında fikir ortaklığı aramak beyhudeydi. Birleştikleri nokta halkın yeni kurulacak parti çevresinde toplanmaya hazırlanmış olduğunu görmekten ibaretti. Parti memlekette çok hızlı yayılmıştı ve üye sayısı yüzbinleri bulmuştu. Demokrat Parti kurulmasaydı iyi idare edilebildiği takdirde, en büyük muhalefet partisi haline gelebilirdi.” Demiştir. Bu yorum dönem içinde ciddiye alınmadığı söylenen, etkisizliği ile ün salan MKP’nin esasta varolan potansiyeli ile ilgili ender söylemlerendir.

Koçak (Koçak, 2010; 676), MKP’nin kuruluşuna resmi olarak izin verilen tarihin CHP’den yapılan ihraçlarla aynı zamana denk gelmesine dikkat çeker. Bu paralellik içinde basında ihraç haberleri verilirken aynı zamanda da “ikinci parti”nin kuruluş haberleri okunmaktaydı. Bu ince siyasi taktiğin göstergesiydi. İhraç edilen üyeler şimdi ya “ikinci parti”ye katılacaklardı ya da çok partili gelişimin içinde kendi muhalefet partilerini kuracaklardı.

Diğer bir politik iç gelişme 17 Haziran’da yapılacağı açıklanan milletvekili ara seçiminde CHP’nin resmi aday göstermeyeceği haberidir. Bu haber Tan gazetesinde, şöyle duyurulmuştur:

“Cumhuriyet Halk Partisi’nin Tebliği...

Açık bulunan Kocaeli, Zonguldak, Sivas, İstanbul, Burdur ve Çorum milletvekillikleri için, Haziran ayının 17. Pazar günü seçim yapılmasına ve bu seçimde partimiz merkezi tarafından aday gösterilmemesine Genel Başkanlık Divanı’nca Karar verilmiş bulunmaktadır”

Asım Us’a göre “Bu memleketimizin umumi seçim sisteminde yeni bir gelişme hamlesidir. CHP’nin idaresinden memnun olmayanlar için çalışma sahası açılmıştır.” (Koçak, 2010; 352-353). Faik Ahmet Barutçu’da anılarında serbest seçimlerle ilgili olumlu bir şekilde bahseder ve karşı çıkanları da söyler:

“İnönü serbest seçim düşüncesini öne sürüyordu. Buna Başvekil ile Genel Sekreter pek taraftar değiller. Oysa, bu çok güzel bir adım olur. Şu meclisi bir memur meclisi durumundan kurtarıp, tam bir Millet Meclisi durumuna getirmek ne kadar gerekli bir şeydir. Memurdan da milletvekili olmalı ama serbest seçim yöntemiyle. (...) İnönü’nün düşünceleri, gelecek için demokratik bir rejimin

benimsenmesi yolunda, pek umut vericidir. Kişisel kanım budur. Bu kanımda sadece, Cevat Dursun benimle değil.”

Diğer karşı çıkanların nedeni ise serbest bir seçim de değerli olarak gördükleri bazı kişilerin seçimi kazanamamasından gelmektedir (Barutçu, 1977; 283). Vatan gazetesi de, bu gelişmeyi “serbest seçime doğru ilk adım olarak” değerlendirmiştir. Gazeteye göre “ikinci parti kurulmasına müsaade edilmesi etrafında çok kuvvetli belirtiler var”dı. Gerçi liberalleşmenin kesin ve kararlı biçimde yapıldığını söylemek zordur ama yavaş yavaş temkinli bazen de tutuk olarak sinyaller veriliyordur. Memduh Şevket Esendal gibi “serbest seçime” karşı çıkan yönetimin önde isminin Genel sekreterlikten alınması o sinyallerden biridir (Koçak, 2010; 356-357).

1945 yazında partileşmeyi teşvik edip Türkiye’de demokrasinin tesis edilmesine katkıda bulunan gelişmelerden birisi de Birleşmiş Milletler Anayasası’nın BMM’de onaylanması olmuştur. Bu gelişmenin sevindiriciliği ve Türkiye’ye katkıları yönünde Menderes 15.8.1945’te (TBMMZC, D.7, C.10, 90. Birleşim; 170-171) Meclis’te bir konuşma yapmıştır:

“Arkadaşlar; yine bu Anayasanın her milletin tek başına veya milletlerin ortaklaşa üzerlerine aldıkları taahhütlere dair olan hükümlerine de acele bir göz atarak şimdi kabul ve tasdik edeceğimiz bu vesika ile üzerimize alacağımız taahhütleri belirtmeye çalışacağım. Bu taahhütler, bir taraftan Milletlerarası ihtilâflarında Emniyet Konseyi kararlarının ve hakem, uzlaşma gibi barış usullerinin kabulünü ve herhangi bir tecavüze karşı Birleşmiş Milletlerle birlik hareket etmeyi, diğer taraftan da camiaya dâhil her memlekette Demokrasi prensiplerine uygun olarak yurttaşın şahsi hürriyet ve masuniyetleriyle siyasi haklarının mahfuz tutulmasını tazammun etmektedir.

“(…)Bize gelince; Anayasamızın ruhu tamamen millî hâkimiyet esasına dayanmakta bulunduğundan Birleşmiş Milletler Misakiyle tam tetabuk hâlinde bulunduğumuz bu fırsattan faydalanarak bir kere daha sevinçle ifade edebiliriz.. Bu itibarla kabul etmekte bulunduğumuz Milletler arası Anayasası ile kendi Anayasamızın dışında veya onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına giriyor değiliz. Ancak olsa olsa fiili durum ile yazılı Anayasamız arasındaki bazı ahenksizliklerin bertaraf edilmesi lüzumu hâsıl olabilir ki, bu da esasen Ana Kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemaliyle yerine getirilmesi

demektir. Binaenaleyh, çok uzun yıllardan beri Türk inkılabının teveccüh ettiği gayelere tamamen uygun ve mutabık düşen Birleşik Milletler Anayasasına iştirakimizi iç rahatlığı, sevinç ve güvenle tasdik edebiliriz.”

Görüldüğü gibi Menderes dörtlü takrir de belirttikleri demokrasi ve hürriyetlerin kanunen korunması fikirlerini bu kez de Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulü sırasında fırsattan istifade yine söyler. Artık Türkiye'nin resmi bir ahiti vardır ve bu anlaşmanın içerdikleriyle Takrirciler'in istedikleri örtüşmektedir.

1 Kasım 1945 özellikle bu yolda önemli bir tarihtir. Partileşmenin artık açık açık yapılması konusunda İnönü ısrarcıdır. Eylül ayında Menderes ve Köprülü partiden ihraç edilmişlerdir, yani dörtlünün ikisi serbest kalmıştır ve diğer ikisi de aynı şekilde bir süre sonra partiyle ilişkilerini keseceklerdir. İnönü sanki gizlice süren bir partileşmeden haberdar gibi Meclis'te uzun bir konuşma yapar ve demokrasinin Türkiye için öneminden bahseder. Özellikle konuşmasında yeni bir partinin kurulması fikrini açık açık dile getirir (TBMMZC, D.7, C.20, 1. Birleşim; 7-9):

“Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham, edilmiştir. (Bravo sesleri, alkışlar). Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hattâ iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasına tabî işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır. Bununla beraber, Mecliste çokluğu tenkil eden Parti üyelerinin Hükümeti tenkitte Devlet ve millet işlerini denetlemede, hiçbir kayda, hattâ hiçbir ölçüye bağlı bulunmadıkları herkesin gözü önünde bir gerçektir. (Bravo sesleri). Memleketimizin hürriyet ve güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inanla söyleyebiliriz. Bu geliş me için her vatandaşın vazife ve sorumluluğuyla ilgili olması birinci şarttır. Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve

kültürüne göre birçok özellikleri de vardır. (Bravo sesleri). Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur.”

Konuşmasının ara bölümün de Cemiyetler Kanunu ve Basın Kanunu gibi hükümetin baskıcı yanlarını vurgulayan kanunlarla ilgili de demokrasiye ve kişi hürriyetlerine saygılı olarak değişiklik yapılması gerektiğini söyleyen İnönü konuşmasını şöyle bitirir:

“Memleketin iç hayatında bu tedbirleri aldığınızdan sonra, ; yeni seçim; için tabî olarak bir buçuk sene kadar geçecektir. Bu zaman, milletin yeni seçime bir hazırlık devri olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tâyin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı, ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur. (Bravo sesleri, alkışlar). Siyasi kanaat ayrılıklarından dolayı vatandaşlarımız arasında düşmanlık olmaması için bütün kuvvetimizle çalışacağız.”

Çok partili hayat için can suyu gibi bir konuşma diyebiliriz buna. İnönü özellikle savaş bittikten sonra bu tür konuşmalar yapmış olsa da bu söylev, zaman ve Takrircilerin vaziyeti bakımından karşıt partinin kurulması yönünde yapılmış en gerçeklik içeren konuşma olarak görülebilir. İstekleri açıktır İnönü'nün, hizipleşmeden ve ayrılık yaratmadan her şeyini açıkça ortaya döken bir muhalefet partisi. Bunun eksikliğini hissettiğini belirtmektedir. Oysa konuşmanın yapıldığı zamanlarda MKP ilk muhalif parti olarak resmîyetle kurulmuştur. Fakat buna rağmen bir karşı partinin kurulması gerekliliğini İnönü dile getirmiştir. Bundan açıkça anlaşılıyor ki MKP muhalefet oluşturabilecek bir parti olarak görülmemekte ve bir başka parti beklenmektedir. Konuşmanın karşıt partiyi kuracaklara bir seslenme biçiminde ilerlemesi bunu bize göstermektedir. İnönü alttan altta bu konuşmada Dörtlü gruba seslenmiş gibidir. İnönü'nün bu tür teşvik edici konuşmaları demokrasinin gelişini hızlandırmıştır diyebiliriz.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün değişen dünya koşullarına paralel bir şekilde artık gerçekten çok partili bir rejimi kurmayı istediği açıktır. Yakınındaki insanlara yaptığı açıklamalardan ve tavırlarından ve tutumundan anlaşılabilirdiği kadarıyla İnönü rejimin geleceğini ve Batılılaşma sürecinin sonrakini adımını, çok partili hayat olarak görmektedir. En yakınındaki insanlar dahi kimi zaman şüpheye düşseler de İnönü bu konuda dirayet göstermiştir. Nihat Erim ile yaptığı bir konuşmada -Aralık 1946- "Asyai idareden artık kurtulmalıyız. Onun sonu yoktur" demesi onun değişim yönündeki isteğini göstermektedir. Yine Çankaya'da bir yemek esnasında -Nisan 1947- kendisine Demokrat Parti ile ilgili olarak "Bunlar suikast dahi yapabilir" şeklinde bir uyarı yapılmasına, "Mümkündür. Bu takdirde dahi Demokrat Parti'yi kapatmayınız. Elebaşlarını cezalandırır, geri kalanlara dokunmazsınız. Bunu hepiniz iyi hatırlamaya tutunuz." şeklinde cevap vermesi konuyla ilgili kararlılığını göstermektedir. İnönü çok partili hayatı kurmayı bir onur ve ayrıcalık saymış, bu konuda muhalefeti de teşvik etmeye çalışarak, Bayar'a başarıya ulaşırsa bunun şerefine ona ait olacağını söylemiştir (Kara, 2012; 84).

İnönü'nün, çok partili demokratik sisteme geçişte etkisinin önemsiz olduğunu ve onun demokrasiye geçilmesi konusunda samimi olmadığını öne süren görüşlerde vardır. Cumhurbaşkanlığı sırasında "değişmez Genel Başkan ve Milli Şef" gibi sanlar aldığına çekerek Türkiye'nin iç ve dış baskılardan dolayı demokrasiye geçmek zorunda kaldığını savunmaktadırlar (Albayrak, 2004; 33). Bunların en belirgin örneği Samet Ağaoğlu'dur. Yaptığı yorumlara göre (Ağaoğlu, 1972; 100-102):

"İnönü Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı ve Milli Şef pelerini omuzlarında bütün devlet kuvvetlerini elinde topladığı andan itibaren karşısına dikilenleri önce vurmak istemiş, bundan sonuç alamayınca onların istediklerini kendisine mal etmek hünerini göstermiştir. (...) İnönü tarihin yalnız bizde değil, bütün dünyada en mükemmel Makyavelist devlet adamlarından biridir. Mesela İsmet Paşa bence hiçbir zaman demokrasiye, çok partili parlamenter demokratik ısınamamış ve bu rejimi sevmemiştir. (...) İkinci dünya savaşını Hitler-Mussolini bloku kazansaydı Paşa faşist bir diktatörlüğü Türkiye'de görmekten hatta sevinebilirdi."

Ağaoğlu kendi saptamalarına güvenir ve İnönü'nün samimiyetsizliğini de sonuna kadar savunur. Fakat onunda DP milletvekillerinden ve sert muhaliflerden biri olduğunu unutmamak gerekir. Bu tür bireysel ilişkiler ve karşıt duruşlar

içinden kesin yargılara varmak güçtür. Bunun tam tersi olarak Hilmi Uran anılarında İnönü'nün demokrasi ve partileşme fikriyle ilgili şu anıyı paylaşır:

“Ben hiç bir vakit demokrasiyi kendisinin tesis etmiş olduğu hakkında İnönü'nün ağzından bir söz işitmedim fakat demokrasiyi bizde onun tesis etmiş olduğu bir hakikattir. Gerçi kendi partisi demokrasiyi tesise taraftar olduğu için İnönü de demokrasiyi tesis etmiştir. Fakat, parti de böyle bir taraftarlığı yaratan ve partiye bu telkini yapan İnönü'dür. İnönü ve onun peşinde yürüyen partisi istemeseydi, muhalefet diye bir organ ortaya çıkmazdı... Binaenaleyh, demokrasi rejimini bizde tesis etmiş olmanın sevabı da; eğer varsa, günahı da sadece İnönü'nündür. İnönü samimen böyle bir rejimin bizde yerleşmesini isterdi... Sonra, İnönü bizde bu rejimin tutunmuş olduğuna ve tutunacağına inanabilmek için en aşağı, bir defa olsun iktidarın düşmesi ve değişmesine lazım olduğunu söylediler ve hiç değişmeyen ve düşmeyen bir iktidar idaresinde yaşayan bir memlekette demokrasi rejiminin varlığına kimsenin inanmayacağını bizzat daima telkin eder dururdu...” (Albayrak, 2004; 33).

Metin Toker'de (Toker, 1990; 59) İnönü'nün samimi bir şekilde çok partili hayata geçmek için elinden geleni yaptığını belirtir ve ardından Nihat Erim'e yaptığı şu konuşmayı örnek olarak verir:

“Bizim şimdiki sistemimiz baştaki şahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriya pek parlak başlar, hatta bir süre parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Baştaki şahıs sahneden çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılacağı bilinemez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usulleri ile idare şekline intikal edemedikleri hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmışlardır. Yıkıntının arasında da birçok zahmetlerle meydana getirilen eserin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esaslı murakabe ve muhalefet sistemlerine süratle geçmeliyiz. Ben ömrümü tek parti rejimi ile geçirebilirim. Ama, sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirmeksizin işe girişmeliyiz”

İnönü çeşit çeşittir hakkında yorum yapanlar, anılarını paylaşanlar için. Ne tamamen demokrasinin asıl getiricisi ve onun yılmaz savunucusu diyebiliriz ne de içinde bir diktatör yatan, zorunluluktan istemeye istemeye kabul ettiği bir siyasal yapının en büyük destekçisi gibi görünen müthiş oyuncu.

2.3.6. Demokrat Parti Kuruluyor

Çok partili hayata geçişin hızlı serüveni Takrir'ın verilmesi ile başladı. Ardından reddedilmesiyle devam etti. 1945 yazı Takrirciler için gazetelerde hem kendini savunma hem de yavaş yavaş partiyle ilişkilerinin kopacağını anlayıp yeni partilerinin kuruluşunu hazırlama zamanı oldu. Eylül de Menderes ve Köprülü, Kasım sonunda da Koraltan partiyi yıpratıcı ve disipline aykırı yazı ve demeçleri yüzünden ihraç edildiler. Burada kalan son kişi Bayar idi. O da 1 Aralıkta partiden istifa ederek Dörtlerin arasına resmi olarak parti kurmak için katılmıştı. Yeni partiyi kurmak için şartlar tam kıvamına gelmişti.

Ahmet Emin Yalman'ın aktardığına göre parti çalışmaları daha Bayar partiden istifa etmeden önce başlamıştı. 1 Ekim 1945'te Vatan gazetesinde çıkan "Celal Bayar'ın Siyasi Planları" başlıklı yazıdan örnekler vererek şöyle demektedir Yalman (Yalman, 1997 ; 1320):

"Celal Bayar'ın milletvekilliğinden çekilmesini, siyasi hayattan uzaklaşacağına, memleketin iyiliği için savaştan vazgeçtiğine ve yeise düştüğüne delil diye karşılayanlar olmuştur. Bizim yaptığımız incelemelere göre bu zan tamamıyla yanlıştır. İstifa hareketini en esaslı bir mücadele belirtisi diye karşılamak lazımdır. Bunu etrafınca Celal Bayar'ın şimdilik muhafaza etmeyi tercih ettiği sükut, sütunlar dolusu beyanattan daha manalıdır"

Bu yazı verildikten sonra Yalman şunu ekler: "İşin doğrusu ki dörtlerle beraber yeni partinin programını hazırlamaya oturmuştuk. Ben hiçbir siyasi vazife kabul etmemeye kararlı olmakla beraber, çok partili sistemin gelişmesine hizmet etmeyi tabii bir vazife biliyordum. Her sabah Adnan Menderes'in Kavaklıdere'deki evinde toplanıyor, çalışıyor, öğle yemeğini beraberce orada yiyorduk". Herkesten uzak ve gizli yürütülen çalışmalar yavaş yavaş özellikle 1 Kasım konuşmasından sonra su yüzüne çıkartılmaya başlanacaktı. Bunun için Bayar beklendi. Aralık ayının ilk günlerinde, yeni bir parti kurma hazırlıklarını açıklamaktan sakınan Bayar, açıktan açığa bir parti kurma faaliyetlerinin olduğunu basına açıkladı. Ankara'da yoğunlaşan münasebetlerde, kurulacak yeni partinin tabanda herhangi bir sınıfa bağlı kalmaksızın CHP benzeri bir "Merkez Partisi" olması kararlaştırıldı Anayasa ile bütünlük sağlanması ve CHP'nin fazlaca tepkisine mahal vermemek için altı ilkenin de kurulacak parti programına alınması belirlendi (Yeşil, 1988; 52).

Yalman'ın anlattıklarına bakılırsa Halk Partisi'nden çıkarılanların yeni parti kuracağına dair ilk rivayetler 28 Kasım tarihli gazetelerde çıkmıştır. İlk düşünceler Rauf Orbay ile Bayar ikilisinin "Milli Demokrat Partisi" adı altında partileşmeye gidecekleri üzerineydi fakat bu çok geçmeden yalanlandı. Nihayet Dörtlü Takrir sahipleri 2 Aralıkta parti kuracaklarını kesin olarak açıkladılar. Yalman'a göre gazeteler en çok partinin adı ile ilgili rivayetlerde bulunuyorlardı. "Kemalist Parti" ve "Demokratik Çiftçi Partisi" gibi isimler en çok öne çıkanlardı. 9 Aralık tarihli gazetelerde "Demokrat Parti" ismi üzerinde karar kılındığı haber verildi (Yalman, 1997; 1326-1327). Ağaoğlu'nun parti ismiyle ilgili belirttiği ise "Demokrat Halk Partisi"dir. 18 Aralık günü Bayar'ın Ağaoğlu'na yolladığı mektupta "Demokrat Halk Partisi'nin teşekkülü için resmi formalite tamamlandıktan sonra sizinle temasa geleceğimizi bildirir ve afiyetler dilerim" yazılıdır. Ağaoğlu'na göre ismi daha sonradan değiştirmelerinin nedeni Halk Partisi ile bir ilişkisi olduğu sanısını verir düşüncesiyledir (Ağaoğlu, 1972; 87). Bu konuda Ağaoğlu'nun haklılık payı vardır. Bunu kendini Dörtlerin Beşincisi olarak tanımlayan Yalman'ın anılarında "Miras Kavgası" başlıklı bölümde görüyoruz. Halk Partisi'nin ismi etrafındaki miras kavgasının boş yere intihar olacağını, yeni partiye ise başka bir ad bulmayı teklif eden Yalman'a Celal Bayar sormuştur:

"Mesela ne gibi?"

Mesela Demokrat Parti gibi dedim.

Teklifim derhal kabul edildi. Hatta bir müddet sonra söz arasında 'Demokrat Partisi' kullandığım zaman Celal Bayar:

'Demokrat Parti'nin isim babası olduğun halde 'Demokrat Partisi' demek sana yakışır mı?' diye latife etti. (Yalman, 1997; 1321).

Celal Bayar isimin bulunuşu ve nereden esinlenildiği ile ilgili şunları söyler:

"Bunda Amerika modeli rol oynamadı değil. Orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de Demokrat Parti yok muydu?" (Toker, 1990; 82)

Resmiyet kazanan parti kurma çalışmaları sonrası Basında da özellikle yeni parti ve Bayar için teşvik edici yazılar yazılmıştır. Birleşilen nokta Bayar'ın parti kurmak için ideal kişi olduğudur. Toker'de bu konuyla ilgili "Bilinen... İsmet

Paşa'nın ikinci bir parti kurulacaksa bunun Celal Bayar'ın başkanlığında olmasını istediği... Neden? Bir defa laikliğe karşı, Atatürk devrimlerine karşı bir direnmenin veya çok fazla bir istismarın Celal Bayar'ın bulunduğu, onun kurduğu bir parti tarafından yapılmayacağı... Ve Bayar, eski bir Başbakan; devlet tecrübesi var. Birçok tehlikenin Türkiye'de nasıl yaşandığını görmüş. Şöyle diyeyim: Celal Bayar'ın şahsı İsmet İnönü'ye muhalefet kurma için bir garanti sayılıyor.” demiştir (Birand-Dündar, 1995; 27). İnönü'nün bu olumlu bakışına rağmen, CHP içinde yeni oluşuma karşı bir olumsuzluk bulunup bulunmadığı merak konusu olmuştur. Bu soru işaretlerini Akşam Gazetesi gidermeye çalışmıştır. Gazetede konuyla ilgili şöyle bir haber yer almıştır:

“Cumhuriyet Halk Partisi'nin yetkili şahısları, kurulacak olan yeni Celal Bayar partisinin doğmasını çok iyi karşılamakta ve bu yeni teşekkülün memlekete ancak fayda getirebileceğini söylemekten çekinmemektedirler. Bundan sonra Cumhuriyet Halk Partisi çalışmalarının daha dinamik bir şekil alacağı da söylenmektedir. Bu yolda daha önce başlayan hareket hiç şüphesiz hızlanacaktır” (Dokuyan, 2014; 160)

Bayar'ın partiden istifa etmesinin ardından yeni bir parti kurulacak mı soruları dolaşmaya başlamıştır. Bayar verdiği demeçlerde böyle bir niyetinin olduğunu söylemiştir. Bu açıklamanın ardından Falih Rıfkı Atay “Yeni Bir Muhalefet Partisi” başlıklı yazısında yeni bir parti kurulması kararını değerlendirmiştir. Haberi memnurlukla karşılayan Atay, muhalefet partisinin temsilcilerinin şimdiden belli olduğunu söyleyerek “halk partisinden ihraç edilenler” tanımlamasıyla Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ı kastetmiştir (Tuna, 2015; 2014). Falih Rıfkı Atay şunları yazmıştır:

“(…) Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz. Celal Bayar bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğü ile şöhret kazanmıştır. Karşımızda bu vasıfta bir liderin muhalefet partisini kurmasından memnun olmamak imkanı var mıdır?” (Ekinci, 1997; 305).

Bir başka örnek olan Necmettin Sadak, Bayar hakkında şu yorumu yapmıştır:

“Celal Bayar bir parti lideri olmak için bütün şartlara maliktir. Milli İstiklal Harbi’nden beri denenmiş vatanseverliğine, uzun bir siyasi hayatın en temelli mezzetleri katılmıştır. Başında bulunduğu işlerde ve devlet hizmetinde, ayrı görüşlerden, düşüncemize uymayan ve tenkit edilebilecek sistem ve kararları bulunabilir. Fakat Celal Bayar, her şeyden üstün, milliyetçi, dürüst ve faziletli bir insan olduğunu ispat etmiştir. Lider olarak arkasına insan toplayabilir. Etrafindakilere olduğu kadar karşısındakiler de güven ve saygı telkin edebilir. Nihayet ekonomi siyasetinde meslek sahibidir. Liberal ve şahsi teşebbüs taraftarıdır. Yeni bir partiye lazım olan böyle bir liderdir” (Dokuyan, 2014; 159).

Görüşler bir bir basında aktarılırken bazı yazarlar yeni partinin nasıl olması ve nereden çıkması gerektiği konusunda da fikirler beyan etmekteydi. Bunda da birleşilen nokta bir CHP ile ortaklaşa hareket edecek bir parti olması gerektiğidir. II. Meşrutiyet döneminden beri işbaşında olan gazetecisi Hüseyin Cahit Yalçın:

“Demokrasinin gerçekleşmesi için en az iki parti bulunmalıdır. Asıl sorun tek parti sisteminde ikinci partinin nasıl kurulacağıdır. Bunun için en iyi çarenin mevcut fırka içinden bazı zatların ayrılarak, esas programda müttehit kalmakla beraber, bir kontrol partisi vücuda getirmeleri olacağını söylemiş ve bunun çok faydası görüleceğine inanmıştık. İşte şimdi bu yeni partiyi biz böyle bir kontrol partisi mahiyetinde telakki ediyor ve doğuşunu istikbal hakkında bir müjde gibi görüyoruz...” demektedir (Yeşilçayır, 2011; 150).

Nadir Nadi ise yeni partinin TBMM ile CHP’nin içinden doğmasının daha doğru olacağını ileri sürenlerdendi:

“Milli demokrasinin ilerleyip gelişebilmesi için bize bir muhalefet partisi herhalde lazımdır. Rejim ve millete yabancı bir takım adamların kuracakları teşekküllerden başarılı bir esas beklenemeyeceğine göre, akla en uygun gelen şekil, Cumhuriyet Halk Partisi’nin yarınki müstakbel muhalefet partisine analık vazifesi görmesi ve böyle bir partinin kendi içinden doğmasına imkan hazırlamasıdır” (Koçak, 2010; 769).

Bu aynı satacağı mal, yabancıya gitmesin diye uğraşan böylece içi rahat edecek olan kişinin ruh halini yansıtıyordu. Muhalefet yabancıya gitmesin bizden birileri olsun ve toprak bölünmesin diyerek akraba evliliği yapmaya benziyordu.

Çocuğun sakat doğabileceği fikri ise akla uygun hareket eden Nadi'nin aklına gelmemekteydi.

CHP yanlısı olan basından bu tür fikirler gelirken DP'nin kuruluşunda da aktif olarak çalışan Yalman, onlara katılırcasına kurulacak olan partinin mesuliyetini 10.12.1945'te Vatan'da şöyle anlatıyordu:

“Yeni Partinin (Demokrat Parti'nin) vazifesi iktidar mevkii yarışı olamaz. Bu hedefle işe girilirse, hem maksadına varamaz hem de kendisinden beklenen işi göremez. Bu vatani vazife, feragatli, sabırlı, çok zahmetli, bir murakabeden ibarettir. (...) Yeni parti fren vazifesini görecek, bu itibarla iktidar mevkiini tutan Halk Partisi'ne rakip değil destek olacaktır.(...) eğer bu rolünü iyi yaparsa, (...) memlekette de demokrasi ruhu kök tutarsa, ileride serbest surette yapılacak bir umumi seçimde belki ekseriyet kazanır ve iktidar mevkiine gelir.” (Koçak, 2010; 853).

Yalman açıkça temkinli bir muhalefetten ve hırstan uzak durmadan bahseder. Bilemiyoruz ama muhalefetin iktidara gelmesi onun için uzak bir gelecekte gibidir. Bu düşüncelerinden dolayı Yeni partinin iktidara hemen göz dikmemesi ileride yaşayabilmesi için gereklidir. Oysa bu mesuliyetler 1946'dan iktidar olunan 1950 yılına kadar pek de uyumluca yerine getirilmeyecektir. Sert muhalefet, bunun yanında memleket içinde taraftar toplama girişimleri ve girilecek ilk serbest seçimde yani 1950'de iktidar hedeflenecektir. Yani DP'nin vazifesi fren değil hızlanma, uyuşma değil zıtlaşma, kendisinden bekleneni yapmak değil kendi belirlediğini yapmak, İktidarla destek değil ona en büyük rakip olmak ve iktidar yarışını kazanmak olacaktır.

Tüm bu fikir beyanları ile yeni partinin isim tartışmaları, nerde konumlanacağı ve programının nasıl olacağı tahmin edilmeye çalışılırken iki parti lideri 4 Aralık'ta buluşup yeni parti ile ilgili konuştular. Metin Toker, 4 Aralık görüşmesine götüreceği fikri şöyle anlatmıştır:

“Hazır olunca program, Celal Bayar'ın bana anlattığına göre, Celal Bayar diyor ki: ‘Bunu İçişleri Bakanlığı'na vermeden evvel ben götüreyim İsmet Paşa'ya göstereyim. Bu hem iyi bir jest olur, hem bir zararı yok. Çünkü biz bunu verdiğimiz zaman İçişleri Bakanı götürüp İsmet Paşa'ya gösterecek. Hiç olmazsa ben böyle bir jest yapmış olurum,’ diyor.” 4 Aralık 1945 günü bütün Türkiye'nin

gözü Çankaya'daki bu buluşmadaydı. İki eski silah arkadaşı, Atatürk'ün en yakınındaki iki insan yıllar sonra bu kez iki ayrı partinin liderleri olarak yeniden buluşuyorlardı. Yeni rejime son fırça darbeleri bu buluşmada vurulacaktı. (Birand-Dündar, 1995; 30). 4 Aralık 1945 günü İnönü-Bayar arasında gerçekleşen görüşmede DP, Cumhurbaşkanı İnönü' den de onay alıyordu. Bu görüşmede İnönü, özellikle SCF ve TCF denemelerinin başarısızlıklarına dikkat çekiyor ve bir anlamda Bayar'dan teminat alıyordu. Metin Toker'in (Toker, 1990; 83) anlattığına göre bu buluşmada İnönü-Bayar arasında şu konuşma geçmişti:

“İnönü programı aldı ve sordu: - Terakkiperverlerde olduğu gibi “İtikadı diniyeye hürmetkarız” diye bir madde var mı?

- Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var.

- Zıyanı yok. Köy Enstitüleri'yle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?

- Hayır. - Dış politikada ayrılık var mı? - Yok! - O halde, tamam

Böylece İnönü'den de resmi bir şekilde kurulmak için olur alınmıştı. Bayar'da bu konuda kendisi ile görüşen gazetecilere “Siyasi partiyi kuracağız, bu muhakkaktır. Partinin kuruluşuna hükümetçe müsaade edilip edilmeyeceği, partinin ne isim alacağı hakkındaki suallerinize kısaca söyleyeyim ki, iş henüz bu raddeye gelmiş değildir. Bu suallerinize cevap verebilmekliğim için birkaç gün daha sabırlı olmanızı rica edeceğim” diyordu.

4 Aralık Türkiye'de çok partili rejimin temellerinin atıldığı günü oluştururken büyükler arasında, dışarıda da başka sorunlar patlak vermekteydi. “Tan Olayı” adı verilen gelişme de Zekeriya Sertel'in çıkardığı sosyalist sola yakınlığı ile bilinen Tan gazetesi ne saldırı düzenlenmiştir. Bu sıralarda Sertel Görüşler adında bir dergi hazırlığı içindeydi. İlanlar yapılmış ve yazar kadrosu için Menderes ve Köprülü'nün bulunacağı duyurulmuştu. O gün bir takım “gençler” Rus ve komünist aleyhtarları sloganlarla Tan basınevini ve sol yayın satan kitapçıları tahrip ettiler. Polisin seyirci kalması, hukuka ve uygarlığa sığmayan bu işin CHP tarafından kışkırtılmış, hatta düzenlenmiş olabileceği iddialarına yol açtı (Akşin, 2011; 244). Yayınlanmadan önce büyük bir reklam kampanyası başlatılan Görüşler Dergisinin ilk sayısı 1 Aralık 1945 günü çıkmış ve sadece tek sayı çıkabilmiştir. Dergi çıkar çıkmaz bütün sayıları tükenmiş ve görülen ilgi karşısında

ilk sayısının ikinci baskısı hazırlanılmıştır. Görüşler Dergisi çıktığında, Menderes DP'nin kurulmadan önce başlanılan program hazırlığı içindedir. Sertel'ler, henüz dergi yayımlanmadan önce dergi için T.Rüştü Aras aracılığıyla artık günün muhalifleri olarak bilinen takircilerden yazı istemişlerdir. Nitekim, Derginin sağ üst tarafında "Mecmuamıza yazı yardımlarını vadedenler" denilerek "1- Celal Bayar, 2- T. Rüştü Aras, 3- Fuat Köprülü, 4- Adnan Menderes, 5- Sabiha Sertel, 6- Cami Baykurt'ların" resimleri ve isimleri yer almıştır. Fakat, Menderes'in derginin ilk sayısında yazısı çıkmamıştır. Hatta, Menderes, derginin sonraki sayısı için de yazı göndermemiştir (İnan, 2002; 114). Bu konuda Yalman (Yalman, 1997; 1327-1328)anılarında, yapılmak istenenin bir komplo ve Serteller'in kendi ideolojilerini yeni oluşumu ve isimlerini kullanarak Türkiye içinde yaymak olduğunu söylemiştir. Yine ona göre: "Görüşler için Sabiha Sertel DP kurucularından söz almak istedi. Onlar da: 'Çıkmaya başlasın da görelim' yollu cevaplar verdiler". Görüşler dergisinin güya sürekli yazarlarıymış gibi Dörtler'in gösterilmesi üzerine Yalman:

"Türk vatanına candan ve gönülden bağlı siyaset ve bilgi adamlarının isim ve resimleri çıkarken, içinin yabancı bir ideolojiyi öven resim ve yazılarıyla dolu olduğu ve bu arada bilhassa Rus İhtilali'ne dair komünist diliyle yazılmış coşkun bir destan bulunduğu hayretle görüldü. Bu manzara karşısında da temeli yeni atılan partinin kötü bir suikaste kurban olabileceğini düşündüm ve dergiyle hiçbir ilgileri olmadığını derhal ilan etmeleri hakkında Bayar, Köprülü ve Menderes'e ikazda bulundum. Derhal bunu yaptılar."

Süleyman İnan'ın yorumuna göre: Menderes'in Görüşler Dergisiyle olan ilgisini tam olarak belirlemek zordur. Olayların gelişimine göre, Menderes'in Bayar ve Köprülü ile birlikte almış oldukları ortak kararlarıyla hareket etmeyi uygun gördüğünü söyleyebiliriz. Ancak, bu ortak hareketlerinde bile tereddüt yaşadıkları söylenebilir. Zira, hem demokrasi forumunu dönüştürebileceğine inandıkları dergi hareketinin içinde yer almak istemişler, hem de derginin sahibi Sertel'lerin herkesçe bilinen sosyalist fikirlerinin bu dergi yoluyla kendilerine mal edileceğinden endişe etmişlerdir. Bu yüzden, takircilerin dergiye karşı takınacakları daha kesin tavırlarında, derginin yayımlanmasını bekledikleri düşünülebilir. Ama derginin ve yayıncılarının belirtildiği gibi komünizm savunucuları olmaları aynı zamanda bu savunuyu Görüşler dergisi içinde de yapıyor oluşları onları topun ağzındaki kişiler yapıyordu. Menderes ve diğer kurucu üyelerin, böyle bir yanlış anlamının henüz kurulmamış olan yeni partinin

geleceğini ilgilendireceği endişesini taşımaları çekinilen bir durum ortaya çıkarmış, bu yüzden dergiyle bir ilgilerinin olmadıklarını ilan etme gereğini duymuşlardır (İnan, 2002; 105).

Yeni partinin kuruluşunun gecikmesi çeşitli söylentilere yol açınca da Bayar 28 Aralık 1945'te bir açıklamada daha bulundu ve çalışmalarını durdurmadıklarını tam tersine hızlandırdıklarını, ancak bir partinin kurulması ve tüzüğünün hazırlanmasının zaman aldığını belirterek, kısa sürede sonuç alınacağını bildirmek zorunda kaldı. Muhalefet partisi için yapılan bütün çalışmalar 1946 yılı Ocak ayının il günlerinde tamamlandı ve Bayar 4 Ocak günü bir basın toplantısı düzenleyerek aşağıdaki tarihi açıklamayı yaptı; "Partimizin ismini tespit ettik: Demokrat Parti. Programı ve nizamnamemiz tamamıyla hazırlamıştır. 80 kadar madde etrafında toplanan programımızı neşretmek üzere önümüzdeki pazartesi günü basına vereceğiz" (Albayrak, 2004; 62). Bayar'ın bu beyanından kısa bir süre sonra Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da resmen kurulmuştur. Partinin kuruluşunu Yalman (Yalman, 1997; 1330-1331) şöyle anlatır:

"Demokrat Parti'nin kuruluşu hakkındaki resmi müracaat, 7 Ocak 1946 günü saat 16:30'da arkadaşlarının adına Refik Koraltan tarafından İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a başvurmak suretiyle yapıldı. Bakan, yeni partiye başarılar diledi ve kanuni müracaatın yapıldığı ve uygun görüldüğü hakkında belgeyi parti temsilcisine verdi. Böylece Demokrat Parti'nin resmi varlığı başladı.

Beşinci olarak Partiyeye yazılan milletvekili Cemal Tunca, Ankara'da Sümer Sokağında sahip olduğu 8 numaralı binayı Parti Genel Merkezi olarak Parti'nin hizmetine verdi. Burada ilk umumi katip ve sonraki milletvekili Basri Aktaş, insan takatini aşan bir gayretle Parti yazı işlerini tek başına yürütmeye koyuldu.

7 Ocak günü gazeteciler merkeze çağrılarak kendilerine 85 maddeli parti programı ve tüzüğü verildi ve her noktası aydınlatıldı. Programın pekiyi hazırlandığı ve ortaya gerçek demokrasi ruhuna uygun berrak ölçüler ve prensipler koyduğu görüldü.

Kurucular gazetecilere şunları söyledi

Maksadımız sizinle tanışmak ve partimiz hakkında size tam bilgi vermektir. (...) Tarihe karşı üzerimize aldığımız mesuliyetin büyüklüğünü takdir

ediyoruz. Memlekette milli irade ve milli hâkimiyetin tam bir surette yürütmesini sağlamaya çalışacağız. Atatürk, memleketin ikinci bir partiye ihtiyacı olduğuna tamamıyla inanmıştı. (...) Memleket yeni bir devrin başında bulunuyor, gelişmeyi halkın huzur ve ahengini bozmadan başarmak lazımdır. Basının bu büyük davada üzerine düşeni yapacağına inanıyoruz. Partinin asıl faaliyeti ayın yirmisinden sonra başlayacaktır.”

Orhan Cemal Fersoy’un (Fersoy, 1971; 114) anlattığına göre, Bayar gazetecilere yeni oluşumun maksadının aşağıdan yukarıya doğru bir cereyan getirmek olduğunu söylemiştir ve tüzüklerinin bunu teyit ettiğini belirtmiş, programlarının da ortaya attıkları kanaatler olduğunu dile getirmiştir. Bu sırada Köprülü salona Koraltan’ın İçişleri Bakanlığı’na resmi müracaatı vermiş olduğunu bildirmiş, bunun üzerine Celal Bayar, memnun bir tavırla Demokrat Parti’nin kurulduğunu şu sözlerle kamuoyuna bildirmiştir:

“Şu dakikada partimiz resmen teşekkül etmiş demektir.”

Basın bu kuruluşa büyük yer verdi. Yeni partinin programı ve liderlerin demeçleri geniş ölçüde yayınlandı. Cumhuriyet gazetesinden bir muhabirin Bayar ile yaptığı görüşmede DP’nin dayanmayı planladığı toplumsal güçler belirmişti sanki. Muhabirin “Nereden para bulacaksınız?” sorusu üzerine Bayar: “Bu esaslı meseledir. Şöyle düşünüyorum: On sekiz milyon içerisinde bize taraftar olacak 100 veya 200 kişi bulabiliriz. Bunlardan beşer yüz lira alsak, 100 bin lira eder ki, bununla bir iki sene idare ederiz”. Eroğul’a göre 1946 yılında ki 500 liranın değeri düşünülürse, daha kurulurken DP’nin hiç olmazsa mali yönden, varlıklı sınıflar mensuplarına bel bağladığı ileri sürülebilirdi (Eroğul, 2013; 16).

Partinin adını taşıyan tüzüğün birinci maddesinde bir anlayış ve görüş getiriliyordu:

Madde: 1. Siyasi hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur.

Demokrat Parti’nin kuruluşuna dair haberler bütün basında heyecan verici bir şekilde yayınlanmıştı. Daha ilk günden itibaren demokrat parti liderlerini karşı karşıya gelecekleri çok önemli meseleler çıkıveriyordu Celal Bayar’ın vermiş

olduğu basın kanunu ile ilgili tasarı, Halk Partisi'nin gazeteler üzerindeki baskısından yılmış olan Vatan, Tasvir, Son Posta gibi gazeteleri Demokrat Parti'ye daha çok yaklaştırdı (Ataoğlu, 2008; 38). Bir yandan da gazetelerde Yeni partinin izin alarak kurulmasından dolayı akıllarda soru işareti oluşmuştu. Düşünülen, bu özelliğinden dolayı muvazaa olarak anılmaya başlamıştı. Bu konuda Bayar, “Muvazaa hafifliktir. Kimse böyle bir teklifte bulunmamış, kimse de böyle bir şeyi kabul etmemiştir. Memleketin de muvazaalı işlere tahammülü yoktur. Serbest Fırka teşebbüsüne girişenler bugünkü teşebbüse girişenler kadar tecrübeli değildi. O zamanlardan bugünlere kadar farklar büyüktür. Millet de tecrübe sahibi olmuştur. Memleket siyasi olgunluğuna erişmiş, inkılaplar tamamıyla yerleşmiştir.” diyerek, kamuoyunu tatmin etmek yönünde açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır (Fersoy, 1971; 115).

Koçak'a göre DP'nin kuruluş süreci, SCF'ninkine tam olarak benzemese de onu fazlasıyla andırıyordu. SCF Atatürk'ün önerisi, ısrarı, yardımı ve izni ile kurulmuştu. DP'nin kuruluş süreci farklılıklar içerse de, kamuoyunun fark ettiği gibi, DP, bizzat İnönü'nün öneri, istek, teşvik, izin ve güvencesi ile politika hayatına adım atmıştı. Fethi Okyar, nasıl Atatürk için güvenilir biriye, yeni dönemde de Bayar aynı şekilde İnönü nazarında karşısında parti kurabilecek en uygun kişiydi. Bir başka benzerlik de, her iki partinin de parlamento içinden doğmuş olmasıdır. SCF'nin programı nasıl Atatürk'ün denetiminden geçip değişiklikler yapıldıysa, DP'nin programı da ilke olarak İnönü'nün onayından geçmiştir. Tüm bu benzerlikler basında DP'nin muvazaa tabiri ile anılmasına neden olmuştu. Örnek SCF idi ve bu geçmiş tecrübe, DP'nin yolunu açan değil, fakat ona gölge eden bir süreç olarak daha şimdiden DP kurucularının karşısına dikilmişti. SCF tecrübesi, DP açısından ayakbağıydı ve zaman ilerledikçe bu ayakbağının bir pranga olduğu daha iyi anlaşılacaktı (Koçak, 2010; 16-27). Taner Timur'da DP'nin, İnönü'nün hoş görüşü, izni ve desteği ile adım adım kurulduğunu söyler. Bunun için de 1944 ve 1945'lerden itibaren özel olarak Celal Bayar uygun görülmüş ve çeşitli şekillerde teşvik edilmiştir. Bu teşvik biçimleri, bazen haber yollama gibi kapalı, bazen de Ulus gazetesine bu konuda başyazı yazdırma gibi açık şekillerde olmuştur (Timur, 2003; 20).

Bayar'ın anlattığına göre, Kurucu takım kendi arasında 6 temel başlık altında toplanan ilkeler etrafında tartışmasız olarak birleşmişlerdir. Bunlardan birincisi; Atatürk İlke ve İnkılaplarının devamını sağlama arzusu şeklinde tespit edilmiştir. Yeni kurulması planlanan yönetim anlayışının yukarıdan aşağıya değil,

aşağıdan yukarıya doğru işlemlerine imkân verilecek olması da diğer bir anlaşma konusu olmuştur. Üçüncü olarak mutabık kalınan nokta ise; halkın yönetime tam manasıyla katılabilmesi için seçim sisteminin düzene sokulmasının gerektiği yönünde gerçekleşmiştir. Dördüncü konu; seçimlerin adaletin denetimine bırakılması meselesiyle ilgili olmuştur. Laiklik konusunda hassas davranılması ve parti içinde demokrasinin hâkimiyetinin sağlanması anlayışı da alınan diğer iki ortak karar arasında yer almıştır (Bayar, 1986; 40-43).

Bir gazeteci, Bayar'a "Partiniz sağ mıdır, sol mudur?" sorusunu yöneltmiştir. Bayar, bu soruya "Demokrattır. Programımızı inceleyiniz. Yerimizi orada bulacaksınız" diye cevap vermiştir. Adnan Menderes, Bayar'ın cümlesi biter bitmez, gazetecinin bu sorusuna, "Siz Halk Partisinin yerini tayin edin. Biz, ona inzimamen yerimizi tayin edelim" şeklinde karşılık vermişti Asım Us, hatıralarında, Menderes'in bu sözünü DP ve CHP programları arasındaki farklılıklarını ortaya koyarak şöyle açıklamaktadır:

"DP tarafından neşredilen programı ile CHP programı arasında bir mukayese yapılıncaya bazı farklar göze çarpıyor. Bu farkı izah eden Adnan Menderes 'Demokrat Parti, Halk Partisinden bazı konularda biraz sağda, biraz soldadır.' demişti. Biraz sol için misal işçi meselesidir. Gerçekten, DP programı işçi sendikalarını kabul etmiştir. Bu, sınıf mücadelesine yol açabilecek bir gidiş sayılabilir. Hâlbuki, toprak kanununun Meclisteki müzakereleri sırasında DP'yi teşkil eden Adnan Menderes ile Refik Koraltan, toprak işçilerinin toprak sahibi yapılması fikrine karşı sermayenin himayesini üstün tutmuşlardı. DP'nin programında toprağa konan sermayenin himayesine dair olan fıkra, yine Toprak Kanununun uygulanmasına karşı DP tarafından vaziyet alınacağını gösterir. Bu da DP'nin CHP'ye nispetle iki parmak sağda olduğu bir mesele demektir" (İnan, 2002; 109).

Partinin resmi olarak kurulduğu gün parti programı ve tüzük de açıklanmıştır. Partinin tüzüğü 47, programı 85 maddeden ibarettir. Hazırlanan tüzüğün 43. maddesine göre Büyük Kongre'ye kadar, kurucular, Genel İdare Kurulu'nu teşkil edeceklerdi. Tüzüğün öngördüğü merkez örgütü şu üç organdan meydana geliyordu. Parti Başkanı, Genel İdare Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanı (Madde-5). Bu üç organ doğrudan doğruya Büyük Kongre tarafından seçilecekti. İki yılda bir toplanan Büyük Kongre'den sonra en yetkili organ Genel İdare Kurulu idi (Madde-12). Ayrıca partini milletvekili adaylarını tespit etme yetkisine

de sahipti (Madde-13). Taşra örgütü ise il, ilçe, bucak ve ocak kademelerinden meydana geliyordu. Hepsinin yılda bir kez toplanan bir kongresi ve 3 ile 7 arasında değişen bir yönetim kurulu olacaktır. Her yönetim kurulunda bir başkan, bir yazman ve bir de muhasip bulunacaktır (Madde-21-31). (Eroğul, 2013; 16-17).

85 maddelik program iki ana bölümden oluşmaktadır: Genel Hükümler ve Hükümet İşleri. Birinci bölümde partinin genel ilkeleri belirtilmiştir. Liberalizm, hem hürriyetler açısından hem de iktisadi düzen olarak kabul edilmiştir. DP genel olarak Atatürk ilkelerine bağlı kalmıştır. Ancak CHP'den farklı olarak ilkeleri biraz daha liberal bir şekilde yorumlamıştır. DP çok partili bir siyasi hayatın önemine vurgu yapmış (madde 1), demokrasi esaslarına en uygun sistemin cumhuriyet olduğunu belirtmiştir (madde 2). Türk milletinin siyasi olgunluğa eriştiğine inanan DP (madde 3), milletin iradesinin tam tecellisi için seçimlerin güvenli, serbest ve gizli oy ile yapılmasını talep etmiş, (madde 9). Programda, seçim sisteminin değiştirilmesinin ve milletvekilliği seçimlerinin tek dereceli olmasının üzerinde durulmuştur (madde 10). DP programında, sosyal adalet gibi insanî değerlere önem verilmiş ve bu demokrasinin bir gereği olarak sayılmıştır (madde 5). Toplumunu iş bölümüne göre gruplara ayırarak, bunları uyumlu bir şekilde yaşatmayı hedeflemiştir (madde 6). Bu bir bakıma İT ve Erken Cumhuriyet Dönemi korporatist özellikler taşıyan halkçılık ilkesinin bir etkisi olarak sayılabilirse de, milletin çeşitli sınıflarının ve meslek gruplarının cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmaları gerektiğini belirterek (madde 7) devlet-millet bütünleşmesinden ziyade bir sivil toplum oluşturmak isteği gösterilmiştir. DP, kültür ve ülkü birliğine dayanan din ve ırk farkı gözetmeyen bir milliyetçilik anlayışını kabul etmiştir. Bütün yurttaşlar Türk olarak kabul edilmiş, herkesin eşit haklara sahip olacağı belirtilmiştir (madde 13). Halkçılık ilkesi Fransız Devriminden gelen klasik anlamıyla hiçbir şahsa ve zümreye imtiyaz vermemek şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca yönetimin halk için ve halkla beraber olması gerektiği belirtilmiştir (madde 16). Burada CHP ile olan ciddi bir farklılık göze çarpmaktadır. Zira CHP, halkçılık ilkesinde halktan gelerek, halk için çalıştığını ve halkın faydasını her faydanın üzerinde tuttuğunu belirtmiş ancak bunun halkla beraber yapılacağını belirtmemiştir. Parti halkın üzerinde bir kurum olarak halkın iyiliğini sağlamayı görev bilmiştir. Bu açıdan, CHP halk için halka rağmen politikasını izleyen Fransız Jakobin anlayışına yaklaşmakta iken, DP liberal batı demokrasisine biraz daha Anglosakson demokrasisine benzer anlayışa yaklaşmaktadır (madde 19). İktisadi faaliyetler açısından devletçiliğin zorunluluk

sonucu uygulanması gereken bir politika olduğu belirtilmiş, son tahlilde özel teşebbüsün korunmasını ve geliştirilmesini savunmuştur (madde 17).

DP, laikliği ise şu şekilde (madde 14) yorumlamaktaydı; “Partimiz, laikliği, devletin din ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar”. Görüldüğü gibi temel mantık CHP ile aynıydı, zaten bunun dışına çıkması anayasal açıdan mümkün değildi. Aynı madde içerisinde bu genel tanımın yanında din hürriyetinin diğer hürriyetler gibi en mukaddes haklardan olduğuna dikkat çekiliyordu. Konuya temkinli yaklaşan DP, maddenin son paragrafında, dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında uyumu bozacak propaganda malzemesi yapılmasına ve serbest düşünceye karşı taassup duygularının ortaya çıkmasına karşı olduğunu vurgulamıştır (Kara, 2012; 109-101).

Programın hükümet işleri bölümünde ise, ikinci bir kaza kademesi kurulması istenmekte (Madde-27), üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe sahip olmaları gereğine değinilmekte (Madde-36) ve belli başlı konularda vaadlerde bulunmaktadır. Bu kısımda ayrıca partinin siyasi görüşü açıklanmaktadır. Bu konuda, “Özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu” belirtilmekte (Madde-42) ve devlet kuruluşlarının özel girişime devredilmeleri istenmektedir (Madde-47). Kesin bir zorunluluk olmadıkça piyasalarda dokunulmayacaktır (Madde-51). Milli kalkınmada tarım sektörüne dayanılacaktır (Madde-29). (Çolak, 2002; 1431).

Politik analizcilerin öngördüğü gibi yeni partinin programı eski partininkine neredeyse hiç farklı değildi. DP’liler Kemalizm’in 6 ilkesinin her birine farklı yorum ve vurgu katmalarına karşın benimsiyorlardı. Esasında bu ilkeleri kabul etmek zorundaydılar. Böyle yapmasalar anayasanın teknik ihlali olur ve partinin kapatılması söz konusu olabilirdi. Bu 6 temel çizginin ötesinde DP’liler kendilerini demokrasiyi geliştirme görevine adanmışlardı. Bu siyasi gücün yukarıdan çok aşağıdan, halktan alınmasını güvenceye almak kadar, hükümet faaliyetlerin frenlenmesi ve bireysel özgürlüklerin artmasını da gerektirecekti. DP’nin bu iki yanı yönetici partiye esas saldırı hattı oldu. Hükümet faaliyetlerinin kesin olmadığı için bu konudan yararlanmanın sınırsız olanakları vardı. Bu nokta, esas şikayeti üstü örtük CHP ile özdeşirilen bürokrasinin tiranlığa karşı olan halk kitlesinin hoşuna da gidiyordu. Son olarak DP’liler ekonomik kalkınmayı yapmak için özel sektöre inançlarını da vurgulamaktaydı. Batılı

gözlemciler arasında en çok dikkati çeken de buydu. CHP'ye sempati duyan hemen herkes, DP'nin programını görünce hoş bir şaşkınlığa uğramıştı (Ahmad, 2010; 31).

Nadir Nadi, gazetedeki köşesinde DP'nin genel bir değerlendirmesini yapmıştır. DP programının CHP'ninkine benzerliğini belirterek, bunu normal karşıladığını, çünkü DP kurucularının yakın zamana kadar CHP içinde olduklarını hatırlatmıştır. Nadi'ye göre; eğer bu kişiler tamamen eski kimliklerinden sıyrılsalardı halk gözünde samimiyetsizlikle suçlanabilirlerdi. Ayrıca, bu kadar benzerlik yeni parti için bir kuvvetti. Böylece halk yeni oluşumdan çekinmeyecek ve kendi faydasına olacağını düşünecekti. Bu benzerlik, yapılan inkılâpların devamlılığı adına da önemli bir dayanaktı. Programların benzemesinin zayıf tarafı ise; iki parti arasındaki benzerlikten dolayı DP bir küskünler partisi durumuna düşebilecek, CHP'den kopanlar benzer ilkeli DP'ye katılabilecekti. DP kurucuları, bu anlamda dikkatli davranmalı ve partilerine girecek kişilerin amaçlarını iyi tahlil etmeliydiler (Dokuyan, 2014; 162) Necmettin Sadak'ta iki parti arasında program bakımından bir farklılık olmadığını işaret ediyordu. Sadak DP'nin "tatbikatta bir kontrol vazifesi görmek gibi milli bir kaygı ile" doğduğunu da vurgulamaktaydı. Bu bakımdan Nadir Nadi'yi tamamlıyor ve ikinci partinin öngörülen rolünü bir kez daha dikkatle çiziyordu. O dönemde siyasi çerçeve bu yönde oluşturulmak istenmekteydi (Koçak, 2010; 33). Görüldüğü gibi programdan da tüzükten de birkaç uyarı yapılarak memnun olunmuştu. Aynı CHP'ye benzeyen bir partinin artık siyasi arenada olması herkesin içini rahatlatıyordu. DP'yi Muvazaa partisi olarak görenlerde bu benzerlikten yola çıkarak fikirlerini belirtiyorlardı. Çok değil ilk seçimlerden sonra 1950 yılına kadar DP'den muvazaa partisi olmasını bekleyenler böyle olmadığını göreceklerdi.

2.3. Demokrat Partinin Muhalefet Yılları

İkinci Dünya Savaşı ile beraber Türkiye hızlı bir değişime girdi. Yeni siyasi sistemi belirleyecek olan bu değişim dışta savaş sonrası alınan konum olarak demokrasinin gerekliliği, içte ise ekonomik sebeplerden kırgınlık ve yılgınlıkla birleşerek kendine has bir hale büründü. Parti içi muhalefet ile birlikte oluşan yenilik istekleri Türkiye'yi artık tarih kitaplarında ayrı ve önemli bir yer ayrılacak gelişmeler içine soktu. Tek Parti, 27 yıl sonra sürekli mecliste bulunacak, kurulmasını iç rahatlığı ile desteklediği bir muhalefet partisiyle yoluna devam edecek, bu süreçte de yer yer isteyerek kimi zamanda zorunlu olarak kabuk

değişimine gidecekti. Ülke içinde böyle kesin bir demokrasi değişimi yaşıyorsa artık her şey ona uygun hale getirilmeliydi. Meclis, açık kollayan, kendisini programı aynı gözükse de çok partili düzende halka yani oy verecek olana işte ben o bekleneni verecek olanım diye göstermeyi bekleyen parti ile ortak kullanılacaktı. Taviz, değişim, liberalleşme, yarışa ayak uydurma veyahut yapılmış yanlışlardan dönme... Birçok isim verilebilecek ya da birden fazla seçeneğin kombinasyonunun yapılabileceği dönem DP ile birlikte başlamış, ilk genel seçimler öncesi giderilmesi gereken pürüzlerin planları da oluşturulmuştu.

2.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Seçime Kadar Olan Siyasal Düzenlemeleri

8.1.1946 yani kurulduğunun ertesini günü Demokrat Parti kurucuları, Büyük Kongre yetkilerine sahip olarak toplandılar. Parti başkanlığına Celal Bayar getirildi. Dört kurucunun yanına Cemal Tunca da alınarak 5 kişilik Genel Yönetim Kurulu kuruldu. Parti'nin Genel Yönetim Kurulu'nun durumu dikkat çekiciydi. Çünkü beş üyeden yalnız Celal Bayar milletvekili değildi ve o Başkan olmuştu. Nitekim Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İnönü "Celal Bey Meclis'te olsaydı daha iyi olacaktı" demiştir (Goloğlu, 2013; 38). Çünkü Bayar İktidar partisi için önemli bir şahsiyetti ve yeni partinin yapacağı her harekette onun ismi, imzası olması İnönü dâhil herkesin içini rahatlatıyordu. Toker'in DP'nin "kahramanlık günleri" dediği süreç başlamış oluyordu. DP Genel Merkezi'nde ki heyecanlı hava bu sürecin özelliğiydi. Anlattığına göre (Toker, 1990; 88); Ankaralı gazeteciler için Ulus Meydanındaki CHP Genel Merkezi bir antipatik, soğuk yerdi. Devlet dairelerinden farksızdı ve kibirli beyler yeni demokratik gidişe ayak uydurabilmek yeteneğinden çok mahrumdular. Bir gayret gösterdiklerinde ise bunun suniliği üzerlerinden akardı. Buna karşılık DP Genel Merkezine severeki isteyerek gidilirdi ve bilhassa genç muhabirler gönülden DP'yi tutarlardı. Çünkü orada daima tatlı yüzler görmek, tatlı sözler duymak kabildi ve Bayar herkeste derin bir saygı, içten bir sevgi uyandırırdu DP, yeni açılmış bir dükkanın müşterisine gösterdiği sonsuz gülyüz ve ilginin siyasi örneğini teşkil ediyordu. CHP ise belli ki artık 27 yılın ve bu sürecin verdiği tek parti rahatlığının altında nasıl olsa bizden başka alternatifleri yok bilinciyle ruhunu kaybetmiş gözükmektedir. DP'nin iktidara varışına kadar süren "kahramanlık günleri"nde partinin ruhunu Celal Bayar temsil etmekteydi. Ne Menderes, ne bir başkası. Bunu değiştirmek imkanı yoktur. Bütün meseleler gelir, Bayar'a dayanır, nihai kararları hep o alırdı ve aldırırdu. Genel politikayı çizen, parti beynini oluşturan Bayar,

tecrübesi ile bu işleri itiraz edilmeyecek bir maharetle yürütmekteydi (Toker, 1999; 89).

DP kuruluşu ve siyasal arenada güvenilir yeni tercih olma durumu ile toplumda olumlu bir etki yapmıştır. Tek partili yönetimin baskısından bunalmış ve çok partili cumhuriyetin yani demokrasinin özlemini duymuş olanlar, bir kurtarıcı gibi gördükleri DP'ye girmeye başlamışlardır. Bazıları hatta geçim zorluğunu göze alarak memuriyetten ayrılıyor, siyasi hayata atılıyor, yeni parti oluşumunda kendilerine yer bulmaya çalışıyorlar. Ticaret Bakanlığı'ndaki görevinden ayrılan hukukçu Samet Ağaoğlu bunlardan biriydi. Partinin kuruluş sürecinde Bayar ile mektuplaşmalara başlamış olan Ağaoğlu bundan sonra partinin önemli yüzlerinden olacaktır (Goloğlu, 2013; 38). Sümer Sokakta siyasi yaşamına başlayacak diğer örnek ise Fatin Rüştü Zorlu'nun asistanlığını yapmış olan ve Onun ağzı "iyi laf yapar" tavsiyesi ile parti müfettişi yapılan matematikçi Osman Bölükbaşı idi (Toker, 1990; 88). Bunların dışında CHP içinden ihraç edilen ya da istifa edip yeni partiye geçenlerde az değildi. Esasında başlarda DP'nin yurtda gördüğü ilgiye nazaran, siyasi yapıda yansımalar bakımından bir tereddüt ve yavaşlık vardı. Parlamentoda yeni partiye ilhaklar beklendiği gibi olmadı. Mesela, müstakil muhaliflerden Hikmet Bayur sonunda CHP'den ihraç edildiği halde DP'ye de girmede. İlk ilhak, Antalya milletvekili Fuat Tunca ve Eskişehir milletvekili Emin Sazak partilerinden istifa edip, DP'ye girmesi ile gerçekleşti. Parlamento dışında ise eski bakanlardan Y. Kemal Tengirşek ve R. Şevket İnce de vardı. Ama, buna benzer gelişmeler, CHP'nin tabanının esaslı bir surette DP'ye kaydığını göstermesine rağmen, tavan yerinde duruyordu (Yeşil, 1983; 58). Bir de Bayar'ın partiye yararlı olacağını düşünüp teşkilat içine almak için konuştuğu CHP'liler var. Bu konuyla ilgili Toker (Toker, 1990; 89), Celal Bayar'ın özverili çalışmalarını şöyle anlatır:

"İlk teşkilatı kurmak Bayar'ın büyük derdi oldu. Çok teması bizzat yürüttü. Şahıslar üzerinde dikkatle durdu. İncelik isteyen yerde inceliğe, kurnazlık isteyen yerde kurnazlığa başvurdu. Katı prensipler kullanmadı. Ayaklara gitti. Ricalarda bulundu. Birçok CHP'liyle görüşüğünü, teklifler yaptığını bilirim. Bunların arasında Kasım Gülek vardır, Cavit Oral vardır, Sait Odyak vardır hatta Nihat Erim vardır."

Bu arada Fersoy'un (Fersoy, 1971; 117) deyimini ile DP ilk imtihanını 10 Ocak'ta verecekti. Kuruluşundan itibaren yabancı basın mensuplarının yeni partiye ilgisi ve mülakat istekleri olmuştur. Konu DP'nin dış politikada takınacağı tavrın nasıl olacağıydı. DP liderleri konuyla ilgili çok titiz davranılması düşüncesindedirler. Bayar DP'nin dış politika görüşünü şöyle anlatmıştır:

“İktidar partisiyle iç meselelerde belki çok çatışacağız. Fakat memleket kaderi dış politikada her iki partinin müşterek hareket etmesini icabettirir. Bu bakımdan dış politikada CHP ile tamamen mutabıkız.”

Demokrat Parti kurulduktan bir ay sonra il örgütlerini oluşturmaya başladı. Anadolu'nun her köşesinde DP'ye olağanüstü bir ilgi, olağanüstü bir kayma söz konusu oldu. CHP tavanı yerinde dururken, CHP tabanı hızla DP'ye akıyordu. İlk kurucular kurulu 2 Şubat 1946 günü Samsun'da Emekli Kurmay Albay Avni Özüdoğru başkanlığında kuruldu. Etem Menderes 4 Şubat'ta Aydın il teşkilatını kurdu. Demokrat Parti kuruluşundan bir buçuk ay sonra 16 il ve 36 ilçede şubelerini açtı (Yücel, 2001; 52). Karpat'a göre bu yavaş bir gelişmeydi, çünkü birçok kimse Fethi Bey'in Serbest Fırkası gibi bu yeni partinin de gerçek bir muhalefeti temsil etmediği kanaatindeydi. Yaygın olan bu görüşü düzeltmek için gerek Halk Partililer gerekse Demokratlar muhalefetin katıksız ve gerçek olduğunu tekrarlamak zorunda kaldılar (Karpat, 2010; 240). Bu gelişmeler partinin kurulmasına katkı yapan ama kuruluşundan hemen sonra yurtdışında işleri dolayısıyla bulunan Ahmet Emin Yalman'ı (Yalman, 1997; 1349-1350) da memnun etmiştir. Yurda döndüğünde ki intibalarını anılarında şöyle dile getirmektedir:

“Memlekete döndüğüm zaman Demokrat Parti'yi iyice serpilmiş ve gelişmiş bir halde buldum. İlk teşebbüs heyetinin meydana geldiği günden bir buçuk ay sonra entrikalara ve tehditlere rağmen 16 il 36 ilçede ve bir hayli bucakta DP teşkilatı meydana gelmişti. Vatandaşlar tek parti karşısındaki duydukları tereddütü yeniyor, yeni partiye takım takım kaydoluyordu. Anadolu Ajans filan ve falan yerde müteşebbis heyetler kurulduğunu ilan ediyorlardı. Bayar ve diğer kurucular iktidarın partizan hareketlerinden şikâyetçi olmakla beraber, gelişme hızından memnun görünüyorlardı.

Karşılarındaki engel yalnız iktidarın düşmanca hareket etmesinden değildi. Halkın 1930 da büyük sevgi ile sarıldığı Serbest Fırka'nın (...) hatıraları

tereddütler yaratıyordu. Muvazaadan anlaşılan nokta danişıklı dövüştü. (...) Kurucuların her adımda karşılaştığı düşmanlık ve CHP'nin organı Ulus gazetesinin sütunlarından sağanak halinde üzerlerine yağın küfür ve hakaretler, teşebbüs sahiplerinin emir altında hareket ettiklerini hatıra getiremeyecek manalar taşıyordu.

Bu arada teşkilat kurmak için Ege Bölgesine giden Adnan Menderes idare memurlarının eski tek parti lehine müdahalelerinden şikâyet ederek memlekette bir hava yaratmaya çalıştı. 'Memleket partiler için değil, partiler memleket içindir' formülünün etrafında söz yürüttü."

DP'nin ilk zamanlarında handikaplarından biri iktidardan gördüğü yakınlıktı. Tek parti zihniyeti idari kademelerde bütün kuvvetiyle devam ediyordu. Hatta İnönü'nün çevresinde bu denemeyi ilk fırsatta boğmak arzusunı taşıyanlar vardı. Hala süren muvazaa isnatları DP'yi geçici gösteriyor müteşebbis heyet bulmak zorlaşıyordu. Bundan dolayıdır ki Bayar, martın ortasında İstanbul'a geldiğinde gazetecilere gerçek ve kalıcı bir muhalefet oldukları ama bunun anlaşılmasına yüzünden çıkan ve çıkarılan zorluklar ile ilgili açıklama yapmakta fayda gördü. Başlıca zorluğu şöyle açıklıyordu Bayar:

"Muvazaa isnatları ve DP'nin de Serbest Fırka gibi geçici olacağı yolundaki telkin ve telakkiler!"

Bayar'ın eklediği ikinci zorluk ise:

"İkinci ve üçüncü derecede bazı şahısların milli birliğe ihtiyaçları vardır, ikinci partinin doğması menfaatleri için zararlıdır, DP'ye girmek şahsen iyi akıbetler doğurmaz tarzındaki propagandası!"

DP Genel Başkanı "böyle kimseleri" İsmet Paşadan ayırmaya özel dikkat göstermiştir ve şunu eklemiştir:

"Şükranı şayan cihet, memleketin yüksek idaresini elde tutanların bu gibi sakat zihniyetlerden uzak bulunmalarıdır." (Toker, 1990; 86).

Demokrat Parti'nin kuruluşunun ilk aylarında Halkçılar ve Demokratlar arasındaki ilişkiler dostane idi. Demokratlara karşı Halkçıların uygun bir tavır takınmalarının sebebi DP'nin, Doğu bölgelerinde, sınır vilayetlerinde ve köylerde

şube açmayacağı, faaliyetlerini yeni fikirleri kabul edebilecek kadar siyasi bakımdan gelişmiş birkaç vilayetle sınırlı tutacağı düşüncesiydi. DP birer birer üye kaydederek daha kırk elli yıl iktidara geçmeye çalışmayacak ve böylece demokratik bir süs olmaktan ileri gitmeyecekti. Gerçekten de yirmi üç yıldır iktidarda olan, memlekete kök salmış bulunan CHP, muhalefet partisinin kolay kolay tutunamayacağı kanaatindeydi (Karpaz, 2010; 240). Zamanla DP örgütlenmesi ve ilgi kuşku verici noktaya gelmeye başladı. Yurdun dört bir yanından DP merkezine gelen telgraflar ve teşkilat kurma yetkisi talepleri, yeni partiyi gelecek için ümitlendiriyordu. Basına intikal ettirilen bu müracaatlar çığ gibi büyüdükçe CHP biraz daha telaşlanıyordu (Fersoy, 1971; 119). DP'nin kuruluşundan üç ay sonra 26 il ve 75 dolayında ilçede örgütlenmesini tamamladığını görüyoruz. İl ve ilçe örgütlerinin kurucularının 40'ı tüccar, 16'sı avukat 11'i çiftçi, 7'si serbest meslek sahibi, 5'i doktor, 5'i mühendis, 3'ü subay, 2'si fabrikatör, 2'si bankacı, 2'si eski belediye başkanı, öğretmen, eczacı gazeteci kooperatif başkanı olup 14 kurucunun da mesleği belirsizdir. Sayılardan da anlaşıldığı gibi DP'nin ilk üç aylık örgütlenme döneminde Kurucular Kurulları'nın 111 üyesinden 40'ını tüccar oluştururken, ikinci sırada serbest meslek, üçüncü olarak avukatların sıralamada yer aldığını görüyoruz. Bunlar ileride de aynı meslek gruplarının önde gitmesi ile devam etmiştir bu açıdan DP'yi destekleyen toplumsal grupları gösteren önemli sayılardır bunlar (Albayrak, 2004; 76).

Fersoy'a göre bu gelişmeler CHP'yi iyiden iyiye telaşlandırmaya başlamıştı. Fakat, DP'nin hala bir tek ilde kurulmamış olması onlara ümit vermektedir. Orası da başkent Ankara'dır. Bu ümitler DP kurucularının başkentte de il teşkilatı kurmalarıyla son buldu. 1946 Şubatının başında Parti İl Teşkilatı faaliyete geçti. Olayı Anadolu Ajansı 4 Şubat 1946 günü halk efkarına duyurmak zorunda kaldı. Bültende şöyle bilgi veriliyordu:

“Demokrat Parti Başkanlığından bildirilmiştir;

Demokrat Parti Ankara İl Heyeti, Avukat Zühtü Hilmi Velibeşe, tüccardan Üzeyir Avunduk, Türk Ticareti Bankası Umum Müdürü Sait Başak, Mühendis Rıfat Köknar, Doktor Saip Özel ve Avukat Fehmi Yağcı'dan mürekkep olarak kurulmuş ve Başkanlığa Zühtü Velibeşe seçilmiştir.” (Fersoy, 1971; 119). Eski parti ile yeni parti arasındaki balayı uzun sürmemiştir. 1946 ilkbaharında karşılıklı şikayetler yükselmeye başlamıştır. Bilhassa Ege'de iki partinin taraftarları kahvehanelerini bile ayırmışlardı ve yer yer birbirlerine düşman gözüyle

bakıyorlardı. Selam sabahın kesilip, camilerin ayrılmasına kadar gidecekti bu. CHP'nin şikâyeti DP'nin el altından yasak konular"ı işledikleriyken DP ise baskı ve engellemelerden şikayetçiydi. Bunların ikisi de gerçeklik payı taşıyordu (Toker, 1990; 97).

Demokrat Parti büyüdükçe Halkçuların dostça tavırları değişti. Görece durgun geçen ilk üç aydan sonra Demokrat Parti birdenbire memlekette yayılmaya başladı; çünkü halk, yeni partinin gerçek bir muhalefet partisi olduğuna inanmaya başlamıştı. 1946 baharında DP memleketteki bütün muhalefeti kendi tarafına çekmişti. Kasaba ve köylerde vatandaşlar bir araya gelip DP şubeleri açıyor, sonra merkezle ilişkiye geçiyorlardı. DP'nin henüz parti olarak kabul edilmiş bir programının olmadığı ve görüşlerinin henüz açıkça ifade edilmiş bulunmadığı dikkate alınmıyordu; partinin biricik özel niteliği, hükümete muhalif oluşuydu. Böylesine hızlı büyümekte olan DP'nin kısa zamanda Halk Partisine meydan okuyabileceği 1947 başlarında yapılması tasarlanan seçimlerde iktidarı bile alabileceği artık Halk Partililerce kabul edilir olmuştu (Karpaz, 2010; 241). DP kurucularından olan Adnan Menderes, iktidarın değişen tavrının sebeplerini bir konuşmasında şu şekilde dile getiriyordu:

“Partimizin ilk kuruluş zamanında iktidar partisi yumuşak ve samimi göründü. Kısa bir müddet sonra, partimizin yurdun her tarafında teessüs etmeye ve kuvvetlenmeye başladığı görülünce, bu durum birden bire değişti... Anlaşıyor ki, Halk Partisi'nin kuruluş zamanlarındaki oldukça yumuşak ve tahammüllü hareketi partimizin hükümet ve iktidar partisi karşısında bir türlü yetişemeyeceği, inkişaf edemeyeceği ve kuvvetlenemeyeceği kanaatinden gelmekte imiş. Halk Partisi uzun seneler milletin kendisi ile beraber olduğuna, yaptığı kesif propagandalara kendisi dahi o kadar inanmış bulunuyordu ki, partimizin birkaç vilayet merkezinden başka hiçbir yerde teessüs edemeyeceğine azasının pek mahdut sayıda kalacağına, kasabalara, hele köylere asla giremeyeceğine kendileri de inanmış bulunuyorlardı.” (Yeşil, 1988; 57).

Goloğlu'na göre DP liderleri hızla gelişen örgütlenmeyi gözden kaçırmak ve dikkatleri başka noktalara çekmek için, zaman zaman devlet başkanlığının ayrılması, halkevlerinin bağımsız hale getirilmesi konularını ortaya atıyorlardı. Buna karşılık Halk Partisi de, kendince demokratik saydığı bazı davranışlarda bulunmaya çalışıyordu. Mesela 21.4.1946 günü İstanbul, Niğde, Kütahya ve Seyhan'da yapılacak olan milletvekili ara seçiminde aday gösteremeyeceğini ve

CHP seçmenlerinin dilediklerine oy vermekte serbest olduklarını açıkladı. Fakat hiç kimse bu seçime ilgi göstermemişti (Goloğlu, 2013; 42). DP Başkanı Celal Bayar'da partisinin bütün hızını umumi seçimlere sakladığını söyleyerek ara seçimlere katılmayacaklarını bildirmiştir ve demokrasinin normal bir gelişmeye kavuşamazsa mesuliyetin halkta değil bazı partilerde olduğunu belirtmiştir (Yalman, 1997; 1354). 21 Nisan'da başlayan seçim, o günkü usul gereğince 24 Nisan'a kadar sürdü ve sonunda milletvekilliğine şair Yahya Kemal Beyatlı, Adana Kuva-yi Milliye Kumandanı Sinan Tekelioğlu, Emin Tokat ve Rıfat Gürsoy olmak üzere dört Halk Partili seçildi. Yine Goloğlu'nun yorumuna göre; "bu durum CHP'lilere bir şeyler anlatmış olacak ki, bazı telaşlı davranışlara giriştiler. Bu davranışlarda, DP'nin tüm yurttaki kuruluşlarını tamamlamadan seçimlere gidip bir dört yıllık zaman daha kazanmak var gibiydi. Nitekim CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü, 25.4.1946'da, Parti Kurultayı'nı toplantıya çağırdı. 26.4.1946'da toplanan CHP Meclis Gurubu da, dört ay sonra Eylül de yapılması gereken belediye seçiminin hemen, yani mayıs ayında yapılmasına ve bunun için gerekli yasa tasarısının meclise getirilmesine karar verdi." (Goloğlu, 2013; 42).

29.4.1946'da belediye seçimlerinin öne alınması ile ilgili tasarı meclise getirildi. Bu İktidar partisinin kendi içinde aldığı hızlı ve tepkiye yol açacak bir karardı. Açıkça görülüyor ki, çok partili hayata geçilmiş, yeni partiler kurulmuş ve yapılacak seçimlere daha yeni yeni oturma aşamasında olan bu partilerin gireceği aynı zamanda kendilerini halka sunacakları biliniyorken bu sanki bunlar yok hükmündeymiş gibi takınılan tavır, tek parti zihniyetinin hala "sadece biz belirleriz" düsturu ile siyasi hayatına devam ettiğini bize göstermektedir. Hilmi Uran (TBMMZC, D.7, C.22, 45. Birleşim; 215) mecliste seçimi öne almalarının gerekçelerini şöyle belirtmiştir:

"Yüksek, heyetinizin malûmudur ki belediye seçimleri Eylülde baslar, Ekim'in 20 sinde biter ve içimde bulunduğumuz sene de belediye seçimlerinin icra edileceği sene idi. Büyük Meclisin, bir seçim, kararı verip vermeyeceği nasıl bilinemezse, bir seçim, kararı vermek istediği takdirde bunun hangi tarihte verileceğini de kestirmek imkânsızdır,. Ancak muhakkak, olan bir şey varsa, seçim kararı verildiği, takdirde bu seçimin uzak telâkki edilecek, bir tarihte olması ihtimali kadar yakın, denilebilecek: bir gelecekte de olması, ihtimalidir. Hükümetimiz milletvekilleri seçimini, bugünkü belediye heyetleri, yerine yeniden seçilecek, olan belediye heyetlerince yapılmasını daha demokratik ve bugünün ihtiyacına daha uygun, telâkki etmiştir. (Bravo sesleri). Eğer Büyük, Meclis

seçime yakın bir tarihte girecek olursa belediye heyetlerinin yenilenmesinin imkân dâhilinde alınması düşünülmüştür. Muvakkat diye arzettiğim ve seçimlerin Mayıs içinde yapılmasını, mümkün kılacak hükmü ihtiva eden tadil, bu mucip sebeple huzurunuzda sunulmuş bulunuyor.”

Anlaşıldığı üzere CHP kafasından geçen erken seçim düşüncelerine müteakip belediye seçimlerini öne alma gereği duymuştur. Dönemin kutsal sözü “Demokrasi”ye uygunluk ileride herhangi bir seçim tarihi değişikliğinde sorun yaşanmaması amaç güdülmüştür. Yapılan tadiller ise kısaca şunlardır;

1. Seçime vatandaşların geniş mikyasta iştirakini sağlayabilmesini temin için tekmil seçim faaliyetinin, tekmil seçim formalitesinin bitmesini takip edecek ilk Pazarda yapılması.

2. İkinci tadil hükmü, bir günde yapılacak olan seçim formalitelerinin bir ay içerisinde sığdırılması keyfiyettir. Normalde 50 gün sürecek seçim formalitesinin aza indirgenmesi amaçlanmıştır.

3. Seçim merkez kurulları ve seçim bürolarındaki seçim komisyonlarına herhangi bir yerde teşkilâtı bulunan siyasi partilerin temsilci göndermeleri yetkisini kabul edilmesi.

4. Vatandaşların orada verilecek pusulaya, orada reylerini yazmaları mecburiyeti yerine, istediği yerde ve istediği kimseye reylerini yazdırarak bu varakayı bir zarf içinde orada bulunan komisyon huzurunda sandığa atmalarının kabulü.

5. Bir günde icra edilecek seçimin Pazara rastlaması gibi, bu seçimin hangi saatte başlayıp, hangi saatte biteceğini kanunda tasrih edilmiştir. Sandığın açılma saati olarak saat 19 kabul edilip Fakat sandığın açılması saati hulul ettiği halde eğer sandığın başında reyini istimal etmekte bulunan vatandaşlar bulunursa bu vatandaşlar rey pusulasını sandığa atmaya kadar sandığın açılmaması hususunu da bir kanuni hüküm olarak getirilmiştir. (TBMMZC, D.7, C.22, 45. Birleşim; 215).

Kanunda değiştirilecek olan yerler söylendikten Meclis bilgilendirildikten sonra söz alan ilk kişi DP kurucularından Adnan Menderes olmuştur. Menderes Meclis görüşmesi öncesi Bayar’ın Ankara’da yaptığı toplantıda Meclis sözcüsü olarak seçilmiş ve ortak alınan kararlar doğrultusunda konuşmasını yapmıştır

(Toker, 1990; 101). Tasarıyı eleştirerek bu düzenlemeyi yeni partiye karşı yapılan engelleme olarak görmüştür. Menderes'in (TBMMZC, D.7, C.22, 45. Birleşim; 216-217) itiraz ettiği noktalar şunlardır:

“Bu tasarıda dikkati çeken nokta, belediye seçimlerinin bir defaya mahsus olmak üzere Eylül ayı yerine Mayıs ayma alınmış olmasıdır. Bunun için gösterilen mucip sebepte, yaz ayı içinde yapılması yine Halk Partisininince kararlaştırılmış bulunan Milletvekilleri seçimlerinin eski belediye heyetleriyle değil, yeniden seçilecek Heyetlerle yapılmasıdır. Anlaşıyor ki, bir taraftan belediye seçimleri Mayıs ayına alınırken diğer taraftan da 1947 de yapılması mukarrer ve kanun iktizası olan Milletvekilliği seçimleri de önümüzdeki yaz ayları içinde yapılacaktır. Seçimlerin acele ve âni olarak, kanuni müddetinden bir hayli evvele alınması için ileri sürülen sebep milletvekili seçimlerinin kış ayları içinde yapılamayacağı iddiasıdır. Kanaatimizce, bu sebep varit değildir. Çünkü tek dereceli seçimde reye iştirak edecek olan Türk köylüsü yaz aylarında tarlada, bahçede, yaylada işi gücü başına dağılmış ve fazlasıyla meşguldür. Kaldı ki, Milletvekilliği seçimlerinin kanuni miadı da ilkbahar aylarına rastlamaktadır. Binaenaleyh, seçimlerin böyle âni olarak tacil edilmesi gerçek, inandırıcı sebeplere dayanmak gerek idi. Halbuki, böyle yapılmamıştır. Memleketimiz ileri demokrasiye doğru giden kesin devresini yaşamaktadır. Bu devrenin kendisine mahsus hususi icapları vardır.

Seçimlerin ileri ve geri alınması ve Seçim Kanununda yapılacak, seçimlerin mevsimlere göre ve her şeye göre, bu hususiyetlere göre ayarlanması gerek idi. Kanaatimiz odur ki seçimlerin yapılması zamanında bir değişiklik olması mevzu bahis idi ise, seçimleri ileriye almak değil bilâkis daha geriye hiç olmazsa kanunların tâyin ettiği zamanlara bırakılması münasip olurdu. (...)Seçimlerin böyle bir zamanda yapılmasını, yeni kurulmakta olan partilere birkaç ayın dahi esirgenmek istenmesi, millet iradesinin serbest tecellisini engelleyen bir karar olarak karşılamak mecburiyetindeyiz. Fakat bu, umumi efkârın gözünden kaçmayacaktır. (...)bu tasarinın demokratik şekilleri muhafaza edilerek tek parti sisteminin idamesi maksadıyla hazırlanmış olduğuna hükmetmek maalesef zaruri olur. Bu sebebe binaen tasarinın kabul olunmamasını arz ve teklif ederim.”

Menderes'in konuşması yapılan her şeyin, iktidarı sallayabilecek olan partilerin etkisizleştirilmesi ve tek parti yapısının sürdürülmesini isteyen bir partinin ortaya attığı kanuna tepki şeklinde biçimlenmiştir. Bakıldığında üzerinde durulan nokta yapılan tadiller değil seçimin öne alınmasıdır. Tasarının savunusunu ise yumuşak bir dille Menderes'i cevaplayan Recep Peker'den (TBMMZC, D.7, C.22, 45. Birleşim; 217-220) gelmiştir. Konuşmasında:

“ Sözlerime başlarken derhal arz edeyim ki, Adnan Menderes'in ifadeleri arasındaki yeni partinin kuruluşunu önlemek ve engellemek fikri haksız bir isnattır bu teşebbüsü bugün Kamutay huzuruna getirmiş olan Büyük inkılapçı Partinin düşüncesinde böyle bir fikir asla yer alamamıştır. Demokrat Parti, hiç bir hususi maksadı ve hiç bir vakit kendilerinin ilerlemesini açılıp genişlemesini engellemeğe maktun olmayan ve samimi olarak iyi yolda muvaffakiyetlerini isteyen insanlar sıfatıyla, bize inanmalı beraberce açılacak olan yeni seçim yolunda sandık başlarında vazifelerini yapmalıdırlar. Bizler bunu görmekle de bahtiyar olacağız geçmişin tecrübelerinden faydalanan anlayışlı bir zihniyetle yurda hizmet yolunda başarılarını candan ve gönülden dilerim.”

Diyerek DP'yi seçimlere davet etmiş aynı zamanda da iki parti arasında birbirine olan düşmanlık ve inançsızlığın ortadan kalması yolunda görüşlerini bildirmiştir. Yasayı DP adına eleştiren diğer isim de R. Koraltan (TBMMZC, D.7, C.22, 45. Birleşim; 222) olmuştur:

“Arkadaşlar, hakikati olduğu gibi söylemek lâzımdır ve bu kürsü bunları söylemeğe müsaittir. Şimdi bir seçime geçerken iktidar mevkiinin elindeki silâhları sayacağım.

1. Matbuat Kanunu; Malûmunuz 50. madde bir yıldan beri hatta 2 yıldan beri, hatta İçişleri Encümeninde yılından beri bir yığın projeler gelip geçmiştir. Hâlâ durmaktadır.

2. Cemiyetler. Kanunu; Biliyorsunuz ki, Demokles'in kılıcı gibi Matbuat Kanununun 50. maddesi; her istediği zaman, hatta mucip sebep göstermeksizin Heyeti Vekile gazeteyi kapatmak salâhiyetini haiz olduğu gibi, Cemiyetler Kanununun bu derecede sert hükümlerine dayanarak teşekkül eden herhangi bir cemiyeti kapatmak salâhiyetini de haizdir.

3. Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununun 18. maddesi (Fevkalâde hallerde ve Devletin emniyet ve selâmetini ve içtimai nizamı tehdit ve ihlal kabiliyetini haiz vaziyetlerde, bu hal ve vaziyetleri ihdas edeceklerine veya devamına müessir olacaklarına şüphe edilenleri sebep ortadan kalkıncaya kadar polis nezareti altına alabilir ve umumi ve hususi nakil vasıtalarına vaziyet edebilir.”

Koraltan'ın saydığı kanunlar ve bunların değiştirilme talebi DP'nin kendini güvende hissetmesi açısından önemli gözükmektedir. 3 ana madde dışında Koraltan CHP'nin sahip olduğu Ajans, Radyo ve bol parayla desteklenen Ulus Gazetesi'ni de iktidar kuvvetlerine eklemiştir. Belli ki ilerde herhangi bir zıtlaşmada ya da demokrasinin aksamasında susturulmasına ve hatta kapatılmasına kadar gidilebileceği düşünülmektedir. Bu yüzden ısrarla DP üyeleri anti-demokratik saydıkları kanunlar üzerinde değişim istemekte yapılmadığı takdirde de demokratik bir seçim yapılamayacağını ve çok partili hayatın sürdürülemeyeceğini belirtmekte. Koraltan'ın konuşmaları kızgınlık ve sert geri dönüşlere neden olmuştur. Cemil Barlas, M. Müfit Kansu, Süreyya Örgüven vd. karşılıklar birbir verilmiştir. Meclis konuşmalarında CHP vekillerinden kanunların belli koşullar yüzünden çıkarıldığı hatta bu kanunların DP üyeleri varken çıkarıldığı elbette onlarda da zaman uygun değişimlerin yapılacağı konusunda savunmalar gelmiştir. Bu konuşulan ve CHP'lilere göre bahane edilen kanunlar “ne zaman DP'ye karşı kullanıldı da bunları hararetle baskı yapıyormuşuz gibi bize sunuyorsunuz” tarzında serzenişleri de doğurmuştur. Menderes, kendisine yönelik bu eleştirilere ayrıca cevap vermemiştir. Kanun tasarısı hakkında dört milletvekili daha söz istemişken, görüşmenin yeterliği hakkında bir önerge okunmuş ve herhangi bir milletvekiline söz verilmeden maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Yapılan oylamada da Belediye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı büyük çoğunlukla kabul edilmiştir (TBMMZC, D.7, C.22, 45. Birleşim; 237).

DP'nin lideri Celal Bayar ise, milletvekilliğinden istifa ettiği için meclis toplantılarına katılamamaktadır. O da fikirlerini basına verdiği beyanatla bildirdi. İtiraz noktaları aynıydı:

“Belediye seçimlerinin ani olarak 4 ay önceye alınmasının sebepleri üzerinde genel merkezimiz incelemeler yapmış ve neticede bu hareketin sadece partimiz teşkilatının ilerlemesine meydan vermeden seçimleri yapmak maksadına matuf bulunduğu kanaatine varmıştır. (...) Eğer belediye seçimleri zamanında

yapılıydı bütün zevkimizle girecektik. Lakin ortada hiçbir sebep yokken bir günde çıkarılan bu kanunla seçimlerin 4 ay önceye alınması, 3 aylık bir parti ile, yirmi küsur yıllık partinin nasıl mücadele ettiği ve iktidar partisinin bundan gaye ve maksadının ne olduğu meydandadır” (Fersoy, 1971; 128).

Açık açık DP gurubu kendi arasında konuşmalarını yapmış ve kafalarındaki sonuç seçime girmekle konusundadır. Bunun üzerine parti liderleri arasında cereyan eden görüşmeler olmuştur. Seçimin öne alınması ile ilgili Toker’in (Toker, 1990; 103) belirttiğine göre İnönü-Bayar görüşmesi gerçekleşmiştir. İnönü:

“Bugün sizin elşnizde belediye var mı? Yok! Bütün belediyeler, eski sistem üzerine bizim. Genel seçimlere gidilirken bazı belediyeleri kazanmanız size fayda sağlamaz mı? Birazı geçer, denge kurulur. Niçin itiraz ediyorsunuz?”

Diyerek yeni partiyi seçimlere girmesi için teşvik etmiştir. Lakin Bayar için bu hoş karşılanmaz. Meclisteki oyun İsmet Paşa’nın da aklında olduğundan pek güven söz konusu değildi. Şiddetli itiraz ile Bayar:

“Lütfunuza teşekkür ederim. Ama her şeyi zamanında yapalım daha iyi” demiştir.

DP gurubu resmi açıklama için ne yapacaklarını kesin olarak kararlaştırmaya girişmiştir. Gerçekten de CHP’nin seçimleri öne alma taktiği etkisini göstermiş. DP’de bocalama baş göstermiş, parti içinde katılıp katılmama konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu sırada Rizeli Mustafa adında biri, seçime katılmamaları için DP’lilere bildiri dağıtıyor, buna karşılık İstanbul DP İl Başkanı Kenan Öner seçimlere katılmayı istemektedir. Adı pek de akıllara gelmeyen diğer muhalefet partisi MKP ise belediye seçimleri sayesinde hatırlanmıştır. Onlar seçime iştirak etmeyi tercih etmişlerdir. İnönü ise, kararın verilmesi sürecinde yurt gezisinde bulunmaktadır. Gittiği yerlerden seçimlere katılınması ile ilgili konuşmalar yapıp seçimi büyük seçimler olarak nitelemektedir (Goloğlu, 2013; 43). Yurt gezisiyle ülkeyi seçim havasına soktuğu İnönü’nün 6 Mayıs 1946 günü başlamış Orta Anadolu seyahatinde, bizzat İnönü’nün kendi sözleriyle iyice açığa çıkmıştır. İnönü, Akşehir’de yapmış olduğu konuşmada “Memleketin büyük seçimlerde vereceği kararı, varacağı neticeyi, ve bunların

ehemmiyetini takdir edersiniz. Eğer bizim takip edeceğimiz politikayı tasvip ediyorsanız, bunu seçimlerde göstereceksiniz” demektedir (İnan, 2002; 118).

Bu sıralarda DP Genel Merkezi “tefekür”ü bitirmiştir. Teşkilattan fikir sorulunca bu sefer kesin cevap verilmiştir. Esasında genel temayül mahalli endişeler ve hevesler yüzünden iştirak lehindeydi. Ama Celal Bayar’ın ağırlığı baskın gelmiş, 8 Mayıs’ta teşkilata Bayar’ın imzasıyla tamim gönderilmiştir. Belediye seçimlerine girilmeyeceği haberi verilmekle kalınmıyor milletvekilleri seçimi içinde 1947’de yapılması şart koşuluyordu (Toker, 1990; 106). Halka verilen bilgide ise Bayar şöyle diyordu:

“(…)CHP Genel Başkanının Akşehir’deki nutku ile milletvekili seçimlerinin de öne alınacağı ifadesi DP genel kurulunda derin teessürle karşılanmıştır. (...) Halk Partisi bir devir daha siyasi hayatta fiilen tek kalmak hedefini gütmektedir. (...) DP hükümet partisinin aldığı seçim yenileme kararlarını demokratik zihniyet ve görüşlere aykırı bulduğunu ve bu hareketlerin demokratik bir inkişafa hizmet değil, bilakis bu inkişafı önlemek gibi bir netice vereceğini bu şartlarla seçime iştirak ettiği takdirde Türk Demokrasisinin istikbali hesabına bir hata işlemiş olacağını açıkça ifade etmeyi borç sayar” (Fersoy, 1971; 130).

DP, 26 Mayıs’ta yapılan belediye seçimlerine katılmadı. Bu seçimlerde Demokrat Parti örgütü, gayri resmi olarak kendi seçmenlerine seçime katılmama çağrısında bulundu. Muhalefetsiz seçimler sonunda, bütün belediye başkanlıklarını Cumhuriyet Halk Partililer elde etti. Katılımın düşük olması, iktidar partisi içindeki sertlik yanlılarını harekete geçirdi. Ancak bu durum İnönü’nün ve özellikle de CHP içinde ılımlı eğilimleriyle dikkati çeken Nihat Erim’in de hiçte hoşuna gitmemişti. Seçimler konusunda DP ve CHP arasında gerilen ilişkiler Erim’in 30 Mayıs 1946’ da Ulus’ta çıkan yazısı nedeniyle kopma noktasına geldi. Erim’in Şalcı Erim diye anılmasına neden olan yazı özetle şöyleydi: “Sosyal bünyede görülen rahatsızlığın giderilmesinin yolu, hürriyetin üzerine bir şal örtmek ve yukarıdan aşağıya bir otorite tesis etmektir (Yücel, 2001; 54). Bunun yanında, DP seçimleri denetlemek için sandık başlarına gözlemciler göndermiş ve onlardan raporlar almıştır. Ayrıca, vatandaşlar da şikâyetlerini DP merkezlerine bildirmeye davet edilmiştir. Demokrat Parti, seçimlere karşı böylece açık isteksizlik göstermiştir. Diğer muhalif parti Milli Kalkınma Partisi ise, seçimlere 8 Mayıs’ta katılacağını açıklamışken; seçim günü, yani 26 Mayıs’ta İstanbul’da

yapılacak bir açıklamayla, hükümeti taraf tutmakla ve fesat karıştırmakla suçlandırarak seçimlerden çekilmeye karar vermiştir. Bu durumda, çok partili sistemin ilk seçimlerinde partiler arasında bir anlaşmazlığın ve güvensizlik bunalımının yaşandığı söylenebilirdi (İnan, 2002; 124-125)

Daha yeni yılın başında Cumhuriyet gazetesi, CHP ikinci Olağanüstü Kurultayı'nın Nisan ya da Mayıs ayında yapılacağını ve bu kurultayda milletvekili genel seçiminin yenilenmesinden önce tek dereceli seçim sisteminin kabul edileceğini ve parti tüzüğüünün de değiştirileceğini haber veriyordu. İşin tuhaf tarafı parti kurultayından önce kurultayın alacağı kararların çoktan deklare edilmesidir. Bu arada Başbakanın seçimlerle ilgili özel olarak yabancı basına yaptığı açıklama da önemlidir: İktidar, yapılacak değişiklikleri yabancılara özellikle ve bir an önce duyurmaktan yanaydı!(Koçak, 2012; 346). DP'nin seçimlere katılmayacağını söylemesi bu kurultayın önemini daha çok arttırmıştır. Milli Şef yeni partinin bu kararından memnun değildi. Genel seçimlere mutlaka DP'nin katılmasını istemektedir İnönü. Aksi halde bir ikinci partinin kurulmuş olmasının hiçbir manası kalmayacaktı (Toker, 1990; 106). Cumhurbaşkanı, Milli Şef ve CHP Değişmez Genel Başkanı İnönü, 25 Nisan'da, Kurultayın 10 Mayıs'ta toplanacağını açıklamıştır. F. Rıfki Atay ertesi gün parti kurultayının gündemini de şöyle açıklayacaktır: “tek dereceli seçime karar” verilecek, “sınıf esasları üzerine cemiyetler kurulması müşkûnleştirilecek” ve “parti tüzüğüündeki Değişmez Başkan maddesi tadil” edilecektir. Bir kez daha toplanma hazırlığında olan kurultayın sonuçları ilan ediliyordu sanki (Koçak, 2012; 352).

CHP'liler, partilerinin 10 Mayıs 1946'da yapılacak olan İkinci Olağanüstü Kurultayına 25 Nisan 1946'da, Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü tarafından davet edilmişlerdir. Partinin Genel Sekterliği de bir yazıyla ilgili yerlerden, delegelerin ad ve soyadlarının acele olarak bildirilmesini, delegelerin zamanında Ankara'da bulunmalarının sağlanmasını, yer temini için otellerde kalacak olanların isimlerinin iletilmesini istemiş ve delegelerin yol masraflarının da beyanlarına göre ödeneceğini belirtmiştir. Bu suretle CHP, bundan önceki kurultaylarında olduğu gibi 1946 Kurultayına katılacak olan delegelerin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda da azami özeni göstermeye çalışmıştır (Uzun, 2013; 144).

Kurultay belirlendiği gibi 10 Mayıs'ta Ankara'da ve hala tek parti zihniyeti içinde Büyük Millet Meclisinde toplanmıştır. Oysa o sırada mecliste 5 DP'li, 1 tanede bağımsız milletvekili vardı. Yani meclis sadece Halk Partisine ait

değildi (Goloğlu, 2013; 45). Ayrıca Kurultaya dinleyici olarak, büyük ve orta elçilerle, bu elçilikler erkânı, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay Başkanlarıyla, Yargıtay Başsavcısı, Genel Kurmay Başkanı Kazım Orbay ve İkinci Başkanları Salih Omurtak da kendilerine mahsus bir locasa kurultayı izlemeye gelmişlerdi. Koçak'a göre bu durum uygulamada tek parti döneminin olağan bir rutini idi. Şaşırtıcı olan İkinci Parti'nin kurulmasından sonra da uygulamada bir değişiklik yapılmasına ihtiyaç hissedilmemiş olmasıdır! (Koçak, 2012; 355). Açılış konuşmasında İnönü şu konuşmayı yapmıştır:

“Türk halk idaresinin yeni bir hamlesine karar vermeniz için sizi davet ettim: tek dereceli seçim meselesi.

Esasen, seçimi, tabîi olarak 1947 için düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri, memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi. Dünyanın hali, geçen sene tahmin edebildiğimizden daha bulanık ve karanlık olarak, uzun bir sürünceme yolunu tutmuştur. Bu yolda, ne ihtimâller karşısında kalacağımızı kestiremiyoruz. Gelecek sene, bu ihtimâlleri, temsil müddeti bitmiş bir Büyük Millet Meclisi ile karşılamak gibi bir durumda bulunmaktan sakınmak isteriz. (...) Zaten, yeni Seçim Kanunu bir defa çıktıktan sonra, artık, Büyük Meclis, kendi temsil kudretinin zayıflığına kendisi hükmetmiş durumda kalacaktır. İçerde ve dışarda, hiçbir politika, otoritesinden şüphe edilen bir Büyük Millet Meclisi ile yürütülemez. (...)

Tek dereceli milletvekili seçimini, ilk defa tecrübe edeceğiz. Tecrübenin bize neler öğreteceğini şimdiden tahmin edemeyiz. Herhalde, yeni seçimin maksadı temin etmesi için, mümkün olan hazırlıkları yapacağız ve tedbirleri alacağız.

(...) Seçimin tek dereceli olması kadar ehemmiyetli olan nokta, vatandaşın serbest seçim yaptığına ve verdiği oyların muhterem ve masun tutulduğuna kanmış inanmış bulunmasıdır. İktidarda kalacaksak veya kalmayacaksak, bunun, ancak vatandaş oylarının çokluğu ile kararlaşılmış olduğuna, hepimizin inanmamız lâzımdır.

Bu maksatla, bir sürü tedbir düşündük. Eski kanuna göre, eylül başında başlayıp ekim ortasında bitecek belediye seçimlerinin, mayısta başlayıp haziran başında bitirilmesi tedbiri de, bunlardandır. Bugünkü belediye meclisleri, büyük

çoklukla, Cumhuriyet Halk Partisi üyeleridirler. Belediye meclisleri milletvekili seçiminde vazifeli olduklarından, yazın yapılacak genel seçimin, kendi partimizin eskiden seçilmiş üyelerinin elinde yapılmış olması ithamına düşmek istemedik. (...)

Seçim sandıklarını, köylere kadar götürmeğe çalışacağız. Kadın ve erkek seçmenlerin, tamamıyla ve kolaylıkla, oy sandıklarının başına gelmelerini, milletin iradesini belirtmek için, büyük çokluğun seçime katılmasına imkan vermek tedbiri saydık. (...) Şüphe etmek istemem ki, şimdiye kadar kurulmuş olan partiler, seçime, parti olarak gireceklerdir. Şimdilik hiçbir partiye mensup olmayan siyaset adamlarımızın da, seçime katılarak memlekete hizmet imkânını arayacaklarını umarım. Milletin iradesinin açık bir surette belli olması için, bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde, partilerin veya bağımsız olanların, bir bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem. Son zamanlarda, bazı memleketlerde, seçime iştirak etmemek taktiği görülmüştür. Bunun mânası yabancı devletlere karşı, memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idareimizi, yabancı devletlere karşı kötölemek teşebbüsünü, Türkiye denilen memlekette vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim.

İdare âmirlerinin, kanun dışında, seçime karışmaları ihtimali yoktur. Kanuna karşı hareket, idare âmirlerinin iktidarında değildir. Bizim içinse, memleket çokluğunun oylarının meydana çıkması, davânın temelidir. Bu sözlerim, seçim sırasında resmi vazifeli olan ve olmayan bütün vatandaşlarıma, kanun hükümlerine dikkatle riayet için bir tebliğdir. Bununla beraber, idare âmirlerinin kanunca vazifelerini yaparken, müdahale ettikleri tehdidi ile yıldırılmalarını ve ürküntüye düşürülmeğe çalışılmasını da, tasvip edemeyiz.

(...) Bütün bu mülâhazalardan sonra, şunu da açık olarak söyleyeyim ki, vatandaş oylarını kazandığımız yerde, haksız ve kanunsuz hareket ettiğimiz ve kaybettiğimiz yerde, lâıyk olduğumuza uğradığımız propagandasından da, ürkmeyeceğiz. Serbest ve samimî bir seçim, hedefimizdir. Kazanırsak vazifemizi yapmakta devam edeceğiz. Seçimi kaybedersek, karşıya geçerek, fikirlerimizi ve siyasetimizi savunmağa çalışacağız ve bu yolda da, iktidara karşı dost kalarak, onun muvaffakiyetlerini ve hizmetlerini takdir ve teşvik etmekten zevk.

Büyük Kurultay, tek dereceli seçim için karar verdikten sonra, benim “Değişmez Genel Başkan” vasfım üzerinde de, bir karar almağa davet olunacaktır. Teklif, benimdir ve şudur: her büyük seçimden önce, Büyük Kurultay, partimizi seçime götürecek olan başkanı tâyin edecektir. Arkadaşlarımın, bana muhabbetlerini bilirim. Ancak, bir büyük Partinin çalışmasında, birinci derecede tesirli olan adamın, yine Parti tarafından değiştirilmek imkânının, esas kaide olarak kabul edilmesinde, gelecek için iyi bir teminat görürüm. Halk idaresinde, herkesin, serbest oyların tesirinde bulunmasını, bir örnek olarak geleceğe devretmekten zevk alacağım. (...)

(...) Devlet başı, milletvekilleriyle beraber seçilir; ve onlarla beraber düşer. Biz de, bu usulün, ihtiyaçlarımıza uygun olduğuna inanıyoruz. Seçimi kaybedersek, kazanan partinin başkanının, devlet başı olmasını tabii göreceğiz; ve onu, samimi bir hürmetle karşılayacağız. Seçimi kazanmış olan partinin, başkanını değil, üyelerinden birini, devlet başı seçmesi, onun, daha kuvvetli arkadaşlarının tesirine mahkûm olmasını intaç edebilir. Sanırım ki, bu, daha büyük bir mahzurdur. Devlet reisinin, partiler dışında olması tezi üzerinde durmak istersek, Anayasayı değiştirmeliyiz. Cumhurbaşkanı, milletvekillerinden başka bir seçime, başka bir müddete tâbi olmak ve bugün olduğundan daha başka yetkileri bulunmak gerekli olur. Bu kaideyi kabul etmiş olan memleketlerde, hal böyledir.

Zamanın, bizde de ne ihtiyaçlar meydana çıkaracağını kestiremeyiz. Belki bizde de, bir gün, Cumhurbaşkanı Seçimi için, Anayasada değişiklik lüzumu ileri sürülecektir. Bu, gelecek nesillerin işidir. Ben, daha geniş müddetli ve yetkili bir devlet reisi olmak tekliflerine karşı koyacağım. Bunu, benden sonra geleceklerin işi sayarım. Benden sonra geleceklere de bugünkü tertibin bünyemize uygun olduğunu söylemekte ısrar ederim.

Herhalde, ben ölünceye kadar, çalışmalarımıza bu kadar vefalı bir yardım ve kusurlarıma bu derece tahammül ve hoşgörülük bağışlamış olan Cumhuriyet Halk Partisinin üyesi olarak kalacağım ve kabul ettiği müddetçe, Başkanı olarak, onun siyasetine hizmet edeceğim. Benim parti başından çekilmemi, Cumhuriyet Halk Partisinin zayıflatılması için tesirli bir çare görüp de, bu maksadı saklayarak, propaganda yapanların fikirlerini tahlil etmekten sakınıyorum.

Sayın Üyeler

Partimizin programı sınıf esası üzerine cemiyet kurulmasını menetmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını, tetkik edeceksiniz. Biz, kendi programımızda, sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan, sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere, kanun yolu ile, mâni olmayacağız. Bizim, kanun yoluyla de menetmeğe çalışacağımız cemiyet ve partiler, kökü dışarda, yâni yabancı âleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır. Bunun gibi, dini siyasete alet eden cemiyet ve partilere de kanun yolu ile karşı koymakta devam edeceğiz.

Bir de, Partimizin Meclisteki Müstakil Gurubu için karar vermenizi isteyeceğiz. Memlekette, partimize karşı çalışma olmadığı zamanlarda, bir teminat cihazı olarak düşündüğümüz Müstakil Guruba, bugünkü siyasî gelişmeler karşısında, lüzum kalmadığını sanıyoruz.

(...) Hulâsa edeyim:

A – Tek dereceli seçim hakkında karar.

B – Parti Başkanlığının, dört senede bir seçime tâbi olması.

C – Cemiyetler Kanununda bazı yasakların kaldırılması.

Ç – Büyük Mecliste bulunan, partinin Müstakil Grubu hakkında karar verilmesi.

D – Genel İdare Kurulunun seçilmesi.

(...) Nihayet, Türk Milleti bizim eksiklerimizi ve kusurlarımızı da, şimdiye kadar denemiş, öğrenmiştir. Yeni seçimde aziz milletimizin, bizi bir bütün olarak göz önüne almasını dileriz. Büyük milletin her kararı yürekten makbulümüzdür” (Turan, 2002).

İnönü'nün konuşması beklenen haberlerin resmi ağızdan çıkması manasına geliyordu. Görüldüğü kadarıyla üzerinde durduğu iki mesele konuşmanın omurgasını oluşturmaktadır. Biri seçim kanununun tam demokratik hale getirilmesi ve buna katılınmasında tereddüt edilmemesiydi. Vatandaşları oy sandığına gitmekten men etmek onları meşru yollardan ayırmak demektir bu

yüzden ülkede partileşmiş ve kendilerine seçim için oy toplayan kişilerin seçime katılması gerekirdi. Diğer bir husus ise kendi önerisiyle “Değişmez Genel Başkanlık” ünvanının değiştirilmesidir. İnönü özellikle bu öneriyle artık değişmez demokrasi adımını atıyor ve bunu partiye de yavaş yavaş alıştırmaya çalışıyordu.

Kurultayda İnönü, Kurultaya katılan 336 delege ve 450 partili milletvekilinden, oylamaya katılanların 708’inin oybirliği ile dört yıllığına yeniden Genel Başkanlığa seçildi. Bu Olağanüstü Kurultay’ın sonuçları ise kısaca şöyledir;

1.Değişmez Genel Başkanlık makamı, 4 yıllık süre için seçimle değişir hale getirilmiştir.

2.Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefete anti demokratik yasaların değişeceğine seçimlerin serbest ve güvenlik içinde yapılacağına dair söz verilmiştir.

3.CHP yönetimi tüzüğündeki derneklerle ilgili bir maddeyi değiştirerek, sınıf temeline dayalı derneklerin kurulması ile ilgili yasağı kaldırmıştır.

4.Cumhurbaşkanı İnönü, CHP içindeki fanatik partililere demokrasinin ne pahasına olursa olsun, kurulacağı ve muhalefete de seçimlerin serbest ve güven içinde yapılacağı yolunda sözlü garanti vermiştir (Albayrak, 2004; 81).

Sonuçlar demokrasinin inkişafı adına önemli adımlar olmuştur. Bundan sonra yapılacak olan vaatlerin yerine getirilmesi ve genel seçimlere iç rahatlığıyla gidilmesini sağlamaktır. İktidar yanlısı basında da gelişmeler ümit verici bulunmuş ve bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın, “Parti Kurultayının Fevkalâde Toplantısı” başlıklı yazısında, kurultayda iki dereceli seçim sisteminin değiştirileceğini, düşüncelerin serbest bir şekilde dile getirilebilecek bir ortamın oluşturulacağını ve her türlü partinin kurulabilmesi olanaklarının sağlanacağını vurgulayarak bunları övgüyle karşılamış ve dini siyasete alet edecek partilerin kurulmasının engellenmesi düşüncesini desteklemiştir. Ayrıca yazar, İnönü’nün kurultayı açış nutkundan hareketle kurultay hakkında da “..Tereddütsüz diyebiliriz ki Türk inkılâbının tarihinde yeni bir safha başlamıştır. Şimdiye kadar prensipte kalan ve hayalî bir şekilde tatbik edilemeyen millî hâkimiyet yolu artık hayata giriyor ve milletin reyi, arzusu ve iradesi için hür bir saha açılıyor” demiştir. Ulus gazetesinde kurultayın önemini belirttiği bir yazıda da “... Bugünkü Kurultay da bütün dünyanın yeniden kuruluş

günlerine rastladığı gibi, yurt içinde de gerçek demokrasinin gelişmesi müjdelerini beraberinde getirmektedir...” denilmiştir (Uzun, 2013; 147-148).

Yalman’da (Yalman, 1997; 1354) yapılan kurultayı olumlu karşılamakta ve anılarında verdiği başlıkla bu kurultayı “tek partinin cenaze merasimi” olarak görmektedir ve intibalarını şöyle anlatmaktadır:

“Kurultayda alınan tek dereceli seçim ve sendikaların kurulmasını zorlaştıran kanunlarla ilgili tadil kararları ileriye doğru atılmış adımlardır. Fakat İnönü’nün konuşmasından sonra uzayıp giden konuşmalar bana tek partinin cenaze alayında bulunmak hissini verdi. Birbirinin ardına kürsüye gelen hatipler, İnönü’ye karşı dalkavuklukta ve tek parti arkasından ağlayıp sızlamakta birbiriyle yarış ediyorlardı. İnönü’nün bu kadar bayağalıktan tiksineceğini ve bu çirkin vaveyla ve yaygaraların devam etmemesi için bir işaret vereceğini samimi olarak bekledim fakat böyle bir işaret gelmedi. Ben o gün eski Milli Şef’in zevkine bir aralık genişçe kredi açmakla aldandığımı anladım. Demek ki demokrasi ruhunu zedeleyen o köhne huluskarlık edebiyatı hoşta gidiyordu.”

Kurultayda hemen sonlanan ve kaldırılmasına karar verilen iki konu vardı. Biri Müstakil Gurubu lağv etmek diğeri, Değişmez Başkanlığı kaldırmaktı. İkisi de karar verildiği gibi sonlandı. Ama Koçak Değişmez Genel Başkanlık üzerinde durarak örnekler verir. Baha Pars’ın konuşması bunlardan biridir. Burada “İnönü Genel Başkanlıktan ayrılıyor, fakat ‘Bırakılmaz Başkan’ mevkine yükseliyor. Hayatta oldukça hiçkimse onun bu yerden ayrılmasını bir an için olsun hatıra getiremez” diyordu. Başka konuşmacılar da İnönü’nün “milletin değişmez başkanı” olarak kalacağını öne sürüyorlardı. Kemal Er ise Değişmez Başkanlığın devam etmesi yönünde önerge veriyordu. Bunların tümü Koçak için Değişmez Genel Başkanlığın kağıt üzerinde kaldırılıp, ruhlarda ve zihinlerde kazanmış halde değişmezlik kavramı olduğu gibi kalıyordu (Koçak, 2012; 367).

2.3.2. Cemiyetler Kanunu

Şimdi CHP için vaatlerini yerine getirme ve anti-demokratik sayılan kanunları düzeltme zamanıydı. Çok zaman geçmeden sıra sıra hepsi tadil edilmeye başlandı. Hatırlanacağı gibi Cemiyetler Kanunu, yeni dönemde muhalefetin değiştirilmesini ve yeniden düzenlenmesini talep ettiği, tek partili dönemden kalmış önde gelen yasalardan bir tanesi ve belki de acilen değiştirilmesi gereken

yasalar arasında başta geleniydi (Koçak, 2012; 421). Cemiyetler Kanunu ile ilgili tasarı 5.6.1946'da mecliste görüşüldü. Mecliste ki sözcü Menderes (TBMMZC; D.17, C.24, 59. Birleşim; 49-50) hemen söz alarak:

“Arkadaşlar; yürürlükte bulunan cemiyetler kanunu 1901 tarihli Fransız Cemiyetler Kanununun hemen hemen aynen bir tercümesinden ibarettir. Arada bir fark varsa o da yarım asır önceki Fransız Cemiyetler Kanununa nazaran bizimkinde siyasi hakların ehemmiyetli surette ve kayıt altına alınmış olmasıdır. Elimizdeki tasarının getirdiği başlıca değişiklik ise, Cemiyetlerin gerek kurulmalarının, gerek kendi kendilerini feshetmelerinin müsaadeye tâbi tutulmamış olmasıdır. Bundan başkade, yürürlükte olan hükümlere göre, idare âmirlerine tanınmış olan dernekleri faaliyetten menetme salâhiyetinin, bu tasanda ancak mahkemelere verilmiş olduğunu görüyoruz. Yine tasarıda gördüğümüz başka bir yenilikte kurulması yasak olan cemiyetler listesinin biraz daha, kısaltılmış olmasıdır. Kısaca hulâsa ettiğim bu değişikliklerin bizi demokrasiye götüren yolda bir merhale olduğunu kabul ederek memnunluk duymaktayız. Ancak itiraf etmek icabeder ki, bu değişiklikler yapıldıktan sonra dahi, mukayese edilecek olursa görülecektir ki, meydana gelecek olan kanun, 1901 Fransız Cemiyetler Kanununa ve hattâ İkinci Meşrutiyet Cemiyetler Kanununa göre de daha geridir” Dedikten sonra tasarıda ki 29. Maddeyle ilgili şu sözleri sarfetmiştir:

“Yürürlükte olan kanunun günün icaplarıyla telifi kabil olmayan ve geri bir zihniyeti belirten 29. maddesinin değiştirilmemiş olmasını, üzerinde asıl dikkatle durulması icabeden bir ehemmiyette görmekteyiz. Bu maddedeki hükmün ehemmiyeti demokrasi ve siyasi partiler hakkında beslenen fikirlerin mahiyetini ve bir zihniyeti açıklamakta olmasındadır. Madde aynen şöyledir: ‘Zabıta, cemiyetlerin merkez ve müesseselerine mahallin en mülkiye âmirinden verilen ve istenildiği zaman ibraza mecbur olduğu yazılı emri hâmil olarak her zaman girmeğe salahiyetlidir.’ Bu maddeden maksat, şayet cemiyetlerin teftiş ve murakabesi ise, 28. madde ile bu husus temin edilmiş bulunduğu göre böyle bir maddeye neden lüzum görülmektedir? (...) Hakikat şudur ki, demokrasiyi anlama ve kavramanın ölçüsü sayılabilecek mâna ve ehemiyette olan 29. madde aynı zamanda, Cemiyetler Kanununun renk ve mahiyetini de belirtecek mânadadır. Bu itibarla ne asayiş, ne emniyet ve ne de başka hiçbir bakımdan faydalı olacağı düşünülmesine imkân bulunmayan, bu maddenin kaldırılmasını ısrarla temenniye değer bulmaktayız. (...) Cemiyetler Kanununun bu yeni tadilinde siyasi partiler hakkında bu demokratik görüş ve düşüncelerin hâkim olduğunu görmek isterdik.

Bununla beraber, tasarının müzakeresi sırasında yapılacak değişikliklerin bu temennimizi tahakkuk ettireceğini hâlâ ümit etmekteyiz.”

Bu konuşmadan sonra CHP’li vekiller söz alarak 29. Madde ile ilgili konuşmuş bu süreç içerisinde Menderes araya girerek 29. Maddenin komüsyon sözcüsüne maddenin değiştirilmesinin yararlı mı? Zararlı mı? Olacağını sormuştur.

Afyon Milletvekili S.Yurdkoru (TBMMZC; D.17, C.24, 59. Birleşim; 55) Menderes’e 29. Madde üzerinde bu kadar çok durmasının ardından şu yorumu yapmıştır:

“Menderes arkadaşımızın partileri namına gösterdikleri endişe, zannederim ve kısmen de söylediler, 29. madde Demoklesin kılıcı gibidir, hiç şüphesiz iktidar partisi için tatbik edilmeyecektir, olsa olsa başka partiler için, ezcümle Demokrat Parti için tatbik edilecektir. Yani, herhangi bir idare âmirinin hükmü ile biran içinde Demokrat Partinin bir şubesi veya bir merkezi istila altına alınabilecek diye ifade ettiler. Arkadaşlarım, kanunlar yapılırken yalnız o günün icapları düşünülmez. Kanunlar yârinin icaplarına göre de düşünülür. Yarınki seçimde ki, çok yakınlaşmıştır, çok temenni ediyorum ki, resmen bu seçime girmiş olsunlar, neticeyi hangi tarafın kazanacağını kim bilebilir. Eğer Adnan Menderes arkadaşımızın endişesi bu ise, sözlerinden, şimdiden bu seçimde mağlubiyeti kabul ettikleri mânasını da çıkarmak mümkündür, Halbuki tek dereceli seçimlerde neticenin ne olacağı şimdiden belli olmaz. Belki de önümüzdeki seçimlerde kazanabilirler. Nitekim Demokrat Parti Belediye seçimlerine resmen iştirak etmedikleri yerlerde bazı muvaffakiyetler elde etmiş bulunuyorlar. O halde 29. maddenin hiçbir zaman hiçbir kimsenin elinde Demoklesin kılıcı gibi bulunduğunu kabul etmemek lâzımdır.”

Recep Peker (TBMMZC; D.17, C.24, 59. Birleşim; 57) ise konuşmasında “Cemiyetler altına gizlenen ülkeye zararlı işler yapabilecek guruplar olduğunu, maddenin amacının da bu tür gizliliği engellemek, denetimi gerektiren bir yolsuzluk olursa da hükümetin her yere girmesini sağlamak olduğunu” belirtmiştir. İktidar her zaman ki gibi denetimi elden bırakmama peşindedir. Cumhuriyetin yaşadığı deneyimler onları demokratikleşme zamanında bile bu tür denetim içeren maddelere itmektir. Oysa yeni parti yaşamak engellenmemek üzerine rotasını çizdiğinden en küçük aleyhlerine kullanılacak şeyi değiştirmeye ve eleştirmeye çalışmaktadır. Mecliste ki ek konuşmasında Menderes

(TBMMZC; D.17, C.24, 59. Birleşim; 58) tereddütlerinin nedenini bize vermiş olur:

“(…) Sayın Recep Peker, gayet insafli olarak ifade ettiler; iktidar partisi olan CHP'nin şurada burada bulunan şubelerinden herhangi birisinde Hükümetin murakabesini icap ettirecek bir yolsuzluk olursa Hükümet, Meclise karşı deruhte ettiği mesuliyetin icaplarını yerine getirmek için, oraya da girer dediler. çok güzel. Bendeniz kendilerinden rica ederek sormak istiyorum; CHP yirmi senelik faaliyeti esnasında bu, bir defa olsun vâki olmuş mudur? (...)Bu maddenin muhalif partiler aleyhine kullanılabilir bir silâh olduğunu ifade ettiğim zaman hata etmiş değilim. Üç buçuk günlük faaliyeti zamanında Demokrat Partinin başına gelmiş bir hâdise vardır. Bundan müteessir değiliz, asla müteessir değiliz. Faaliyetimiz, bütün çalışmalarımız, yolumuz açıktır. Hakikaten demokrasi açıklık isteyen bir rejimdir. Fakat bunun mânasını ve şumulünü de iyice anlamak lâzım gelir.”

Tartışmalardan sonra tasarı kabul edilmiştir. Bu Kanun Türkiye’de sendikaların kurulmasına da ön ayak olmaktadır. Bu Bozdağ’a göre oy kaygısının bir ürünü idi. İşçilerin talebi olmadan devlet sendikaları kuruyordu. Fakat Ekinci bunun oy kaygılarından çok, ABD ve İngiltere olmak üzere batılı devletlere demokratikleşen Türkiye izlenimini vermekten kaynaklanıyordu. (Ekinci, 1997; 316).

2.3.3. Üniversiteler Kanunu

27 Nisan 1946 tarihinde Üniversiteler Kanunu tasarısı, Başbakanlıktan TBMM Başkanlığı’na iletilmiş 10.6.1946’da Mecliste tasarının görüşmeleri başlamıştır. Basında üniversiteye ilişkin yazılar pek azdı ve genellikle de Mehmet Ali Aybar gibi bizzat üniversite mensupları tarafından kaleme alınmıştı. Bunlarla birlikte hatırlanmalıdır ki üniversite muhtariyeti DP programında yer almıştı. Tasarı, TBMM’de basın alanında söz konusu gelişmelerin olduğu sıralarda ele alındı (Koçak, 2012; 439). Bu kurumlar 1946’ya kadar Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı merkezî bir idareyle yönetiliyordu. Bu geçici yöntemi, İstanbul Üniversitesi’ni düzeltip düzenlemek için İsviçre’den getirilen A. Malch tavsiye etmiştir. Fakat artık bu geçici yönetim yeterli görülmüş Türk üniversitelerinin de çağdaş üniversiteler düzeyine çıkarılmasına karar verilmiştir (Goloğlu, 2013; 56). Tasarının gerekçesi şöyle açıklanıyordu (TBMMZC, D.7, C.24, 61. Birleşim; 156):

“Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunun 25/4/1946 tarihli toplantısında Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan Üniversiteler kanunu tasarısı ve gerekçesi Millî Eğitim Bakanı da hazır bulunduğu halde komisyonumuzda görüşüldü. Tasarı üniversite hocalarının yetişme, seçilme ve yükselme artlarını belli esaslara bağlamayı, bu suretle üniversite öğretim mesleğini kanun temeli üzerine kurmağı ve üniversitelere bütün işlerinde özerk vererek daha çabuk gelişmelerini sağlamayı hedef tutmaktadır.”

Hükümetçe hazırlanan tasarı öncesinde değişik üniversiteler, fakülteler ve yüksekokullar tarafından hazırlanmış tasarılar ve öneriler de vardı. Nitekim Vatan gazetesi, tasarınn Ankara ile İstanbul üniversiteleri tarafından hazırlandığını ve bu şekilde TBMM’ye sunulduğunu haber veriyordu (Koçak, 2012; 444) Mecliste tasarı hakkında CHP’liler söz almıştır. Şemsettin Sırer (TBMMZC, D.7, C.24, 61. Birleşim; 104) 2 maddede tasarıyı anlatmaya girişmiştir:

“ 1.Üniversitelerimiz bu kanunla kendilerine sağlanan muhtarlık sayesinde bütün işlerini kendileri göreceklerdir. Hiç bir işleri için hiç bir makamdan emir ev direktif telâkki etmeyecekleri için üniversitelerimizin görecekleri vazifelerin bu kanun içinde oldukça tafsilâtlı şekilde ifade edilmesi uygun görülmüş ve bu maksatla tasarıda biraz sonra görüşülürken okunacak olan üçüncü madde meydana getirilmiştir.

2. Üniversitelerimizde hocalık eden aydın memleket evladına üniversite dışı faaliyetlerinde kendilerine düşen vebal ve mânevi mesuliyeti bu kürsüden onlara hatırlatmağı borç sayıyorum. Aşağıda ilgili maddeler tetkik edildiği zaman görülecektir ki bu kanunla bu meclis ve bu millet üniversitelerde hocalık eden evlâdına türlü Devlet hizmetlerinin en yüksek mertebelerinde bulunan çocukları kadar refah sağlamaktadır. Bunlara karşılık onların üniversite dışı her türlü çalış-malarından tamamıyla fariğ olmalarını da istemiyoruz. Çünkü şu mülâhazadayız ki hekim olarak, mühendis olarak, hukukçu olarak üniversitelerimizde hizmet gören uzmanlarımızdan, vatandaşlarımızın muayyen ölçüler dâhilinde istifade etmeğe hakları vardır. Fakat ne nispette kendilerini üniversite hizmetlerine hasretmeleri ve ne nispette üniversite dışarı işlerle uğraşmaları gerektiğinin büyük itina ile, büyük dikkatle ayarlanması lâzımdır.”

Kanunla ilgili İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (TBMMZC, D.7, C.24, 61. Birleşim; 122) söz alıp üniversitelerden ve öğretim görevlilerinden bahsederek memur zihniyetinin üniversitelerde olmamasını şöyle dile getirmiştir:

“Arkadaşlar; müsaadenize güveniyorum, bir şey daha söyleyeceğim. yanlış anlaşılmasından korkuyorum. Emil Durkheim'den sonra büyük bir sosyolog vardır, adını hepimiz biliriz. O da Ziya Gökalp'tır. Ziya Gökalp ne dedi? «Hak yok vazife var» diyen adam. (...)Ziya Gökalp'in bütün eserlerini okumak lâzımdır. Başka türlü anlaşılmaz. O Darülfünundaki dersine de pek muntazam devam etmezdi. Hakikaten muntazam devam edenlerden değildi. O mütemadiyen nutuklar da irat etmez, çok konuşmazdı. Mecliste de çok konuşmazdı. Diğer birçok müderrisler konuşurlar, konuşurlar, neticede tezadın en karanlık çukuruna düşerlerdi. Ziya Gökalp bir cümle ile onları bu durumdan kurtarırdı. Muvaffakiyetin sırrı da buradadır. Büyük bir sosyolog olan Durkheim'ın iptidai cemiyetlere dair bir ilmî hatası vardır. İptidai cemiyetler klanlardır dedi. Bütün bunu hayranları tasdik etmek istediler. Ziya Gökalp bir cümle ile bunu halletti, düzeltti. Litaratüre geçecek bir şeydir. Zavallı Türkçe okuryazar, ecnebi diline tercüme etmedi ki uluslararası olsun. Şimdi okuduğum kanunda devam manisi var. İlle ulemayı devam ettireceğiz. Tıpkı bir tapu memuru gibi 9 da gelip 17 de gidecek. Ne olacak? Her yerde devam olsun, nizam olsun, intizam olsun, fakat alimleri biraz bırakalım kendi keyfine. (...) Ondan sonra, Üniversitede okutmak diye bir pedagoji tanımıyoruz, yaratmak diye bir pedagoji tanıyoruz. Üniversite tedrisatında gaye araştırmadır, merkezi sıkleti konferans salonu değildir laboratuvardır, tabiattır, ve memlekettir. Araştırmalar yapsınlar, peki ders vermez mi hoca? Ders vermez, travay verir. Talebe ne yapar? Talebeye plân verir, daha doğrusu, talebenin verdiği plânı tashih eder.”

Daha birçok milletvekili kanun ile ilgili görüşlerini bildirmişlerdir. 3 gün süren konuşmalar sonucunda bazı küçük ve önemsiz değişiklikler sonucu 13.6.1946'da mecliste bulunan 327 üyenin oy birliği ile kanun kabuledilmiştir. Hatırlanacağı gibi DP programında üniversite özerkliği de yer almıştı. Şimdi, yeni yasa ile DP programının bu maddesi gerçekleştirilmiş oluyordu. Burada dikkat çekici olan nokta, DP'nin bu vesile ile üniversite özerkliğine ilişkin görüşlerini ayrıntılı bir şekilde dile getirmemesidir. Hatta DP görüşmelere bile katılmamıştır. Bu koşullarda DP'nin üniversite özerkliğine ilişkin tutumu ile programının çatıştığını ya da iktidar partisi ile paralel düşüncede olduğundan konu üzerinde durmadığını düşünebiliriz (Koçak, 2012; 446). Üniversiteye verilen özerklik

demokratikleşme süreci için önemliydi. Çünkü üniversitesi özerk olmayan bir ülkede demokrasiden söz edilemezdi. Anti demokratik uygulamalardan biri daha böylece son bulmuştu (Ekinci, 1997; 318).

2.3.4. Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesinin Değişimi

Kanunda değişiklik hatırlanacağı gibi dörtlü tahrir sonrası bizzat Celal Bayar tarafından gündeme getirilmiş, ancak herhangi bir sonuca ulaşamamıştı. Ancak bu defa daha ileri bir adım atılıyor ve maddede yer alan şekil ile “memleketin umumi siyaseti” tanımından da vazgeçiliyor ve Türk Ceza Kanunu'nda yer aldığı şekli ile suç teşkil edebilecek haller açıklığa kavuşturuluyordu (Koçak, 2012; 434). Matbuat Kanun'unda ki 50. Maddenin değişimi için 22.5.1946'da meclise gönderilmesinin gerekçesi şu şekilde belirtilmiştir (TBMMZC, D.7, C.24, 64. Birleşim; 1/613):

“1881 sayılı Matbuat Kanununun 50. maddesi Bakanlar Kuruluna, memleketin umumi siyasetine dokunacak yayımlardan dolayı, gazete ve dergileri geçici olarak kapatmak yetkisini vermiş bulunmaktadır. Bu hüküm, ceza tehdidi altında bulunmasa dahi, bazı neşriyatın Devletin umumi siyaseti bakımından memleket menfaatlerine uygun olmayabileceği mülahazasıyla konulmuştur. İstiklâl savaşını takip eden zamanlardaki iç ve dış umumi durum göz önüne getirilirse, bugün artık bir tartışma konusu olmaktan çıktığını sandığımız büyük içtimai inkılapların memleket içinde kökleşip gelişmesine yardım edecek böyle bir yetkinin Hükümet elinde bulunmasındaki zarureti takdir etmemek mümkün değildir. Zaman geçtikçe bu zaruret yavaş yavaş kendini daha az hissettirmeğe başlamış ve esasen daima büyük bir itidalle kullanılan bu yetki, bilhassa son zamanlarda, hattâ Hükümetin tenkit edilmesine yol açabilecek kadar ihmal edilmiştir. Bununla beraber, fiilen kullanılmakta olmasa bile Hükümetin elinde böyle bir yetki bulunması, memleketin siyasi olgunluğu bakımından bir zaruret olmaktan çıkmış ve muvakkat olduğu tabii bulunan bu yetkinin adli kaza mercilerine bırakılması kâfi bir teminat olacağı kanaatine varılmıştır.”

Gereke diğer kanunlar gibi bu anti-demokratik kanunda içinde bulunulan zor koşullar altında çıkarıldığını söyleyerek yürürlükte olduğu zamanı meşrulaştırmaktadır. Mecliste kanunun tadili ile ilgili ilk konuşan Adalet Komisyon Sözcüsü Ş. Devrin olmuştur (TBMMZC, D.7, C.24, 64. Birleşim; 262-263)

“50. maddenin yürürlüğe girdiği devre siyasi ve içtimai hayatımıza yeni bir nizam veren inkılap kanunlarının tamamlanıp tatbik sahasına geçtiği devredir. (...)O günden, bugüne kadar Büyük Meclisin rehberliği altında verimli seyrini ara vermeden takip eden ileri hamleler inkılâbın vücut verdiği eser ve müesseseleri artık bir tartışma konusu olmaktan bile çıkarmış en geniş mana, ve şümulde bütün millete mal etmiştir. İşte Matbuat Kanununun 50. maddesi böyle bir zamanda yeni ihtiyaçların ilcasıyla ortadan kaldırılmaktadır. Bu yeni ihtiyaçla Türk inkılâbının mukadder ve tarihi gelişmesinin yeni bir ifadesinden başka bir şey değildir. (...)Muhterem arkadaşlar; bugün yürürlükte bulunan 50. madde bu tasarı ile hakikat halde değiştirilmiş değil, tamamen ortadan kaldırılmıştır. Gerçekten 50. maddenin ihtiva ettiği iki esastan «Bakanlar Kuruluna gazete veya mecmua kapatmak» yetkisini tanıyan hükümle bu yetkiyi kullanmağa mesnet olan Memleketin gazetelerine ve basın mensuplarına milletin ve memleketin ve her şeyin üstünde olan yüksek menfaatlerini takdir hususunda Büyük Meclisin ve onun Hükümetinin itimadını gösteren bir delili sayılabilmektedir. (...) Yeni maddenin bilhassa kayıt edilmesi lâzım gelen bariz vasfı şudur ki, basın ve yayın hürriyeti bu hükümle hiç bir veçhile kayıtlanmış sayılamaz. Nasıl ki, suç işleyen vatandaşları tenkil eden, onları hürriyetlerinden mahrum bırakan ceza kanunları Türklerin tabii hak ve hürriyetlerinden sayılan kişi dokunulmazlığını ihlal edici veya kaldırıcı sayılmazsa, aynı suretle, kanunda suç olan fiillerin yayım yoluyla işlenmesini ceza tehdidi altında bulundurmamak basın hürriyetini kayıtlayıcı mahiyette telâkki edilemez”

DP sözcüsü olarak mecliste yine Menderes vardır. Diğer kanun değişikliğindeki tavrını sürdüren Menderes değişikliği yeterli bulmaz ve hatta meşrutiyet dönemi yasalarından dahi geri bulur (TBMMZC, D.7, C.24, 64. Birleşim; 271):

“Diğer taraftan, 50. madde teklif olunan şekilde değiştirildikten sonra dahi bu kanunun 1325 tarihli Meşrutiyet Matbuat Kanunundan çok geri olduğunu teessürle ifade edebiliriz. Meşrutiyet devrinin Matbuat Kanunu, şüphe yok ki, bugünkü Anayasamızın ruhuna, yürürlükte bulunan Matbuat kanunundan çok daha uygundur. Hattâ, bu eski kanunun gazete kapama hakkındaki hükümleri bile bugün demokratik bir hamle diye vasıflandırılarak teklif edilmekte maddeden de çok daha ileri bir görüşüş mahsulüdür”

Bundan sonra konuşmasında CHP'nin inkılapçı vasfını kaybettiğini ve esasında yasanın toptan değiştirilmesi gerektiğini ifade eder:

“Matbuat kanunun yalnızca 50. Maddesinin değiştirilmesinin değil, bu kanunun demokratik bir ruh ve zihniyetle yeni baştan tanzimi icap ederdi. 50. Maddenin tasarı ile teklif olunan kısmına gelince bu eskisine nazaran daha mutedil ise de ferî ceza olarak iki seneye kadar bir gazete veya mecmuayı kapatmak hükmünün mevcut olması lüzumsuz olduğu kadar da çok ağırdır. Onun için bu hükmü ya tamamıyla kaldırmalı veyahut gazete kapatmayı hiç değilse meşrutiyet kanununda görüldüğü gibi ancak ve ancak asayişin muhafazası zaruretine bağlanmalıdır. Bu hükmün maddede kalması matbuat hürriyet ve dolayısıyla gelişme için çok zararı olur. Bundan başka' Matbuat Kanununda olduğu gibi; Seçim Kanununun'da ve Cemiyetler Kanununda da yapılan değişikliklerde inkılapçı ve hamleci bir ruhun değil, tereddüt ve endişenin hâkim olduğu görülmektedir. Esasen Anayasa ruhuna uygun olarak değişiklikler yapılmak üzere Polis «Vazife ve Salâhiyet Kanunu gibi diğer kanunların da henüz huzurunuzda getirilmemiş olması bu ruh haletini daha ziyade açıklamaktadır. İnkılapçılığı ana prensipleri arasına almış bulunan Cumhuriyet Halk Partisinin bu vasfı kaybetmiş olduğuna mı hükmetmek icabediyor?”

Konuşmalar sonunda değişiklik yapılan kanun şu şekilde belirtiliyor. Matbuat Kanununun 50. maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun (TBMMZC, D.7, C.24, 64. Birleşim; 284).

MADDE 1. — 25.VII.1931 tarihli ve 1881 sayılı Matbuat Kanununun 50. maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir:

MADDE 50. — Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının birinci babının birinci ve ikinci bölümlerinde yazılı cürümler yayım yoluyla işlendiği takdirde mahkemece, cürmün gerektirdiği ceza iki yıla kadar kapatılmasına karar verilir. Yetkili mahkeme hükmünden önce dahi kovuşturmanın her derecesinde gazete veya mecmuanın kapatılmasına karar verebilir. Şu kadar ki kapatma süresi birinci fıkrada yazılı sürenin yukarı haddini geçemez. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın yayımına devam edenler hakkından 18. madde hükmü uygulanır. Böylece kapatılan gazete veya mecmuanın sorumluları kapatma süresi için de başka bir adla gazete veya mecmua çıkaramazlar.

Değiştirilen madde sonrası yapılan oylamada herkes değişikliği kabul etmiştir. DP'lilerde Menderes'in konuşmasında hoşnutsuzluk ve değişimin yetersiz olduğunu görmemize rağmen “yetmez ama evet” düsturu ile değişimi kabul etmişlerdir. Aynı gün Basın Birliği'nde lağvedilmiştir gerekçesi olarak (TBMMZC, D.7, C.24, 64. Birleşim; 1/607):

“Türk Basın Birliği 1938 yılında yayımlanan- 3511'mamaralı kanunla kurulmuştur. Bu son yılların uygulamaları neticesinde; bu kanunda basın mesleğinin serbestçe inkişafı bakımından bugünkü ihtiyaçtan karışılmayacak bazı kayıtların bulunduğu görülmüş ve Cemiyetler kanunun» da yapılması teklif olunan değişikliğin kabulünden sonra kurabilecek olan meslek teşekküllerinin Basın Birliği yetine kaim olabileceği anlaşılmıştır. Bu itibarla, mezkûr kurumun, meslek ihtiyaçlarını dich'a iyi karşılayabilecek serbest derneklerin kurulmasına yol açmak üzere kaldırılması faydalı sayılmıştır.” Denmiş, İç işleri Komisyonu Raporu'nda ise TBMMZC, D.7, C.24, 64. Birleşim; 1/607):

“Türk Basın Birliği 3511 sayılı kanunla 1938 yılında kurulmuş bir teşekküldü. 3511 sayılı Cemiyetler Kanununda yapılan son değişiklikler dolayısıyla her meslek mensuplarının kendi özel ihtiyaçlarını karşılayacak dernekler kurabilmesi imkânları daha geniş bir surette sağlanmış olduğundan basın mensupları için bazı kayıtları ihtiva eden ve bu meslekin serbest inkişafı mevzuunda bugünkü ihtiyaçlara tekabül etmeyen bu kanunun yürürlükte kalmasında bir fayda görülmemiştir. Bu kanun kaldırıldıktan sonra Cemiyetler Kanunundaki hükümlere göre basın mensupları gerek toplu olarak, gerek hizmet hususiyetlerine ve basın nevelerine göre dernek kurmaları meslekî ihtiyaçları bakımından daha uygun olacaktır” denerek oy birliği ile kabul edilmiştir.

2.3.5. Tek Dereceli Seçim Sisteminin Kabulü ve Seçime Gidiş

Tek Dereceli Seçim Kanunu tasarısının hazırlanma sebepleri tasarının gerekçesinde Ulus gazetesinde 15.5.1946'da şöyle izah edilmektedir:

Mebus Seçimi Kanunu, İntihabı Mebusan Kanununun zeyillerinin zamanın icaplarına göre incelenerek ve anayasamız karşısında artık yer almaması icap eden hükümleri kaldırmış, yalnız iki dereceli seçim usulünü kabul etmiş bulunmaktadır. Cumhuriyetimiz yirminci asırda önceden kimsenin ihtimal veremeyeceği ve tahmin edemeyeceği surette kurulmuş, büyük ve kıymetli bir eserdir. Her manası

ile bir orta çağ kurumu olan imparatorluktan modern, medeni ve bütün insanlık prensiplerini tutan bir cumhuriyet doğmuştur. Devletin karakterinde bu kadar büyük değişiklikler meydana getirmek için devrimci olması zaruridir. Bunun yanında temel olarak cumhuriyetin bir halk idaresi olmak üzere kuruluşu, yani demokratik karakteri esas tutulmuştur. İşte bu tecrübelerden ilham alan Cumhuriyetimiz bir çeyrek yüz yıllık tecrübelerden sonra, milletimizin kendi vekillerini doğrudan doğruya seçmesi esasına dayanan bir seçim kanunu tasarısı vücuda getirmekle muvafık görülmüştür (Karabacak, 2011; 89).

13.5.1946 tarihinde Yüksek Meclise sunulması kararlaştırılmış olan Kanunun gerekçesi şudur (TBMMZC, D.7, C.23, 57. Birleşim; S.Sayı:146):

“Cumhuriyetimiz yirminci asırda önceden hiç kimsenin ihtimal veremeyeceği ve tahmin edemeyeceği surette kurulmuş büyük ve kıymetli bir eserdir. Her mânasıyla bir ortaçağ kurumu olan İmparatorluktan modern medeni ve bütün insanlık prensiplerini temel tutan bir Cumhuriyet doğmuştur. Devletin karakterini bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirmek için devrimci olması zaruridir. Bunun yanında temel olarak Cumhuriyetin bir halk idaresi olmak üzere kuruluşu yani Demokratik karakteri esas tutulmuştur. İşte bu prensiplerden ilham alarak Cumhuriyetimizin bir çeyrek yüzyıllık tecrübesinden sonra milletimizin kendi vekillerini doğrudan doğruya seçmesi esasına dayanan bir Seçim Kanunu tasarısı vücuda getirmekle muvafık görülmüştür. Yukarıda arzedildiği üzere bugünkü Seçim Kanunumuz dört sene evvel incelenerek meydana getirilmiş bulunduğu cihetle kanunun ikinci seçmenlere ait hükümleri kaldırılarak tek seçim esasına göre hükümler konmak suretiyle bugün yürürlükte olan hükümler üzerinde esaslı değişiklikler yapılmasına lüzum görülmemiştir”

Tasarının tümü hakkında konuşma yapmak üzere kürsüye İçişleri Bakanı Hilmi Uran gelmiştir. Uran, maddelerin müzakeresi sırasında, gerektiğinde açıklama yapacağını belirterek tasarı hakkında konuşma yapmıştır:

“Efendim, tasarı milletvekilleri seçimini bundan sonra tek derece ile ve bir gün içerisinde yapmak hedefi ile hazırlanmış ve bu şekilde huzurunuzda getirilmiştir. Bu ana hedefler hareketinde tasarının eski kanuna nazaran ele aldığı ve sağladığı yenilikler vatandaş hukukunun genişletilmesine ve seçim emniyetinin daha esaslı bir şekilde tarsiğine ait hükümlerdir. Meselâ eski kanunda defterlerin askıda beş gün kalması lâzım gelirken bunun altı güne çıkarılması bu cümledendir.

Hakkında verilen kararlara itiraz edebilmek müddeti eski kanunda iki gün olarak tespit edilmiş iken bunun üç güne çıkarılmış bulunması, yine vatandaş hukukunu korumak bakımından konulmuş bir hükümdür ve bu cümledendir. Yapılan tadiller hemen hemen bundan ibarettir. Ceza hükümlerine bilhassa hiç ilişilmemiştir. Bu meyanda, seçim emniyetinde kabul buyurduğunuz belediye seçimi tasarısında olduğu gibi zarf kabul etmek ve ona ilâveten ayrı hücreler kabul etmek gibi bazı esaslar konmuştur. Maddeler üzerinde vuku bulacak müzakere esnasında lüzum görülürse izahat arzederim.”

diyerek kısa konuşmasını tamamlamıştır. Bağımsız Milletvekili Bayur ardından konuşma yaparak: “Bu kanun herkesin beklediği bir kanundur ve sabırsızlıkla beklediği bir kanundur. Tek dereceli seçimi ve dolayısıyla gerçek demokrasiyi getirmesi bakımından hepimizi sevindiren ve ümide düşüren bir kanundur. Ancak bu yalnız böyle değildir. Bunun birçok hükümeti vardır ki iktidar mevkiinde bulunanları orada tutmaya yarar.” diyerek kanunun gidilen yolda başarılı bulmuş aynı zamanda da daha iyi hale getirilmesi konusunda uyarılar yapmıştır (TBMMZC, D.7, C.23, 57. Birleşim; 246).

3. konuşmacı olarak Menderes kürsüye gelmiş ve partisi adına konuşmaya başlamıştır:

“Sayın arkadaşlar; bugüne kadar yürürlükte olan Milletvekilleri Seçimi Kanunu ikinci Meşrutiyet intihabı Mebusan Kanununun ehemmiyetsiz farklarla bir devamından ibaret sayılabileceği gibi bu kanunda yapılan tadiller de dört sene evvel ve tek parti usulünün cari olduğu zamanlarda yapıldığı için mevcut Seçim Kanunu günün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı denilebilir. Halbuki yürürlükteki bu kanun ile onun yerine geçecek olan tasan arasındaki tek esaslı fark ta ikinci seçmenlere ait hükümlerin kaldırılarak yerine tek seçim esasına göre hükümler konulmuş olmasından ibarettir. Binaenaleyh bu tasanda bugün çok partili sisteminin ihtiyaçlarını kavrayan ve karşılayan hükümleri ve teminatı ihtiva etmemektedir. Buna rağmen tasarıda yalnız tek dereceli seçim esasının kabul edilmiş olmasını dahi demokrasiye doğru esaslı bir adım sayarak memnunluk duymaktayız.”

Gibi bir başlangıç konuşmasıyla “yetmez ama evet”çiliğini sürdürmüştür. Ardından kanun içinde sakıncalı olarak duran ve tek dereceli sisteme uymayan yanları belirtmeye başlamış ve konuşmasının sonunda:

“Arkadaşlar, bütün noksan ve hatalarıyla beraber tasanda tek dereceli seçim esasının kabul edilmiş olması ve seçimlerin muhalif partilerin de müşahedesi altınla cereyan etmesinin düşünülmüş olması ve reylerin az çok gizli olması yönünde hükümler konulmuş bulunması memnunluk veren yeniliklerdir. Ancak bütün beklenen iyiliklere kavuşabilmek için tasların işaret ettiğimiz gibi daha geniş ve daha demokratik bir zihniyetle hazırlanmış olması lâzım gelirdi. Fakat bu dahi kâfi değil. Hepimiz, mükemmel kanunların bile tatbikatında zararlı neticeler vermiş olduğunu defalarla görmüş insanlar olarak tecrübeliyiz. En mühimi kanunun tatbikinde hâkim olacak zihniyetle tatbik edecek ellerin liyakati derecesidir. Şayet Belediye seçiminde hâkim olan zihniyet ve ruh bu kanunun tatbikinde ve milletvekilleri seçiminde de hâkim olacaksa memleket namına buna eseflenmemek mümkün değildir.”

Görüldüğü gibi Menderes yapılmış belediye seçimlerinden dem vurmakta ve burada yapılan usulsüzlüklerin genel seçimlere sıçramamasını dilemektedir. Konuşmalar bir nevi yapılmış olan Belediye seçimlerinin akıbeti, savunusu ve eleştirisi şeklinde oluşmuştur. DP, CHP'nin kolluk kuvvetleri, memurlar ve belediyelerdeki gücünü bilmekte ve Seçim Kanunu görüşmelerinde bunu sık sık dile getirmektedir. Çünkü seçim İktidar partisinin elemanları tarafından yürütülecektir. Bunların yapabileceği her hangi bir kanunsuzluk seçimlere gölge düşürecek ve DP'nin önünü kesecektir. Parti temsilcisi ve müşahitler sandık başlarında bulunabilecektir lakin kaygı uyandırıcı taraf bunların hiçbir salahiyetinin bulunmamasıdır. Gizliliğin de sağlanamadığını belirten Menderes için diğer bir eleştiri noktası nisbi temsil sisteminin olmamasıdır (TBMMZC, D.7, C.23, 57. Birleşim; 246-248).

Konuşmalarda Ş. Sirer (TBMMZC, D.7, C.23, 57. Birleşim; 250) nisbi sisteme “Bütün memleketi tek bir seçim bütünü saymak; aşağıda arzedeceğim mahzurlarına rağmen bir takım ciddî zaruretlerin, bir takım çetin zaruretlerin icbarıyla kabul edilmiş ve bazı cemiyetler tarafından gidilmiş olan bir yoldur. Tezatlarla, büyük menfaat ihtilâfları ile ve kinle birbirinden ayrılmış sınıfları ihtiva eden, büyük menfaat zümrelerini ihtiva eden doktrin saflarını ihtiva eden cemiyetlerde bir uzlaşma ihtiyacı birbiri ile mücadele halinde bulunan sınıfların uzlaşma ve anlaşma ihtiyacıdır ki bütün memleketi bir tek seçim bütünü olarak kabul etmeğe zorlar.” Bu bilgilendirmeden sonra Türkiye'nin sınıf farkları olmadığını nisbi sistemin böyle ülkelerde uygulanabileceğini “Onun için temsili nisbi asla düşünmediğimiz ve asla düşünemeyeceğimiz bir sistemdir.” demiştir.

Menderes'in söylemlerini eleştiren diğerk bir isim de Tahsin Bekir Balta olmuştur. Bu çıkıştan sonra milletvekilleri fikirlerini paylaşmış ve maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Maddelerin görüşülmesinde, sadece müstakil ve hep muhalefet Bayur'un bir önerisini görüyoruz. O da reddedilmiştir ve maddeler tartışma olmadan kabul edilmiştir (TBMMZC, D.7, C.23, 57. Birleşim; 268-283).

49 maddelik Tasarı, Cemiyetler Kanunu'nun görüşüldüğü 5 Haziran'da meclisten geçirilmiştir (TBMMZC, D.7, C.23, 39-48). İkinci'nin (İkinci, 1997; 314) özetlemesi ile söylessek; Yeni kabul edilen Seçim Kanunu ile iki dereceli seçim sistemi, yerini tek dereceli seçim sistemine bırakırken, seçmenlerin adaylarını aracısız seçebilmelerini, adayların da istedikleri partiden ya da bağımsız olarak aday olabilmelerine olanak sağlanması gibi demokratik özellikler içeriyordu. Seçim sonuçlarının değerlendirilmesinin "açık oy gizli tasnif" yöntemiyle yapılacak olması ise; Tek Parti Yönetimi'nin anti-demokratik anlayışının yasaya yansımasydı.

Halkın Sesi'nde 21 Temmuz 1946' da yapılacak milletvekili seçimine ait kanunun yegâne amacı oy vermenin tam bir düzenlik ve anlayış içinde cereyan etmesi ve vatandaşların oylarını kullanacak şartların tam olarak sağlanması olduğu belirtilmiştir. Buna göre seçmenlerin kanunun aşağıdaki buyruklarını bilmeleri ve bu esaslar dâhilinde hareket etmeleri lüzumu dikkat nazarlarına sunulur denilerek maddeleme yapılmıştır:

1. Seçim, her seçim bürosunda ayrı ayrı yapılır. Her seçmen oyunu defterinde yazılı bulunduğu ve evvelden gazetelerde ilan edilmiş bulunan kendi sandığına atacaktır. Diğerk bir büroda oyunu kullanamaz.

2. Oyunu kullanmak üzere sandığın başına gelen her seçmen, seçim komisyonu tarafından kimliği sorulacağından seçmenin icabında gösterilmek üzere hüviyet cüzdanı veya hüviyetini belirtecek bir belgeyi yanında bulundurması gerekir.

3. Oy vermeğe gelen seçmenin kimliği anlaşıldıktan ve seçmen defterinde adı bulunduktan sonra seçmene zarf verilir. Seçmen isterse orada hazır bulundurulan boş ve beyaz oy pusulalarını alarak seçim komisyonunca ayrılan yerde yazar veya yazdırır. İsterse kendisinin tedarik edeceği bir kağıda dilediklerini yazar veya isterse siyasi partilerin birinin hazırladığı oy pusulalarını

alır mühürlü zarfın içine koyarak zarfı kapatır. Sonra defterdeki adı hizasına imzasını atar, imza bilmiyorsa mührünü, yoksa sol elinin başparmağını, başparmak yoksa bastığı parmak adının hizasına yazılmak şartı ile bastıktan sonra zarfı sandığa atar.

4. Her seçmen kendi oyunu getirip sandığa kendi atar. Hiç bir suretle başkası namına oy pusulası atılmaz. Oyların sandığa atılacağı süre saat 8'den 19'a kadardır.

5. Oy pusulalarına milletvekili adı yazılacaktır. Yazısı olmayanlar emniyet ettikleri kişilere de yazdırabilirler.

6. Pusulalarda belirtilen miktarın sayısı ile yalnız seçilecek sayıdaki adlar kabul edilip fazlası hükümsüz sayılır.

7. İstenilen sayıdan daha az ad yazılmış veya yazdırılmış ise yalnız yazılanlar kabul olunur. Pusulaya aynı ad birkaç kere yazılmış ise bu bir oy sayılır. Oy pusulalarına yazılan adlar okunmazsa hesaba katılmaz, Oy pusularına adı ile birlikte adayın kim oldu anlaşılın diye soyadının yazılması mecburidir. Ancak adı ve soyadı yazılan adayın kim olduğu anlaşılıyorsa oy ona aittir.

8. Zarfın içine birden ziyade oy pusulası konmaz. Birden fazla pusula çıktığı ve bu pusulalarda aynı adlar aynı sıra ile yazılı bulunduğu takdirde pusulalardan yalnız biri hesaba katılır ve eğer bu pusulalarda başka adlar yazılmış veya aynı adlar değişik yazılmış ise hiç biri sayılmaz.

9. İmza mühür veya seçmenin kim olduğunu belirten her hangi bir işaret bulunan ve renkli oy pusulaları hesaba katılmaz. Mühürsüz zarf içine atılan pusulalar hükümsüz sayılır (Karabacak, 2011; 90-91).

2.3.6. 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları

Türkiye'de çok partili sisteme geçildikten sonra normal şartlarda ilk genel seçimin 1947'de yapılması gerekmektedir. Ve bunun birkaç nedeni vardı. Öncelikle tek parti devri de olsa yapılan son genel seçimin tarihi 1943'tü ve buna göre bir sonraki genel seçimin tarihi 1947 olmalıydı. Diğer taraftan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te Meclis'i açarken söylediği nutukta "Tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında başka parti bulunmamasıdır..."

dedikten sonra “Tek dereceli olmasını istediğimiz 1947 seçimleri...” diye devam etmişti. Oysa ilk değişiklik belediye seçimlerinin öne alınmasıyla başladı ve bu arada hükümet genel seçimlerinde tarihinin değişebileceğini ima etmişti. Yasa değişimleri sırasında TBMM’de 5 Haziran’da Seçim kanunu, 10 Haziran günü ise seçimlerin öne alınması kabul edildi (Çetin, 2011; 276). Bu erken seçim istemi DP tarafından hiçte hoş karşılanmadı. Çünkü Bayar’ın da hatıratında bahsettiği gibi: “Türkiye’nin dört tarafından partimizin şubelerini açmak için müracaatlar yapılıyordu. Önümüzdeki seçimlere bir yıldan fazla zaman olduğu için, teşkilatın kurulması işini aceleye getirmek istemiyor, partimize girmek isteyenlerin üzerinde titizlikle duruyorduk” (Bayar, 1986; 49). Buradan da anlaşılacağı gibi DP her şeyini 47 seçimlerine göre ayarlamış ve 1 yılın verdiği rahatlıkla gelişimini sürdürüyordu.

Erken seçim kararı bu yüzden DP’nin yüksek katmanlarındakiler tarafından boykot edilmesine gerektiren bir karardı. Lakin bu o kadar kolay değildi. Seçime katılıp katılmama tereddütü olsa da DP Genel Merkezindeki hava bu seçimlere mutlaka girilmesi gerektiği havasıydı. Yoksa parti bütün manasını kaybedecekti. Gerçi, fiilen gene bir tek partiden CHP’den kurulacak bir meclisin, DP kuvvetlendiğinde kendi kendisini feshetmek mecbur bırakabileceği düşünülebilirdi ama, gerçekçi DP liderleri bellerini böyle bir ihtimale bağlayamazlardı. O arada Meclis değil de DP’nin feshedilmesi de söz konusu olabilirdi. Üstelik İnönü ihtarını en kesin dille yapmıştı. Seçimleri boykot edecek bir DP Milli Şeften mutlaka başka tarz muamele görecekti. Seçimlere girmek niyetinin ilk işaretini Bayar’ın 13 Haziran’da bir demecinde görmekteyiz. DP Genel Başkanı şöyle diyordu:

“Milletvekili seçimleri için hemen hemen bir tazyik karşındayız. Bu tazyik efkârı umumiyenin arzusudur. Karar almak üzere vilayet başkanlarını çağırdık” (Toker, 1990; 114).

Bu esnada İsmet İnönü, muhalefetin seçime katılmamasının Türkiye’yi yabancı devletler karşısında güç durumda bırakacağını şu sözlerle belirtme gereğini duymuştur: “... Bu devrede Türkiye’nin politikasının hangi istikamette ve anlayışta olduğunun açık surette belli olması lazımdır. Buna memleketin büyük menfaatleri bakımından ihtiyaç gördük... Memleket idaresini ve politikasını içeride ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik. Dünya vaziyeti kararsız bir karanlık olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş görünüyor.

Bu devrede Türk politikasının hangi istikamette olduğunu içeride ve dışarıda açık bir surette belli etmesi lazımdır...”demektedir. Bu konuşma dahi DP’nin seçimlere girmesi gerektiğini gösteren bir yan içerir. Çünkü dışarda Türk demokrasisinin gelişimini izleyenler vardır ve onlara her şeyin yolunda gittiği gösterilmelidir (Ekinci, 1997; 323).

Esasında bu tazyik biraz da Halk partisinin yaptığı çok partili hayat için değişimlerden geliyordu. Hükümetin seçimlerin tarafsız yapılacağı konusunda güvence vermesi, Meclis’te temsil edilmemek korkusu ve böylece partiyi halka tanıtmaya fırsatlarından ve hükümetle doğrudan doğruya temas imkânından mahrum kalmak düşüncesi DP’yi seçime girmeye zorlayan etkenler arasındaydı. Gerçekten de Türkiye’de Meclis’te temsil edilmeyen partiler, program ve görüşlerinin değeri ne olursa olsun, halk arasında nadiren tutunmuş ve basının dikkatini kendi üzerlerine çekmekte güçlüklerle karşılaşmışlardır (Karpas, 2010; 247). Bununla birlikte ulusun büyük çoğunluğu seçime gitmek ve tek parti idaresine son vermek istiyor, bunun için de DP’yi seçime girmeye zorluyordu. Bunun üzerine DP merkezi, il başkanlarını Ankara’ya toplantıya çağırdı (Goloğlu, 2013; 66).

Müteşebbis Heyetler başkanları gizli oyla gelecek seçimlere girme kararını ittifakla aldılar. “Memleketin yüksek menfaatleri yönünden... Ve bütün güç şartları nazara alarak büyük bir fedakârlığa katlanmak suretiyle seçimlere katılma” gerekçesi ile karar verilmişti. Parti kurucuları için bugünler en buhranlı günler olmuştur. O sırada Türk basını çoğunlukla DP’yi ve ideallerini desteklemiş, liderlerin sözlerine en geniş ölçüde yer vermiştir. DP müteşebbis heyetleri başkanları vilayetlerine döndükten sonra genel merkez durumu halk efkarına anlatan uzun bir beyanname yayınlanmış ve Halk Partisi ve hükümetini itham eden bu beyannamenin en önemli kısmında şunlar söylenmektedir:

“8 Mayıs’ta yaptığımız tamimde bildirdiğimiz gibi, seçimlerin aceleye getirilmesi kararı Halk Partisinin her ne pahasına olursa olsun, memlekette ciddi bir muhalefete yer vermemek maksadıyla hareket ettiği kanaatini veriyordu. Filhakika her iki seçimin öne alınmasında partimizin teşekkülüne ve genişlemesine meydan ve zaman bırakmamak hiç şüphe yok ki, en başta gelen amildi. Seçimlerin tacil edilmiş bulunması, ikna edici sebeplere istinat ettirilmemiştir.” (Fersoy, 1971; 144).

Demokrat Parti tarafından 18 Haziran 1946'da bir beyanname ile seçime katılma kararının açıklanması, CHP açısından memnunlukla karşılanmış ve bu, Falih Rıfki Atay tarafından Ulus Gazetesindeki baş yazısıyla belirtilmiştir.

Ulus'ta çıkan bu başyazıya, Adnan Menderes, 22 Haziran 1946 günü Vatan Gazetesinde "Ulus Gazetesindeki bir Cevap Münasebetiyle..." başlığıyla yayımlanan bir yazıyla karşılık vermiştir. Menderes, öncelikle, Ulus'taki başyazıyı memnunlukla karşıladığını belirtmiştir. Menderes'e göre, Ulus'taki yazıyla ürkütme ve korkutma edebiyatından vazgeçilmiş ve oldukça ılımlı bir dille belki de ilk kez konuşulmuştu. Menderes, yazısında özellikle iki konu üzerinde durmuştur:

1- Milletvekilli Seçimleri,

2-Devlet Başkanlığı.

Menderes, seçimlerin yenilenme sebebini, dış şartların durumuyla sıkı bir şekilde ilişkilendirilmesinin doğru olmadığı fikrindedir. Hatta, bu konuda zoraki bir gayretin sarf edildiğini belirtmektedir. Menderes, Ulus'un yazısının bu kısmı için şöyle demektedir: "Dünya ahvaline ve dış duruma ait tablo, mümkün olduğu kadar koyu boyalarla karartılmaktadır. Gayret, o raddedir ki, (yazıyı) okuyanlar sanki bu iki ay içinde seçimler yenilenmezse, memleketin bir büyük ve kara tehlike karşısında savunmasız bırakılmış olacağı ve seçimler yenileneceği takdirde ise, sanki bu tehlikelerin ya zayıflayacağı veya büsbütün ortadan kalkacağı tesiri altında bırakılmak isteniyor".

Menderes, yazısında, seçimlerin öne alınmasının sebebini, diğer partilerin gelişmesine imkan vermemek düşüncesine dayandığını ve bu yüzden, dış şartların devamlı sûretle ileri sürülerek gerçek sebebini gizlenmek istendiğini belirtmektedir. Menderes, dış durumun "gül pembe" olduğunun iddia edilemeyeceğini, fakat olduğundan da fazla abartıldığını ima etmektedir. Bu durumun ise, içte bir baskı kurulmak çabası içinde olduğunu gösterdiğini ve böylelikle, dış durumun amaca göre yorumlandığını ifade etmektedir. Menderes, seçimler üzerine DP'nin duyduğu olumsuz düşüncenin, ancak Hükümetin nüfûzunu seçmenler üzerinde kullanmaması ve oyların serbestliği ilkesinin ihlal edilmemesiyle değişebileceğini ifade etmektedir. Bunun da, seçimler sırasında CHP'nin fiil ve hareketleriyle görüleceğini söylemektedir (İnan, 2002; 135).

Çok Partili hayatın diğer ismi MKP teşkilatları milletvekili seçimleri arifesinde hâlâ geçmiş Belediye seçimleri ile uğraşmaktadır. Belediye seçimlerinin iptalini sağlamak için Danıştay'a başvuracak bir heyetin gönderilmesini istemektedir. Bu arada Beşiktaş'taki Parti merkezinde il ve ilçe delegeleriyle yapılan toplantıda partinin seçime katılıp katılmayacağı konusunda görüşmeler yapılmış ve sonuç olarak partinin 17.6.1946'da milletvekili genel seçimlerine katılması kararı alınmıştır. Parti bir beyanname yayınlayarak seçimlere katılacaklarını, bu nedenle teşkilatların yapması gerekenleri, özellikle adayların seçiminde uyulacak esasları belirlemiş, seçimde "ahval ve şerait ne olursa olsun", sonuna kadar seçim mücadelesine devam edileceği ve hiçbir şekilde seçimleri boykot kararı vermeyecekleri belirtilmiştir.

1946 Milletvekili seçimleri öncesinde Demokrat Parti (DP) ile MKP arasında seçim içerisinde ittifak konusunda yapılan çalışmalar sonuç vermemiş, birlikte hareket etme konusunda anlaşma sağlanamadığı gibi, prensip olarak seçimin sağlıklı bir ortamda geçmesine yönelik ortak bir karar almaları da mümkün olmamıştır (Haytaoğlu, 2002; 1453). Bir yandan da seçim için çalışmalarını yürüten partiler birbirine çatismaktan geri kalmamıştır. DP yanlısı gazeteler iktidarın yolsuzlukları ile ilgili yazılar ve haberler yayımlıyorlardı. DP'nin aynı zamanda örgütünü genişletmekteydi. Ankara'da İl Örgütü'nün Işıklar Caddesi'nde merkezinin açılışı yapılıyor, aynı coşkuyla birkaç gün sonrada Mamak şubesi açılıyordu. Bu hızlı büyüüş ve halkın desteği ile propagandasını gerçekleştiren DP ile CHP'nin kavgaları da büyüyordu. Manisa'da bir DP ocak başkanı tabanca ile yaralanıyordu. Aynı zamanda DP'yi yabancı emellere hizmet eden bir kuruluş olarak gören Valiler ortaya çıkıyordu (Goloğlu, 2013, 67).

İsnatlara karşı Menderesi, Vatan'da CHP'ye şu eleştirileri yöneltiyordu:

"Bilhassa iki hareket, Halk Partisi'ni, DP'yi vatana ihanette ithama varacak kadar kendinden geçiriyor. Birincisi seçimlerin tecili karşısında azimli bir karara varılmış olması diğeri de Kurultay açılış nutkunda, kendisine tevcih edilmiş olan sözlere cevap verilmemesi.... Bu münasebetle ve bu hiddetle neler söylenmedi, neler isnat olunmadı. Moskova radyosu ile parola birliği yapmak, memleketi ecnebi devletlere kötölemek hükümet ve iktidarı parçalamak gibi..." (Yetkin, 2011; 283)

Bayar ise CHP neşriyatı hakkında gösterilen bütün kolaylıkların, en ufak bir fark gözetilmeksizin kendi partilerine de verilmesi ve eşitlik hukukuna istisnasız riayet edilmesini istiyordu. Ancak Başbakanlığın DP ye verdiği yanıtta radyodan yararlanmak için izin yetkisinin Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nde bulunduğunu ve oraya başvurulması gerektiği söylenmiştir. Fakat başvuru olumlu olarak karşılanmamış reddedilmiştir. DP propaganda için bir eşitsizliğe daha maruz kalmıştır (Koçak, 2012; 460-461).

Bayar seçim gezisine de başlamıştır. 29 Haziran 1946 tarihinde uçakla Ankara'dan Adana'ya gelen Celal Bayar, büyük bir kalabalık tarafından “Yaşasın Türk Demokrasininin babası! Var olsun İstiklal Harbinin Galip Hocası!” “Yaşa babamız! Kurtar bizi babamız!” gibi sloganlarla karşılanmış ve halkın bu büyük coşkusu Bayar'ın seçim gezisi boyunca gittiği her yerde aynı şekilde sürmüştü. Bayar, gazeteciler ve bölgenin ileri gelenleri tarafından kendisine sorulan her soruya sadece kurnazca değil aynı zamanda tam bir kurt politikacı gibi cevap vermiş ve her fırsatta Atatürk'ün son Başbakanı olduğunu hatırlatmak istercesine Atatürk'ten bahsederek ilhamını ondan aldığı fikrini çevresindekilerde oluşturmak istemiştir. Bayar “Biz, politikayı Büyük Ata'dan öğrendik... Atatürk'ün yolunda ilerliyoruz. Bu yol ise milletin hâkimiyetini esas tutan yoldur. Yani milli irade yoludur. Her şey de son söz milletin olacaktır...” diyerek nasıl Atatürk her işte yalnız Türk milletinin dediğini yapmış ise biz de o yolda gideceğiz demiş; devletçilik ile ilgili sorulan bir soruyu ise Bayar: “ Ata demişti ki: İktisatta esas teşebbüs şahsi ve hususi sermayedir. Biz devletçiliği memlekette boş kalan yerleri bir an önce doldurmak için alıyoruz” şeklinde cevaplandırmıştı. Bayar, Adana'da gazetecilerin sorularını cevaplandırırken onlardan DP'nin duygu ve düşüncelerine tercüman olmalarını istemiştir; zira Bayar DP'nin amacının demokrasi olduğunu ve her konuda son sözün millette olacağını belirtmiştir. İlginç olan nokta ise Bayar'ın iktidarı ele almak için acele etmediklerini söylemesi olmuştur (Çelebi, 2015, 260).

Bu seçim gezileri en çok halka yaramıştır. DP, seçim kampanyası sırasında ilk kez geniş halk mitingleri düzenleyerek yeni siyasal mücadele biçimleri ortaya koydu. Eski seçimlerin durgun ve sessiz havasına alışmış olan milletimiz, birden bire büyük meydan mitingleri, ayağına kadar gelerek oy isteyen politikacılar, yol yapma, su getirme gibi vaatlerle tanıştı. Kendilerine uzun zamandır gelinmeyen halk belki de bu süreçten en karlı çıkandı (Yücel, 2001; 55). Mitinglerin yanında DP'nin halka birebir görüştüğünü ve buluştuğunu da

söyleyebiliriz. Bu doğrudan buluşmaları mitinglere giderken yol üzerindeki köy kahvelerine uğrayıp köylülerle dertleşme ve sorunlarını dinleme olarak belirtebiliriz. Hatta konaklamak için köylülerin evlerinin seçilmesini de bunlara ekleyebiliriz. Halkla doğrudan buluşmalar, gazete haberlerinden tanınan liderleri, sıradan birer insan olarak halkın karşısına getirmektedir. İnsanlarla el sıkışan, köy kahvesinde çay yudumlayan, memleketin gidişatı hakkında laflayan, hatta misafirliğe kalan kurucuların halkla ilişkilerini mitinglerdeki buluşmalardan daha bireysel hale getirmiştir. Bu buluşmalarla kamuoyunu belirli bir konuda bilgilendiriliyor ve kanaat lideri olarak maniple ediliyordu (İşler, 2007; 116). Tek parti devrinde seçim bölgelerini pek nadir dolaşan adaylar şimdi hemen seçim bölgelerine koşuyor, halkla konuşuyor, onların oylarını istiyor ve karşılığında neye ihtiyaçları varsa yapılacağını vaat ediyorlardı. Muhalif adayların işi daha kolaydı; onlardan kimseye program sorulmuyordu muhalif olmaları aday olmaları için yeterliydi (Karpat, 2010; 249). İktidar lideri İnönü seçimlerle ilgili konuşmasında şunları demiştir:

“Türlü tenkitlerin ortaya döküldüğü bu zamanda, hoşa gitmeyecek olayların üstüne kendimi çıkararak, sevinç duygularıyla seçimi bekliyorum. Yeni seçimin, bütün vatandaşların iştiraki ile tek dereceli olarak yapılması, milletimiz için büyük muvaffakiyettir. Bu merhale, bizim aziz dileğimizdi. Bu, bizim, uzun senelerden beri sebat ile üzerinde yürüttüğümüz bir programın neticesidir. (...) ikinci cihan buhranı bitmeden, 1945 ilkbaharında silahların bırakılmasıyla beraber, memlekette demokrasinin bütün icaplarının gerçekleştirileceğini ilân ettik.

(...) adalet mekanizmasının ehemmiyetinin yeni siyasi hayatımızda en öne çıkmış olduğunu görüyorum. Hürriyet ve demokrasi hayatında vatandaş şerefının masun kalması ve Devlet kanunlarının şaşmadan ve aksamadan işlemesi, yargıçlarımızın dirayet ve adaletine kalmıştır. Bundan dolayı, adalet mekanizmasının kolay işler bir hale gelmesi için alınacak tedbirler en önde gelecektir. (...) Seçimin sınırlı devrinden geçip, huzura ve feyizli çalışmaya kavuşmamız, millî iradenin tecellisi ile temin olunacaktır. Bu iradenin hakiki ve temiz bir surette meydana çıkması, hepimizin müşterek muvaffakiyetimiz, kanuni vazifemiz ve şahsi şerefimiz olacaktır. (...) Milletın rızasıyla tayin olunmayan iktidar mevkiinin hiçbir kıymeti ve hiçbir meşru tarafı yoktur. Bunun gibi, milletın rızası meydana çıktıktan sonra, bunu kıymetten düşürmek için yapılacak propagandanın ve gösterilecek maddi veya manevi mukavemetin de hiç bir ehemmiyeti olmayacaktır. Göstermeğe çalışıyorum ve yorulmadan tekrar

ediyorum ki, dâvanın esası seçimde milletin serbest iradesinin meydana çıktığına milletin kendisinin inanmasıdır.” (Turan, 2002)

Bu arada seçim yaklaşırken garip gelişmelerde oluyordu. DP’ye yakın bir tutum takınan Yeni Sabah gazetesinde rastlamaktayız. Habere göre, Düzce müftüsü, CHP propagandası yapmak üzere gezilere çıkıyor ve halka “Abdestsiz Demokratlara sakın aldanmayın” şeklinde halka telkinlerde bulunuyordu. Dini siyasete alet eden müftü başlığıyla ilk sayfadan çıkan haberin içeriğinde şunlar yazmaktaydı:

“(…) Düzce müftüsü Mehmet 14/6/1946 tarihinde Halk Partisi başkanı Hikmet ile birlikte Düzce Cumayeri camiinde namazdan sonra cemaate hitaben: – Buraya Allahın emirlerini sizlere tebliğ ve sizi irşad için bu kürsüye çıktım. Bazı abdestsiz ve namazsız Demokrat Parti mensupları her tarafa, halk içine girerek memlekette bir tefrika ve fesad tohumu ekmeğe çalışıyorlar. Sakın bunların iğfalatına kapılmayınız. Halk Partisinden ayrılmayınız. Doğru yol budur. Bir zamanlar bu camide cemaat içinde bulunan Abazalar Hilafet ordusuna tabi olarak hatalarını idam sehparalarında ödediler. Siz de bu fesadcılara tabi olursanız bu gibi felaketlerle karşılaşmanız mukadderdir.”

Müftünün bu konuşmasından sonra, halk içerisinde bu konuşmaya tepkiler olmuş, cami önünde ufak çaplı DP yanlısı bir gösteri yapılmıştır. Daha sonra müftü CHP’li olduğunu ama “abdestsiz demokratlar” lafını etmediğini belirtmiştir gazetelere. İrtica konusunda suçlamalar tek taraflı olmamış, her iki kesim de birbirlerini dini siyasete alet etmekle suçlamıştır. Ticani Tarikatının lideri Kemal Pilavoğlu’nun, Ankara seçimlerinde DP lehine propaganda yaptığı iddia edilmekteydi. Yine aynı gün yayımlanan haberlerde, valilerin taraflılığından şikâyet edilmiş ve Osmaniye’de DP’lilere komünistlik isnat edildiği şeklinde haberler çıkmıştır (Kara, 2012; 110).

İstanbul’da da DP il başkanı Kenan Öner, CHP’lilerle çatışmaktaydı. Haziran ayında Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nu istifaya çağırmişti bile... Temmuz ayında ise, Öner, İstanbul Valisi’ne hitaben kaleme aldığı bir açık mektupta seçimlerde usulsüzlük yapılamamasının sağlanmasını istiyordu. Temmuz ayında iki parti arasındaki suçlamalar gerginliğe dönüşecektir. İstanbul’da CHP toplantısına katılan Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar devlet ile CHP arasındaki mesafenin hiç azalmadığının göstergesiydi (Koçak, 2012; 465). DP ile

CHP'nin parti çalışmaları, yurt gezileri, propaganda konuşmaları devam ederken, MKP kuzu ziyafetleri veriyor ve DP ile CHP'yi devletçi olmakla suçluyordu. DP'nin CHP yolsuzlukları ile ilgili söylemleri ve bunları propaganda olarak kullanması CHP'yi zor duruma sokmuştur. Atay bu durumdan dolayı Ulus'ta DP'ye çatarak; "Demokrat Parti bir siyasi parti olmaktan çıkmıştır. Bu, bir yıkıcılar ve intikamcılar hareketidir." diyordu. Buna karşılık Koraltan; "Bütün güzel işlerin tapu senedi Halk Partisi'ne verilemez. Her şeyi millet yaptı. Küçük toplulukların, büyük toplum üzerindeki egemenliğini yaşatmak isteyen akılsızları doğru yola getirmek için yılmadan mücadele edeceğiz" diye cevap veriyordu (Goloğlu, 2013; 68).

İktidarın seçimi erkene almaktaki amacı, muhalefeti hazırlıksız yakalamaktı. DP henüz örgütlenmesini CHP kadar yaygınlaştıramamıştı. Zaten aynı anda devlet özelliğini de gösteren CHP kadar yaygınlaşamazdı ama yine de köylere küçük yerlere yayılmak için biraz daha zaman gerekiyordu. Buna rağmen seçim kampanyaları DP'nin desteklediğini gösterdi. Özetlersek Kampanya boyunca seçim güvenliğinin sağlanması, seçimlerin yargı güvencesi altında yapılması, hükümet ve bürokrasinin seçimlerde tarafsız kalması, muhalefete baskı yapılmaması, çoğunluk sistemi terkedilerek nisbi temsil sistemine geçilmesi, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması, anayasa ve yasaların gerektiği gibi uygulanması, anayasaya aykırı yasaların yürürlükten kaldırılması gibi istekler dile getirildi (Karatepe, 1997; 117).

Seçimden 4 gün önce Menderes'in memleketi Aydın'da yaptığı konuşma seçim zamanının en ilgi çekici konuşmalarından biridir. Belki de memleketlilerine konuşmak onu rahat hissettirdiğinden ağzından İktidara tüm eleştiriler toplu halde dökülmüştür:

"...Bize kızmalarının nedeni, istedikleri yolda yürümeyişimizdir.

Bize gidilecek yol olarak telkin edilmek istenen şeyler şunlardı:

1. Şark vilayetlerinde ve hudut vilayetlerimizde teşkilat yapmamak, köylere asla uzanmamak ve hatta şimdilik, fikir cereyanlarına müsait diye kabul edilen birkaç vilayetten başka yerde teşkilat yapmamak.

2. Teker teker, seçe seçe ancak mahdut sayıda aza kaydetmekle iktifa etmek.

3. Halk Partisi'ne karşı, hiç olmazsa 40-50 sene iktidara gelme iddiasında bulunmamak.

Görülüyor ki arkadaşlar, bizden beklenen, demokratik manzarayı tamamlayan bir süs olarak kalmak, geniş veya dar, fakat Halk Partisi'nce çizilecek bir faaliyet hududu içinde bulunmak şartıyla Meclis'te verilecek sandalyeleri işgal etmek.

Aldıkları tedbirler şunlardan ibarettir:

1. Tezvir ve iftiradan ibaret propaganda.
2. Müsait gördükleri idare amirleri vasıtasıyla hertürlü baskı.
3. Seçimleri öne almak.
4. Seçimlerde kazanmak için her çareye müracaat.

Arkadaşlar!

Demokrat Parti'nin Rus parası ile kurulduğunu söylediler. Böyle menfur bir propagandayı, köylere kadar yaymak için neler yaptıklarına çoğunuz kail olmuştur. Böyle propaganda yapan bir valiyi mahkemeye vermiş bulunuyoruz....” (Yetkin, 2011; 284).

DP bir yandan seçim hazırlıkları için örgütüne genelgeler göndererek onları seçime hazırlarken, öte yandan da partinin amaçlarını savunarak kadrosuna ünlü simaları almaya özen gösterdi. Bunlardan birisi de uzun yıllar Genel Kurmay Başkanlığı yapmış olan Mareşal Fevzi Çakmak idi. Sevilen bir asker olan Mareşal, çok sevdiği askerlik mesleğinden ayrılmamakta ısrar etmiş ve politikaya girmemek konusunda kararlı görünmüştü. Mareşal, İnönü döneminde, yaşlandığı gerekçesiyle emekliye ayrılması nedeniyle, Cumhurbaşkanı'na kırgınlık duymuş ve bu nedenle de kendisine CHP'den milletvekilliği önerilince reddetmiştir. Demokrasi sürecinde bu küskün adamı, seçim öncesi DP bağımsız adaylık önererek kendi safına çekmiştir. Mareşal buna gerekçe olarak: “DP ile CHP arasında bir fark gözetmemekle beraber kendisinin amacının partiler arasında bir denge sağlamak olduğunu, güçlü olan CHP'ye karşı DP'yi desteklemesinin bir özveri” olacağını öne sürmüştür (Albayrak, 2004; 85). Toker'in anlattığına göre

Bayar daha DP'nin ilk günlerinden Mareşale "çengel atmak" istemekteydi. DP'liler için bu tarihi şahsiyet önem arz ediyordu. Mareşalin DP'den adaylığı için üç bin imzalı bir dilekçe bile hazırlanmıştı. Yine Toker'e göre bunun mükemmel bir yatırım olduğu Mareşal'in İstanbul'a gelişinde bilhassa üniversiteliler tarafından karşılanması ile kendini gösterecekti (Toker, 1990; 117).

Seçimler arifesinde DP 63 vilayet merkezinde, 300 kaza merkezinde ve çok sayıda köyde örgütünü kurmuş bulunuyordu. Seçim kampanyası hızlı bir tempoyla gelişmekteydi. Memleketteki muhalefetin gövdesi DP'nin çevresinde toplanmıştı. Muhalefet bir hürriyet seferberliği, Demokratların deyiimiyle "istibdada karşı hareket" halini almıştı: meşhur "Yeter, Söz Millet!" sloganı bu halin veciz ifadesidir (Karpat, 2010; 248). Seçime bir gün kala dahi DP'nin şikâyetleri devam etmekteydi. Bayar 20 Temmuz'da yaptığı toplantıda şikâyetlerini şöyle dile getirmekteydi:

"1. Memleketin birbirine uzak muhtelif yerlerindeki bazı köylerde dün ve bugün seçim mazbataları tanzim edilerek seçim yapılmış gibi kurumlara gönderilmiştir.

2. Memleketin ekseri taraflarından bildirildiğine göre; partimiz tarafından gönderilen temsilciler, şu veya bu vesile ile toplanarak nezaret altına alınmışlar veya iade edilmişlerdir. Bu suretle seçim mücadelesini bu köylerde kontrol etmek imkansız hale gelmiştir.

3. İdare amirlerinin halk üzerindeki tazyiki hemen her tarafta ve bilhassa köylerde bugün en son haddine varmıştır.

4. Bazı yerlerde DP'ye oy vereceklerin şiddetle cezalandırılacakları resmi ağzlardan ifade olunmuştur.

5. Muhtelif yerlerde partimiz mensuplarından birçok zevat tevkif olunmuşlardır. (Albayrak, 2004; 89).

Görüldüğü gibi seçime gidişte bu zaman kadar yapılan liberalleşme, alınan tedbirler olsa da bir güvensizlik ortamı içinde gidilmektedir.

1946 seçimlerinde aday gösterilen Demokratların toplumsal durumları incelendiğinde bunlardan 52'si avukat, 41'ı toprak sahibi, 40'ı doktor, 39'u iş

adamı, 15'i emekli general, 14'ü mühendis, 13'ü öğretmen ve kalanı da çeşitli mesleklerdendi. Halk Partisi adaylarının ise çoğunlukla emekli asker, tanınmış siyasi kişilikler veya yüksek memurlar ve kısmen de serbest meslek mensupları oldukları anlaşılıyordu. Seçimler 21 Temmuz 1946 tarihinde tüm bu suçlamalarla dolu seçim dönemi sonrası sakin ve düzenli bir şekilde geçti (Karpat, 2010; 250). Seçmen sayısı 8.551.548'idi. Bunun 4.430.878'i kadın, 4.060.673'ü erkekti. Seçime 6.373.543 kişi, yani seçmen sayısının %75'i⁴ katılmıştı (Aydemir, 2010; 448). Toker (Toker, 1990; 125) seçim günü DP genel merkezindeki genel görünümü şöyle anlatır: “Akşam Sümer Sokakta canlı ve ümitli başladı. Çok ilden gelen haberlerde önde bulunulduğu hatta seçimlerin kazanıldığı bildiriliyordu. Her telefona birkaç kişi birden koşuyor galibiyet haberi geldiğinde ‘Yaşasın! Şurasını da kazandık... Yaşasın! Burasını da kazandık’ sesleri yükseliyordu. Celal Bayar bile meşhur sükunetinin kısmen dışına çıkmıştı.”

Sonuçlar alındıkça yaygaralar yükselmeye başlamıştır, çünkü pek çok kimse hayal kırıklığına uğramaktaydı. Normal olarak DP şehirlerde ilerleydi, ama köylerden gelen sonuçların ezici çoğunluğu CHP lehineydi (Karpat, 2010; 250). Genel seçimin sonuçlarına göre CHP 397 milletvekili, DP ise 61 milletvekili meclise sokmayı başarmıştı. Seçim sonuçlarına göre 7'de bağımsız milletvekili meclise giriyordu. Ancak bu yedi milletvekilinden dört tanesi DP listesinde yer alarak seçimlere girmiş ve milletvekili olmuşlardı. Bu doğrultuda DP'nin mecliste ki koltuk sayısı 65'e yükselmiş oluyordu (Tüik, 2012; 8)⁵. Fakat, şikayetlerin çokluğu seçime hile karıştırıldığı yolundaki görüşleri daha da pekiştirirken seçim sonuçlarına yapılan itirazları incelemek yoluna gitmeyen iktidara karşı duyulan güvensizlik yanında, seçim sonuçları üzerine kuşku yaratacak yayınların İstanbul sıkıyönetimince yasaklanması, iktidarın seçimleri yenilemek yerine örtbas etmek yoluna gittiği biçiminde yorumların ortaya çıkmasına neden oldu (Ekinci, 1997; 327). Demokratların seçim sonuçlarına tepkileri sertlik içeriyordu. Bayar verdiği demeçte:

“İşte ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum; seçimlere fesat karıştırılmıştır. Seçimler memleketin hakiki iradesini göstermekten uzaktır. Şayet kanunsuz hareketler ve vatandaşların üzerinde kurulan baskı azami hadde

---

⁴ Karpat seçmenlerin %85'inin seçime katıldığını söylemektedir (Karpat, 2010; 250).

⁵ Seçim sonuçları ile ilgili her yazar ayrı sayı verdiği için biz TÜİK'in verdiği sayıları esas almayı tercih ettik.

çıkarılmamış olsaydı yurdun her tarafında her tarafında seçimleri partimizin kazanmamasına imkan yoktu. (...) Halk Partisi iktidar mevkiini ancak seçimlerden önce ve seçimler esnasında tatbik ettiği zorlamalara dayanan usuller ve seçim evrak ve mazbatalarında tahrifat yapmak sayesinde muhafaza etmektedir.” (Albayrak, 2004; 91).

Bu konuşmanın ardından İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı gazetelere 24 Temmuz 1946 tarihli şu “tebliğ”de bulunmuştur: “.....bazı gazetelerin bilhassa seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve bu yüzden memleketin huzurunu sarsıcı ağır neşriyatın[a] devam ettiği görülmektedir. Sıkıyönetim bölgesinde bu gibi ağır tahriklere müsaade edilmeyeceği ve bu kabil yazılara karşı Sıkıyönetim Komutanlığının harekete geçeceği tebliğ olunur. –Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Asım Tınaztepe.” (Yetkin, 2010; 7).

Bu yüzden Bayar’ın seçim sonrası sert demecini aktaran Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri sıkıyönetimce kapatılmışlardır. İşin ilginç yanı iktidar yanlısı Tanin gazetesi bu uygulamanın dışında tutuldu. Tüm bu gelişmeler ve iktidarın bu uygulamaları seçimlere hile karıştırıldığının açık göstergesiydi (Yeşil, 1988; 73). Ancak İnönü bu gerçeği üç yıl sonra kabul edecek ve şöyle diyecekti:

“... Demokratik rejime girmeye karar verdiğimiz zaman bazı zekalar ehemmiyetli ölçüde bu seçim mekanizmasına ne ölçüde hile karışabilir keşfetmeye gayret sarfetmişlerdi... bu marifetlerin CHP’ye darbe vurduğu gibi bütün ülkeyi de lekelemiştir...” (Ekinci, 1997; 327-328).

Toker’de (Toker, 1990; 126) CHP’nin seçim zamanı nasıl bir halde olduğunu öğrenmek için ilerde Nihat Erim ile konuşacaktır. Cumhurbaşkanı’nın isteği üzerine çiftliğe gidilir Erim’de vardır. Cumhurbaşkanı düşüncelidir çünkü memleketteki havanın düşünüldüğü gibi bir hava olmadığı anlaşılmıştır. Erim’in gezinti hakkındaki hükmü “Neşeli olmadıkları” şeklindedir. Erim bir gece sonrada neşeli olmadıklarını söyler Toker’e İllerden parti Genel Merkezi’ne gelen haberler fenadır. Çok il, şehirlerde kaybedildiğini bildirmektedir ve “Ne yapacağız?” diye sormaktadır. Teşkilatın aklındaki, mutlaka bir şeylerin yapılacağıdır. Çankaya seçim sonuçlarını dürüstçe kabule hazırdır ama yolların verdiği alışkanlıklarla dolu teşkilat, marifetini hemen o gece yapmaya başlamıştır bile...

CHP Genel Sekreterliği de yapmış olan Kasım Gülek bile 21 Temmuz 1946 Seçimleri'nin hileli olduğu konusunda şunları söylemiştir: “O seçimler dürüst olmadı. Kanım o. (...)Ve o vakit biz bir takım seçim sandıklarını ırmaklarda da bulduk. Akılsızca atılmış ve değiştirilmiş (Birand-Dündar, 1995; 45). Görüldüğü üzere Seçim günü ilçelerde, köylerde veya genellersek kaybedilmeyeyazan her yer de teşkilat görev yapma azmiyle seçimleri lekelemiştir. Bu parti tarafından da bilinmektedir. Ama kol kırılır yer içinde kalır denilerek seçim sonlanmıştır. Oysa Toker'e göre DP sadece 351 adayla seçimlere giriyordu ki hiçbir hile, hiçbir mazbata değişikliği, hiçbir tesir yapılmasa ve iktidar istisnasız her yerde kaybetse bile CHP'nin Mecliste sandalyesi otomatikman 114 olacaktı. Yani iktidarda kalmak için topu topu 119 milletvekili sağlaması gerekiyordu. Ve o günkü şartlar altında CHP bunu sağlardı. Gerçi Bayar'a göre eline gelen seçim raporları gösteriyordu ki Meclise DP 279 aday CHP ise 186 aday sokabilecekti (Bayar, 1986; 62). 1946 Seçimleri, II. Meşrutiyet döneminin ünlü 1912 seçimleri kadar çok tartışılan, dürüstlüğünden kuşku duyulan bir seçim olmuştur. Seçim yasalarının istenilen güvenceleri sağlamaması, özellikle Anadolu'da iktidar partisinin birçok hile yapmasına yol açmıştır. Bunların boyutu ise iktidarın özellikle değişim karşıtı, statükocu kesiminin ayak diremesi yüzünden ortaya çıkmamıştır (Çavdar, 1995; 403).

24.7.1946'da İnönü bir seçim sonrası konuşması yapmıştır:

“Vatandaşlarıma,

Yeni seçim sona ermiştir. Türk milleti kadın ve erkek seçmenlerin büyük nispette iştiraki ile milletvekillerini seçmiştir. Yeni Büyük Millet Meclisinin muhtelif partililerden ve bağımsızlardan kurulmuş olması vatanımız için büyük muvaffakiyettir. Milletimizi yürekten tebrik ederim. Şimdi Türkiye'nin millî hayatında yeni bir devre giriyoruz. Her şeyden evvel seçim zamanının sınırlı sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur, çalışma devrinin açılması ilk vazifedir. Büyük Meclisteki çalışmalarda ise karşılıklı saygı içinde olarak fikir ayrılıklarını vatan için yapıcı bir şekilde ayarlamak gelecek vazifemiz olacaktır. İktidar ve karşı partilerinin Büyük Mecliste, belediyelerde ve basın âleminde bir arada verimli olarak çalışabilmelerinin milletçe imtihanını vereceğiz. Bu imtihanın muvaffakiyetle verilmesi bugünkü ve gelecek nesiller için çok feyizli olacaktır. Vatandaşlarımin arasında dostluğun bozulmaması için bütün dikkatimizi

kullanacağız. Yeni Büyük Millet Meclisinin, aziz memleket ve milletimize kıymetli hizmetler başarmasını dilerim.” (Turan, 2002;)

İyimser konuşmanın yeni koşullar için pek de geçerli olmadığını belirtmek gerek. Seçim güvensizlik içinde bitmişken, kimse ikna olmamışken 1946-1950 döneminin pek de huzurlu geçeceği söylenemez. Seçimin esaslı bir şekilde getirisi DP’ye oldu denilebilir. Her ne kadar seçimlerde hileler yapılmış hak yenilmiş olsa bile DP Türkiye’deki potansiyelini anlamış ve 1950 seçimleri için iktidarı hesaplamaya başlamıştır. Ayrıca bu lekeli seçim kamuoyunda CHP’nin de gözden düşmesine neden olmuştur. Yeni dönemde sert muhalefet daha deneyimli, sinirli ve kararlı bir biçimde CHP karşısına dikilecektir.

2.4. Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin Demokrasiyi Yaşatma Çabası

Ankara’da Sümer Sokak’taki genel merkez binasında, seçimler sonrasında ilk kez DP’li yöneticiler ve yeni seçilen milletvekilleri bir araya gelerek toplantı yapmışlardı. Bu toplantı esnasında DP’li milletvekillerinden bir kısmı seçimlerde yapılan hilelerden söz ederek, meclisin gayri meşru sayılması gerektiğini belirtmişler ve “sine – i millet” kavramını ortaya atmışlardı. Buna göre iktidar ve meclis tanınmayacak, milletin sinesine dönülecek ve muhalefet bir halk hareketine dönüştürülecekti. Ancak Bayar, Menderes ve yakın arkadaşları bu fikre katılmamışlardı. Zira tek parti dönemi tecrübesine sahip olan bu kişiler, ipleri daha fazla germenin tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini düşünmüşlerdi. Ne yapılacaksa Meclis kürsüsünde yapılacaktı (Çelebi, 2015; 267).

Cumhuriyet döneminin ilk çok partili genel seçiminden sonra TBMM 5 Ağustos’ta açılmıştır. İnönü 388 oyla Cumhurbaşkanı, Kazım Karabekir de 379 oyla Meclis Başkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra TBMM’de o güne kadar görülmeyen ilginç bir olay meydana gelmiştir. İnönü yemin etmek üzere kürsüye geldiğinde Demokrat Parti milletvekilleri ayağa kalkmamışlar, bu tavır seçim sonuçlarını bir protesto gösterisi olarak değerlendirilebilir. Bayar’a göre ise bu bir protesto değil, milletvekillerinin milli iradeyi sadece kendilerinin temsil ettiği inancında olmalarının ve milletin üstünde hiçbir kurum ya da kişinin olmadığını göstermek istemelerinin bir göstergesidir. Karabekir’in CHP’ye alınması ve Meclis Başkanlığına getirilmesi CHP ve Karabekir açısından ilk bakışta bir çelişki olarak görülebilir. Bilindiği gibi Karabekir, Terakkiperver

Fırkası'nın kurucularından, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'e muhalefetiyle bilinen, ilgisi olmamasına rağmen İzmir suikastı davasında yargılanan ve uzun yıllar göz altında tutulan, siyasi hayattan uzak kalan biridir. Bu özelliklerine rağmen Karabekir, İnönü'nün yakın arkadaşlarından ve halk tarafından sevilen biri olarak kalmıştır. Fevzi Çakmak'tan sonra Karabekir'in de DP'ye geçmesi CHP'yi çok sarsabilirdi. O nedenle kendisine böyle bir görev verilmesi anlamlıdır (Çufalı, 2004; 85).

Meclis 12 Ağustos'ta çalışmaya başlar başlamaz, sayısız seçim itirazıyla karşılaştı. 36 ile ait seçim seçimlere toptan itiraz edildi. Ayrıca şahısları itibariyle 27 milletvekili hakkında itirazlar ileri sürüldü. Bunları incelemek üzere otuz kişilik bir komisyon kuruldu. Fakat on iki gün içinde çalışmasını tamamlayan bu komisyon hiçbir itirazı geçerli görmedi. Artık DP uzlaşmaz yanını ortaya çıkaracak ve CHP'nin her yaptığı uygulamayı incelikle takip edecekti. Bu tavırlarını ilk olarak İnönü'nün Recep Peker'e hükümeti kurma görevi vermesiyle uygulamaya soktular. Hükümet, programını okuyup güvenoyu isteyince, programı incelemek için görüşmelerin iki gün geri bırakılmasını istediler. Bu istekleri kabul edilmeyince de salonu terk ettiler (Eroğul, 25; 2013). Menderes (TBMMZC, D.8, C.1, 3. Birleşim, 59)programını görmek istemelerinin gerekçesini şöyle açıklıyordu:

“Hükümetçe, koskoca bir teşkilat geniş bir cihazla ancak bir haftada hazırlanmış olan ve iktidar partisince de enine boyuna müzakere edilerek kabul edilmiş bulunan bir Hükümet programına kulaktan dinlemekle hemen cevap vermeye kalkışmayı asla doğru bulmamaktayız. Bu işi hafife almak, kamuoyuna önem vermemek ve bizzat BMM'ye ve Millet kürsüsüne layık olduğu yüksek saygıyı göstermekte kusur etmek demek olur. Hükümet programına cevap vermek gibi gayet önemli bir konuda, o sırada sonradan düşünülmüş, akla gelivermiş sözler değil, incelemeye dayanan fikir ve mütalaalar olması icap eder”

Bu iyi niyetli isteğe karşın tek parti döneminden kalan programın hemen kabul edilmesi alışkanlığı isteğe olumsuz yanıt verilmesine neden olmuştur. Genel seçimlerin yarattığı gerginlik 1 Eylül'de İl Genel Meclisi seçimleri yapıldı. Bu seçimler de idari amirlerin hakimiyeti altında geçti. Zaten genel seçimlerin şaibeli hali kafalardayken bu seçimlerde de aynı sorunların çıkması üzerine DP, seçimlere hile karıştığı gerekçesiyle 56 ilçe seçiminden çekildi. Ama itiraz ve şikayetlerin tesirleri uzun müddet devam etti (Yeşil, 1988; 79).

Recep Peker'in hükümetin başında ki kişi olması da işleri zorlaştıran etkendi. Peker, tek parti döneminin önemli, kuvvetli şef idaresi taraftarı ve uzlaşması zor bir kişilikti. Muhalefetin gittikçe hızlanan propagandası ve artan gerilim, Peker gibi "kudretli bir insan"la hal yoluna gireceği düşünülüyordu. İnönü'nün düşündüğü ise, gerilen iktidar muhalefet ilişkisinde Peker'in "tatlı sert" politikasında, tatlılığın kendisi tarafında kalması idi. Ancak Peker'in gittiği siyaset, hem CHP içinde hem de ilerleyen süreçlerde DP içinde gittikçe artan bir ayrışmayı beraberinde getirecektir. Ayrıca seçimler ile DP'nin 7 Ocak'ta olacak Büyük Kongresi arasında geçen sürede, Peker' hükümetin muhalefet üzerinde uyguladığı baskı politikası ilişkilerin daha çok gerecektir (Çaylak-Nişancı, 2011; 312). Peker hükümetinin 14 Ağustos'ta ortaya koyduğu programda yazan;

"...ideolojik mefhumların tağşişe uğradığı bir zamanda da yaşıyoruz. Yurttaşın anayasada gösterilmiş ve kanunlarla sınırlı çizilmiş olan hürriyet ve hakları yanında bu hürriyetlerle beraber bütün devlet varlığının teminatını teşkil eden meşru ve kanuna dayanan otorite, ekseriya totaliter zihniyetle karıştırılarak çürütülmek isteniyor. Haklarına ve şereflerine hürmet edilen insan kümelerinin rejimi olan demokrasi ve hürriyetten bahsolunurken, de anarşizm ideolojisinin meşru otorite düşmanlığına varan ve bir cemiyeti nizamlı halde yaşatmanın bütün meşru yollarını tıkayan dağıtıcı ve parçalayıcı telkinler alıp yürüyor..." (Öztürk; 1969; 284).

Şeklindeki ifadeler açıkça hükümetin seçim sonrası oluşan tepkiden rahatsız olduğunu ve gereken otoriteyi sağlayacağını ön sinyalleri olmuştur. DP'nin Meclis Sözcüsü olan Menderes, 1946'da Matbuat (Basın) Kanunu'nda değişiklik yapılması konusunda CHP'lilerce getirilen yasa tasarısının keyfi bir yönetime neden olacağı ve hükümetin muhalif gördüğü her gazeteyi kolayca kapatabileceği, bunun yasal sınırlarının gayet iyi ve net çizilmesi gerektiğini vurgulayarak, bu yasa tasarısına muhalefet etmiştir. Ancak bu muhalefete rağmen, tasarı yasalaşmıştır (Demir, 2010: 126-127). Ne var ki bu itiraz haklılık payı taşımaktaydı ve geçerli olduğunu hemen seçim sonrası gösterdi. Otoriteyi sağlamak amaçlı Peker 20 Eylül'de basın ve ceza kanununda yapılan değişikliklerle hükümetin denetim yetkilerini arttırdı. Hala yürürlükte olan sıkı yönetime başvurarak seçimlerde yapılan yolsuzluklara karşı yükselen eleştiri dalgasını durdurmaya çalıştı. Programda da açıklandığı gibi bunların hepsi "parçalayıcı ve dağıtıcı" tepkiler olduğundan bastırılmıyordu. Bu girişimin başarısız olduğunu söyleyebiliriz. Hem parlamento da güçlü ve kararlı bir

muhalefet bulunuyordu hem de canlı ve faal muhalif bir basın vardı (Lewis, 2011; 411).

Hükümetin ekonomi ile ilgili programında ki:

“İktisadi faaliyetimizi de hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, Devlet teşebbüsleriyle hususi sermaye arasında işbirliğini sağlamak devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılılabilecek sahalara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız...”

Şeklindeki ifadesi özel teşebbüsün yanında artık daha çok duracağıın sözle bir belirtilişi idi (Öztürk; 1969; 284). Liberal ekonomik önlemlere göre, Resmi İthalatçı ve İhracatçı Birlikleri kaldırılacak, devlet teşekkülleri mamulleri “Sümerbank” perakendecilere toptancı karı alınmadan tevzi edilecekti. Bunu yanında kumaş fiyatlarının indirilmesi, şeker, kahve ve çay satışı serbest bırakılması, Toprak Kanunu Adil bir şekilde uygulanması, köylülerin kendi okullarını yapma mecburiyeti hafifletilmesi, sanayi ham maddelerinin zorla toplattırılmasına son verilmesi ve özel sermayenin deniz nakliyatı yapmasına izin verilecekti (Karpat, 2010; 260). Yine de en önemli değişiklik Peker’in Türk Lirası’nda yaptığı ve “7 Eylül Kararları” diye bilinen devalüasyondur, çünkü o devirde para değerinin değişmesi çok olağan dışıydı. 1 ABD Doları 1.40 TL’den, 2.80 TL’ye çıkarıldı (Akşin, 2011; 245). 7 Eylül Kararları esas olarak, serbest rekabet yolu ile iç fiyatları dünya piyasası fiyatlarına uydurmak ve böylece ekonomiye istikrar verip, barış devri şartlarına uymasını sağlamak amacıyla devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Devalüasyonun amacı, yabancı para birimleriyle ihraç fiyatlarını bir ölçüde ucuzlatmak, bir ölçüde de ihraç mal üreticilerinin kazançlarını artırmaktı, Devalüasyonun toplam ihracat gelişmelerini arttıracığı, ithalatın liberalize edileceği bir dönemde, yüksek maliyetlerle çalışan yurtiçi sanayini korunması amaçlanmıştır (Tezel, 2000; 160). Düşünenlerin aksine bu önlemler hayat pahalılığının daha da artmasına ve ithal mal fiyatlarının hızla yükselmesine yol açtı. 1938 için 100 rakamı esas alınırsa, fiyatlar Ağustos 1946’da 386.8 ve Eylül önlemlerinden hemen sonra 412.9’a yükselmiştir. Bu önlemlerden çıkarı olanlar sadece spekülasyon ve stokçuluk yaparak ortamdan yararlanabilen iş adamlarıydı. Bu önlemler, mantıksal olarak bir laissez faire, DP hükümetinden gelecekti. Fakat, CHP hükümetinin amacı, muhalefetin kimi desteklerini kesmek

ve eleştirilerini sulandırmaktı; böylesi önlemler iş dünyasını CHP lehine etkileyecekti. Ne var ki bu önlemler DP'ye yaradı. Fiyat artışlarının ülkeyi olumsuz etkilemesini fırsat bilerek hükümete karşı eleştiri dozajını arttırdılar. Gensoru önergesi verdiler ve bütçe görüşmeleri ile de eleştiriler daha da arttı (Ahmad, 2010; 39-40). Bu sırada DP il kongreleri yapılmaya başlanmıştı. İlk il kongresini 15.10.1946'da Edirne'de yapan DP'liler, memleketteki ekonomik bunalımı ustalıkla bir şekilde CHP aleyhine kullandılar. 1947 yılı Bütçe Kanunu mecliste görüşülürken 7 Eylül kararlarına şiddetli hücum ettiler. Ticaret bakanı ise halkın bu tedbirlerden fevkalade memnun olduğunu düşünmekteydi (Goloğlu, 2013; 115). Menderes'in bütçe tenkitlerine cevaben Peker (TBMMZC, D.8, C.3, 18. Birleşim; 23-24).

“Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğinin Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde (Soldan sürekli alkışlar). Şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir Devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik.

Bu ruh haletine temas ettiğim zaman kendimi derin bir hakikati keşfetmiş vasiyette görüyorum. (İştirak ediyoruz asesleri). Demek, her şeyi geriye çeken anlaşılmas hareketler bir ruhtan doğuyor. Vazife başına geldiğimiz günden beri bu kürsüye gelip bizden hesap sormalarını istediğimiz zaman her defasında bir usul meselesi çıkararak karşımıza çıkarak konuşmaktan kaçan bu Parti. Arkadaşlar; mesul bir Başbakan olarak huzurunuzda çıktığım her zaman takatlarını, çalışmalarını teşvik ve desteklemeye gayret ettiğim muhalif Partinin fikirlerini mesul bir adam olarak baştan aşağı haksız bulduğum zaman Devletin hakkımı korumak ve hakikatleri açıklamak elbette vazifemizdir.”

Diyerek sert bir konuşma yapmış ve meclisin karışmasına neden olmuştu. Bu sözlere dayanamayan Bayar: “Kalkın arkadaşlar, müzakereyi terkedelim.” Diyerek partisine meclisi terk etmeleri konusunda direktif vermiştir. Bunun üzerine Demokratlar salonu terk ettiler. Mani olmak isteyenler olduysa da dinlemediler. Peker konuşmasına partililerin yoğun coşkusu ile devam etti. Böylece Cumhurbaşkanı İnönü'ye ilk ciddi arbuluculuk görevini yapmasını sağlayacak “vahim kriz” açılmıştı. Halkçılar, olayın ertesi günü Demokratların salona gelip yerlerini almalarını belediler. Fakat 19 Aralık günü Demokratlar genel kurulda görünmediler. DP, 21 ve 22 Aralık günleri de boykotuna devam etti.

Teşkilat bu harekettten memnundu. “Sine-i Millet”e dönmek tercihini DP’nin çoğunluğu destekliyordu. DP’nin büyük idarecileri ise meclisi terketmişlerdi ama yine oraya dönmenin gerekliliğini biliyorlardı. 22 Aralık’ta Bayar ve Köprülü Çankaya’ya çıktılar. Recep Peker’de oradaydı. İnönü’nün ilk arabuluculuğu ile mesele çözüldü. Birkaç görüşme ve anlaşmadan sonra 27 Aralık’ta Demokratlar meclis salonunda yerlerini aldılar (Toker, 1990; 161-165).

21 Temmuz seçimleri ile DP Birinci Büyük Kongresi sırasında yaşananlar, DP’de ilk ayrılıklara neden olması ve parti içinde başlayan çatışmaların ilk çekirdekleri olmaları bakımından önemlidir. Özellikle iki konu dikkati çeker. İlki Parti milletvekillerinin, Meclisten çekilerek, “sine-i millete” dönme, diğer, İnsan Hakları Cemiyeti’nin kurulmasıdır. 1946 seçimlerinin baskı altında yapılması DP teşkilatlarında hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu kızgınlık, DP mebuslarının meclise girmemesi fikrini doğurmuştu. Ne var ki DP kurucularının aynı fikirde olmaması, bu durumun iktidarın işine yarayacağını düşünmeleri ve bunun DP’yi halkın önünde ihtilalci bir örgüt konumuna getireceği fikri parti içinde muhaliflerini bulmakta gecikmeyecekti. Hatta Kenan Öner ve Mareşal’de meclisi terk etme fikrini destekleyen kişiler arasındaydı. Bir diğer mesele olan İnsan Hakları Cemiyeti’nin kurulmasıdır. Çekişme ve ayrılığı ateşleyecek bu kuruluşu kamuoyunca aşırı solcu olarak bilinen kişiler kurmuş ve Öner-Çakmak ikilisi de kuruluşa katılmışlardır. Bu parti tarafından hoş karşılanmamıştır (Çaylak-Nişancı, 2011; 313). Goloğlu’na göre DP liderlerini elde edemeyen solcular, amaçlarını toplum üzerinde etkisi olan Mareşalden yararlanarak gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Cemiyet Mareşalin imzasıyla İstanbul Valiliğine verilerek kurulmuştu. Cemiyet aynı zamanda Mareşalin başkanlığında kuruluyordu. Bu hem CHP’yi hem de DP’yi kuşkulandırmıştı. DP dış politika ve komünistlik konularında CHP ile paralel hareket eden bir parti olarak kendi içindeki isimlerin solcularla anılmasının partiye zarar vereceğini biliyordu (Goloğlu, 2013; 155-157). Bu CHP’nin kullanabileceği bir kozdu. O dönemler için komünistlik suçlaması revaçta idi. Fersoy’un (Fersoy, 1971; 186) anlattığına göre iktidar çevreleri bu cemiyet etrafında öyle gürültü koparmışlardı ki, Mareşali hırpalamak için öyle ithamlarda bulunuyorlardı ki, Mareşal bu yüzden gazetecilere beyanat vermek zorunda kalmış ve şunları söylemiştir:

“Benim aşırı solcularla ve alelumum milli fikirleriin dışında kanaat besleyenlerle anlaşmama ve bu gibilerle teşriki mesai etmeme imkan yoktur. Hayır işlerine ideoloji davaları karışır, elbet böyle bir cemiyette benim yerim olmaz.

Bazı isimleri telaffuz etmek istemiyorum ama bunların içinde bazıları var ki sırf beni tahkir ettikleri için mükafat olarak Halk Partisi tarafından milletvekili seçilmişlerdir. (...) Ben, İnsan Hakları Müdafaa Cemiyeti'ne siyasi herhangi bir mülhaza gütmeden girdim. Ben bu cemiyeti bir hayır cemiyeti olarak telakkî etmekteyim.”

Bu konuşmadan sonra DP'nin de isteği ile Öner ve Mareşal cemiyetle ilişkilerini kesmişlerdir.

28 Aralık'ta meclise döndükten sonra DP'nin ilk işi Birinci Büyük Kongre'ye hazırlanmak oldu. Hem teşkilat hem de kurucular açısından bu kongre önemliydi. Seçim sonrası yurttan oluşmuş olan hal, mecliste ki muhalefetlerinin sanki tek parti dönemindeymiş gibi engellenişi ve bir de artık DP içinde başlamış olan çatlak seslerin bir görüşülmesi yapılacaktı kongrede. DP lideri Bayar (Bayar, 1986; 68) Kongrenin toplanışını şöyle anlatır:

“... 7 Ocak 1947'de Ankara Ulus Sinemasında DP'nin ilk büyük kongresi toplandı. Hükümet kongrenin yapılmaması için elinden ne geliyorsa esirgemiyordu. Koca Ankara şehrinde kongremizi yapacak salon bulamadık. Hangi salon sahibine başvursak, önce kabul ediyor, ertesi günü bin dereden su getirip salonu vermeyeceğini söylüyordu. Otellerde aynı durumdaydı.

Delegelere yer bulmanın imkanı yoktu. Yaptığımız bütün rezervasyonlar, ertesi günü iptal ediliyordu. Sonunda Ankara Demokratları, gelecek delegeleri evlerinde misafir etmeye karar verdiler. Tedbirlerin kar etmediğini gören idare baskıyı kaldırdı ve oteller rezervasyonlar için bize müracaat etmeye başladılar. Salonda bir gün içinde sağlandı. (...) 906 delegeyle kongreyi açtık”

Kongrede sadece yazılı basından değil, radyo aracılığı ile konuşmalar en hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaştırılmak istenmiştir. Genel Başkan Celal Bayar'ın konuşmasının özellikle Ankara'ya gelemeyen DP'liler ve diğer vatandaşların da dinlemesinin sağlanması Partililer tarafından arzu edilmiş, bunun için bazı teşebbüslerde bulunulmuş fakat bir sonuç elde edilememiştir. Kongrenin Yeni Sinema salonunda sabah 9.30' da başlaması kararlaştırıldı. Çünkü Yeni sinema salonunda öğleden sonra “Unutulmaz Bir Şarkı” adlı film gösterileceği için salon sadece öğlene kadar DP'nin kongresine ev sahipliği yapacaktı (Albayrak; 2004; 100).

Önce Kongre başkanlığı için seçim yapılmıştır. Kongre başkanlığına DP'nin İzmir İl örgütünün Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ ile DP'nin İstanbul İl Başkanı Kenan Öner adaylıklarını koymuşlardır. Üstündağ'ı, daha çok İzmir, Aydın ve Manisa gibi Ege bölgesinin illerinden gelen delegeler desteklemişlerken; diğer aday, Öner'i ise, İstanbul ve Orta Anadolu bölgesi delegeleri desteklemişlerdir. Ağaoğlu'na göre, Menderes ve diğer kurucular ise, farklı bir ismi, Manisa delegesi Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nu kongre başkanlığına istemişlerdir. El kaldırma işlemiyle gerçekleşen oylama sonucunda, Öner'i teklif edenlerin çoğunlukta olması üzerine kongre başkanlığına Kenan Öner seçilmiştir. Başkan vekilliklerine ise A. Münip Berkant ve F. Lütfü Karaosmanoğlu getirilmiştir. Menderes'in istediği isim olan Karaosmanoğlu ise, ancak kongrenin başkan vekilliğine seçilebilmiştir. Aynı zamanda kongrede bir delege olan Ağaoğlu'na göre, Kenan Öner ve arkadaşları, kongre başkanlığı yoluyla, gerçekte Menderes ve Köprülü'nün gücünü "vuracakları bir darbe" ile kırarak, Bayar'ı yanlarına çekmek ve partiyi yönetmek amacındaydılar. Yani, iki kurucunun etkisini önlemek istemişlerdi (İnan, 2002; 184). Kongre başkanlık seçimini Öner kazanmıştır. Öner, seçimlerden sonra parti Kurucularına ve en çok da Fuat Köprülü'ye karşı Çıkmıştı. Demokrat Parti milletvekillerinin Meclise katılmadan "sine-i millete" dönmesini isteyenlerin başında geliyordu. O ve onun gibi düşünenlere göre, Meclise girmek Halk Partisi iktidarını ve iktidarın devlet yönetimindeki "totaliter" görüşlerini, hele seçimlerdeki baskı ve hilelerini en azından affetmek olacaktı (Çaylak, 2007; 24).

Demokrat Parti Kurultayı, Türkiye'de demokratik gösterilerin ilk olarak tarihe geçmeye layık bir toplantısı oldu. Kongre boyunca hiçbir delegenin konuşmasına kısıtlama getirilmedi. Herkes yılların verdiği hasretle demokrasi adına aklına geleni söyleme imkanı buldu. Kürsüye çıkan konuşmacılar, sürekli özgürlük ve demokrasinin ne derece değerli bir şey olduğunu söylemişlerdir (Aydemir, 1990; 158). Bayar'a (Bayar, 1986; 68) göre de kongre bir heyecan verici vatanseverlik tablosu gibiydi. Kongre, bütün konuşmaları, münakaşaları içinden şunu söylemekteydi "Demokrasiyi anladım. Kabul ettim. Savunuyorum. Savunacağım."

DP Genel Başkanı Bayar açılış konuşmasında şunlar üzerinde durmuştur:

"Bir yıldan beridir ki Türkiye adeta çağ değiştirmekte ve bir yeni aleme intikal ve intisap etmekte, bir ileri insan cemiyeti için mukadder olan tekamül ve

istihaleyi yaşamaktadır. (...) Karşılaştığı çok çetin mukavemetler ve maddi imkansızlıklar göz önünde tutulunca millet irade ve murakabesini hakim kılmak yolundaki faaliyet ve mücadeleleriyle partimizin bir yıl içinde elde ettiği neticeler asla küçümsenemez. (...) Partimizi derin anlayış ve kavrayışla ve büyük bir muhabbetler bağrına basan ve ona hayatiyet bahşeden Türk milletine partimizin şükran ve minnettarlığı sonsuzdur.

...Şurasını da unutmamak gerekir ki bugün vasıl olduğumuz neticede evvelce atılmış adımların da büyük yardımı olmuştur. Yurdumuzun muhakkak felaketten kurulmasında dehası ve vatanseverliği ile Türk milletinin ebedi minnettarlığını kazanan Atatürk'ün büyük ve eşsiz bir eseri de anayasamızdır. (...) Atatürk, zamanının bütün menfi tesirlerine, aldatıcı cazibelerine karşı, demokratik esaslara dayanan anayasamızı korumasını bilmiştir.

Partimizin kuruluşu emrivaki olunca iktidar partisinin geniş bir müsamahası ve hatta teşviki ile karşılaşmış bulunduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zaman birbirlerinin hasretini çekiyormuş gibi idiler. O kadar ki iktidarın gösterdiği bu ruh haleti bir muvazaa karşısında bulunulduğu kanaatine yer yer yol açtı. (...) Partimizin vakur ve azimli hareketleri, muvazaa efsanelerini kısa bir zamanda ortadan kaldırdı. Demokrat Partisinin hızla gelişmesi karşısında iktidar partisinin, o zamana kadar adeta okşayıcı ve teşvik edici görülen hareketlerinin birden bire değiştiğini aleyhimize döndüğünü biliyorsunuz.

Size artık kapanmış sayılan Büyük Meclisteki son hadisenin hesabını kısaca vereyim:

Bütçe müzakereleri münasebetiyle partimizin görüşlerini fikir ve mütalaa dermeyanı suretle cevaplamak varken mevzu ile hiç alakalı olmayarak yapılan yersiz muamele üzerine milletvekili arkadaşlarımız ani bir hareketle meclis salonunu terk etmek mecburiyetini duymuşlardır. (...) Bahis mevzu ettiğimiz hadise Devlet Reisi tarafından bilinen şekilde halledilmiş ve kapanmış bulunuyorsa da tekrarı halinde veyahut da parti olarak bağlı bulunduğumuz demokratik prensiplerin tam zıddına hareketler ve emrivakilerle karşılaşmamız takdirinde meclis grubumuzun takip edeceği hareket hattının partimizin bütün işlerinde en yüksek salahiyet sahibi olan büyük heyetinize önceden karara bağlanmasının her cihetten doğru olacağı kanaatini muhafaza ediyoruz.” (Fersoy, 1971; 195-197).

Fakat coşkuya rağmen eleştirilerde kongrede geliyordu. Kongrenin 8 Ocak 1947 tarihli oturumunda konuşan İzmir delegesi Rauf Onursal, DP milletvekillerinin İnönü'nün aracılığı ile Meclise devam etmelerini eleştirerek, bu konudaki kararı ancak kongrenin verebileceğini savunmuştur. Ankara delegesi Osman Bölükbaşı da, Türkiye'de devam eden mücadelenin bir doktrin değil, bir özgürlük mücadelesi olduğunu söyleyerek, iktidarı ve daha önceki Cumhuriyet dönemini çok ağır bir dille suçlamış; “Bundan 26 sene evvel hürriyet aşkıyla ayaklanmış olan millete, sonra Abdülhamit gözüyle baktılar... 23 sene içinde Abdülhamit'in sözlerinin şu veya bu şekilde tekrar edildiğini görmek Türk milleti için talihsizliktir.. Ben sadece bir vaziyete temas edeceğim. Dumlupınar, Sakarya günlerinde olgun denilen Türk Milleti neden dolayı 23 yıldır taçsız ve tahtsız sultanlar tarafından idare ediliyor?” (Albayrak, 2004; 101). Afyon milletvekili emekli General Sadık Aldoğan da Osman Bölükbaşı'nın konuşmasına ilaveten eleştirileri daha da ileriye götürerek; “Eski tas, eski hamam yalnız tellaklar değişti.” diyerek düşünce yapısının değişmediğini sadece yöneten isimlerin değiştiğini eleştirmiştir. CHP'ye olan öfkesini dile getirdiği konuşması sık sık delegeler tarafından coşkuyla alkışlanmıştır. Sadık Aldoğan'ın konuşmasının ardından kürsüye gelen Balıkesir delegesi Sıtkı Yırcalı ise hazırlanacak İdare Kurulu raporu hakkında yaptığı konuşmasında, davasını gerçekleştirmek yolunda girişilen büyük mücadelenin önemini belirlemiştir. Ardından “Dağın, taşın, toprağın arasında kaybolmuş küçücük köyden, tezgâhının başında duran veya çekicini vuran işçiye, memleketin her köşesindeki insana kadar herkes bu davanın içindedir.” diyerek halkın her kesiminin desteğini arkalarına aldıklarını söylemiştir (Küçük, 2013; 19).

Yine kongrede Genel İdare Kurulu'na seçilecek üyelerin parti içinde hangi gruptan olacağı belirlenecekti. Menderes ve Köprülü yeni isim olarak Kütahya mebusu Ahmet Tahtakılıç ile Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun GİK'e girmesini istiyorlardı. Fakat genç kuşaklardan başkalarının ve bu arada Samet Ağaoğlu ile Bölükbaşı'nın seçilmesini benimsemiyorlardı. Özellikle Orta Anadolu, Karadeniz, Orta Batı ve Doğu illerinden gelen delegelerin pek çoğunun, Parti müfettişleri olarak Bölükbaşı Ağaoğlu ikilisine gösterdikleri sevgi karşısında, Menderes ve Köprülü rahatsız olmuşlardır. Çünkü onlar, bu iki aktif, hırslı ve muhalif tabiatlı gençlerin GİK'e girerek, kendilerinin nüfuzlarını sarsmalarını istemiyorlardı. Onların seçilmesi demek, Kurucuların parti üzerindeki inhisarının zayıflaması demektir. Her ikisi de DP müfettişi olarak Anadolu'yu karış karış gezmişler ve pek

çok il, ilçe ve belde teşkilatlarını kurmuşlardı. Gizli oyla yapılan seçimde, genç kuşaklardan Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer ile Samet Ağaoğlu GİK'e girmişlerdir. Ağaoğlu'nun anlattıklarına bakılırsa Bölükbaşı kulis aralarında, delegelere kendisini, "Ne de olsa hamurları tek parti devrinin teknesinde yoğrulmuş Kuruculara karşı Genel idare Kurulu 'nda demokrat düşüncenin bir garantisi olmak" vaadi ile takdim etmiş, nefes nefese konuşması ile delegeden deleğeye koşmuş, ancak isteğine kavuşamamıştır (Çaylak, 2007; 25).

Kongrenin üçüncü günü, yani 9 Ocak'ta yapılan oturumun gündemi ise, dilek komisyonunun raporudur. Delegelere okunan bu raporda şu hususlar yer almıştır :

1-Anayasada yapılması istenilen değişiklik ile anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesi.

2-Cumhurbaşkanının milletin içinden tek dereceli olarak seçilmesi ve ancak iki dönem için Cumhurbaşkanlığında bulunması.

3-İkinci bir yasama meclisin kurulması, 70 bin kişiye bir Milletvekili seçilmesi yoluyla her iki meclisin Milletvekili sayısınının 360 olması.

4-Lüzumu halinde kabineye Meclis dışından da Bakan alınması; "Bakan" kelimesi millet üstünde bir otorite ifade ettiği için "Vekil" kelimesine çevrilmesi.

5-Devletçiliğin izahı, Demokrat Parti programında yer alan devletçiliğin güttüğü amaçların açıklanması

Bu hususlardan ilki, yani anayasada değişiklik isteği yerleşik bir düşünce olduğu için delegelerce tartışılmamıştır. Fakat, diğer hususların görüşülmesi uzun bir vakit almıştır. Dilek Komisyon sözcüsü, aynı zamanda İstanbul delegesi olan Alâettin Nasuhoğlu, Cumhurbaşkanının millet içinden seçildiği takdirde kendinî meclisten üstün sayacağı ve gerekirse "beni millet seçti" diye Meclise "kafa tutabileceği" ve bu durumun, bir diktatöryaya yol açabileceği düşüncesiyle, Cumhurbaşkanının Meclis içinden seçilmesi gerektiğini belirtmiş. İkinci meclisin özellikle kanunlar üzerinde bir etkisinin mümkün olabileceğini, bakanların da meclis dışından seçilebilmesini, devletçiliğin ise, devletin ticaret yapmamak şartıyla ekonomik konularda planlı ve kalkındırıcı bir anlamda kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir (İnan, 2002; 186).

DP'nin bu birinci kongresinde Celal Bayar'ın ortaya koyduğu ana sorunların görüşülmesi ve bu konuda bir karara varılması için özel bir komisyon kurulmuştur. Ancak komisyonun çalışmaları sırasında parti içinde iki farklı anlayışların bulunduğu da ortaya çıktığı için, taraflardan biri, yönetimce halen uygulanmakta olan politikayı savunan ve ılımlı muhalefet anlayışını eleştirmiş ve sert davranılmasını talep etmişlerdir (Yücel, 2001; 61). Sine-i Millete dönülmesini ve CHP iktidarının gayrimeşru olduğunun ilan edilmesini isteyen bu hizip içinde Samet Ağaoğlu, Osman Bölükbaşı, Mükerrer Sarol, Osman Kapani, İsmet Bozdağ gibi kişiler vardı. Başlarını ise Kenan Öner çekiyordu (Goloğlu, 2013; 188). Bayar'da (Bayar, 1986; 70) bu komisyonu şöyle anlatır:

“Komisyonda ihtilal havası esiyordu. İçinde Kenan Öner, Samet Ağaoğlu, Dr.Mükerrer Sarol, Osman Kapani'nin bulunduğu bir grup çok kuvvetli sözcülerle parti milletvekillerini BMM'den çekilmelerini istiyorlar, iktidarı milletle karşı karşıya getirmekte çıkar yol görüyorlardı. Buna karşılık veren bir itidal grubu vardı. R. Şevket İnce, E. Hayri Üstündağ, Hulusi Köymen'in sözcülüğünü yaptığı ve zaman zaman F. Lütfü Karaosmanoğlu ve Refik Koraltan tarafından desteklenen bu grup ihtilal fikrinin karşısında idi”

Raporunu en son bitiren komisyon bu komisyon olmuştur. Birinci ve ikinci gün müzakereleri şiddet yanlılarının üstünlüğü ile sonuçlanmıştır, fakat üçüncü ve dördüncü gün Adnan Menderes, büyük ikna gücü ile teşebbüsü ele geçirmiştir. Sine-i millete dönüş fikrinin bayraktarlığını yapan Öner hariç, hemen bütün komisyon üyelerinin oy birliği ile “Hürriyet misakı” ele alınmıştır (Bayar, 1986; 70).

Başkanlığını Menderes'in yaptığı bu komisyon raporunu kongrenin dördüncü günü sabaha karşı 3'te kongrenin onayına sundu. “Hürriyet Misakı” adı verilen rapor, delegelerce ayakta dinlendi ve alkışlarla kabul edildi (Yücel, 2001; 61).

Komisyonun, DP'nin kuruluş amaçlarıyla doğrudan ilgili gördüğü ve ayrıca Türk demokrasisinin gerçekleşmesi için de çözümünün mutlaka zarurî meseleler olarak ortaya koyduğu maddeler şöyledir:

“Temas ettiğimiz gibi kongre açılış nutkunda üç maddede ifade edilen ve herhangi bir partinin görüşü olmamaktan ileri, milli vicdanda şuurlaşan davalar olarak ele alınan üç meseleyi hatırlatmak isteriz

1- Vatandaş hak ve hürriyetlerini halleder mahiyette olan ve Anayasanın ruhuna ve metnine uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,

2- Vatandaş reynin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hakimiyet ilkesini güvence altına almak amaçlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması,

3- Devlet Reisliği ile fiili parti başkanlığının zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü.

Kongre açılış nutkunun ve binnetice bu üç esasın yüksek yüksek heyetinize tasvibedilmiş olması takrir muhteviyatının da bu meselelerle sıkı sıkıya bağlı ve hatta aynı mahiyet taşımakta bulunmasını bir defa daha müşahede etmek yerinde bir iştir.”

Komisyon, bu maddelerin yerine getirilmemesi durumunda ise, Demokrat Parti Grubunun Meclisten çekilmek gibi tarihi bir kararı almanın parti için bir zaruret olacağını belirtilmiştir (Tunaya, 1995, 673-676).

Kongrenin estirdiği heyecan havası öylesine büyük olmuştur ki, Halk Partisi dahi buna kapılıp muhalefeti hoşgörücü bir çehre takınmıştır. Fakat bu fazla sürmemiş ce birkaç gün sonra CHP basını, yeniden sert bir mücadeleye girişmiştir. Kongre dağılır dağılmaz Ulus’ yazdığı bir makalede Nihat Erim, “Bu kurultay bizim gözümüzde, kendi partimize rakip olan partinin, bize hücum etmek için planlar hazırlayan bir toplantısı mahiyetini almıştır” demekle birlikte, Hürriyet Misakı’nı yermiş ve meclisin hiçbir baskıya boyun eğmeyeceğini belirtmiştir (Eroğul, 2013; 36). Kongre’de Hükümet ve CHP şiddetle eleştirilmiştir. Öte yandan Peker Hükümeti de DP’yi komünist yöntemler kullanmakla suçlamıştır. Hükümet ile DP arasındaki siyasal çekişmeler gün geçtikçe artarak sürmüş ve sonunda iplerin kopabileceği bir noktaya gelinmiştir (Kongar, 2011; 147) İnönü bu karardan memnun değildi. DP meclisi bir nevi baskı altında tutmak, ondan kendi arzuladığı kanunları çıkartmak istiyordu. Üzerinde durulan noktalardan biri de DP saflarında kendini daha açık şekilde göstermeye başlamış müfrit takımı ile Bayar ve arkadaşlarının ne kadar uzlaşp uzlaşmadıklarıydı. 13 Ocak’ta Hamdullah Suphi

DP'lilerle görüştüğünü Bayar, Köprülü ve Menderes'in Çankaya'ya ulaştırılması için kongre hakkında izahat verdiklerini belirtmiştir. Kurucu Üçlü "İfratçılara karşı bu kadarını yapmak zorunluluğundaydık" demişlerdir. Bu doğruysa eğer DP'nin de hem parti içi hem CHP ile ilişkilerinde ikili bir tavır sergilediklerinin göstergesidir (Toker, 1990; 169). Yılın olayı denilecek olan 1947'deki ilk DP Kongresi çalışmalarını tamamlarken, Halk Partililer de daha dikkatli çalışmak zorunda olduklarını anlamışlar ve Kırklar Divanı'nı toplantıya çağırmışlardı. DP'nin Hürriyet Misakı'nı kabul ve ilan ettikleri 14.1.1947 günü toplanan CHP Divanı dört günlük gizli bir toplantıdan sonra dağıldı. Bununla beraber artık CHP'nin kamuoyundan gelen yakınlara kulak vermesi gerektiği kanısına varıldığı anlaşılıyordu (Goloğlu, 2013; 190). Divanda basın yayın işleri, sosyal kuruluşlar ve hizmetler gençlik hareketleri, ekonomik önlemler ve laikliğin uygulama biçimleri temel konular olmuştur. Bu toplantıda Laikliğin uygulanma biçimi üzerinde önemli karara varılmıştır. Hükümet İhtiyari olmak, okul binaları dışında olmak her bakımdan hükümetin kontrolünde olmak şartlarıyla Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin alarak Türkçe harflerle hususi mahiyette din öğreniminin düzenlenmesi görevini üzerine almıştır (Albayrak, 2004; 111). Konuyla ilgi Barutçu anılarında İnönü'nün MEB gözetimi altında "imam hatip" yetiştirecek okullar açılması ve bir ilahiyat fakültesi kurulması gerektiğini söylediğini belirtir. İnönü artık "şeriatın canlanmasına olanak vermemektedir bu yüzden de artık din eğitimi verilmeye başlanmalıdır hem bunu hükümetin üstlenmesi muhalefetin elinden sinsi bir silahın alınması" demektir. Bu fikirler altında konu kabineye getirilmiştir. Barutçu bu fikirlere çetin bir direnmenin olduğunu yazar. Bunların başında da Necmeddin Sadak vardır. İnönü'nün ikna edici konuşmaları sonrası Parti içindeki din konularına muhalif grup ikna olmuştur (Barutçu, 1977; 326-328). CHP çok partili hayatın çekişmeli ortamı sayesinde dinsel eğitim serbestliği konusunda yenilikler getirmenin yanı sıra 20 Şubat 1947 tarihinde İşçi ve İşveren Sendika Birlikleri Yasası'nı da TBMM' de kabul etmiştir (Ahmad, 1976; 30). 1947 tarihli Sendikalar Kanunu CHP'nin işçi sınıfını kazanmak için çok partili hayatta attığı adımlardan biridir. Kanunda işçilere grev ve toplu sözleşme hakları verilmediği gibi, sendikaların siyasetle uğraşması da yasaklanmıştır (Timur, 2003; 103).

2.4.1. 12 Temmuz Beyannamesi ve Demokrat Parti'nin Kalıcılığının Sağlanması

Karpat'a göre seçimlerin yapıldığı 21 Temmuz 1946 tarihi ile İnönü'nün demecinin yayınlandığı 12 Temmuz 1947 arasında geçen devre, Türkiye'de çok partili sistemin yerleştiği en önemli devredir. Bunun sonunda muhalefet partileri, hem hareket serbestisi hem de CHP ile eşitlik kazanmış oldular (Karpat, 2010; 257).

Dönemin yayın organlarından incelenmesinden, 1947'den itibaren DP'ye olan ilginin büyük oranda artış içerdiği söylenebilir. Vatan Gazetesi'ndeki yazarlardan Mümtaz Faik Fenik, DP'nin, artık Celal Bayar'ın ya da diğer kurucu üyelerin değil, milletin partisi olduğunu ve halkın irade ve dileklerini temsil ettiğine dair satırlar kaleme almıştır. Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Nadir Nadi, DP'nin kongreden sonra artık bir kitle partisi olduğunu, kaleme aldığı köşesinde okurlarıyla paylaşıyordu. Bu yorum ve değerlendirmeler, DP'nin Türkiye'de artık büyük bir parti haline geldiğini gösteren önemli göstergelerden kabul edilebilir (Şahin-Tunç, 2015; 58).

DP kongresi sonrası sınırlı olan hükümet muhalefet ile atışmaya devam etmekteydi. Recep Peker İktidarın sert yüzünü temsil ediyordu. İlk uyarılarından biri gazetelere ve muhalif partiye, İstiklal Mahkemeleri'nin kanunen hala mevcut olduğunu hatırlatmak oldu. Bir yandan da ara seçimler yaklaşmış partilerin ne yapacağı bekleniyordu. Seçimler konusunda travma sahibi olan DP ara seçimlere girmeme kararı aldı. Taktik hesapları bu yönde karar almayı gerektiriyordu. DP'ye göre bu seçimlerde hükümet kendini aklamak istiyordu. Böylece eski suçlamalar ehemmiyetini kaybedecekti ve DP'nin iddiaları zayıflayacaktı. Seçime katılmayan DP bunun yerine memleketi dolaşmayı tercih etti. Her gittikleri yerde hükümet aleyhine mitingler yaptılar (Karpat; 2010; 273). Partililer arasındaki karşılıklı kuvvet gösterisi, karşılama törenlerinden sonra da devam etmiştir. DP, Recep Peker'in tehditlerinden korkmadığını gösterir bir tarzda, ara seçimlere girmeyeceğini ilan etmiş ve ayrıca sert bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede DP'nin; "Seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare makinesinin tarafsızlığına imkân bırakmayan zihniyet değişmedikçe, seçime girmeyi Türk Demokrasi'sine karşı ağır bir suç saymaktadır". Denilmesi, partinin seçime girmemesinin gerekçesini ortaya koyuyordu. Özellikle İzmir

mitinglerinden sonra iktidar-muhalefet ilişkileri daha da bozulmuştur (Şahin-Tunç, 2015; 61).

Bu tür hareketler CHP'yi huzursuz etmiştir. Onlara göre bu halkı galeyana getirmek yanı ihtilalci metotlarla çalışmak anlamına geliyordu. Yükselen gerilim sırasında Peker bir ara Menderes'i tevkif ettirmek, hatta DP'yi kapatmak düşüncesi ve çabalarına girişmiştir. Fakat bu tavırlar İnönü'nün izin vereceği şeyler değildi. Artık tek parti dönemi yoktu. Yapılacak bu tür hareketlerin hepsinin zarar vereceği tek yer vardı o da CHP idi. 1947 yazında hava büsbütün gerginleşmişti. DP mensupları iktidarla kendi aralarındaki münasebetlerin yumuşamasına zaten taraftar değillerdi. İki parti içindeki uzlaşmaz grubun çatışması liderleri etkilemekteydi (Aydemir, 2010; 459). CHP aşırıları İnönü'nün yatıştırma politikasına son vermek isterken, DP'li aşılar ise Bayar-Menderes grubunun "pazarlık politikası"ndan vazgeçmesini istiyordu. Ilımlılar arasındaki yatıştırıcı görüşmeler, her iki partideki aşırıları, özellikle Peker'in liderlik yaptığı grubu yalıtı. Bayar ile İnönü arasında görüşmeler oluyordu ve DP Sivas İl Kongresinde Bayar, Kendisi ile İnönü'nün oyunun kuralları konusunda bir anlaşmaya bile vardıklarını söylüyordu. CHP hükümetinin muhalefet partisine yaptığı baskıları kaldırtacağına söz verdiğini açıklıyordu. Bayar'ın açıklamaları hükümetin anayasaya aykırı ve antidemokratik uygulamaların suçlusu olduğunu itiraf etmesi anlamına gelmekteydi. Peker ise konuşmayı şaşkınlıkla okuyup baskı yapılması konusundaki bütün iddiaları yalanladı (Ahmad, 2010; 44). Görüşmelerde Bayar'da İnönü'ye bir takım teminatlar vermiştir. Bunlar; DP'nin muhtelif hatiplerinin hareket ve sözlerinden doğacak mesuliyetten Bayar'ın sorumlu olması, DP içinde müfrit kimseler hakkında icap eden muamelenin yapılması, İnönü'nün arzusu hilafına Meclis'te ve partide bir hareket olmayacağını teminatı ve ordunun politikaya karıştırılmasının tamamen aleyhinde olduğunun gösterilmesidir (Çaylak-Nişancı, 2011; 316). Bu aralık o zamana kadar sımsıkı bir dayanışma halinde görülen Demokrat Parti'de bir sarsıntı baş gösterdi. DP içinde parçalanma belirtileri, 1947 yılında 12 Temmuz Beyannameyi yayınlanmadan önce varlığını göstermeye başlamıştır. DP İstanbul Teşkilatı'na bağlı Haysiyet Divanı üyelerinden Kenan Öner'in parti içindeki muhalefetin yanısıra, 1947 yılının Şubat ayında İzmir'deki gelişmeler sonucunda bazı basın organlarında DP başkanlığına Mareşal Fevzi Çakmak'ı getirmek isteyen bir muhalefet cephesinden söz edildiği görülecektir (Yeşilçayır, 2011; 160). Haysiyet Divanı . Bunun üzerine müfrit gruptan Dr. Mustafa Kentli'nin partiden çıkarılmasına, General Rasim Altuğ ve

Harun Dikmene ihtar cezası verilmesine karar verildi (Yalman, 1997; 1402). İnönü beyanname öncesi son uzlaştırma çabalarını 7 Haziran'da tekrar Bayar ile görüşerek, 14 Haziran'da da Peker ve Bayar'ı karşılıklı bir masaya toplayarak gösterdi. Tartışmalar 2 buçuk saat sürdü. Sonuçlar değişmeyince son defa 17 Haziran'da Bayar ile ve sonra da iki defa Peker ile görüştü. Başbakan yumuşamıştı. Normal münasebetlere söz vermekteydi. Ama, İnönü'ye göre bu her zaman ki gibi bir söz vermeydi aradaki düğüm çözülmemişti. Nihayet İnönü bu gergin ve ne yapılırsa yapılsın düzelmeyen ortama son vermek için 12 Temmuz 1946'da meşhur beyannamesini yayınladı (Aydemir; 1969; 192). Beyanname İnönü süreci özetleyerek düğümü çözmek ve bu kısır döngü haline dönmüş çatışmaya son vermek amacındaydı. Yardımı şu yazıyla istiyordu (Tunçay, 1988; 11):

“Hükümet reisi ve muhalefet lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu hususta kanaatlerimi ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir. 7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celâl Bayar bana, Demokrat Parti'nin, idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikayet etti. Haberdar ettiğim Başbakan aynı mevzuları daha evvel aralarında görüştiklerini hikaye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra, iki tarafı bir arada dinlemek için 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı Devlet Bakanı ile Demokrat Parti Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde iki buçuk saat devam eden bu konuşma, başladığı noktada bitti. Demokrat Parti Başkanı, partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilâl usulleri takip ettiğine dair ithamları reddetti. Hükümet reisi, idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul etmeyeceğini ve şikâyet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve muhalif partinin çalışma usullerini düzeltmesi lâzım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar'ı tekrar kabul ettim. Bana vaziyeti arkadaşları ile görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkürle mütehassis olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanaatinde olduklarını teyit eyledi. Bunun üzerine; iki defa görüştüğüm Başbakan, iktidar partisi ile muhalefet partisinin Büyük Meclis'teki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğunu takdirle söyledikten sonra, “biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatla ifa edeceğiz, size söz veriyorum” dedi. İki ay sonra Büyük

Millet Meclisi toplanıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı artıran terakkiler olacağına ümidinin kuvvetli olduğunu ilâve eyledi.

Bu beyanatı Bayar'a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar bana, fiilî neticeye intizar edilmesi lâzım geleceğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar, muhalefet liderinin Sivas nutkunda ve hükümet reisinin 2 Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hulâsa olunursa, iki taraf şikayetlerinde ve savunmasında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerinin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırda kalmıştır. Siyasi havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere, dertleri bilenlerin, kendilerinden, karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak, durum muhalefet partisi liderinin “fiilî bir netice bekleme” şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani, bir başka türlü söylenirse, vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikâyet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte fayda görmüyorum. Zaten bunlar umumi efkârca da kâfi derecede bilinmektedir. Gördüm ki taraflardan hangisinin haksız, yahut hangisi daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını hükümet reisinin kabul etmesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim. Ben, muhalefet liderinin kanun dışı maksatlar ve metodlar isnadını reddetmesini, muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasını göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim. Her iki tarafla uzun konuşmalardan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanişe getiren bugünkü durumu, memlekette siyasî partilerin çalışıp gelişebileceğine kati ümit veren en mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar, memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmamasını bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler, onların dayanamamış ve bugünkü siyasî durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, bir buçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur. Ama gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazım gelir. Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dileğim karşılıklı şikâyetler içinde mübalâğa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilâlcî bir teşekkül değil, bir kanuni

siyasî partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lâzımdır. Bu zeminde ben, devlet reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması, yâni valilerimiz ve maiyetleri bir seneden beri çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükûmetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi. Sorumlu hükûmetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat, meşru ve kanuni siyasî partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasî partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icabeder.

Siyasî partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır. Zannediyorum ki, hükûmet reisi ile muhalefet lideri arasında son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma, Hükümetle ve İktidar Partisi ile Muhalefet arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidarın şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman yalnız ruhi mahiyette olan âmillerdir. Bu güçlükleri yenmek için siyasî hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim. Bu beyanatımı, neşrinden önce, Başbakanla muhalefet lideri görmüşlerdir.”

İnönü'ye göre, “meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız ve eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır”. Ancak siyasi partiler de, mensuplarının ya da öyle görünen özel amaç sahiplerinin “şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda” dikkat

göstermelidirler. İsmet İnönü'nün varmak istediği sonuç, iki partinin birbirlerine güven duymalarını sağlamaktır. "Muhalefet, teminat içinde yasayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanunî haklarından başka bir şey düşünmediğinden emin bulunacaktır". Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, 12 Temmuz Bildirisi, ülkenin geri dönülmez bir biçimde çok partili yaşama geçmiş olduğunu ortaya koyan bir belge niteliğindedir (Akın, 2009; 98).

12 Temmuzdan sonraki gelişmelerin çok partili siyasi hayatın devamını temin eder mahiyette gelişmesini göz önüne alan dönemin CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, beyannameyi, " tarafların iddia ve şikayetlerine taraftar görünmeksizin ve onları incitmeksizin yumuşatma tedbirini bulabilmiş siyasi bir eser" olarak nitelendirmiştir. Bu kanaat önemli ölçüde ortaktır. Nitekim, DP'nin o zamana kadar memleket çapında gösteremediği gelişmeyi ortaya koyma imkanı bulduğunun altını çizen F. Giritlioğlu, beyanname ile sağlanan huzur ve güven ortamının, demokratik faaliyetler için ne kadar önemli olduğunu hatırlatmıştır. Gerçekten, İnönü de beyannamenin en önemli hedefi olarak iki parti arasında güven ortamı yaratmak istediğini, zira bunun demokrasi ortamının zemini olduğunu ifade etmekteydi. Güven aslında Türk siyasi hayatının tamamının da kilit kavramıydı. Zira hem Demokrat Parti içinde genel başkanın devlet başkanı ile ilişkilerinden endişe eden, her türlü yakınlaşmayı iktidar ile "muvazaa" örtüsü altına sokan bir muhalif grup olduğu gibi, Halk Partisi içinde de muhalefetin ihtilal çıkarmak için çalıştığı saplantısında olan ve zamanın basınında "müfritler" olarak tanımlanan bir grup vardı. Bayar kendi partisi içinde Müstakil Demokratlar grubunu, İnönü de CHP içinde başbakan Peker'in etrafında toplanan muhalifleri nötralize etmeye mecburdular. Gerçekten de Parti içindeki çekişmenin boyutlan basında Halk Partisinin ikiye ayrılacağı haberlerinin görülmesine yol açacak derecededir. İnönü'nün yakın çevresinde yer alan Nihat Erim'in Ulus Gazetesinde yazdığı ılımlı başyazıların Falih Rıfki Atay'ın sözcülüğünü yaptığı müfritlerin sert ve tavizsiz yaklaşımları ile aynı zamanda yer alması parti içindeki çekişmenin açık kanıtlarından sayılmalıdır. Nitekim Atay, bu sürecin sonunda gazeteden ayrılmak zorunda kalacaktır (Erarslan, 1998; 153-154).

CHP içinde ise zaten oluşmuş olan ayrılık beyanname ile kesinleşti. Peker hükümeti beyannameden sonra da yerinde duruyordu lakin zamanının azaldığı belliydi. Çünkü parti içinde 35'le diye anılacak olan liberal bir grup Peker'e karşı cephe almış, Beyanname ile başlayan uzlaşma ve seçimlere sorunsuz gitme yolunu

belirlemiştir. İnönü yayınladığı beyannamede, Peker'in ihtilalci bir parti olmakla suçladığı DP'yi savunarak, bir anlamda Peker'e karşı çıkmıştır. İnönü, "ihtilalci bir teşekkül değil, kanuni bir siyasi partinin metotlarıyla çalışan muhalefet partisinin şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır" diyerek, "Devlet Reisi olarak kendini iki partiye karşı da aynı derecede vazifeli" gördüğünü bildirmiştir. Beyanname, basında övgüyle karşılanmıştır. Nihat Erim; Ulus'ta " Sayın Devlet Reisimizin beyannamesi bizi iç politikamızda rejimi tamamen normalleştirici yolların başına getirmiştir" demekte, Asım Us, Vakıf'te "karanlık geceler içinde ümitsiz yaşayan bir adam, birdenbire sihirli değnek yardımıyla aydınlık bir dünyaya çıkınca ne hal alırsa bu beyannameyi okuyanın ruhu da öyle geniş bir ferahlık duyuyor" diye yazmaktadır. Us, "memleketimizde çok partili demokrasi hayatının, doğum devresinin anormal şartları içinde geçen ilk safhası, bu beyanname ile kapanıyor ve karşılıklı saygıya dayanan yeni bir safhası açılıyor" yorumunu yapmaktadır (Yeşilçayır, 2011; 162) Toker (Toker, 1990; 206-211) CHP içindeki Peker karşıtlığını ve İnönü'nün tavrını şöyle anlatır:

"27 Ağustos 1947'de Erim, Köprülü ve Menderes görüşmesinde bir ilginçlik daha ortaya çıkar. Menderes, resmi ideolojinin temsilcisi Peker'in tasfiyesine İnönü'nün yardımcı olması halinde İnönü'ye destek olunacağı sözünü vermektedir. Güvenoyu alan Peker hükümette değişiklik yapılacağını İnönü'ye duyurunca, İnönü "meclise haber vermeden olmaz" yanıtını vermektedir. Bu arada İnönü, hizip çalışmalarını da hızlandırmaktadır. İnönü'yle Peker bir kez daha görüşürler. Değişiklikler bir daha konuşulur. İnönü görüşünde ısrarlıdır. Değişiklik mecliste olmalı ve önceden CHP grubundan geçirilmelidir. Erim ve diğer milletvekilleri CHP grubunun toplantıya çağırıldığını Ulus'tan öğrenirler. Peker başına gelecekleri sezindiğinden bu isteğe direnmiştir. Bu arada 35'ler faaliyetlerini açıktan sürdürmeye başlamışlardır. İnönü bir lider seçmelerini istemektedir. Erim'in hizbi yürüttüğünü bilmesine rağmen onu öne çıkarmak istememektedir. İnönü alttan alta mükemmelen hizipçilik yapmaktadır. 2. Güvenoyu alınma girişiminde karşıtların sayısı 47'ye yükselmiştir. Bu 1 ayda hükümetin ikinci kez grubundan güvenoyu alamaması demektir."

Parti içi İnönü önderliğinde oluşmuş hizip görevini yapmış ve sonuca ulaşmıştı. Peker kendisine karşı olan CHP'lilerin sayısının da artması karşısında İnönü ile daha önce konuşup anlaşmışları üzere 8 Eylül 1947'de Başbakanlık'tan çekildiğini İnönü'ye bildirdi ve yazılı istifa dilekçesini de 9 Eylül'de verdi. 1947'de de Parti Divanı'ndan istifa etti (Yetkin, 2011; 319). Daha sonra başbakan

olarak atanan (10 Eylül 1947) eski Dışışleri Bakanı Hasan Saka'nın hükümet programında ise, 12 Temmuz Beyannamesi ile açılan yeni dönemin ruhuna bağlı kalınacağı vaat ediliyordu. Gerçekten yeni hükümet oldukça liberal bir siyaset izlemeye ve muhalefetin yasal eşitliğini kabul eder tarzda hareket etmeye başladı.

Bu arada CHP de kendini yeni şartlara uydurmak durumundaydı; 17 Kasım 1947'de toplanan Yedinci Kurultay partinin tüzük ve programını yeni esaslar doğrultusunda bazı değişikliklere uğrattı. Bunlar bir yandan partinin içyapısını demokratikleştirmeye (Genel Başkanın Cumhurbaşkanı seçilmesi halinde Genel Başkanlık görevlerini İkinci Başkan yüklenecekti ve bunların her ikisinin de görev süresi iki yıl olacaktı; Parti Meclisi üyelerinin hepsi artık parti üyelerince seçilecek ve öteden beri Genel Başkanın atadığı Genel Sekreter de artık Parti Meclisince seçilecekti; milletvekili adaylarının yüzde yetmiş yere yerel parti örgütlerince seçilecekti. Bu konuda bkz. Karpat: 181), öbür yandan partinin ideolojisini yumuşatmaya ve devrimci dozunu azaltmaya yönelikti. Nitekim Parti'nin programındaki "devletçilik" ve "lâiklik" ilkeleri liberal bir anlayış doğrultusunda yeniden tanımlandı. Bu yeni yoruma göre, devletçilik özel girişimi tamamlayıcı bir ilke olup, esas olan özel girişimdir. Siyasî devletçilik ise zaten çoğulcu siyasetin ve muhalefetin meşruluğunun kabul edilmesiyle büyük ölçüde terkedilmiş oluyordu. Bu yönelişi güçlendiren bir gelişme de, lâikliğin din ve ibadet özgürlüğünü güvenceye alan yanının vurgulanması oldu. Bu anlayışın doğal sonucu devletin din karşısındaki tutumunu yumuşatması idi; öyle de oldu. Zaten daha önce (Şubat ayında) okullara din dersi konması ve din adamı yetiştiren okullar açılması kararlaştırılmıştı. İzleyen iki yıl içinde dinde liberalleşmeyle ilgili yasal adımlar da atıldı ve Ankara'da bir İlahiyat Fakültesi kurulması kabul edildi. Bütün bunlar Cumhuriyet'in demokrasiye yönelişindeki içtenliğini gösterdikten başka, ülke genelinde de büyük bir rahatlama sağladı. Halk artık -siyasal sistemin tam olarak aktif bir unsuru değilse bile- gözardı edilmesi siyaseten imkânsız olan bir faktör haline gelmişti. İstanbul'da yıllardır yürürlükte bulunan sıkıyönetim de nihayet Aralık 1947'de kaldırıldı (Erdoğan, 1992).

DP beyannameyi oldukça iyi karşıladı. Çünkü nihayet mücadelelerinde haklı olduklarını kabul ettirmiş, Hükümetin baskılarına karşı tesirli bir teminat elde edilmiş, teşkilatın morali yükseltilmiş ve demokratik rejimin kuruluşu sırasında karşılaştığı büyük bir sorunu selamete geçmeye muvaffak olmuştur. DP liderleri beyannameden duydukları memnuniyeti saklamadılar. F. Köprülü yazdığı yazılarda İnönü'ye övgüler yağıdırıyor, Bayar; "Bildirinin partisinin manevi

şahsiyetine mal edildiğini” söylüyordu. A. Menderes ise “Türk milleti iktidara kaşları çattı, ben seni beğenmiyorum dedi ve iktidarın iradesini eritti. 12 Temmuz Bildirisi işte bu vesikadır.” Diyordu (Çolak, 2002; 1435). Beyanname DP’de ikiye bölünüşü getirmişti. Bayar’ın (Bayar, 1986; 86) anlattıklarına göre parti içinde beyannameden yana olanlar daha önce yaşadıkları zorlukları belirtip, beyanname sayesinde ülkede kıymetleri kazanacaklarına, verilen sözler tutulmaz ise bunun mahcubiyetinin iktidara ait olacağına ve kendilerinin ne olursa olsun kaybedecekleri bir şeylerinin olmadığına karar kılıyor ve beyannameden yana görüş bildiriyorlardı. Karşit fikri savunanlar için ise bu beyanname Milli Şef’in güler yüzle DP’yi nüfuzu altına almaya çalışmasını ürünü idi. Bu zatın desteğe ve yardıma ihtiyacı yoktu zaten politikayı yürüten oydu. Beyanname ard düşünce ve ince bir hesabın ürünüydü.

12 Temmuz Beyannamesi Türkiye’de siyasal parti hayatının gelişiminde önemli bir belge olmuşsa da, sonuçları açısından bakıldığında, Türk siyasetinin, hem iktidar hem de muhalefet saflarından "müfrit" denilen kimseler ile her türlü aşırı sağ ve sol görüşe sahip ideoloji sahiplerinin dışlanacağı dar bir çerçevede kaldığı görülmüştür. DP Kurucuları tarafından Beyanname'nin kabulü, önce DP GİK'te ayrılık ve bölünme yaratmış, daha sonra DP'nin diğer önde gelen "müfrit"lerini harekete geçirmiştir. Mareşal, Bölükbaşı ve Öner gibi etkili liderlerin etrafında toplanan müfritlerin iddialarına göre, İnönü, Türkiye'ye demokratik bir düzen getirmekten çok, batı dünyası için göstermelik bir muhalefet yaratmış, başına da "mutemet adamı" Bayar'ı "münasip" görmüştü. Bayar, "milli şef'e boyun eğmiş ve DP bir "muvazaa" partisi olarak siyasete atılmıştı. Mareşal de, muhalefeti uyusukluğa sevk etmek için yayımlandığına inandığı 12 Temmuz Beyannamesi'ni, "bir tilki masalı" olarak nitelendirmiştir. Öner'e göre ise, tüm bu olup bitenler, iktidarın Bayar'la gizlice anlaşmış ve muhalefetin bir muvazaadan ibaret olduğunu gösteriyordu (Çaylak, 2007; 28).

Bu tür parti içi aşırı konuşmalar sonucu 1948’de DP parti içi ihraç mekanizmasını yürürlüğe koydu. CHP içinde çatlak ses oldukları için ihraç edilmişlerdi, şimdi ise kendi partileri içindekileri ayıklamaya başladılar. Sadık Aldoğan, Kemal Sivri, Osman Nuri Köni, Necati Erdem ve Mithat Sakaroğlu partiden ihraç edildi. Bunun üzerine 14 kişilik GİK’den 6 kişi bu ihraçlara karşı olduklarını açıkladılar ve Yusuf Kemal Tengirşenk, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Enis Akaygen ve Hasan Dinçer üyeliklerinden istifa ettiler. Bunun üzerine bu 6 üye partiden disipline aykırı hareketten ihraç edildi

(Yücel, 2001; 69). DP'den ihraç edilenlerin bir bölümü, 10 Mayıs 1948 Tarihinde Müstakil Demokratlar Grubu'nu oluşturdular. Diğer bir bölümü ise, 20 Temmuz 1948'de İstanbul Bağımsız Milletvekili Fevzi Çakmak'ın fahri liderliğinde Millet Partisi'ni kurdular. Partinin kurucuları; Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Enver Kök, Hikmet Bayur, Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Hasan Dinçer, Ahmet Oğuz, Şahin Laçın, Reşat Aydınli, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni ve Sadık Aldoğan'dır.

Millet Partisi'nin programı incelendiğinde, parti kendini, cumhuriyet, adalet, liberallik ülkülerine ve milliyetçilik esasına bağlı olarak tanımlamaktadır. MP, Anayasa'nın hakiki demokrasiye uymayan hükümlerinin ve bilhassa Cumhuriyet Halk Partisi siyasi umdelerini devletin ana vasıfları haline sokan ikinci maddesinin kaldırılmasını istemekteydi. Parti programının 9. maddesinde Türkiye Cumhuriyetinin ana vasıflarından olan milliyetçiliğin partinin de ana prensiplerinden biri olduğu ifade edilmektedir: "Parti, 'Ben Türküm' diyen ve kendisini Türk sayan her insanı Türk olarak kabul eder, Türklüğün çok eski ve şerefli medeni mazisine ve pek büyük ümitle dolu istikbaline inanır, eğitim ve öğretim müesseselerinde milli şuurun kuvvetlenmesine elverişli bir programın tatbikini milli bir vazife bilir; ve okul dışında dahi gençliğin bu imanla yetişmesine çalışmayı lüzumlu sayar (Kirman, 2006; 92). CHP ile DP'nin program ve siyasi ideoloji bakımlarından birbirlerinden çok da önemli bir farkları olmaması karşısında, MP, siyasi doktrin ve ideolojik bakımlardan bu iki partiden farklı bir özellik taşımaktadır. Programında iktisadi ve siyasi alanlarda liberal, içtimai ve kültürel konularda ve özellikle de milli örf ve ananeler bakımından tutum olarak tam bir "muhafazakâr demokrat" olan MP Kurucuları, daha DP saflarında iken "Müfrit Demokrat Muhafazakârlar" olarak tanınmıştır (Çaylak, 2007; 36).

1.4.2. Cumhuriyet Halk Partisi'nde Kabine Değişiklikleri ve 1950 Seçimleri

Bu dönemde ortaya çıkan bir başka sorun ise yaklaşan ara seçimlerdi. Demokrat Parti zor döneminde seçimlere harcayacak vakti yoktu. Çünkü gücünü tekrar toplama ihtiyacı vardı. Bu yüzden 17 Ekim 1948 yılında yapılacak ara seçimlere DP ve Millet Partisi katılmama kararını açıkladılar. Ara seçimlere muhalefet partilerinin girmemesi katılım oranını ciddi oranda düşürdü. İktidar tarafından katılım oranlarının çok düşmediği yolunda açıklamalar yapılmış olsa da yine de ciddi düşüş yaşanmıştı. Fakat DP ve Millet Partisi'nin seçimlere girmeme kararları pek de istedikleri etkiyi iktidar üzerinde yaratmamıştır. Hüseyin Cahit

Yalçın'ın "Bir Çıkmazda mıyız?" adlı yazısında; "Ara seçimlerin neticesi ne olursa olsun, Mecliste ki ekseriyet –ekalliyet münasebetleri hiç değişmeden kalacaktır. Demokrat Parti en iyi dostlarının bile tasvibini kazanmamış ve bir hataya düşmüştür." diyerek DP'yi seçimleri boykot etmesinin Meclisin çalışmasını etkilemeyeceğini belirtmiştir. İsmet İnönü, özellikle Demokrat Parti'nin seçimlere girmemesine çok üzüldü. Çünkü Türkiye'ye Amerikan yardımı yapıp yapılmaması kongrelerinde görüşmeleri devam ederken, Rusya'nın aleyhimize faaliyetlerini artırdığı dönemde Demokrat Parti'nin seçimleri boykot etmesi ağır darbe vuracağını düşünmüştü. İnönü çiftlikte dolaşırken yanındaki Nihat Erim'e; "Demokrat liderleri ellerindeki bütün şirretlik imkânlarını tüketmeden doğru yola gelmeyeceklerdir." diyerek alınan seçimlere girmeme kararının amacının kendilerini zor durumda bırakmak olduğunu kızgınlıkla belirtmiştir (Küçük, 2013; 32).

CHP'nin 7. Kurultayına gidilirken, parti içerisindeki aşırılar geriye düşmelerine rağmen bu kurultaya hazırlıklar yaparak, parti içinde iktidarı tekrar ele almak bir nevi parti içi darbe yapmak istiyorlardı. Ancak kurultaydan kısa bir süre önce yapılan Parti Meclis Grubunun idare heyeti için yapılan seçimleri aşırılar kaybedecek, 35'lerin de desteğini alan merkezdeki grup bu seçimi kazanacaktı. Özetle CHP'nin 7. Kurultayına gidilirken, Peker'in istifasıyla beraber yenilgiye uğrayan aşırılar, iyiden iyiye güçten düşseler de pes etmeyecekler ve bu kurultayda şanslarını deneyeceklerdir. Yenilgiye uğrayacak olan aşırılıkların tasfiyesi ile beraber, kurultay CHP'nin dönüşümünde bir köşe taşı olacak nitelikte değişimleri ortaya çıkaracaktır. Kurultayda, aşırılar ve ılımlılar arasındaki mücadele CHP Genel Başkan Vekilliği seçimi sırasında açıkça görülmüştür. Merkezin ve ılımlıların desteğini alan Hilmi Uran'a karşı, aşırılıkları temsil eden Recep Peker bu göreve gelmek için uğraş vermiş, ancak sonuçta kazanan İsmet İnönü'ye sadık bir isim olan Hilmi Uran olmuştur. Sağlık durumunu özür göstererek adaylıktan çekilen Recep Peker'in aldığı 159 oya karşılık, Hilmi Uran 328 oy alacaktır. Bu iki ismin dışında dikkat çeken bazı isimlerin aldıkları oylar şöyledir; Hüseyin Cahit Yalçın 45 oy, Şükrü Saraçoğlu 27 oy, Hamdullah Suphi Tanrıöver 16 oy, İsmet İnönü 7 oy. Doğrusu bu durumda Peker'in aldığı oy hiç de azımsanacak bir rakam değildir. Görülüyor ki, parti içi aşırılar, kaybetmekle beraber hala önemli bir güce sahiptir. Ayrıca İsmet İnönü'nün bu makam için oy alması da onu bu makamda görmek isteyen bir muhalefet olarak sayılabilir. (Kara, 2012; 131).

CHP 7. Büyük Kurultayı, parti içi yeni siyasal düzenlemeler bakımından çok önemlidir: Bu kurultayda CHP'nin geleneksel bürokratik ve otoriter yapısı kırılmak istenmiş, parti içi siyasal mekanizmaların çok partili hayata uyum sağlamasına çalışılmıştır. Bu dönemde CHP'nin yeniden örgütlenme ve yeniden oluşma sürecine girmek istediği anlaşılıyor. Parti içi karar alma mekanizmalarının yumuşatılmak ve daha esnek bir hale getirilmek istenmesi; bu amaçla da yeni parti içi mekanizmalar kurulması, karar alma sürecine parti örgütünün daha faal olarak katılımının sağlanmak istenmesi bunun birer göstergesidir (Koçak, 1989; 189). Bu kurultayda CHP'nin programı ve ideolojisi devrimci olmaktan çıkarılarak daha mutedil bir hale getirilmiştir. Sosyal meselelerde Kurultay ortamının sağında bir konum almış, Köy Enstitüleri ve Halk evlerinin çalışma düzenleri değiştirilmiştir. Parti Tüzüğünde değişiklik yapılmış Cumhurbaşkanlığı ile Parti Genel Başkanlığı ayrılmıştır. İllerde valilerin CHP başkanı olmalarına son verilmiştir.

Ayrıca Parti programının laikliği tanımlayan maddesi değiştirilmiş 1935'te kabul edilen programda, laiklik “ dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmak” olarak tanımlanıyorken, bu kurultayda “siyaset” kelimesi çıkartılarak kavram, “din ve devlet/dünya işlerinin birbirinden ayrı olması” koşuluna indirgenmiştir. Bu kurultayda yapılan değişiklik ve alınan kararların önemli bir kısmı laiklik ve din alanında olmuştur. Aralık 1947'de diyanet işleri başkanlığının bütçesi önemli miktarda arttırılmış ve diyanet işleri başkanlığının murakabesi ile bir dergi çıkarılmasına karar verilmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011; 187). Bu tür hareketler Tek parti muhafazakârlığının çözülüp liberalleşme yoluna girilmesinin sinyalleriydi. Lakin kurultay siyasal anlamda bir muhafazakârlığın oluşmaya başladığını gösteriyordu. CHP devrimlerle buraya kadar gelmişti. Oysa şimdi yapılmış katı değişmeler dengeli hale getirilmeye çalışılıyordu.

Hasan Saka hükümeti aradan bir süre geçtikten sonra, DP tarafından yeterince liberal olmadığı ve CHP tarafından da gereğinden fazla tavizkar davrandığı gerekçesi ile eleştirilmeye başlandı. Her iki parti tarafından da sertçe eleştirilen Saka Hükümeti 8 Haziran 1948'de istifa etti ve 9 Haziran'da İkinci Saka Hükümeti kuruldu (Koçak, 1989; 189). Bu istifanın amacının ise, sadece hükümetin ıslah edilmesi olduğu açıklanmıştır. Saka, 18 Haziran'da hükümet programını okumuştur. Hükümet programında, ekonomik ve malî durumun zorlukları, savaş ve millî savunma ihtiyaçlarına bağlanmış; sıkıntıların giderilmesi de, önemli oranda kadro harcamalarını azaltmak, füzuli inşaatları durdurmak ve tasarruf yapmak ile mümkün olacağı açıklanmıştır. Adnan Menderes, yeni

Hükümetin programını, bu kez Mecliste değil; hükümet programının okunmasından dört gün sonra, yani 22 Haziran'da, Kütahya'da halka hitaben yaptığı bir konuşmada eleştirmiştir 3 ana başlık halinde değindikleri şunlardır:

1.Ekonomik ve Malî durum hakkında Menderes, ekonomik sıkıntıların nedeninin sadece savaş şartları yüzünden olamayacağını, aynı zamanda, yıllardır izlenen hatalı ve basiretsiz hükümet politikalarından da kaynaklandığını düşünmektedir.

2.Hükümet programında kalkınma planlarının yakın bir zaman içinde tamamlanacağı açıklanmıştı. Menderes'e göre, örneğin bir yerde fabrika açmak tek başına kalkınma göstergesi sayılamazdı. Asıl kalkınma fabrikanın ekonomiye ne getireceğiydi.

3. Menderes, konuşmasında, özel teşebbüs konusuna da kısaca değinmiştir. Menderes'e göre, Hükümet, özel girişimcilere gerekli olan sermayeyi verememekteydi. Bu durumun en önemli nedeni, iç borçlar yüzünden yükselen faizdi. Öyle ki, faiz oranları ülkedeki ufak tefek sermayeleri bile iş sahalarından çekip almaktaydı. (İnan, 2002; 262-263).

II. Saka Hükümetinin icraatlarından biri de 1946 Seçim Kanunu'nun itiraz edilen yanları ile ilgili tadiller yapmış olmasıdır. Yine de DP kanadı seçim kanunu tasarısını yeterli bulmamaktadır. İstekleri seçim kurullarına hâkimlerin başkanlık etmesi, seçim sandığı başlarındaki parti temsilcilerinin de sandık kurullarına üye olmalarıydı. Hükümetin tasarısında ise bunlar yoktu. Kanun ne kadar eski ye göre düzeltilse de DP'lilerin kafasında 46 seçimlerinin kırgınlık ve üzüntüsü durmaktaydı. Görüşmeler sonun da DP tekliflerinde direnmektense mümkün olanı elde etme yoluna gitti (Goloğlu, 2013; 302). 8.7.1948'de Saka hükümetinin “gizli oy ve açık tasnif” ve “sandık başında seçime katılan parti adına müşahit bulundurulması” kuralını getiren yeni bir seçim yasası teklifini CHP Meclis Grubu'na sunmuştur. Bu teklif Peker'in öncülüğünü yaptığı bir grup tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Hazırlanmakta olan yasa teklifini DP'ye verilen bir taviz olarak niteleyen Peker, bu yasayı engellemek için çok çaba harcamış, ancak yasa 33 muhalife karşı 167 oyla kabul edilmiştir (Demir, 2010: 180).

Haziran 1948'de daha liberal bir hükümet kurmakla birlikte, Hasan Saka yine de hırçın eleştirilerden kurtulamadı. Aslında yapabileceği fazla bir şey yoktu.

Güvenceli bir seçim yasasına kavuşmadıkça DP'nin saldırılarını durdurmasına olanak yoktu. Böyle bir yasanın çıkarılabilmesi için tek parti muhafazakârlığını sürdüren ve hala büyük güce sahip olan CHP grubunun ikna edilmesi gerekiyordu. CHP henüz buna hazır hale gelmemişti. Bunun üzerine muhalefet, asgari güvenceli bir yasa çıkmadıkça seçimlere katılmayacağını bildirdi ve 17 Ekim 1948 ara seçimlerini boykot etti (Eroğul, 2013b; 183). Millet Partisi'nin de seçimlere katılmayacağını bildirmesiyle CHP tek başına kalmıştı. Demokratlar resmen seçimlere girmemekle birlikte beraber seçim sandıkları başına gözlemci gönderdiler ve bazı yerlerde bağımsızları desteklediler. Halkın seçimlere katılım oranı memleket çapında %41 kadardı. Bu ara seçimler için hayli yüksek bir oran sayılmaktadır. Seçimin atlatılması ile Saka hükümetinin sorunları bitmemişti. Ekonomik zorluklar, kuruluşundan beri geçici bir kabine olarak kabul edilen ve siyasetinde ortalama bir yol tutan Kabinenin durumunu zorlaştırıyordu. Temmuz beyannamesinin fikirlerini gerçekleştirmiş ve parti ilişkilerini daha iyi hale getirmiş olan bu kabine, böylece, tuttuğu liberal siyasetin de sınırlarına gelip dayanmış oluyordu. Saka kabinesi üzerine düşen görevi yapmıştı. Hazırladığı yetersiz program ve nihayet bütçe açığı yüzünden 14 Ocak 1949'da beklenen istifa verildi.(Karpat, 2010; 314-315).

Artık seçim yaklaşırken ülkeyi seçime götürecek olan Şemsettin Günaltay Kabinesi kuruluyordu. CHP'li aşırıları için bu son damlaydı. Günaltay, İslam sempaticiliğiyle tanınan bir tarih profesörüydü ve aşırıları onun Kemalizm'e sırt dönebileceğine inanmaktaydılar. Günaltay'ın atanmasına karşı protesto olarak, milliyetçi şair Behçet Kemal Çağlar Meclis'teki görevinden istifa etti ve CHP'den de ayrıldı. Hatta ortalıkta aşırıların Kemalist Parti adında bir parti kuracakları söylentileri dolaşıyordu. CHP'de bölünme olmadı ve Günaltay, muhalefeti yatıştıracağını, küskün ve hoşnutsuz kitleyi kazanacağını ve gelecek genel seçimlerde CHP'yi zafere götüreceğini umduğu bir programı ya da reformu uygulamaya başladı (Ahmad, 2010; 51) Günaltay ifade ve basın hürriyetine ve güvenli tarafsız bir seçim sistemine taraftardı. Serbest seçimler için gereken önlemlerin alınacağı sözünü verdi. Laiklik ilkesine saygı göstermekle beraber, ibadet hürriyetini esas hürriyetlerden biri saydığından ilkokullarda din dersi okutmayı vaat etti. CHP içinde ki memnuniyetsizliğe karşın muhalifler Günaltay'ı ve yeni kabineyi çok beğenmişlerdi. Yalman görüşlerini şöyle belirtmiştir:

“Bir müddetten beri çok şükür memlekette yeni bir hava esmeğe başladı. Hele Ankara'da bu ziyaretimde çok hayırlı gelişmelerin yakından tanıştı oldum.

Çoktan beri Türkiye’de iş başında mesuliyetin manasını kavramış, ne isteğini bilir, azimli, feragatli bir hükümet görüyoruz. Kabinede bulunanların hepsi aynı cins ve kıratta sayılmaz, fakat gidişi iyi unsurlar ayarlıyorlar ve başbakan cesaretiyle ve memleket sevgisiyle çok iyi bir rol oynuyor. Halk Partisi’nin bir kısım milletvekilleri hükümete iyi çalışmak imkânını veriyorlar. Aykırı görüş sahibi tanınanlar bir kenarda beklemeği daha doğru bulmakla beraber bunların da değişmeye başladığının emareleri belirtmeğe başlamıştır” (Çetin, 2011; 420).

Günaltay Kabinesi, seçime doğru gidilen yolda pürüzleri halletmeye çalışırken bir yandan da DP sorunsuz seçim için muhalif sesini yüksekçe ikinci kurultayında çıkarmak için çalışmaldaydı. Büyük kongre yaklaştıkça, DP’ye dönebilmek ya da DP’yi parçalayıp MP’ye götürebilmek için müstakil demokratlar da harekete geçtiler. “Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler” adlı bir bildiri yayımladılar. Hala muvazaadan bahsediyorlar ve bunu eleştiren herkesin aşırı diye damgalandığından bahsediyorlardı (Goloğlu, 2013; 350). DP müfritleri partiyi parçalamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Kongre açılana kadar kaç kişinin aklını bulandırılırsa o kadar kardı.

Bu gelişmeler içinde DP İkinci Büyük Kurultayı, Ankara’da 20 Haziran 1949 günü Sergi Evi’nde toplandı. DP için bu kurultayın önemi büyüktü. Çünkü Parti Merkez Komitesi kararlarıyla ihraçlar olmuş ve durumlarını bu kurultay kararlarına bağlayan başka bir kısım milletvekilinin meselesi görüşülecekti. Ayrıca bu kurultayda Millet Partisinin ihraç edilen milletvekilleri eliyle kurulmuş olmasının yarattığı tesirler ve parti içi muhalefetin DP üzerindeki etkileri tartışılacaktı. En mühim mesele de yaklaşan genel seçimler için kurultayın ortaya koyacağı tavidir (Yeşil, 1988; 120) Bayar konuşmasında 12 Temmuz 1947’den sonra önümüzde iki yol vardı. Birincisi isyan ve ihtilal, ikincisi sabır ve istikrar. Biz ikinci yolu tutmayı ülkemiz için daha hayırlı gördük dedikten sonra din hürriyeti ve komünizm üzerinde durmuştur. Laiklik prensibini bozmamak kaydıyla din hürriyeti, temel özgürlüklerden biriydi. Komünizm tehlikesi önlenecekti, ancak bu, bir baskı unsuru olmayacaktı (Yücel, 2001; 71).

Kongrenin ikinci ve üçüncü günü, delegelere, okunan Genel Yönetim Kurulu raporu hakkında söz verilmiştir. Bu konuda söz alan çok sayıda delege, raporun partinin kendini savunması biçiminde yazılmış olduğunu, Hürriyet Misakını baltalayanların iktidar partisi olmayıp, DP’den ayrılanlar ve Millet Partisi mensupları olduğunu söylemişlerdir. Delegeler, raporda ileri sürüldüğü gibi iktidar

baskısının azalmadığını, ancak, tezahür şeklinin değiştiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, raporda CHP Genel Başkanı ile Cumhurbaşkanlığının ayrı ayrı değerlendirildiğini, gerçekte Cumhurbaşkanının aynı zamanda CHP Genel Başkanı olduğunu ve bunun değişmesi gerektiği fikrini ileri sürmüşlerdir (İnan, 2001; 282). Kongrenin son günü aynı birinci kongrede ki gibi rapor hazırlandı ve takınılacak tavır belirlendi. “Seçimlerde millet iradesinin serbestçe kullanılmasını sağlamak zorunludur. Oylara el atılırsa, yurttaşlar da yasal haklarını savunma durumunda kalacaklardır. Ancak bu savunma yasal yollardan yapılmalıdır. Ne var ki yurttaşları bu durumda bırakan yönetim de milletin husumeti ile karşılaşacaktır” deniliyordu. Bu rapor herkesçe kabul edildi ve adına “Milli Teminat Andı” denildi. Fakat bu CHP için Milli Husumet Ant’ı idi (Fersoy, 1971; 243).

DP’nin yayınladığı Milli Teminat Andı, Hürriyet Ant’ının bir devamı olmakla beraber, daha tehditkâr bir nitelik taşıdığı için, iktidar tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. İktidara göre bu ant vatandaşları yasa dışı yollara başvurmaya özendirdiği gibi, muhalefetin bu hareketlerinin memlekette anarşiye yol açacak vatandaşlar arasında “husumet duyguları” uyandıracaktı. Oysa iktidarın yumuşama politikası izlediği bu günlerde DP’nin gösterdiği anlayışsızlık hayret ve esef ile karşılanacaktı. İktidarın istediği seçimlere yaklaşılan bu zamanlarda husumet yaratmak değil iyi hazırlanmış bir seçim yasası için ortaklaşa çalışmak idi. Bunun üzerine DP 29 Haziranda bir bildiri yayınlarak bu Misakın dile getirdiği noktaların emniyetli bir seçim sağlamak için bir uyarı olduğunu söylemiştir (Albayrak, 2004; 147). Kısacası Muhalefet iktidarın seçimlerde hile yapıp mevkiini korumaya çalışmasından ve daha ileri giderek kendisini tasfiye etmesinden korkuyordu. İktidar ise muhalefetin memleketteki yaygın hoşnutsuzluğu kullanarak kendisini süpürüp atmasından korkmaktaydı. Hesaplaşma günü yaklaştıkça siyasal havada endişe ve korku yoğun bir hale geliyordu. Herkes karşı tarafın gizli niyetlerinden şüphe duymaktaydı (Eroğul, 2013; 67).

Bu şüpheleri ortadan kaldırmak görevi Günaltay Kabinesi’ne düşmekteydi. Muhalefetin ısrarlı tutumları ve biraz da tehditkâr hava kokan tutumu ile boykot ettiği bütün ara seçimlerde katılma oranının çok düşük bir seviyede kalması CHP yönetimini harekete geçirmiştir. Bu görünen nedenlerin yanında demokrasiye geçiş sürecinin giderek Kamulaşması uluslararası taahhütler gibi fazla göze batmayan ama önemli olan nedenler CHP iktidarının ikinci birçok partili seçimi 1946 şartlarında yapmasını imkânsızlaştıran faktörlerdi. Sonuçta

zamanın CHP hükümetinin de katkısıyla yeni bir seçim kanunu hazırlanarak TBMM'nin onayına sunulmuştur (Öz, 1996; 77). Hükümet yeni seçim kanununun hazırlanması çalışmalarına resmîyet kazandırarak bir komisyon kurmuştur. Bu komisyon, hükümetin kendilerine vermiş olduğu yeni seçim tasarısını değerlendirecekti. Dört Profesör, Yargıtay ve Danıştay'dan ikişer üye ve üç avukattan kurulan bir bilim heyetine tarafından incelendi. Seçim kanununun tasarısının bilim heyetine sunulmasındaki amaç dönemin İçişleri Bakanı Emin Erişirgil tarafından açıklanmıştı; “Bu yüksek heyete hükümet hiçbir direktif vermeyecektir. İlim heyeti vicdanları ile baş başa, memleketimizin ihtiyacını göz önünde tutarak, Türkiye’de demokrasiyi ebedileştirecek seçim esaslarını, serbestlik içinde ve elbette tam bir liyakatle tetkik edip mütalaalarını vereceklerdir.” diyerek seçim tasarısının değerlendirmesini tarafsız bir heyet tarafından incelendiğini göstermektedir (Küçük, 2013; 45). DP tasarımının son şeklini inceledikten sonra çok yetersiz bulunduğunu bildirmiş ve baskı maksadıyla 16 Ekim 1949’da yapılacak ara seçimlere girmeyeceğini açıklamıştır. Ayrıca karşı tekliflerini de heyete sundular. Belirsiz hava içinde yapılan ara seçimlerde CHP yine tek başınaydı (Eroğul, 2013; 67). DP seçimlere girmemekle birlikte, seçimlerde İstanbul’dan bağımsız aday olan Rauf Orbay ve Ahmet Emin Yalman’ı destekleme kararı almıştır. Ancak bütün çabalara rağmen, Orbay ve Yalman, seçimi kaybedeceklerdi. Ara seçimlere katılma oranı yine çok düşüktür. DP’ye göre İstanbul’da katılım oranı %7,8; CHP’ye göre %15 idi. Hükümet yanlısı gazetelere göre de oran DP’nin söylediğinden yüksektir. Muhafif gazeteler için ise oran düşüktür ve kısmi bir 21 Temmuz yaşatılmıştır. Muhalefetin ara seçimleri boykotu gelişmek için elinden geleni yapan iktidar tarafından iyi karşılanmamakla beraber bu durum, seçim yasası üzerinde ki çalışmaların hızlanmasında etkili olacaktır (Albayrak, 2004; 152).

Günaltay kabinesi ortamı yumuşatmak ve seçimler öncesi eşitliği sağlamak için devlet radyosunun propaganda aracı olarak kullanılmasında CHP’nin tekeline kaldırmış bu hakkı muhalif partilere de tanımıştır. Arkasından İstiklal Mahkemeleri tamamen kaldırılarak bir çıban gibi duran yaraya son neşter vurulmuştur (Yeşil, 1986; 125). Bir yandan da din ile ilgili konularda Hükümet yeni uygulamalar getiriyordu. Esasında bunlar eskiden olan ama kaldırılmış veyahut ilgisizlikten önemsenmemiş şeylerin yeniden geri getirilişidir. Dini liberalizasyon alanında önemli gelişmeler şunlardır. CHP ilahiyat fakültelerinin açılması için 30 Şubat 1949’da bir yasa hazırlamıştır. Ayrıca tarih ve din

büyüklerinin türbelerinin ziyarete açılması, ibadet ve ayinlerin serbestçe yapılması, seçmeli din derslerinin müfredata konması, yeniden imam-Hatip okulları ile bir ilahiyat fakültesinin açılması yönünde kararlar alınmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2011: 187). Günaltay'ın bu tür meseleler içinde Başbakanlığa getirildiğini söylemek mümkündür. Çünkü kendisi önemli din âlimlerinden biridir ve CHP bu seçimde din ile ilgili konuların önemli rol oynayacağını bilmektedir. İnönü not defterlerinde Günaltay ile din üzerine görüşmeler yaptığını belirtmektedir. Alınacak yeni dini tedbirler daha sonra Tahsin Banguoğlu ve Nihat Erim'le de görüşülmüştür. Din artık iktidarın eliyle siyaset içine sokulmaktadır (Çetin, 2011; 241). Recep Peker Hükûmeti döneminde tartışılmaya başlanan ve ilk tavizlerin verildiği dönemin ardından Hasan Saka Hükûmetleri döneminde -biraz ayak sürüyerek de olsa- gerek parti içinden gerekse diğer partilerden veya toplumdaki gelen din eğitimi talepleri karşılanması için bazı adımlar atılmıştır. Günaltay döneminde, bu adımlar yine belli sınırlar içerisinde somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Tek parti döneminde inişli çıkışlı bir grafik gösteren Kuran Kurslarının (Dar'ül Kurralar) sayısı incelenen dönem içerisinde düzenli olarak artış göstermiştir (Kara, 2012; 155). 15 Şubat 1949 tarihinden itibaren ilkokullarda ihtiyari olarak din derslerinin gösterileceğini belirten bir tamim MEB tarafından illere yollanmıştır. Dersler 4 ve 5. Sınıflarda haftada ikişer saat olarak belirlenmişti. Din derslerine İstanbul'da velilerin %93, taşrada ise %100'ü kadarının çocuklarını kaydettirdikleri söylenmiştir (Jaschke, 1972; 91-92).

1950 yılında ise türbelerin açılmasına yönelik istekler daha da artmaya başlamıştı. Bu konuda inkılâpçı ve iktidara yakın çevrelerde bile beklentiler olmuştur. Zira Peyami Safa, Ulus Gazetesinde inkılâbın çeyrek yüzyıldır bazı korkularını eyleyememişse onun millet tarafından benimsendiğinden şüphe edilmesi gerektiğini belirterek türbelerin açılması gerektiğini şöyle açıklamaktadır:

“Bugün bizim için bir türbe korkusu kalmış mıdır? Ziyaretine izin verilirse, içindeki sandukanın kapağı açılacak ve Osmanlılık, dimdik ve uzun kavuğunu sallayarak hortlayacak mıdır? Böyle bir endişe, artık inkılâbın hurafeleri arasındadır... İkimizden bu hurafeyi sökemezsek bir inkılâp nesli yetiştirdiğimize inanmamış oluruz... O gençliğin beş yüzüncü fetih yılını kutlamağa hazırlandığı Fatih gibi büyüklerinin mezarlarını ziyaret etmesinden ne korkumuz olabilir”.

Bu isteklerin yanında Türbeler konusunda Günaltay'ın İstanbul'dayken Mimar Sinan'ın türbesine ziyaret etmek istemiş ancak valinin türbenin kapalı olduğunu söylemesi üzerine Türk büyüklerinin türbelerinin açılması için meclise bir kanun sevk edileceğini söylemiştir. Bu söz muhafazakâr basında yasağın kaldırılacağı yönünde bir beklentiye neden olmuştur. 30 Mart 1950'de yayınlanan bir kararnameyle hazırlıkları bitirildiği takdirde 19 tane türbenin açılmasına izin verilmiştir. Düzenlemenin ardından 19 Nisan 1950'de Fahrettin Kerim Gökay, İstanbul'da Kanun-i Sultan Süleyman'ın türbesini açmıştır (Şeker, 2006; 102-104). Türkiye'deki siyasal trendleri daima gözleyen sosyalist Mehmet Ali Aybar, ortaya çıkan durumla ilgili şu yorumu yapmıştır:

“Bugüne kadar devrimciliği ve laikliğiyle övünen bu parti, selameti, hayatının en kritik döneminde dini kucaklamakla buldu” (Ahmad, 2011; 131)

Bununla birlikte Günaltay Kabinesi ve uygulamaları Sebilürreşad gibi İslamcı bir dergi ve yazarları açısından gayet ılımlı karşılanmıştır. CHP'nin geçmiş döneme yönelik din politikaları fazla gündeme getirilmemiştir. Bu suskunluk bir beklentinin ürünüdür. Günaltay Kabinesini eski hükümetlere göre daha iyi bulan Eşref Edip dergide (Günaltay'ın Başbakanlığı ve akisleri) adlı bir makale dahi yayımlamış ve beklentileri şöyle ifade etmiştir:

“Ergeç... Milletın dini üzerindeki bu baskılar kalkacaktır. Temenni ederim ki bu büyük zafer Allah size nasip etmiş olsun. Çünkü senin bu milletin dinine, ilim ve irfanına çok hizmetin vardır. Bu mazhariyete sen layıksın. ‘Benim Şemseddinim’ diyen Akif'in ruhu bunu senden bekliyor. Baki bu kubbede kalan hoş bir sada imiş.” (Gün, 2001; 121-125).

TBMM'de Türkçe ibadet meseleleri üzerinde tartışmalar sürerken bir yandan da meclis salonlarında aynı tarihlerde 4 Şubat 1949 Ticani tarikatına mensup iki kişinin Arapça ezan okuması ve yine bu tarikat mensupları tarafından Yozgat ve İzmir Kemeraltı'da ezan'ın Arapça okunması din liberalizasyonu sürerken yaşanan gelişmelerdendir. Partiler arası küçük bir kıvılcım çıkardı. Çünkü dinleyici kartı DP'li vekil tarafından verilmişti. Bu bilgi ise zaten kafasında irtica fikri dolaşan CHP'liler için muhalefete karşı kullanılabilir türdeydi (Goloğlu, 2013; 361). Meclis'teki ezan hadisesi üzerine Cumhuriyet gazetesi yazarı Burhan Felek, inkılabı koruma adına bazı yerlerde 'bere' ile gezenlerin polis takibatına uğrayacaklarına dair alınan kararı eleştirerek Arapça ezan

okunmasının inkılâbı tehlikeye sokmayacağını söylemiştir. Bunun nedenini de inkılâbın artık millet sinesine yerleşmesini göstererek ancak çok partili hayata geçişle beraber siyasetin gereği olan karşılıklı kamplara ayrılmış olanların “inkılâbı korumak” adı altında kendilerine çıkar sağama amacıyla kullanabileceklerini belirtmiştir. Osman Nuri ise ibadetin istenilen dilde olmasını ve buna karışılmaması gerektiğini belirtirken Türkiye’deki yabancı cemaatlerin ibadet diline karışmadığımız gibi buna da müdahale etmemek gerektiğini belirtecektir (Şeker, 2006; 90). Seçim öncesi dinsel konular bu yönde gelişmiştir. Ama ortaya şu çıkmıştır ki çok partili hayatla beraber dinsel konularda baskılandığını düşünen insanların sesi daha çok çıkacaktır. Halk Partisi ne kadar çabalasa da halkın din konusundaki hassasiyet ve temayülünü iyi bilen DP bu siyasi arenanın Türkiye bazında önemli ürününü daha yetkin bir şekilde kullanacaktır.

Son pürüz sayılan Seçim Kanunu ile ilgili çalışmalarda hız kesmeden sürmektedir. Milletvekilleri Seçim Kanunu tasarısı, 16 Aralık 1949 tarih ve 71-1463 sayılı yazıyla Bakanlar Kurulu tarafından Meclis Başkanlığına sunulmuştur. Tasarının gerekçesinde, geçmişte uygulanmış Milletvekili seçim kanunlarının geçirdiği değişiklikler anlatıldıktan sonra;

“Seçim mevzuatı, teorik bilgilere olduğu kadar –hatta belki bundan da fazla- uygulamasından alınan tecrübe dersleriyle tekâmül ettirilir. Gerçek halk idaresi, modern devlette ‘Niyabi veya Temsilî Hükümet’ denilen şekil ile ortaya çıkmaktadır. Temsilcilerin seçilmesi için, seçmenler arasında eşitlik, çoğunluk veya nisbi temsil usulleri, gizli oy, açık tasnif gibi kaideler, demokrasiyi benimsemiş her ülke için artık zamanımızın birer zarureti haline gelmiştir” denilmektedir

Tasarıya göre, seçim usulünün ilkeleri şu şekilde belirlenmiştir: Milletvekili seçimi tek dereceli, genel, eşit, gizli oyla yapılacaktır. Oy serbest ve şahsi; oyların sayılması ve tasnifi açık olacaktır. Seçim ve sandık kurulları tüm işlerin görülmesinde yargıç nezaret ve kontrolüne tabi olacaklardı. Seçim sonuçlarına ilişkin itirazları, Danıştay ve Yargıtay’ın kendi üyeleri arasından her dört yılda bir, gizli oyla seçtiği bir başkan ve altı üye ile kurulan “Yüksek Seçim Mahkemesi” inceleyecekti (İnan, 2002; 294-295). Seçim Kanunu’nun TBMM’de görüşülürken DP ve CHP arasında sert tartışmalar çıktı. Ancak 16 Şubat 1950’de yapılan son oylamada Demokratlar ve Halk Partisi beraber lehte oy

kullanmışlardır. Seçimlerin tarihi de 14 Mayıs olarak belirlenmiştir (Yücel, 2001; 74). Menderes verdiği bir demeçte meclisin ilerici davranışını övdü ve bu iyi havanın seçimler sırasında da değişmeyeceği umudunu ifade etti. Millet Partisi, yetersiz bulduğu bazı teknik konulara itirazla oyunu tasarının aleyhinde kullandı (Karpat, 2010; 324). Böylece son ve en büyük sorunda ortadan kalmış bulunuyordu.

Artık partiler seçim öncesi propaganda çalışmalarına başlamıştı. DP Nisan'da milletvekili aday listesini ilan etti. İki önemli katılma ile durumlarını büsbütün güçlendirmişlerdi. Yargıtay Başkanı Halil Özyörük ve Atatürk'ün eski arkadaşı Ali Fuat Cebesoy katılan isimlerdi. Halk Partisi de çalışıyordu. Mart sonunda İnönü seçim mücadelesine fiilen girdi. Ayın son günlerinde, Malatya'da yaptığı konuşmada muhalefete açıkça çattı. Böylece tarafsız Cumhurbaşkanı rolü terk edilmişti (Eroğul, 2013; 70). İnönü konuşmasında:

“Politik münakaşalarımızın içinden mümkün olduğu kadar sıyrılmaya çalışarak, çalışma kudretimizi memleketin imarına; eğitimde, ekonomide, sağlıkta büyük hamleler yapmaya bütün gücümüzü sarf etmeye çalışacağız. Fakat, gerek dış emniyetin gerek içerde geniş mikyasta çalışıp ilerlemenin bir temel şartı vardır ki, onu, 1950 seçiminde sağlam olarak vücuda getirmeliyiz. (...)

(...) Biz, bugüne, çetin yollardan geçerek geldik. Demokratik rejimimizde pek mühim başarılar elde ettik, pek mühim güçlülere uğradık. Eğer memleket güçlüklerin nerede ve niçin olduğunu iyi kavramazsa, ilerde vaziyetimiz daha çetin olacaktır.

(...) Hürriyet rejimi içinde yaşayan bir memlekette, her türlü fikir ihtilâflarının üzerinde yaşayacak varlık meseleleri vardır. Bu meseleler, elle tutulur maddî ve siyasî mevzular olduğu gibi, elle tutulamayan manevî ve ruhî mevzulara da şâmindir. (...)

(...) Eğer bizim demokratik cereyanımız şiddet politikacılarının hâkim olması neticesini verirse, bu yüzden memleketin başına gelecek olan fena şeylerin ölçüsü ve hesabı yoktur.” şeklinde ifadelerde bulunmuştur (Turan, 2002).

İnönü'nün bu tavrı nedeniyle muhalif basın tarafından eleştirildiği görülecektir. Cumhurbaşkanı'nın, CHP başkanı sıfatıyla hareket ettiği belirtilmekte, halk arasına karışıp kahvelerde oturup sohbet etmesi

yadırganmaktadır. DP'nin yayın organı Zafer gazetesinde İnönü'nün demokrasi konusundaki tutumunun hatırlatılmasına karşı, Anayasa'nın 32.Maddesi hatırlatılarak, Cumhurbaşkanı'nın günlük politika gürültüsü içine girmemesi gerektiği belirtilmiştir (Yeşicayır, 2011; 169). İsmet İnönü'nün mitinglerde şiddet politikasından devamlı bahsetmesi Celal Bayar'ı kızdırmıştır. Çankırı'da ki mitinginde Celal Bayar halka kuruldukları andan itibaren özgürlük ve demokrasi için çalıştıklarını, cumhuriyetin daha parlak bir geleceğinin olması için mücadele ettiklerini amaçlarının bozgunculuk ve isyan çıkarmanın olmadığını söylemiştir. Ayrıca sözlerinde İsmet İnönü'nün iddialarına cevap vererek asıl şiddetin kendilerine ve düşüncelerine karşı uygulandığını belirterek asıl şiddetten kendilerinin zarar gördüğünü söylemiştir. Bu ara Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı ve bunun Nisan 1950'de sebep olduğu olaylar, Demokratlar ile iktidar partisi arasında artmakta olan gerginliği yeniden makul sınıra indirdi. Diğer yandan dinde aşırıya kaçanların, Çakmak için modern bir cenaze töreni yapılmasına itiraz etmeleri cenaze töreni programını alt üst etti. Ezan, o zamanki kanuna aykırı olarak Arapça okundu. Mezarlığa kadar yol üzerinde bu taşkın gruplar tekbir getirerek ortama hâkim oldular. Bu olaylardan Millet Partisi ileri gelenleri sorumlu tutuldu. Yine de beklenmedik cenaze olayları uyarıcı bir etki yaptı. Ama yine de muhalefet partileri 1950 seçim kampanyası sırasında ve sonrasında din propagandası yapmayı sürdürdüler (Karpaz, 2010; 362-363)

Din hürriyetinin art niyetli kullanılmaya başlandığı seçim aralığında aşırı hareketlere bir diğer örnek ise Seçim propaganda dönemi tüm hızıyla devam ederken Atatürk heykellerine saldırıların düzenlenmesidir. Bunun üzerine Celal Bayar Atatürk heykellerine artan saldırılar ve irticai faaliyetlerden dolayı yaptığı açıklamasında; “mukaddes mefhumların nasıl istismar edilmekte olduğu meydandadır. Tahrikçilere karşı mücadeleyi vazife bilmeye devam edeceğiz... Biz anlıyoruz ki, memleket içinde, türlü istikametlerde çalışan muhtelif kuvvetler, zararlı maksatlarının istihsalı için bu seçim devresini bulunmaz bir fırsat addecekler ve bütün gayret ve faaliyetlerini bu devrede huzur ve sükûnun ihlali noktasında teksif edeceklerdir. Görüşlerimizde ne kadar isabet ettiğimizi şimdi daha iyi anlamaktayım.” diyerek bu olayların ne amaçla yapıldığını bildiğini ve bu oyuna gelmeyeceklerini belirtmiştir. Bayar'ın bu saldırılara karşı yaptığı sert açıklama iktidarı sevindirmiştir. Hain saldırıların muhalefetten destek bulamayacağını görmüş oldular (Küçük, 2013; 61-62). Dinsel tepkiler kısıtlı olsa da ileriki dönemde bunun büyük ölçüde artacağı anlaşılıyordu. Vaatler laiklik

karşıtı hareketlerin ortaya çıkmasında çok etkiliydi. Halk muhafazakârlığının dinsel boyutunu oluşturan tepkiler siyasal oy toplama aklını en iyi sergileyen parti için hangi konularda vaatler vereceğinin, değişiklikler yapacağıının bir açıklamasını sunuyordu.

Seçimler öncesi önemli konulardan biri de, yıllardır devam ede gelen yoksulluğun, kimi yerlerde açlık ölçüsünde, artması olmuştur. Bu konu muhalefet tarafından ne kadar abartılmış olsa da, haberler de gerçek payı olduğu anlaşıldığı için; iktidar, 13 Aralık 1949 da bu konuyu görüşmek için Parti Grubu'nu toplamıştır. Sonucunda ise 6 Şubat 1950 tarihinde Karadeniz illerinde dağıtılmak üzere 25.000 ton mısır göndermiş ve bunun yanı sıra İstanbul'da ekmek fiyatlarını1, İzmir'de ise 2 kuruş ucuzlatmıştır. Ayrıca hükümet memurlara vergi indirimini yaparak ve Mart ayında bir maaş tutarında ikramiye vererek hem seçimler öncesinde onları kazanmayı hem de ekonomik sıkıntıları biraz olsun azaltmayı düşünmüştür (Albayrak, 2004; 159). Demokratlara göre memleketin ekonomik ve toplumsal eksikleri siyasi sistemin kusurlu olmasından kaynaklanıyordu; bunun içinde tek çare demokrasi esasına göre rejimi yeniden düzenlemektir. Halkın oyu ile gerçekleşecek bir hükümet değişikliği, halkta kendine güvenme hissi yaratacak ve onu demokrasiye alıştıracaktı. Seçim kampanyası genellikle baskısız ve düzenli geçmiştir. İnönü millet iradesinin ne şekilde tecelli ederse etsin kabul edileceğini, Bayar da geçmişte olanların unutulacağını belirtmiş, ama birbirlerinin görüşlerini ve liderleri oldukları partilerin taktiklerini eleştirmekten de geri kalmamışlardır (Karpaz, 2010; 326-327).

Genel seçim öncesinde, doğal olarak iki taraf da kendi partilerinin kazanacaklarını öne sürmüşlerdir. Demokrat Parti lideri Celal Bayar, her konuşmasında olduğu gibi, seçimler öncesinde de partisinin yüzde yüz kazanacağını açıklamış ve Mecliste %70 oranında bir çoğunluk elde edeceklerini savunmuştur. Adnan Menderes de, sonuçtan son derece emin olarak, Aydın'da yaptığı açıklamada; "CHP'nin muhalefette iyi hizmetler yapacağını..." söylemiştir. (Albayrak, 2004; 168).

Seçimlere yönelik yapılan düzenlemelere göre seçimlere girecek üç parti radyoda günde 20'er dakika konuşma yapma hakkına sahip olmuştur. Seçime girecek partilerin son propagandaları da radyo aracılığıyla olup tüm partilerin radyodaki konuşmaları 4 Mayıs'tan başlayıp 10 Mayıs'a kadar sürecekti. Yurt gezileri ve kampanyalar sonucunda 14 Mayıs 1950'de 7 partinin katılımıyla

seçimler yapılmıştır (Şeker, 2006; 151) Huzur içinde, düzenli bir şekilde seçimler gerçekleşmiştir. Seçmenlerin ezici çoğunluğu oylarını kullanmak için sandık başına geldi. 8.905.576 seçmenden 7.958.055'i, yani %89,3'ü seçim sandıklarına gitti. DP adayları 4.242.381 oy, CHP adayları da 3.165.096 oy aldı. Millet Partisi ancak 240.209 oy, bağımsızlar da 258.698 oy toplayabilmiştir. Çoğunluk sisteminin uygulanmasından dolayı 487 milletvekilliğinden 396'sını Demokratlar, 68'ini Halkçılar, 7'sini bağımsızlar, 1'ini de Millet Partisi aldı; 15 milletvekilliği ise açık kaldı. Seçim sonuçları ile CHP iktidarının “yılların verdiği ağırlığı ve toplumdaki özlemleri” fark etmeyip alışkanlıklarını terk edemeyerek “yığınlar mal olmaya başlamış” demokratikleşmenin de engellenemeyeceğini göstermiştir. Böylece CHP'nin 1946–1950 döneminde “tutucu halk yığınlarına hoş görünmek” için laiklikten ve ilkelerinden verdiği tavizler işe yaramamış DP büyük bir çoğunlukla iktidara gelmiş oluyordu. Seçimlerle DP'nin iktidara gelmiş CHP 17 Mayıs'ta örgütüne yayınladığı genelgede durumu, “bu bir vakıadır” şeklinde belirtmiştir (Şeker; 2006; 152). Seçim zamanındaki CHP kanadında oluşan haleti ruhiyeyi anlamamızda yardımcı olacak bilgiler veren Barutçu (Barutçu, 1977;416-417) anılarına şunları İnönü'nün şu sözlerini kaydetmiştir:

“Biz elli kişi olarak meclise girsek, yine bize koalisyon önerirler. Kabul etmeyeceğiz. Bu sonuç iç politikanın bizi suçlamasıdır. Kitlelerin suçu yoktur, aydın denen zümre bize karşı neler aşılammıştır... Son zamanlarda onları yendiğimizi sanıyorduk yanılmışız. İç politikanın suçlamasıdır, çünkü bu parti, karşımızdaki parti fırsatı kullanıyor. (...) Bütün suçlar benimdir. Abartmayayım ama bir yıl sonra duruma bütünüyle egemen olacağız. Bize teslim olacaklardır.”

Devam eden konuşmasında İnönü “ Çok istiyorum, şu Ankara beni seçmesin...” demiştir. Barutçu' ya göre bu söz zehirli bir psikoloji içinde söylenmiştir. Barutçu sözlerine devamla Paşa'nın Ankara'dan milletvekilliği seçilememesini tarihe yazılacak bir nankörlük olarak değerlendirmiş ve seçimle ilgili bilgiler vermeyi sürdürmüştür:

“Gece 1 olmuştu. Her yandan şaşırtıcı haberler geliyordu. Konya'yı kaybediyoruz, Niğde'yi kaybediyoruz, Seyhan'ı, Erzurum'u, Samsun'u kaybediyoruz... Herkes haberleri ilgiyle izliyordu. Ertesi günü haberler, seçim sonuçlarının bir yangın gibi CHP'yi silip süpürdüğünü ortaya koyuyordu. Ülkenin seçkin çocukları, kabinenin bütün üyeleri, Parti ileri gelenleri hep düşüyorlardı. Ulusun gözü kararmış, aleyhte şahlanmıştı”

İnönü oğlu Erdal İnönü'ye gönderdiği, seçimle ilgili düşüncelerini içeren bir mektupta şöyle demektedir:

“Sevgili Erdalım, Şimdi (saat 14.00) 15 tarihli mektubunu aldık. İlk duyuların. Ne kadar iyi yürekli, filozofik ve ahlaklı yazıyorsun. Teşekkür ederim. Seninle bir daha iftihar ettim. Evimize taşındık. İçinden hiç çıkmamış gibi bir rahatlık içindeyim. Bu mektubumu eski kütüphanemden yazıyorum. Annen bir haftadır taşınma için pek çok çalıştı. Yorgun olduğunu görüyorum. Amma sıhhati, neşesi yerinde çok şükür. Özden, Ömer, büyükannen herkes vaziyeti iyi ve tabii aldılar. Benim üzüntüye düşmemeliğim için bütün hünelerlerini kullandılar. Hepsinin, kıymeti, gönlümde bir derece daha artmıştır, eğer buna imkân var ise... Seçimi fena nispette kaybettik. 69 yer alıyoruz (487) içinde. Amma bu “sisteme majoritaire”ın en aksi tecellisidir. Oya iştirak edenlerin yüzde 40’ını almış bulunuyoruz. Birçok illerde, 1000, 2000, 4000, 10000 farkla, hatta 400, 500 farkla kaybettik. Nispi temsilde 6:4 yer alacaktık. Niçin kaybettik? İnsafı, insafsız bin bir sebebi var. Fakat en başta geleni değişiklik arzusudur. Bu da milletlerin hem masum, hem tabii bir arzularıdır. En sıkıntılı zaman, kaybolmuş bir seçimden sonra geçen bir haftadır. Şimdi bu bitti. İki gün sonra yeni cumhurbaşkanı ve hükümet seçilecektir. Saat 18.30’da da ben yeni cumhurbaşkanımı tebrik edeceğim. Bu bir hafta, çok şükür sarsıntısız geçmiştir.

Beş seneden beri, politikacılar benim için nasıl bir düşmanlık havası yaratmaya çalıştılar, bilirsin. Seçimin neticesini alır almaz her yerden bize karşı sempati duyulmaya çalıştı. Hatta yanlış bir şey yapıldığı hissini halkta gördüğünü söyleyenler bile var. Bunların ehemmiyeti yalnız bir noktadadır: O da İnönü ailesine karşı düşmanlık telkini muvaffak olmamıştır; itibarımız içeride, dışarıda artmıştır. Taşadığınız adla haklı olarak iftihar edeceksiniz. Bu seçim, memlekette yeni bir hayat tarzı kurmak için giriştiğimiz teşebbüste ne kadar ciddi ve samimi olduğumuzu ispat etmiştir. Memleket için, hepimiz için şeref olmuştur.” (Turan, 2002).

İnönü'nün yazısında da bahsettiği gibi millet değişim istemektedir. Bunun önünde CHP ne kadar değişiklik yapsa da duramamış veyahut kendini halka inandıramamıştır. Üzüntüsü belli olmaktadır İnönü'nün. Üzerinde iş işten geçtikten sonra dursa da seçim sisteminin çoğunluğa dayanan halinin nasıl zarar verici bir şey olduğunu anlamıştır. Kendileri için tasarladıkları çoğunluk sistemi oyların %40’ını almış CHP için kâbus olmuştur. Açıkça görülüyor ki sonuçlar

CHP kanadınca beklenmeyen bir şekilde sonuçlanmıştır. Barutçu'nun da dediği gibi CHP bir bir düşmüştü. Bir savaşın içindeymişçesine söylenen bu laf CHP'nin kalelerinin yıkılmasını temsil ediyordu ve bu İktidarla doğmuş bir parti ve sevenleri için ilk kez hezimetti. 27 yıl sonra CHP siyasi hayatına yeni bir deneyimi katıyor ve yenilmez olmadığını anlıyordu.

2.5. Türkiye'nin İkinci Birinci Partisi: Demokrat Parti

Türkiye için yeni bir dönem 14 Mayıs seçimleri ile başlamış bulunmaktadır. 1945'ten beri ortaya çıkmış muhalefet; partileşmiş, demokrasinin ve onun istediği özgürlüklerin yerine getirilmesi için koca bir dağı döver gibi CHP ile yarışmıştır. Dönemin şartları DP'yi iktidara taşıyan en önemli etken olmuştur. Demokrat Parti'nin halka yakın en azından tabana inme politikasına rağmen (CHP'nin son andaki dini konular üzerindeki politika değişikliğinin de etkisiyle) CHP bu dönemlerdeki oylarının birçoğunu Doğu ve Güneydoğu'daki bölgelerdeki yerel liderlerden kazanmıştır. CHP modernleştirme elitinin partisi olmasına rağmen partiye en çok destek paradoksal bir şekilde en az modernleşmiş kesimden gelmiştir. Batı bölgelerinin aksine Doğulu yerel liderler büyük oy bloklarını kontrol etmekteydi. Ve bu oyları iktidarda olduğu dönemde kendi çıkarına zarar vermemiş olan CHP lehine yönlendirmekteydi ki bunda en önemli etmende 1947 yılında kaldırılan Toprak Reformu kanunu olmuştur aslında. Doğu bölgelerinde CHP lehine çıkan oylar Kurtuluş Savaşı'nda kurulan bürokrat aydın elite yerel liderler arasındaki ittifakın hala devam ettiğini göstermekteydi. Buna karşılık artan sosyal modernleşme ve çok partili rekabet şartları, bu güçlerin ülke çapında çoğunluk elde etmesine engel oldu. CHP'li bazı milletvekillerinin partiden ayrılarak DP'yi kurmasının CHP kimliği üzerine yarattığı en belirgin sonuçlardan biri çevreyi örgütleyen ve onun değerleri üzerine parti ideolojisinin biçimlendiren DP karşısında CHP'nin merkezin değerlerini savunan aydın ve bürokratlara dayalı özelliğinin daha vurgulu hale gelmesiydi (Şahin, 15; 2016). Lewis'in (Lewis, 2011; 422) deyişimiyle bu iktidar değişiminden daha fazlasıydı. Bir referandum idi. 27 yılın ardından gelen memnuniyetsiz epey kişi şikâyetlerini böyle kayda geçirmişlerdi. Bu kadar uzun bir dönemin ardından hangi parti olsa yerinden edilirdi.

Aydemir'e (Aydemir, 2010b; 14) göre 1950 seçimleri ile Türkiye'de sular dalgalanmıştı. Adeta suyun dibindekiler suyun yüzüne yeni davalar ile çıkmıştı. Oysa 1923'ten beri ortada bir kurulu düzen bulunuyordu. Ama artık bu düzenin

yerine başka bir düzen oluşacaktı. Bu bir İhtilal mıydı? Yoksa İnkılap mı? Seçim zaferine beyaz ihtilal adını verenlerde vardı. Gidenler nasıl geldiyse, gelenler de öyle aynı şekilde gidenlerin yerini almıştı. Bu Aydemir'in de tasdiki ile "Beyaz İhtilal"den başka bir şey değildi. Orhan Veli için seçim sonrası CHP zavallılığı temsil ediyordu. Bunun nedenini ise şöyle açıklıyordu Veli:

"Seçimler bitti. Demokrat Parti, Halk Partisi'ni korkunç bir bozguna uğrattı. Oysa ki Halk Partisi, halkı kazanacağını umarak, fikirleriyle, prensiplerinden son zamanlarda ne fedakârlıklar etmişti. Bütün yayınlarına göz yumulan din dergileri, okullara konan din dersleri, yeniden açılan ilahiyat fakülteleri, imam-hatip kursları, türbeler, şahsi sermayeye sağlanan imtiyazlar, her türlü irticaa tanınan haklar... Hiçbiri kar etmedi" (Çetin, 2011; 446).

Seçim sonuçları ve DP'nin iktidarı ile ilgili en Kaçmazoğlu (Kaçmazoğlu, 2012; 147) şu yerinde yorumu yapar:

"1946 yılında demokrasiye geçiş girişimlerinin amacı, Türkiye'de çok partili bir rejim kurmak ve onu Batı ile bütünleştirmektir. Ancak, 1950'li yıllar, bir partinin iktidardan inip bir başka partinin iktidara geçtiği, tek parti alışkanlıklarının ve toplumsal-tarihsel mirasın devam ettiği dönemdir. Sınıf çatışmalarının ürünü olan demokrasiyi sınıf çatışması yaşamamış, kentleşmesini gerçekleştirmemiş, Batı burjuva değerlerini yerleştirmemiş, sadece kalabalıkların oyları, çoğunluğun gücü şeklinde bir anlayışa sahip yöneticilerin olduğu yapıda demokrasi, yeni haklar talep etmek ve bunları kullanmak değil CHP iktidarından kurtulmaktır. CHP iktidardan düşsün de nasıl düşerse düşsün. Temel sorun kimin iktidar olacağı değil, kimin iktidardan gideceğidir."

Büyük Doğu'da, "Türk tarihinde halk, ilk defa olarak, hiç alışmadığı ve alıştırılmadığı bir usulle, millî ve umumî bir kanaatin, nihayet fert fert, fakat bir arada ve yekûn halinde denetlenişini temsil" ettiğini belirtmesine rağmen DP'nin iktidara gelmesini CHP'nin istenmemesinden olduğunu belirterek bunun nedenini de şöyle açıklamaktaydı:

"Ruh hastası haline getirilmiş olan bu millet sayhasını koparıırken, henüz neyi ve kimi istediğinin değil, sakimi istediğinin şuurıyla hareket etmiştir. Bu milletin istediği Demokrat Parti değil, sadece istemediği, Halk Partisi ve o kadronun çerçevelediği 27 yıllık gedik rejimiydi. Binaenaleyh seçimlerde müsbet

olarak kazanan Demokrat Parti değil, menfi ölçüyle kaybeden Halk Partisidir. (D.P) gelsin diye (C.H.P.) gitsin diye (D.P.) gelmiştir” (Şeker, 2006; 157).

İslamcı cepheden de seçimle ilgili yorumları Sebilürreşad’da görmekteyiz. Eşref Edib CHP’nin yenilgisini “Hakka arka çevirmesine” bağlar ve DP’nin zaferini milletin zaferi olarak kamuoyuna takdim eder. Ayetler ile CHP’nin mağlubiyetini açıklayan Edib yazısının devamında CHP’nin din düşmanlığından, milleti hiçe saymasından ve mukaddes hislere taarruz yapmaktan çekinmemesinden bahsetmiştir. Artık yeni iktidarla beraber her olumlu ya da olumsuz değişiklikte CHP eleştiri odağı olacaktır (Gün, 2001; 153-155).

Amerikan Basını Türk seçimlerinin sonuçlarını yakından takip etmişti. New York Times gazetesinde “Türkiye Demokrasiye Oy veriyor” başlıklı yazısında şöyle denmektedir;

“CHP’nin seçimler de uğradığı yıkıcı ve hayret verici mağlubiyet, yalnız Türkiye’nin değil bütün Batı Demokrasisinin de iftihar etmesi lazım gelen bir neticedir. Zira memleketine demokrasi yolunda büyük terakkiler kaydettiren İnönü’dür. Türkiye soğuk harbinde daima Batı ile beraberdir ve muhtemel olarak bizimle beraber kalacaktır” denilerek yeni iktidarında müttefik Amerika ve Batı ile Sovyet Rusya’ya karşı beraber hareket edeceğine inanıyordu.

İngiliz Basınında ise gazeteleri ve radyoları Türkiye’deki seçim neticelerine büyük yer ayırmışlardı. Radyo yorumcuları günün iki mühim konusu üzerinde durdular. Birincisi Türkiye’de yapılan Genel seçimler, İkincisi Güney Doğu Asya’daki durum. Türkiye’de hakiki bir demokrasi rejimine geçilerek kuvvetli mevkiini işgale devam edecek güce ulaşacağını bildirmişlerdir. Times gazetesi de, Türkiye’de hakiki bir demokrasi mevcuttur demekte, Manchester Guardian da 1950 seçimlerinin 1946 seçimlerine benzemediğini vurgulamaktadır. Daily Telegraph gazetesi, Demokrat Partinin oy nispeti hatta muzaffer olanları bile şaşırtan başarısının, bir siyaset olmayıp, uzun zaman devam eden tek parti hükümeti sistemine bir tepki olduğunu ileri sürdüler (Küçük, 2013; 75)

Halk seçimini yapmıştı. Şimdi Türkiye’yi yönetecek olan DP, programından dolayı değil, çünkü programa bakıldığında CHP’den pek de farkı yoktu, desteğini serbest bir seçimde dile getirebilmiş çok büyük sayıda gerçek taraftara sahip ilk siyasal örgüt olmasından dolayı, DP Türk siyasetinde tamamıyla

yeni bir olguydu (Zürcher, 2004; 316). DP'nin bu şekilde iktidarı kazanmış olması Bayar ve arkadaşlarının Üstün projeleri ve nitelikleri yüzünden değildir. Halkın bu kadar desteklemesine rağmen çoğu DP milletvekili tanınmıyordu bile. Seçim döneminde Milli Şef idaresinin eleştirisi yani muhalif olması, tüm CHP karşıtlarını kendisinde toplamasını sağlamıştır. CHP'de olmayan her şey seçim propagandası olarak kullanılmış ve halkın talep ve ihtiyaçları yine düşünce üzerinden karşılanmıştır (Demir, 2011; 22).

Ne olursa olsun bu değişim Demokrat Parti cephesinde zafer havası yaşanmasını sağlamıştır. Uzun yıllar devam eden tek partili hayattan çok partili yaşama geçiş sağlamış ve bu sürecin baş aktörü olan Demokrat Parti iktidara gelmesiyle tamamlanmıştı. Bu süreçte ilk defa muhalefet partisi halk, basın ve aydınların desteğini arkasına alarak seçimleri kazanmıştı. Demokrat Parti, Türk Demokrasi hayatı için eşsiz öneme sahip bir yer edinmiştir. Nadir Nadi'nin Demokrat Parti'nin seçim zaferi ile ilgili yazısında 14 Mayıs seçimlerinin halk tarafından verilen başarılı bir imtihan olarak her zaman hatırlanacağını belirterek Demokrat Parti'nin bu zaferinin halka kendine güven duygusu verdiğini belirtmiştir (Küçük, 2013; 71).

DP dönemi bu güzel hisler içinde umutla başlamıştır. Seçimlerin ardından TBMM'nin 22 Mayıs 1950 tarihli oturumunda, Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, DP genel başkanlığından istifa etti. Bu görev başbakan olan Menderes'e verildi. Refik Koraltan TBMM başkanı seçildi. Fuat Köprülü dışişleri bakanlığına getirildi (Akşin, 1989; 215). Bu dağılım özellikle Menderes'in hayatı için dönüm noktasıdır. Bayar'ın (Bayar, 1986; 104) anlattığına göre Menderes görevler dağıtılmadan önce konuşmaya gelmiş ve şunları demiştir:

“ Sizden bir ricada bulunmaya geldim, Beyefendi, dedi. Beni mazur görmeyi rica ederim.

Buyurun, söyleyin öyle ise, dedim, sizi dinliyorum,

Arkadaşlarımızdan birini nasıl olsa hükümet kurmağa memur edeceksiniz. Mahzur görmezseniz, Fuat Köprülü arkadaşımızı tavsiye edecektim.

Oturmadı. Ayakta duruyor, ellerini ovuşturarak yere bakıyordu. Benden bir karşılık beklediği belli idi.

Başvekil sizsiniz Adnan Bey, dedim. Şaşırıldı” İşte Menderes’e görevi böyle beklemediği şekilde verilmişti. Hatta Başvekillik değil Parti liderliğini de Bayar Menderes’e vermişti. Belli ki Menderes’in halkla ilişkileri ve bunun partiye sağlayacağı popüler yararın Bayar’da farkındadır. Artık Menderes hem en önde ve gözde hem de her şeyden sorumlu kişi olarak Partinin sevabını da günahını da üstünde taşıyan kişi olacaktır.

Menderes’in başkanlığında yeni hükümet 29 Mayıs 1950’de programını meclise sundu. Program, o zamana kadarki geleneğe bir yenilik getiriyordu. Gerçekten de, ilk kısmı CHP iktidarının son yıllardaki icraatının eleştirisine ayrılmıştı. Bu hareketiyle Demokrat Parti, devlet idaresine eskisi ile ilgisi olmayan yepyeni bir zihniyet getirdiğini göstermek istiyordu. Programın ikinci kısmı ise partinin temel görüşlerinin geliştirilmiş bir tekrarından ibaretti. Bu kısımda Menderes Hükümeti, hedeflerini şöyle sıralıyordu: hayatın ucuzlaştırılması, üretim hacminin ve istihdamın artırılması, maliyetin düşürülmesi, devlet işletmelerinin elverişli şartlarla özel teşebbüse devredilmesi, grev hakkının nizamı ve iktisadi ahengi bozmamak şartıyla kanunlaştırılması, antidemokratik kanun hükümlerinin kaldırılması aşırı solun ezilmesi. Eroğlu’na göre DP bir ifade değişikliğine gitmişti. Komünizm ve gericiliğe karşı daha önce aynı uzaklıkta kalacağını belirten DP şimdi bütün ağırlığı antikomünizme vermiş gericilik dahi bir komünist taktiği olarak gösterilmiş ve eşit uzaklık bozulmuştur (Eroğul, 2013; 87). İlk hükümet programlarında, sol hareketi ve özellikle komünizmi bir fikir hürriyeti olarak telakki etmediğini belirtilerek, hükümetin temel amaçlarından birinin de millete mal olmuş inkılâpların korunması adına, bu cereyanlarla mücadele olarak tespit edilmektedir:

“Millete mal olmuş inkılâplarımızın korunmasından bahsetmiştik. Bu konuda bilhassa üzerinde duracağımız mesele, memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek icap eden kanuni tedbirleri almaktır. İrtica ve ırkçılık gibi cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maske altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları, fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalaa etmek gafletinde bulunmayacağız” (Özçelik, 2010; 175).

Demokrat Parti Grubunda program tartışmaları yer yer ağır ifadeler kullanılmış, Grup Başkanı bunları engellemekte sıkıntı çekmiştir. Adnan Menderes eleştirilere cevap vermek için sık sık kürsüye gelerek program hakkında eleştirilere cevap vermiştir. Program hakkında görüşmelerin ardından yapılan oylamada 245 milletvekilinin oybirliği ile kabul edilmiştir. Fakat DP'nin 163 milletvekilinin oylamaya katılmaması, Partideki ilk küçük çatlağı ortaya çıkarmıştır. Bu sayının fazla olmasının nedenleri arasında programda isteklerinin yerine getirilmemesi, bakanlık bekleyen milletvekillerinin parti yönetimine kırıngın olması ve kuruluşundan beri sessizce güçlenen muhalefetin oylamaya katılmaması gibi sebepler gösterilebilir (Küçük, 2013; 82)

DP'nin iç sorunlarının sinyalleriyle başlayan yeni dönemde bir de yeni muhalefet partisi ile de sorunlar oluşmaya başlamıştır. 2 Haziran 1950'de, beş gün önce okunmuş yeni hükümet programının TBMM'de görüşülmesi sırasında, Başbakan Menderes'in son konuşmasını cevaplama hakkı muhalefete verilmeyince CHP'li milletvekillerinin salonu terk etmesi gelecekteki partiler arası ilişki açısından iyiye yorulmayacak bir emareydi. Teorik düzlemde, DP ve CHP'nin hemfikir oldukları çok fazla tarafları, çok az anlaşmazlık konuları vardı. Ancak, DP'nin on yıl süren iktidarı boyunca iki parti arasındaki ilişkinin biçimi her geçen zaman çekişmenin şiddetini arttırdı. Ne yazık ki, Türk politik kültürüne aktif muhalefetin yapıcılığı ve eleştirinin hoş görülmesi yerleşmiş kavramlar değildi. Böyle bir ortamda, siyasî davranışların değişmesini beklemek de muhtemel görünüyordu (İnan, 2007; 116).

DP iktidarının ilk aylarında kamu özgürlükleri alanında büyük bir demokratik açılıma gidildiği görülür. Özellikle basın özgürlüğü, dernek kurma ve toplanma özgürlüğü önemli derecede güvence altına alınmıştır. DP'nin iktidara gelmesinden iki ay sonra çıkarılan 15.07.1950 tarih ve 5680 sayılı Basın Kanunu, getirdiği liberal anlayış bakımından ileri demokratik sistemlerle kıyaslanabilecek bir düzeydedir. 1881 sayılı Matbuat Kanununu yürürlükten kaldıran söz konusu yasanın 1. maddesi ile basının serbest olduğu, 8. maddesi ile ise gazete ya da dergi çıkarmanın izne bağlı olmadığı açıkça ifade edilmiştir. Bunun yanında basın suçlarına verilen cezalarda indirimle gidilmiş ve yayın çıkarmak için aranan ruhsat alma ve para yatırma şartları kaldırılmıştır (Tanör, 2015; 348). DP seçim öncesi gündeme gelen Genel Af ilan edilmesi konusunda da hızlı davranmış ve sözü yerine getirmiştir. Bayar'da partiden istifa edip sadece devlet başkanı olduğunu göstermeye çalışmıştır (Eroğul, 2013b; 185). Kore Savaşı'na asker gönderme

kararı alınmış, yerel yönetim seçimleri yenilenerek, muhtarlık, belediye ve il genel meclisi seçimleri yapılmıştır. Yapılan yerel seçimlerde de DP, oyların çoğunu alarak birinci parti gelmiştir. Şöyle ki, DP 13 Ağustos 1950 Muhtar Seçimlerinde 19.052 muhtarlık kazanırken, CHP ise 13.152 muhtarlık, MP ise 130 muhtarlık kazanmıştır. 3 Eylül 1950’de yapılan belediye seçimlerinde DP 600 belediyenin 560’ını kazanmıştır. 15 Ekim 1950’de yapılan il genel meclisi seçimlerinde de DP 51 ilde mutlak çoğunluk sağlamayı başarmıştır. Ancak büyük değişikliklere ve başarılı icraatlarına rağmen DP parti içinde yaşanan çatışmalarla sarsılmıştır. Parti içindeki istifaların artmasından dolayı I. Menderes Kabinesi 8 Mart 1951’de istifa etmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 201-203)

Menderes parti içi sorunlardan yıpranmış ve bir süre dinlenmeye çekilmiştir. Yeni kabinenin kurulması için görev yine Menderes’e verilmiştir. Kabinenin kurulmasının ardından Bakanlar Kurulu toplanarak hükümet programı üzerinde görüşmüşlerdir. Hazırlanan program ilk hükümet programı ile aynıdır. Hazırlanan hükümet programı 30 Mart 1951 günü Adnan Menderes tarafından Meclis’te okudu. Muhalefetin program hakkında gerekli incelemeleri yapması için oylama 2 Nisan’a bırakıldı. Programın muhalefet tarafından incelenmesinin ardından 2 Nisan’da toplanan Meclis’te program üzerinde görüşmeler başlamıştı. Hükümet tarafından hazırlanan program üzerinde yapılan eleştiriler yeni bir şey vaat etmediği noktasında toplanmıştır. Görüşmelerin ardından güven oylamasına geçilmiştir. Yapılan oylamada 396 milletvekilinden 45’i red oyu verirken, 346 olumlu oy almıştır. Birinci Menderes hükümetinden daha fazla güvenoyu almasına rağmen oylamaya katılmayan 73 milletvekilinin çoğunun DP’li olması dikkatlerden kaçmamıştır. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen 2. Kabine, 1.’ye göre 64 oy fazlasıyla güvenoyu almıştır. Kabine neredeyse ilki ile aynıdır sadece 3 isim kabine dışı kalmıştır. Bakanlar arasında ise yer değişikliği yapılarak yeni kabine daha düzenli hale getirilmeye çalışılmıştır. Menderes’in anlaşılmadığı ve partiyi de bir çıkmaza sokan Tarım ve Ekonomi Bakanlarının yerine yenileri atanmıştır (Albayrak, 2004; 208). 2. Kabinede ki değişiklikler devam eden yıllarda da sürecekti. 1952’de 8, 1953’de 7 bakan görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Bu durum o günkü şartlarda olağan bir hadise olarak kabul edilse de Menderes’in gücü bakanlarla paylaşmak istemeyip, bakanlardan kendisine sorgusuz sualsiz itaat beklediğini göstermektedir (Demir, 2012; 29)

II. Menderes Hükümeti döneminde, başta CHP olmak üzere, bazı egemen güçler iktidarı irtica suçlamasıyla yıpratmaya, halkın üzerinde baskı kurmaya

çalışmıştır. Ancak Menderes Hükümeti, irtica yanlısı bir parti olmadığını ve Atatürkçü çizgiden uzaklaşmadıklarını göstermekten çekinmemiştir. şöyle ki, Atatürk heykellerine yönelik olarak Ticaniler tarikatı tarafından yapılan saldırılardan sonra 1951'de Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarılarak, bu tarikat cezalandırılmış, Atatürk'e yönelik saldırılar önlenmiştir. Ayrıca 1953'de İslamcı gazetelerin yazılarından etkilenerek laik ve liberal fikirleriyle tanınan gazeteci Ahmet Emin Yalman'a suikast girişiminde bulunan Hüseyin Üzmez'in bu girişiminden sonra, birçok İslamcı yayın ve teşkilat yasaklanmış, gerekli olan yasal düzenlemeler sertleştirilmiş ve laikliğe aykırı faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla MP kapatılmıştır (Taşyürek, 2009: 60-62)

Şunu söylemek gerekir ki 1. ve 2. Hükümetlerle beraber kabul edilen DP programı 10 yıl sürecek iktidarın ana hatlarının kaba bir çizimidir. DP'nin geleceğini gösteren ana hatları kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

1. Tek parti döneminin halk üzerindeki olumsuz izlenimlerini sonuna kadar kullanmak. DP ileri gelenleri her fırsatta eskinin eleştirisini yaparak yığınların tepkisini canlı tutmuştur.

2. Ekoomide serbest piyasa uygulamasının savunulması. 1955'e kadar geçerli olmuş sonra ekonomik sıkıntılar yüzünden devletçi uygulamalar yürürlüğe girmiştir.

3. Karayollarının yapımı, ABD yardımlarıyla hızlanmış. Köyler merkeze bağlanmış, iç piyasa canlanmış Mübaccel Kıray'ın deyişiyle Anadolu bin yıllık uykusundan uyanmıştır.

4. Sulama kanalları, elektrik santralleri gibi altyapı yatırımlarına ağırlık verilmiştir.

5. Tarıma o döneme kadar görülmeyen destek sağlanmıştır. Ekili topraklar %70 artmıştır. Adaletsiz toprak dağılımından dolayı refahtan en büyük payı büyük toprak sahipleri almıştır.

6. Grev konusu askıya alınmış DP'nin özgürlük sınırına göre değerlendirilmiştir.

7. DP tüm iktidarı boyunca yoğun bir popülizm politikasını gündemde tutmuştur. Bu arada o güne kadar baskı altında olan din duyguları istismar edilmiştir.

8. Sol tamamen ezilmiş özgürlükten pay alamamıştır. Milliyetçiler Derneği gibi örgütler itibar görmüş İslamcı sağ ise açık bir şekilde desteklenmiştir.

Programda yer alan bu noktalar DP’de simgeleşen, merkez sağ yani muhafazakâr iktidarlarında vazgeçemediği ilkeleri oluşturmuştur. DP iktidarı halkla olan köprülerini sağlam tutma doğrultusunda dinsel, milliyetçi duyguları sömürmüştür (Çavdar, 2013; 25-27).

2.5.1. Halk Muhafazakârlığını Temsil Eden Adam; Adnan Menderes

DP’nin, kendini iktidara taşıyan 1950’deki 14 Mayıs zaferinde onların “atalet” içinde gördükleri bürokrat yapıya yönelttikleri acımasız eleştirileri önemli rol oynar. Herhangi bir memurun kendini devletle doğrudan irtibatlandırıp ahali ile (veya sıradanlarla) mesafe koyduğu gözlemlerini o dönemde bolca bulmak mümkündür. Tek parti yönetiminin İnönü devrinde adeta oligarşik bir kast şeklini aldığını söyleyen anayasa hukukçusu Ali Fuat Başgil’in gözlemleri önemlidir. Tüm memurların, müteahhitlerin, ihaleye girecek kişilerin partiye kayıtlı bulunması gerektiğini CHP rozeti taşıyanların ise kendini önemli ve büyük adam gördüğünü anlatır (İnan, 2014; 279). CHP zamanında parti örgütü ve devlet aygıtı o derece iç içe geçmişti ki partinin, devletin toplumu denetlemek ve yönetmek için kullandığı araçlardan sadece biri olduğu söylenebilir. DP’nin iktidara gelişi ile bu ilişki kesintiye uğradı. Demokratlar eski yönetimden kalan bürokrasi ve orduya güven duymuyorlardı. Bu güvensizlik sonucu bunların denetim altına alınması ya da tasfiye edilmesi sorunu doğuyordu. Devlet ve parti özellikle yine üst düzeylerde yeniden bütünleşme eğiliminde oldu ama Kemalist dönemden farkı partinin bürokrasiye egemen olmasında idi (Zürcher, 2004; 322).

Bürokraside yapılacak değişimleri DP iktidara gelmeden önce belirlemiştir. Önemli noktalarda yer alan kişiler değiştirilecekti. Zamanında DP’lilere baskı ve işkence yaptığı iddia edilen bir sürü yönetici vardı. Parti örgütü ve vatandaşlardan çok sayıda şikâyet alınmıştı. Bunların yapılma nedeni açıklı siyaset ve toplum üzerinde etkisi olan ve Tek parti döneminden tevarüs edilmiş yapıyı temizlemek (Albayrak, 2004; 192). Özellikle 1950-1954 arasında çok etkili olan bir yaklaşımla

halk, kamu yöneticilerine doğrudan erişebilme imkânı bulmuştur. Halk nezdinde iktidarın “gerçekten” değiştiği izlenimini doğuran ve pekiştiren bu uygulama, sadece bürokratik hegemonyanın geriletmesinden kaynaklanmıyordu yanına birde siyasal temsil konusunda sağlanan değişimde ekleniyordu. 1950 parlamentosu siyasal temsil-doğrudanlık ilişkisi açısından önemli bir göstergedir. Milletvekillerinin doğrudan bölgesel temsil oranı yükselmiştir. 54 seçimlerinde bu oran %66'lara kadar yükselmiş ve özel şartlar taşıyan ilk meclisin %62'lik oranını bile geçmiştir. Bu sayede DP'nin halk-bürokrasi ilişkisi sağlamlaşmıştır (Kahraman, 2012; 307).

Demokrat Parti ile başlayan süreci, bürokrasiden demokrasiye, başka bir deyişle “memurların iktidarı”ndan “halkın iktidarı”na geçiş olarak da tanımlayabiliriz. 14 Mayıs bürokratik diktatörlüğün sonu olmuş, ama ne yazık ki Türkiye’de halâ bürokratik tutuculuğun etkisi tam olarak kırılmamıştır. Bürokratik iktidarın “transandantal” (=müteal, aşkın) devletinin yerini “enstrümental”(=araçsal) devlet almaya başlamış, böylece “kutsal” (kendi kendinin amacı olan) devlet kavramı etrafında örülmüş bulunan bürokratik ideoloji zayıflamaya başlamıştır. Bu ise devlet-ağırlıklı bir yönetim modelinden toplum-ağırlıklı bir siyasete geçiş demektir. Başka bir ifadeyle, demokrat partiyle birlikte toplum ağırlıklı “siyasal sistem” soyut “devlet” aleyhine genişlemeye başlamış ve böylece “vesayetçi demokrasi” anlayışı temelsiz hale gelmiştir.

Türk demokrasisinin doğum tarihi olan 14 Mayıs 1950'den itibaren siyasetin sosyolojik tabanı değişmeye başlarken, değişimin bazı kültürel uzantıları da ortaya çıkmıştır. Böylece, ta Osmanlı döneminden beri bir “seçkin “ kültürü olarak halka yabancılaşmış olan “merkez”in değerler kadrosu ile “çevre”nin kültürü birbirine yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmanın Türk siyasal kültürünün iki yönlü olarak demokratikleşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. İlk olarak, siyasal kadroların geleneksel seçkinci kültürü halkın değerlerinden etkilenmeye başlamak suretiyle bir bakıma halkla bütünleşmenin yolu açılmış, bu ise siyasal kültürümüzdeki “devlet merkez”liğin yerini sivil toplum-merkezliğe bırakması eğilimini ortaya çıkarmıştır. İkinci yön, halk arasında vatandaşlık ve demokrasi bilincinin gelişmesinde kendini göstermektedir. Siyasete katılmanın kendisi açısından oldukça “fonksiyonel” olduğunu ve bu katılmada kendi değer ve beklentilerinin, kendi “dili”nin etkili olduğunu gören halk sisteme “yabancılaşma”dan kurtulmaya başlamıştır. Bu suretle oluşan yakınlaşma duygusu ve siyasal sistemi benimseme tutumu halkın geleneksel baskıcı ve paternalistik

devlet kavrayışını terk etme eğiliminin de başlangıcı olmuştur. Bu değişimin özünde saklı temel anlamı popüler kültürün demokratikleşmesi olarak adlandırabiliriz (Erdoğan, 1992b).

1950 Türkiye için hem toplumsal hem de siyasi değişimin başladığı tarihi. Ama şöyle genişçe baktığımız da bu tarihler dünyanın da değiştiği zamanlara rastlıyordu. Ortaylı'nın deyişi ile Türkiye daha da değişmişti. Traktör kırsal bölgeyi altüst etti; geleneksel köy ağalığı bazı bölgelerde yerini çiftçilik zenginliğine terk etti. Kasabalarda tüketim arttıkça yeni bir taşra burjuvazisi ortaya çıkar oldu. İmparatorluk eğitiminden gelme teknisyen birikimi yeni zenginliğin hizmetine girince Türkiye sanayileşmeye başladı. Tüketim artmaya, bilinçli tüketim de yerleşmeye başladı. İkinci hatta üçüncü kuşak sanayici ve tüccarların sayısı arttı (Ortaylı, 2012; 180). Yine 50'li yıllarda kent olgusu da gelişmeye başladı. Tabi ki köylüler kenti bilmiyor değillerdi ama, daha önceleri kente gidiş gelişler sınırlıyken 50'li yıllarda kente açılma, yerleşme boyutuna taşınmıştır. Nüfus artışının da hızlandığı gözlenir bu zamanlarda. 1945-50 arası oran %2.17 iken, 1950-55 arasında %2.77'ye, 1955-60 arasında ise %2.85 ulaşır. Görüldüğü gibi değişim kendini her yönden gösterir. Köylerden taşan kesim artık hem siyasi hem de toplumsal olarak merkez ile buluşmaya başlar (Bazin, 2006; 85-86). Zaten halk ile ilişkisini iyi kurmuş olan DP için bu gelişmeler daha da yararlı olmuştur. DP'nin çevreye getirdiği rahatlıkla 1950'den sonra tahsildar ve jandarmadan saklanan köylünün yerini, heyetler halinde Ankara'ya gidip, kaymakamla valiyi şikâyet edip tayin ettirmeye başlayanlar aldılar. Demokrasi böyle geliyordu. Kitleler masum bir istekle değişimin tadına bakıyordu ama işin ucunun kaçırılması da mukadderdi (Ortaylı, 2011; 103).

DP sınıfsal dayanağı ile ilgili çeşitli görüşler belirtilebilir. Bu hareketin esas itibariyle egemen sınıflara, yani ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerine dayandığını belirtmek mümkündür. Bununla birlikte bu değerlendirmelerin tam ve detaylı olabilmesi için DP'nin, halkı siyasal mücadelenin içerisine bizzat katıcı özelliğinin de altının çizilmesi gerekir. Zira DP'nin iktidara gelişi geniş bir halk hareketiyle mümkün olmuştur. DP'nin geliştirdiği ve uyguladığı metotlar, o zamana kadar Türkiye'de bilinen ve uygulanan siyasal mücadele usullerine kökten değişim getirmiştir (Göktepe, 2011; 365)

Demokrat Parti'nin halkla yakınlaşmasının sebeplerinin en başında Menderes'in takındığı halk içi tavır gelmekteydi. Bayar'da özellikle bu özelliğini bildiği için Menderes'i partinin yüzü yapmayı seçmişti. Anılarında Bayar (Bayar, 1986; 27) Menderes'in bu yönünden övgüyle bahseder:

“Adnan Menderes daha Serbest Fırka zamanında birikmiş şikâyetleri aktarırken bir dert kaynağı içinden bizimle konuşuyordu. Halkın içinden olmanın sıcaklığı ile gerçekliği dile getiriyordu. Halk iradesi felsefesine çok bağlı milletten başka dayanacak gücü olmadığına iman etmiş, tam bir demokrattır. Gücünü halk içinde yaşamış ve onun içinden gelmesinden alır. Halkın psikolojisini özellikle köylünün psikolojisini çok iyi bilir ve bunu liderliği için doğru kullanabilir. Sihirli bir muhabbet gerçekleştirebilen bir siyasi önderdir”

Süleyman İnan'a göre Menderes de; herhangi bir siyasi ideolojiye kesinkes bağlanmışlık izleri görülmez, çeşitli fikriyattan farklı etkilenmeler vardır kendisinde. Yine de dünya görüşünü illa”izmlerle” açıklama çabasına girersek popülizm ve pragmatizmi onun iki özelliği olarak sayabiliriz. Popülizm hakkında farklı tanımlamalar varsa da, bu akımın ayırt edici özelliği sayısal çoğunluğun arzusu olduğunda çok kimse birleşir. Menderes, 1946 sonrası tüm siyasi hayatı boyunca demokrasiyi çoğunluğun ortak isteği olarak görmüş ve “milli irade” söylemine dayanmıştır. DP ile başlayan liderliğe dayalı siyasi hayatında temel düsturu “Yeter Söz Milletindir” sloganıdır. Tek partinin halka rağmen uyguladığı politikalara karşıtlığını daha ilk hükümet programı okunurken gösterir. Milletın kabul ettiği bizim için de makbuldür” der (İnan, 2011; 289).

Bu çok dikkat çekici bir tavidir ve DP'nin ileriki zamanlarda yapacağı halka dönük icraatlarında temelini oluşturur. Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir iktidar Atatürk devrimlerinin “millete mal olmuş”, dolayısıyla “millete mal olmamış” ayrımını getiriyordu. Toker sorar; Bir kere, bu ayrımı kim yapacaktı? Kim “bu devrim millete mal olmuştur, bu devrim mal olmamıştır” kararını verecektir? Üstelik ”mahfuz tutmak” deyimini biraz ötekileri gözden çıkarıp sadece hakkında “millete mal olmuştur” hükmü verilenleri korumak anlamına gelmiyor muydu? Bu devrimlerin bir kısmını aslanağzına atmaktı (Toker, 1990b; 38). Menderes yetkinin kaynağı olarak gördüğü halk iradesini her kurumun üstünde tutuyordu. Yerleşik siyasi anlayışta uzun yıllardır yönetici elit bir kadronun milletin çoğunluğunun düşünce veya eğilimlerini dikkate almadığı görüşündedir.

Bu anlayış onu doğrudan halka gitmeye ve yaptıklarını onlara anlatmaya götürür (İnan, 2011; 289).

CHP ise tek parti dönemindeki olumsuz imajını değiştirmek için en küçük bir çaba dahi harcamamıştı. Başta İnönü olmak üzere, halka tepeden bakan, sert, başöğretmen edalı parti büyükleri gene ön safları tutmuştu. Halka yakın olma iddiasındaki, Amerikan benzeri propaganda yapma ustası Kasım Gülek'in genel sekreterliği bile CHP'nin halk indindeki izlenimini değiştiremiyordu. Zaten Gülek sadece parti tabanına yakındı. Oysa merkezdekiler Gülek'i bir türlü içine sindirememişti (Çavdar, 2013; 47). Ağaoğlu DP'nin kurulmasındaki etmenlerden bahsederken Meşrutiyet ve Cumhuriyet şekillerinin kabul edilmesine rağmen "idare edenlerin zihniyetindeki inkılâp" hareketinin yavaş olduğunu ve fiili idare ile nazari idarenin birbiriyle örtüşmediğini belirtmiştir. Buna karşın DP'nin gerçek demokratik bir Cumhuriyet'in gereklerini yerine getirme gayesinde olduğunu ve devlet ile fert arasındaki ilişkilerin "hür insan ve hür vatandaş" esasına dayandırma amacıyla olduğunu ifade etmektedir (Ağaoğlu, 1947: 16). Kuşkusuz DP farklı bir yol izleyerek CHP'den ayrışıyordu. Fakat çok özgürlükçü olduğunu söylemek zorlama olur. Getirdiği hürlik ise CHP iktidarından kurtulma hürliğüdür.

Caner Işık makalesinde Menderes'in halkı yönlendirilmesi, ilerletilmesi ve eğitilmesi gereken bir kitle olarak gördüğünü belirtir. "Ben kimi istersem seçtiririm" anlayışı ve onun yanında "siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz" tarzındaki sözlerle halkın isteğine karşı durulamayacağı inancını sık sık göstermiştir. Bu ikisi arasında ki denge çoğu zaman Menderes'in kafasındaki planın gerçekleşmesi için stratejik davranmakla alakalı olması muhtemeldir. Başka bir ifade ile Menderes yaptığı şeylerin arasında sistemin bütünlüğünü bozacak şeylerin teyidini halktan alarak meşruiyet kaynağı oluşturur. Dini hayata dair olan veya Osmanlı geleneğinin devamını yansıtacak işler için de halk meşruiyetini her zaman önemsemiştir. Çünkü Cumhuriyet devriminin ana mantığının halkça tam benimsenmediğini görmekte ve kültürel alandaki devrimi Cumhuriyet elitleri kadar önemsememekteydi (Işık, 2012; 187-188). Şunu da unutmamak gerekir önemsemesini gerektireceği zaman da geçmiştir. Çünkü demokrasi denen olgu Menderes için halkla olacak onun üzerinde en tepeye çıkmayı sağlayacak olmandır. O saatten sonra önemsedığı CHP'ye karşıt her kesimin beklentisini az çok karşılamaktır. Sonuçta hesaplayan düşüncenin mühendislik yanının temsilcisi olan Menderes için kültüredense ülkenin zenginleşmesi daha elzem bir olaydır. İşte tam bu noktada halk muhafazakârlığının dili ortaya çıkmaktadır. Menderes için

siyasilere yüksek zümreye bir şey anlatma o kadar da mühim değildir. Kafasında hep çoğunluk isterse doğrudur düşüncesi dolaştığından icazet alma yeri halktır. Gider yıllarca geliştirdiği hem onların içinden hem de onların anlayışının çok ötesinde sahicilik jargonuyla konuşmasını yapar ve kabul görürse o icraatı yapmak için önünde hiçbir şey duramaz.

Menderes ezilmiş kenarı itilmiş olarak gördüğü halk için gayretle ve içtenlikle çalışmıştır. Bu hem halka inanç hem de bu inançla pekişen iktidarın stabil kalacağı inancıyla durmadan devam etmiştir. Bu durum esasında halk tarafından “Menderes bizden”, “Halk adamı” tarzında bir karşıt inanç algılamasıyla bütünleşmiştir. İşte o “bizden” duygusu, Menderes ve halk arasındaki ilişkinin metafizikleşmesini sağlamıştır. Metafizik olma, halk ile Menderes arasındaki ilişkiyi, bağı karşılıklı menfaate dayanan reel olmasının ötesinde kopmaz, garantili ve korunaklı kılmıştır (Tekin, 2012; 625). Işık’ın (Işık, 2012; 190-191) halkın tahayyülündeki Menderes’i vermeye çalıştığı ve memleketi Aydın’da yaptığı incelemesinde halkın yakınlığı ve sevgisi ortaya çıkmakta. Ege şivesiyle “bizim oğlan” olarak görülen Menderes ideal şahsiyetler arasında yerini almıştır. Konuşulan bir kişiye göre “Allah, Peygamber ve Atatürk’ten sonra gelen Menderes halkın gözünü açmıştı.” Bir kısım grup Menderes’in paylaşımcı ve köylüyle dost yanını ön plana çıkarmıştır. Kimi konuşmacılar için Menderes döneminde ki bolluk ön plandadır. “Halk onun döneminde para gördü yokluk çekmedi” denilmektedir. Bir de Menderes mitinin dinsel-geleneksel ve efsanevi yanını vurgulayanlar bulunmaktadır. Özellikle Türkiye için dinsel-halk muhafazakârlığının önemli örnekleridir bunlar. Uçağının düşüp ölmemesi, Allah koruduğu için bu adamın ölmeyeceği anca zorla öldürülebileceği düşünceleri” bunlar arasındadır. İnan’ın (İnan, 2012; 770), Mükerrerem Sarol’dan yaptığı alıntıda bu görüşleri destekler niteliktedir:

“Halkıyla kontakta iki taraf birbirine eşitti. Bazen halk Menderes’i etkiliyor, bazen Menderes halkı etkiliyordu. Fakat Menderes her iki halde de etki gücü merkezinin kendisi olduğunu sanıyordu.” Sarol’un aynı zamanda Menderes’in doktoru olduğu göz önüne alınırsa bu sefer teşhisi siyasal alanda gerçekleşmekte ve doğru teşhis yapmaktadır. Halkla arasındaki metafiziksel çekimi görebilmiştir. Halkın gözünde oluşmuş dindar olan ve refahlık getiren Menderes profili böyledir. 1950’li yıllarda da köylü yol vergisi ve diğer angarya vergilerden kurtulunması, devlet yolunun köye ulaşması, karayolu taşımacılığı ile her şeyin hızlanmasını DP ile görmüştü. Köylü için bunların sebebi ise

Menderes'ti. Bu köylünün halinden anlar siyasi muhafazakâr dil ve arkasından gelen icraat Menderes önderliğinde DP'yi değişmez kılıyordu (Başyığıt, 2012; 802) Ağaoğlu da DP'nin kurulmasındaki etmenlerden bahsederken Meşrutiyet ve Cumhuriyet şekillerinin kabul edilmesine rağmen “idare edenlerin zihniyetindeki inkılâp” hareketinin yavaş olduğunu ve fiili idare ile nazari idarenin birbiriyle örtüşmediğini belirtmiştir. Buna karşın DP'nin gerçek demokratik bir Cumhuriyet'in gereklerini yerine getirme gayesinde olduğunu ve devlet ile fert arasındaki ilişkilerin “hür insan ve hür vatandaş” esasına dayandırma amacıyla olduğunu ifade etmektedir (Ağaoğlu, 1947, 16).

Menderes'in yakınındaki kişilerden Ağaoğlu'da (Ağaoğlu, 1967; 41) onun halkla olan ilişkilerine dikkat çekmiştir. Muhalefetteki Menderes ile iktidardaki Menderes arasında hiçbir fark yoktur ve halkla arası hep aynı sıcaklıktadır. “Gittiği her yerde hatta bazen devlet kavramı ile bağdaşması güç bir samimiyetle halkın içine karışıyor, protokolün zincirleri bir anda kırılıp dökülüyordu. Kendi dillerini konuştuğu için, en ufak dertleri ile hemen ilgilendiği için halk da Menderes'i seviyordu. “. Halk tarafından sevilme ve ona dayanmanın getirdiği ağırlık Menderes'in politikalarındaki popülist ve tavizkar tavrı da belirlemiştir.

14 yıllık bir serüvenin büyük kısmında sürekli geçmişi hedef alan saldırganlardan, hareketin geçmişe bir başkaldırı niteliğine istendiğini çıkarsayabiliriz. Denebilir ki DP liderleri, siyasa konuşmalarının önemli kısmını yaptıkları ve yapacaklarına ayırdıkları kadar CHP ve geçmişini kötülemeye özgülemişlerdir. Bu DP'nin siyasal olgunluğunun eksikliğinden kaynaklanıyordu. Kitlelere sağladığını öne sürdüğü somut gönenç ve demokratik iklimle taçlanan 3 genel seçime karşın hala geçmiş gündemdedir (Çizmeli, 2010; 120). Bu çizgisini DP, daha ilk anda programıyla ortaya çıkarmıştı. Menderes Program konuşmasında yeni dönemi açıklarken dikkati çeken şu sözleri sarfediyordu:

“Anlaşıyor ki; Halk Partisi olan bitenin layıkıyla farkında değildir ve hadiseyi alelade bir hükümet değişikliğinden ibaret sanmaktadır.

Halbuki; 14 Mayıs seçimleriyle memlekette şimdiye kadar yapılanlarla ölçülemeyecek büyük bir inkılabın en mühim merhalesi aşılmıştır. Tarihimizde ilk defa olarak millet iradesiyle iktidara gelen bir partinin ilk Hükümetinin birinci vazifesi şüphe yok ki, kapanmak üzere bulunan devrin kısa bir muhasebesini

yaparak memleket işlerinin ne halde devir ve teslim alınmakta olduğunu umumi efkara açıklamaktır”(Sükan, 1992; 2)

İslamcı-Muhafazakâr Necip Fazıl (Kısakürek, 2002; 152-153) programın kendine has üslup ile eleştirisini yapmış ve şunları demiştir:

“Menderes’in ilk meclis nutku, inkılap diye gösterdiği yeni oluşu yeni temellere dayayamayan, hataları dıştan gören ve sevapları onlara göre yine dıştan gösteren, satıhta kalan ve setre pantolon edalı bir kelimecilikten öteye geçmeyen bir siyasi tahrir vazifesi mahiyetindedir. Ama bu hali, onun, Cumhuriyet devri boyunca verilmiş nutuklarının en iyisi olmasına mani değildir”

Gene olarak İslamcı-Muhafazakârların yeni hükümete bakış açısını anlatan bir pasajdır bu. Başlangıçta çok da aşırı bir sevinç göstermemişlerdir. Çünkü kafalarında muvazaa fikri hep vardır. Ama yine de bir beklenti doğmuş ve bu yayın yoluyla dile getirilmiştir. Hatırlanacağı gibi Sebilürreşad’da da Eşref Edip benzer bir yorum yapmıştır. Evet, yeni gelen parti CHP’den katbe kat daha iyidir. Lakin, bu muhafazakâr gruplar için partiye ne kadar yakınlık duyulup duyulmayacağını DP’nin isteklere ne kadar uyduğu eskiyi ne kadar yıkmaya tukaka etmeye çalıştığı belirleyecektir.

Muhafazakâr veyahut Eski dönem karşıtı olan kitlelerin DP’den ne istediği ile ilgili Fazıl (Kısakürek, 2002; 198-199) açık bir dil kullanır. Kendisi de o grupların içinde olduğundan beklentinin hangi yön ve hissiyatta olduğunu örtünün altında nasıl bir isteğin olduğunu şöyle açıklamıştır:

“Menderes, iktidara erdiği ilk günden itibaren halkın kendisini öc alıcı olarak gönderdiğinden habersiz, kusuriyle ‘inkılap’ dediği şeyin ne olduğundan ve onun başında Halk Partisini tasfiye memuriyeti bulunduğundan gafil, ona normal bir muhalefet partisi mahiyetinde hayat hakkı tanımıştır. Millet, Bir silkeleniştir boynundan sökü� attığı yılana, Menderes hiçbir hamleye aklı gücü yetmez demokrasi softalığı içinde, sadece uslu durmasını şart koşarak kafeste yer vermişti”

Fazıl için Menderes büyük atılışlara müsait bir ruha sahip değildi. Oysa demesi gereken şuydu: “Doğrudur! Gelişimizin bir inkılap olduğunu göstermek için evvela topyekûn partinizi tasfiye etmek lazımdır. İnkılap çapında gösterdiğimiz milli irade tecellisinin inkılabı tamamlamak üzere bizden beklediği

bu işi yakında ne türlü yerine getireceğimizi görürsünüz". İşte DP'den esas beklenen buydu. Bu aşırılıkları yapsa destek olacak çok grup memlekette vardı. Yine de DP bu kadar aşırıya kaçmasa da eskiye karşı tepkisini halktan ve bu tür düşüncelere sahip gruplardan destek alarak yasalar ve uygulamalarla göstermiştir. Her halk isteği gerçekleştirildiğinde ise muhafazakâr yakınlık değişik boyutlarda ve farklı temalarda biraz daha artmıştır.

DP safları Ağaoğlu'na göre en başta hemen hemen yalnız esnaf, işçi, küçük tacir ve topraksız köylü ve çiftçi toplanmıştı. Fakat DP kuvvetlenerek iktidara yürümeye başlayınca, bu sefer bu zengin ve toprak sahibi aileler ve insanlar çok kuvvetli bir sevki tabii ile bu yeni kuvveti de ellerine almak yolun aradılar ve her iki partinin köşe başlarını tutmak için çalışmaya koyuldular. Böylece, karanlık günleri cesaretle geçirmiş olan unsurlarla bu yeni unsurlar arasında sert bir mücadele kendini gösterdi. Timur'a göre bu partiyi bölecek olan polarizasyonu anlatan bir örnektir. Çok partili hayata geçiş yıllarında nasıl CHP hızla DP'lileşmişse, DP'de hızla CHP'lileşme sürecine girecekti. Sonunda benzerlikleri Menderes'i bile şaşırtan bu iki parti, Türk siyasal hayatına düşünsel içerikten yoksun bir çekişmeyi egemen kılmıştı. Bu kavgada avantaj, tarihi imaj ve uluslararası kapitalizmin desteği açısından DP' tarafında olacaktı (Timur, 2003; 152). DP Kurucuları da yerleşik iktidar seçkinlerinden olsa da, iç ve dış siyasal gelişmelerin rüzgârını arkasına alarak, siyasetin merkezinde gerçek halk katmanlarının olacağı (soyut halk kavramının değil), sağduyulu, ayağı yere basan ve en önemlisi de sorgulayan muhalefet geleneğini yapısında barındırabilen bir demokratik siyasal kültürün yerleşmesi yönünde tarihi bir adım atabilirlerdi. 1950-60 arası dönemde "milli irade" kavramına sığınarak otoriter ve baskıcı bir yönetim tarzı gösteren DP iktidarı bir yana, 1946-50 arasında çok uygun koşullarda muhalefette bulunan DP Kurucularının siyasal söylem ve eylem biçiminin, zaten otoriter siyasal kültür geleneğine sahip Türk demokrasisinde bir özgürlükçü yarık açmak şöyle dursun, otoriteryenizmi daha da pekiştirdiğini söylemek pek de abartılı sayılmasa gerek (Çaylak, 2007; 39).

2.5.2. Türkiye ve Muhafazakârlık

Türkiye'de muhafazakârlık, pek çok farklı alana etki eden önemli bir toplumsal hareket olarak kabul edilebilir. Batı toplumlarındaki kaynakları itibariyle Fransız Devrimi sürecinde yaşanan buhranlara ve Aydınlanmacı akla karşı entelektüel bir tavır olarak beliren muhafazakârlık, hem Batıda hem de

ülkemizde önemli bir siyasal harekettir. Belli bir toplumsal düzeni muhafaza etme düşüncesi ve pratiği, siyasallığın bizatihi kendisinde karşılığı bulunabilecek bir duruştur. Devrim düşüncesine sahip olan anlayışların bile pek çoğu iktidar elde ettikten sonra iktidarlarını muhafaza etmenin yollarını arayıp uygulamaya çalıştıkları için genelde muhafazakâr bir karaktere sahip olmuşlardır. Türkiye'de Batıdakinden farklı bir tarzda gelişen muhafazakârlık, İslami referanslara dayanmış ve millî bir siyasal tavır olarak gelişmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin özellikle siyasi kültüründe muhafazakârlık ile İslamcılık arasında yakın bir bağ vardır (Akın, 2011; 87).

Ahmet Çiğdem'e (Çiğdem, 2006; 16) göre muhafazakâr moment varlık nedenini, Fransız Devrimi'ne borçludur. Muhafazakârlık tarihinin ihtiyaç duyduğu bu moment için modern Türkiye tarihindeki okazyonun Cumhuriyet İnkılabı olduğunu tespit etmek gerekecektir. Cumhuriyet'in sadece bir siyasal rejim değişikliğine işaret etmediğini, aynı zamanda Osmanlı'dan toplumsal, siyasal, kültürel ve ideolojik radikal bir kopuş istemini de yansıttığını biliyoruz. Dolayısıyla Türk muhafazakârlığının kendisini anlamlandıracağı, pozisyonunu belirleyebileceği tarihsel an, bu istemin boyutlarının genişliği ve derinliği nedeniyle ancak Cumhuriyet olabilecektir. Birbirine karşıt görünen siyasal tutumlar, gelenekselcilik-modernizm, muhafazakârlık-radikalizm, milliyetçilik-toplumculuk, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yan yana birçok durumda iç içe var olmuşlardır (Gökmen, 2006; 132).

Modern muhafazakârlık, Kemalist inkılâpların şekillendirdiği yeni ekonomik, kültürel ve siyasal topografyanın içinde doğmuş ve çoğu orta sınıf kökenli kültür seçkinleri arasında gelişmiş bir tutumdur. Bir yandan inkılâbın milliyetçi yeniliklerini korumayı, diğer yandan da millî gelenekler karşısındaki inkılâpçı aşırılıkları dengelemeyi amaçlayan politika tercihleri çerçevesinde bir araya gelen söz konusu kültür seçkinlerini ortak bir siyasal tutumun sahibi yapan birçok fikri-felsefî akrabalıklar bulunmaktadır. Dahası, dönemin iktidar ve muhalefet partilerinin çeşitli kademelerinde birlikte görev yapan söz konusu kültür seçkinlerinin ortak temalar çerçevesinde geliştirdikleri inkılâp, modernlik ve değişim siyaseti, 1930'lu yıllar içinde özellikle sosyalist ve pozitivist-bilimci inkılâp modelleri ile yarışan bir inkılâp teorisi olarak dönemin siyasal ortamını etkilemekle kalmamış; takip eden on yıllarda da Türk liberal-muhafazakâr milliyetçi bloğunun muhafazakâr modernite anlayışının sınırlarını çizmiştir (İrem, 2011; 30).

Osmanlı-İslâm kimliğinin tasfiyesi bizi Kemalist milliyetçiliğin modernist yönü ile yüz yüze getirir. Zira Kemalistlerin amacı Türkiye’de bütün boyutları ile Batılı bir toplum oluşturmaktır. Ancak, 1920’li yıllar Türkiye’inde “eski olan”, bütün boyutları ile varlığını muhafaza etmektedir. Kemalist milliyetçiliğin yöneldiği hedef açısından mevcut toplum, yaratılacak ideal toplumun önünde bir engeldir. Kemalist seçkinler onu, katı bir laiklik anlayışı ile eski düzeni dayanaktan yoksun bırakarak aşmayı düşünmüşlerdir. Dini kolektif kimliğin yerine, laik ve seküler bir kimlik ikameye etmeye yönelmiş olan Kemalist milliyetçilik, ulaşılmak istenen hedef açısından Aydınlanma ile bağdaşmakta, ancak millî kimliğin inşası için başvurulan yöntem bakımından ondan ayrılmaktadır. Ulusal kimlik inşa misyonu, devletin zaten oldukça zayıf olan sivil toplum karşısında daha da güçlenmesine neden olmuştur (Söğütü, 2011; 180).

Türkiye’de 1920 ile 1930 yılları arasında büyük toplumsal değişimler yaşandığını söyleyebiliriz. Saltanatın ve hilafetin kaldırıldığı, yerine bir ulus devlet kurulduğu; giyim kuşamdan hukuk sistemine, harf ve yazıdan eğitim sistemine kadar bütün siyasal, toplumsal ve ekonomik yapının Batılı normlara göre yeni baştan inşa edildiği, geleneğin toptan tasfiye edildiği bir toplumsal alt üst oluş... Kemalist devrim olarak adlandırılan bu devrim radikal bir modernleşme projesiydi. Modernleşmeyi ve Batılılaşmayı tüm topluma jakoben bir biçimde dayatıyordu. Ancak Kemalist devrimi Avrupa’daki devrimlerden farklı kılan bir durum vardır. Örneğin Fransız Devrimi arkasında halk desteği bulunan halk devrimiydi. Ancak Kemalizm arkasında bir halk desteği bulunan, toplumsal karşılığı olan bir hareket değildi (Aktaşlı, 2011; 149).

Serbestici ve muhafazakâr muhalefeti bir an için bir yana bırakırsak, dönem içinde sosyal muhalefet olarak İslâmcılık ile sosyalist hareketlerin gelecek iyi toplum idealleri ne liberal ne demokratik ne de özgürlükçü bir siyasal rejim ölçüsüne dayanmaktadır. Kemalizm ile modern cumhuriyet muhafazakârlığının dönem içindeki ideolojik rakipleri geçmiş yönelimli tepkicilik ve sosyalist-komünist hareketlerdir. Gerek Kemalizm’in gerek se de cumhuriyet muhafazakârlığının doğuş dönemlerinden itibaren alternatifleri olan İslâmcılık ve sosyalizm gibi cereyanlar açısından Batı sorunlu bir idealdir. Bu görüşü bir dereceye kadar Cumhuriyet muhafazakârları da paylaşmaktadırlar. Ancak Cumhuriyet muhafazakârlığı Batı’dan tamamen yüz çevirmek yerine Türk dönüşümünü “Diğer Batı” olarak tanımladıkları ruhçu-romantik-milliyetçi cereyanlarla alâkalandırarak açıklamak yoluna gitmektedir (İrem, 2011; 31). Bu

göstermektedir ki Türk muhafazakârlığı modernleşmeden yana fakat baskın Kemalist modernleşme karşısında alternatif bir yol arama çabasıdır (Akıncı, 2012; 87).

Türkiye’de muhafazakâr düşünce Kemalizm’e bir tepki olarak ortaya çıkmasına karşın aynı zamanda Kemalist bir hareket olarak da doğmuştur. İlk muhafazakâr aydınların hemen hepsi ne Kemalizm’le ne Mustafa Kemal’le ne de onun düşünceleriyle ciddi bir çatışmaya girmiş, aksine Mustafa Kemal’i onaylayan ve yücelten bir tavır sergilemişlerdir. Bu durumu cumhuriyetin ilk yıllarının baskıcı ortamıyla, muhalif düşüncelere şiddet uygulanmasıyla hattâ muhaliflerin ya yurt dışına sürgüne gönderilmesi veya kaçmak zorunda kalmasıyla açıklamak çok doğru değildir. Bunun nedeni Türk muhafazakârlığının kendi modernleşme meşruiyetini Kemalizm’de bulması ya da Kemalizm üzerinden sağlamasıdır (Aktaşlı, 2011; 150). Kemalizm, Türk toplumunu canından bezdiren, yüzyılların birikimi olan ve geleneksel hayatın içinde çözüm bulamayan yokluk ve yoksunlukların aşılmasına dönük yaygın ve ihtiraslı bir toplumsal talebi karşılamaktadır. Pozitivizm ise bu çerçevede bir kopuş değil tam tersine çok önemli bir bağlantı noktasıdır. Kemalist pozitivizm, ilk bakışta ilerlemeci gibi gözükse ama son tahlilde onun kültürel olarak durduğu yerin muhafazakârlığın doğasını son derece berrak resmeden bir kavramsallaştırma değildir. Bu pozitivizmin otantik olarak doğasında yatan bir ilkenin çok yerinde anlaşılmasıdır. Nitekim Auguste Comte, muhafazakâr düşünce tarihinin en mümtaz isimlerinden biridir (Öğün, 1997; 157). Rejimin pozitivizmden anladığı, toplumsal ve siyasal yaşamın tüm veçhelerini belirleme açısından “bilimin rehberliği”dir. Pozitivizmin “düzen ve ilerleme”, daha doğrusu “düzen içinde ilerleme” (progress in order) fikri, Cumhuriyet rejimi için kritik bir öneme sahiptir. Doğal bir yasa olduğu varsayılan, tek yönlü, doğrusal ve daha iyiye doğru gidişi ifade eden “ilerleme”nin kendiliğinden bir akışa bırakılmaması, aksine örgütlü ve kontrollü bir şekilde, yani “düzen içinde” gelişimi, tıpkı siyasal mirasını devraldığı İttihat ve Terakki gibi Cumhuriyetin de hedefidir. Toplumsal yapının “bilimsel” ilkeler doğrultusunda oluşturulması ve yönetilmesi, rejimin toplumu şekillendirme amaçlı uygulamalarına gelecek itirazları peşinen engeller. Zira toplumsal yapının belirlenmesi uğraşısına giydirilen bilimsellik kisvesi, düzenlemelerin önlenemez ve kaçınılmaz olduğunu, bir zorunluluktan kaynaklandığını ima eder (Beriş, 2004; 54).

Tanıl Bora'ya göre de Türk Modernleşmesi de, muhafazakâr bir duruş ve düşünüş refakatinde gelişmiştir. Kemalizm kuşkusuz kendisi hakkındaki bilinci itibariyle muhafazakârlığa ve kendini muhafazakâr olarak algılayan konumlara karşıttır. Ancak soyut hümanizmacılık ve kozmopolit Batılılaşmacılık, azimli savunucuları ve karikatürleştirilen örnekleri olmasına karşın, hâkim çizgi olmamıştır. Hâkim çizgi, Gökalp'in simgelediği ama ona özgü olmayan, medeniyet-kültür ayrımıyla belirlenmiştir; modernleşmeyi “Türk Ruhu”nu ihya edecek ilaç olarak gören bu zihniyet, “Türk İnkılabı”na içsel olan muhafazakâr damardır (Bora, 2014; 71). Fakat bu damar çoğunlukla kör noktada kalmıştır. Çünkü Türk muhafazakârlığının kavramsallaştırılması hususunda ki sorunlardan olan, İslamcılıkla özdeşleştirilme ön planda olmuştur. Bu nedenle Kemalist modernleşme muhafazakârlıkla zıt olarak anılmıştır. Türk muhafazakârlığı ile İslamcılık arasında bir düşünce akrabalığı olduğu yadsınamaz, lakin bu bağ dinsel temaları özel hayata indirgeyen Cumhuriyet'in muhafazakâr olmadığını da göstermez (Mollaer, 2009; 180). İşte ister istemez yaşam köklerini eskiden alan Cumhuriyet dönemi içinde oluşan muhafazakâr grubun kendini Kemalizm içinde var etmesini meydana getirmiştir. Geçmiş “ihya etmeyi” amaçlayanlar, geçmişin ihya edilemeyecek kadar geçmişte kaldığını fark ettikleri için, “bugününü kurmayı” daha ciddi bir meşgale bellemişlerdir. Bu nedenle Cumhuriyet muhafazakârlığı, hep “ihyacı” (reformist) bir muhafazakârlık olmuştur (Çiğdem, 2006; 17).

Kemalizm'in ilk döneminde hemen dikkat çeken temel amacı, “çağdaş uygarlık düzeyi”ne ulaşmaktır. Söz konusu ifadede çağdaş uygarlığın Batı uygarlığı olduğu açıktır. Bu sebeple Cumhuriyet devrimcilerinin giriştikleri toplumsal ve siyasal reformlar Batılı kurum ve değerleri ülkeye taşımak amacındadır. Bu nedenle Kemalizm modernleştirici bir işlev görmektedir. Kemalizm'in bu işlevi kendi değişim sürecinde değişimi engelleyeceği ya da geciktireceği düşünülen geleneksel yapıya ait öğeleri ortadan kaldırma fikrini de içermektedir (Beriş, 2004; 53). Bu yüzden Batılılaşma düşüncesiyle yapılan, cumhuriyetin ilk yıllarındaki devrimlerin çoğu yapısal değişiklikler yerine Türk toplumundaki değerler sistemini değiştirmeye yöneliktir olmuştur. Kemalist devrimin ana amacı modern bir devlet yaratmaktır; fakat bu modern devleti tanımlaması devrimin yarı ideolojisi denebilecek batılılaşma kavramına dayalıdır. Bu yarı ideoloji, Kemalist devrimlerin yönünü ve sınırlarını çizmiştir. Öyle ki, milliyetçilik kavramı bile milli bir konum yerine batılı bir konum içinde

anlaşılmıştır. Türk milletinin ortak bir geçmişi olan insanlar topluluğundan değil, batının medeni milletleriyle ortak bir geleceği paylaşacak insanlar topluluğundan oluştuğu izlenimi verilerek unutkan bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Varılmak istenen son amaç ise, Türk toplumunu İslami bir konum yerine batılı bir konuma oturtmaktır (Yılmaz, 2007; 25).

Türkiye’de muhafazakârlık Kemalizm’le ve Kemalist devrimle hesaplaşamamıştır. Muhafazakârlığın doğası gereği devrime karşı çıkması gerekirken o, Kemalizm’i içselleştirmiştir. Sol Kemalizm ya da liberal Kemalizm gibi Kemalizm yorumlarından biri olmuştur. O nedenle muhafazakâr aydınlar ellerindeki sopayı Kemalizm’e değil de Kemalizm etrafında örgütlenmiş Batıcı, pozitivist aydınlara vurmaya tercih etmişler, cumhuriyetin günahlarını onların üzerine yıkmışlardır. Türkiye’de muhafazakâr kesim arasında sıkça dile getirilen bir konudur aydın konusu. “Aydınların ihaneti”, “aydın meselesi”, “milletine yabancı aydınlar” gibi konular son derece klişe ve üzerine yazılar, kitaplar yazılmış konulardır. Muhafazakârlığın Kemalizm’i içselleştirmesi ve benimsemesi onun İslamcılık’a karşı bir konumda yer almasına da neden olmuştur. Türkiye’de muhafazakârlar ümmetçiliğe karşı milliyetçi, dinin otoritesine karşı da laik bir tavır takınmışlardır (Aktaşlı, 2011; 151). İslamcılık ve Batı’ya rağmen Batılı olma zorunluluğu arasında sıkışan radikal Kemalist modernizmi orta yolcu bir anlayış çerçevesinde yumuşatmayı amaçlayan cumhuriyet muhafazakârlığı şimdici, pragmatik bir siyasal yönelimdir. İslâmcı gelenekçiliğin iyi toplum ideali ile neredeyse uzlaşmaz bir din, laiklik ve siyaset anlayışına sahip radikal Kemalist radikalizm, milli devlet inşasını gerçekleştirmenin sağladığı güç ile İslâmcı gelenekçiliği bir tür sosyal muhalefet konumuna indirgeyerek zayıflatmıştır. Fakat kültür alanına çekilen bu cereyanın iyi toplum ideali ile yarışacak bir inkılâp ahlâkı yaratmak konusunda da yeterince etkili olamamıştır. Kemalizm’in toplumda maneviyat hissini yaratan sosyal yapıların dönüşümünü yeterince kuvvetli bir şekilde gerçekleştirdiğini iddia etmek güçtür. Yaşamın amacı olarak mutluluğu dünyeviliğin bizzat kendisiymişçesine tanımlayacak laik bir ahlâk görüşü ile buna uygun pratikleri yaratamamasından dolayı nispeten hayali bir kültürcü program dairesinde toplumsal dayanışmayı ve kolektif maneviyatı kuvvetlendirmeyi amaçlayan Kemalizm’in cumhuriyet muhafazakârlığı ile uyumlu bir ilişki kurması muhafazakârlığın eylemci pragmatist ilhamlar ile milliyetçi bütünleşme projesine verdiği destektir (İrem; 2011; 33).

Türk muhafazakârlığının, esas olarak kültürel bir muhafazakârlık olduğunu ve bu nedenle toplumsal ve siyasal kategorilere dönüştürdüğünü ve kendisini böylece kültürel olanda temellendirdiğini söyleyebiliriz (Çiğdem, 2003; 19). Kültürel muhafazakârlar ise yüzyılların birikimi olarak beliren toplumsal değerlerin sürekliliği üzerinde durur. Bunlar, örneğin, dinin toplumsal yaşam üzerindeki önemine vurgu yapar; bunun yanında toplumun geleneksel kültürüne ait değerlerin korunmasını savunurlar. Ancak, kültürel muhafazakârlar tarafından dine verilen önem, dinin toplumsal düzen için taşıdığı anlamdan kaynaklanır. Burada yaygın hataya düşerek dindarlık ve muhafazakârlık arasında bir özdeşlik kurmamalıyız. Dindarlık kişisel ve teolojik bir inanç meselesi iken muhafazakârlık belirli bir ideolojik formasyona sahiptir. Yani kültürel muhafazakârlar, ilke olarak, dinin toplumsal yaşam için önemini altını her fırsatta çizseler bile, bir muhafazakârın dindar olması, hatta bir dinî inanca sahip bulunması zorunlu değildir. Bu anlamda muhafazakârlar açısından dinin asıl işlevi, toplumsal birlikteliği sağlamak için üstlendiği rolde yatar (Beriş, 2004; 51). Mardin'e (Mardin, 2013b, 29) göre siyasi manada bakıldığında muhafazakâr kuruluşu ilk başta Terakkiperver oluşturur. Terakkiperver grubu kültürel geçmişin kesintiye uğratılamaz olduğunu ve ortadan kaldırılmamasını savunur. Bu kısa deneyim tasfiye olunduktan sonra ortada siyasi yönü olmayan bir kültürel-gelenekçi muhafazakârlık kalmıştır. Muhafazakâr aydınlar cumhuriyetçi siyaseti, liberalizm ve sosyalizmin bireyci veya cemaatçi varsayımları karşısına şahsiyetçi, korporatist ve milliyetçi bir anlayışla çıkarmaktadır. Bu çerçevede kültür konusuna dönem içinde Avrupa'da yükselen aşırı milliyetçi ve ırkçı hareketlerle benzer bir şekilde volk kavramı merkezinde bir vurgu yapmış olsalar da gerek Alman Nazizminin gerekse İtalyan faşizminin bu çevrenin siyasal ilgisini tanımlamak açısından etkisi sınırlı kalmaktadır. Örneğin Nihal Atsız etrafında gruplaşan ırkçı-turancı hareket ve hatta CHP içinde o dönem etkin olan Recep Peker çevresiyle karşılaştırıldığında sathi kalmaktadır. Cumhuriyetçi muhafazakârlığın, Nazi hareketi veya İtalyan faşizmiyle karşılaştırıldığında devleti reform etmek gibi bir hedefinin olmaması bu etkinin sınırlı kalmasını sağlamıştır (İrem, 2006: 112).

Özellikle “kuruluş” ve “kurumlaşma”yı takip eden on yıllar içerisinde giderek güçlenen karşılıkları, farklı üsluplarla bir açılım hâlinde belirir. Mustafa Şekip Tunç'tan, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'na, Yahya Kemal'den Ahmet Hamdi Tanpınar'a, Peyami Safa'dan Nurettin Topçu'ya kadar, çeşitli (güçlü/gür, zayıf/cılız, uzlaşmacı/reddiyeci) tonlamalarla, Cumhuriyet'in kurucu iradesinin

ilerlemeyi “kopuş”la olanaklı sayan radikal modernizminin yanında, “devam”ı esas alan gelenekçi bir “modernleşme” (değişme/yenileşme) anlayışının karşı (“karşı” değil) “koro”su ortaya çıkar (Safı, 2005; 76). Bu grubu oluşturan muhafazakârların ortak özelliği, modernleşmeye açık ancak milli kültüre de yabancı olmayan sentezci bir değişim paradigması savunucusu olmalarıdır. Bu düşünürler İslamcılığa fazla dem vurmeyen, ırkçı Türkçülüğe prim vermeyen, resmi ideolojinin kökten değişimci tutumuna kuşkuyla yaklaşan ve değişimin kademeli olarak gerçekleşmesini sağlayan bu düşünürlerin İslam’a değer vermekle İslamcılık, milli ve yerel değerleri önemsemekle milliyetçilik arasında yürüdükleri ince çizgi, bu günün siyasetine de yön verecek mahiyettedir. Bir kısım değerlere önem vermek ve siyasette esin kaynağı kabul etmekle, bu değerleri ideolojiye dönüştürerek katı ve mekanik bir hale dönüştürmek arasındaki fark, muhafazakârlığın vurgu yaptığı bir noktadır (Çaha, 2001; 124).

Bu isimlerin estetik ve manevî kaygılardan neşet eden muhafazakârlığı, Batı karşıtı bir anlayıştan kaynaklanmaz ve anti-modern bir söylemle ortaya çıkmaz. Aksine, son tahlilde, Batılılaşma yanlısı olan bu isimler, sürecin çok hızlı gittiği ve ulusal kültürün özgün değerlerini tahrip ettiği düşüncesindedirler. Türk muhafazakârlığının öncüleri, eleştirilerini rejime değil, daha çok Cumhuriyetin felsefî açıdan kendine dayanak aldığı Aydınlanma düşüncesinin ilkelerine yöneltirler. Örneğin bunlar tarafından, Kemalist pozitifizmin bilimcilik anlayışına karşı çıkılır; doğrudan Kemalizm ile bir hesaplasmaya girilmez; aksine devrimin ürünü Cumhuriyet kurumları savunulur (Beriş, 2004; 52).

Cumhuriyetçi muhafazakârların kültürle beraber dine yaptıkları vurgu da önemlidir. Klasik İslam paradigmasından bir sapma vardır. Muhafazakârlar, dini kültür ve ahlak olarak anlamak suretiyle “maneviyat” olarak sunarlar. Maneviyat, Türk muhafazakârlığının sözcük dağarcığındaki önemli terimlerden biridir ve modern çağda toplumun düşebileceği bunalımları önlemek gibi bir görevi ifade eder. İslamcılarda dine fazlasıyla akılcı yaklaşırlar ve reaksiyoner olmaktan çok, açıkça modernleşmeci bir tavır takınırlar. Ne var ki, modernleşmenin tek boyutlu bir biçimde indirgenmesi nedeniyle, bu tavrın analizde hak ettiği yeri bulduğunu söylemek zordur (Mollaer, 2009; 192). Muhafazakâr diye tarif ettiğimiz bu aydınlar kesinlikle bu fikirleri için bir çatışma yaratmamışlardır. Sadece koparıldığını düşündükleri geçmişle bağları yeniden kurmak için bir uzlaşma zemini aramışlardır. Yahya Kemal ve Tanpınar da eski edebiyatı, musikiyi ve diğer sanatları, seçici ve eleştirici gözle bakmadan, daha doğru bir ifade ile,

modernitenin süzgecinden geçirmeksizin, olduğu gibi sevenlerden, özellikle bunun kavgasını veren reaksiyonerlerden uzak durmuşlardır (Ayvazoğlu, 2013; 220). Yazın adamı olan Yahya Kemal deruni ahenk açısından bir kültür muhafazakârlığı içindedir. En başta köksüzlüğe karşıdır. “imtidad” kelimesiyle onda değişmeyi vurgular (Mardin, 2013b; 30). Diğer bir deyiş ile değişerek devam eden. Bergsoncu bir felsefeyi ürünü olan bu görüş Tanpınar’a tevarüs etmiştir. Felsefe en başta kişinin kendisi ile hesaplaşması olduğundan ve hiç bitmeyeceğinden dolayı bu tür bir kültürel muhafazakârlık içinde olan Türk yazın erleri daha sanatsal ve batık dilin ürünleriyle topluma tesir etmeden hinterlandlarında muhafazakârlığı yaşamışlardır.

Bir yandan da kültürle beraber ortaya çıkan ve toplumun eskiyle bağı olan gelenek bu muhafazakâr öncüler için önemli yer tutar. Gelenek fikrini, millet ve kültür anlayışının merkezine yerleştiren Baltacıoğlu için gelenek, toplumun geçmişiyile kurduğu en sağlıklı bağ olarak milleti millet yapan en temel unsur şeklinde kabul edilmektedir. Bir “değer buhranı” yaşamakta olan Türk toplumunun kalkınmaya devam edebilmesi için yapılması gerekenler hususundaki önerisi ise “kültürün öz kaynağı olan halka gitmek ve medeniyetin laboratuvarı olan uluslararası tekniğe gitmek.”tir.

Baltacıoğlu’nun kültürün öz kaynağını halkta görmesinin sebebi, halkın, en temel gelenek taşıyıcı kesim olduğunu kabul etmesidir. Medeniyetin laboratuvarı olan uluslararası tekniği, tartışmasız biçimde temsil eden ise Batı medeniyet sahasıdır. Medeniyet konusunda Baltacıoğlu, tek medeniyeti Avrupa medeniyeti olarak kabul eder. Batılılaşma siyasetinde tek medeniyet sahası olarak kabul ettiği Avrupa medeniyetini Bazılarının dediği gibi “Avrupalı ulus” demek bile yersizdir. Çünkü medeniyet anlamıyla “Avrupalı” olmayan bir ulus bir kavimden başka bir şey değildir.” şeklinde konumlandırır.

Tüm bu fikirler ışığında söylenebilecek olan Baltacıoğlu için, ilerlemeyi ve gelişmeyi temsil ettiği ölçüde Avrupalılaşmaktan başka herhangi bir toplumsal ilerleme formülü zaten yoktur. Ancak önemli olan Avrupalılaşırken, toplumun kendi kimliğine, geleneklerine sahip çıkılarak korunmasıdır (Denli, 2010; 88). Ziya Gökalp’in Kültür ve hars ayrımının bir sonucu olan bu görüşler Türk muhafazakârlığının savunduğu medeniyeti takip etmek ama köklerinden kopmamak anlayışının özünü oluşturur. Muhafazakârlığın felsefi yönünün temsilcisi Mustafa Şekip Tunç, Yeni devletin kuruluş sürecini ve kurucu

kadrosunu, topyekûn bir Batılılaşma ve ilerleme anlayışı içerisinde değerlendirmiştir. CHP tarafından, Türk inkılabı olarak tanımlanan değişimi, özgür bireylerin yaratıcı kudretleriyle gerçekleştirdikleri başarılı bir hamle olarak kabul eder. Tanımlamasında geçen “yaratıcı kudret”, “hamle” gibi kavramlar da Bergson’dan esinlenerek kullanılmıştı (Denli, 2010; 96).

Türk gelenekçi muhafazakârlığın ayırt edici özelliği, kendi muhalif anlayışını modernite öncesi geleneksel dini yapılara dayandırmamış olmasıdır. Kemalist iktidar yapısının kısıyına yerleşen bu çevrenin fikir ve idealleri Kemalist devrim sonrası rejimin meşruiyet temellerini güçlendirici bir etki yapmıştır. Kültür ve tarih üzerindeki vurgusu ile gelenekçi muhafazakârlık, Kemalizm’in köksüz modernite anlayışını özgün bir gelenek üzerine oturtmaya çalışmıştır. Kemalist pozitivist radikalizmi, gelenek, görenek ve dinle uzlaştırarak din, görenek ve geleneği modernitenin dünyasında ait olduğu yere koymaya çalışmışlardır (İrem, 1997; 88-89).

Kültürel ve “siyasal” olan ayırımının muhafazakâr ideoloji tarafından içselleştirildiği, hatta normal kılındığı; Habermas’ın yeni-muhafazakârlık için yaptığı tespitle, modernliğin siyasal, ekonomik ve toplumsal sonuçlarının kabul, buna karşılık düşünsel ve kültürel sonuçlarının reddedildiği bir zeminde “Kültürel olana” geri çekilme, muhafazakârlığın Kemalizm’e meydan okuyabileceği bir siyasal direnci gösterememesine bağlanabilir. Cumhuriyetin siyasi imalarına mesafeli kalarak, kültürel muhafazakârlığın sürdürülebilmesine izin veren bir ilişkide oluşmuştur. Kültürel muhafazakârlığın seçkinler düzeyinde yürütülebilecek bir proje olması, siyasal yanına nazaran kültürel yanın atak olmasını sağlamıştır (Çiğdem, 2006; 19).

Hilmi Yavuz’a göre Cumhuriyet ideolojisi, fikir alanında, kültürün laikleştirilmesi diye tanımlanabilecek pozitivist düşüncenin bir varyantıydı. Bu yüzdende Türk kültüründe “dinsel” olanla “ulusal” olan, aşırı pozitivist görüşle birbirinden ayrılmıştı (Yavuz, 2009; 107). Yavuz’un yorumuna göre; Türk modernleşmesi projesinin, geçmişe ait olan her şeyin herhangi bir iz bile bırakmadan silinmesi üzerine inşa edilmiş olduğu besbellidir. Ne kadar inkârdan gelinirse gelinsin, modernleşme, geçmişle bir hesaplaşmayı değil; onu toptan reddetmeyi ve her zaman söylediğim gibi, kendisini geçmişin mefhum-u muhalifi olarak tanımlamayı amaçlar. Bu sadece Türk modernleşmesi için geçerli değildir. Teorik düzlemde modernleşmenin bu tasfiyeci, inkârcı, hatta saldırgan yanı ısrarla

vurgulanmaktadır. Modernlik ile çağdaşlık aynı şeyler değildir. Türkiye Kemalizm aracılığı ile modernleşti, ama çağdaşlaşmadı (Yavuz, 2009b; 74-91). Dönemin eski ile kültürel bağlarını koruma amacıyla olan muhafazakârları bunların farkında idi. Onun için rejim ile çatışmaya girmeden kendi bünyelerinde öznel olarak bu bağı kurmaya çalışıyorlardı. Hepsinin ortak noktası dili kullanmak oradan da yazı ile kendilerini ifade edebilmek olduğu için ister istemez bu geçmişe bağlanıyorlardı. Çünkü dil içinde ileriye ve geriye doğru hareket edilebilecek tek varlık mekânı idi. Türk muhafazakârlığını ve muhafazakârlarını kim olduğunu anlamanın “Müstağrip”in kim olduğunu anlamakla olacağını söyleyenlerde vardır. Cemil Meriç menşeli bu kavram az çok tüm muhafazakârlar için bir ölçü olmuştur. Meriç için Tanzimat sonrası Türk aydınına en çok yakışan sıfat müstağrip. Edebiyatımız bir gölge düşüncemiz bir gölge düşüncedir (Meriç, 2015; 139). Kelime anlamıyla müstağrip “Baticı, Baticılaşmış, Batı’ya hayran” demektir. Bu tünelden hareketle Güngörmez (Güngörmez, 2014; 12) muhafazakârı “müstağrip”in karşısında konumlanandır. Muhafazakâr “müstağrip”in muarızıdır. Müstağripin karşısında konumlanır fakat muhafazakâr da modernidir. Müstağrip pozitivist ve aydınlanmacı bir çizgide devrimci, elitist ve jakoben modernist iken muhafazakar, jakobenizme muarız, reformist ve eleştirel modernisttir.

Aydınlanma akılcılığından başlayarak, Batı modernliğinin kurucu siyasal gelenekleri olan liberalizm ve sosyalizmin eleştirisi üzerinde yoğunlaşan cumhuriyetçi muhafazakâr aydınlar, Batı modernliğinin sorunlarına cevap olarak doğan bu ideolojilerin Türk modernleşmesini açıklayacak araçlardan yoksun olduklarını iddia etmektedirler. Diğer bir deyişle, Türk inkılabını ve Kemalizm’i sosyalizm ve liberalizm gibi modern ideolojilere kapalı bir hareket olarak gören cumhuriyetçi muhafazakâr aydınlar, Türk İnkılabının bu istikametlere doğru ilerlemesinin Batı’da yaşanmakta olan hakikat buhranının Türkiye’ye de taşınması anlamına geldiğine inanmaktadırlar (İrem, 2006: 110)

Cumhuriyetin ilk kuşak aydınları arasında gözlenen gelenekçi muhafazakâr, şahsiyetçi, ahlakçı ve kültürcü eğilimleri, felsefi siyasal bir dile dönüştüren de yine Kemalist Devrim’in kendisidir. Kemalist modernizm anlayışı içinde doğan muhafazakâr ve gelenekçi bir fikir çevresine ortak bir felsefi-siyasal dil sağlayan “şuurlu muhafazakârlık”, sonuçta Kemalist idealleri içselleştirip farklılaştırarak, baskın Kemalist modernizme anlayışına alternatif bir modernizm anlayışını oluşturmuşlardır (İrem, 1997; 53). Oluşturulan bu anlayış dar ve

entelektüel bir çevrede kalmıştır. Lakin çok partili hayata geçiş ile uzun süre uyuşma ile giden anlayış daha özerk bir yol tutacaktır.

1950’li yıllar Demokrat Parti iktidarıyla birlikte Türk muhafazakârlığının siyasal pratiğe döküldüğü yıllardır. 1930’lu yıllarda ortaya çıkan ve ne siyasal bir hareket ne de bir halk hareketi olmayıp entelektüel bir düşünce olarak var olan muhafazakârlık DP ile birlikte Türkiye’de siyasal yapıya egemen olmaya başlamıştır. İlk çok partili özgür seçimle birlikte muhafazakâr düşünceden beslenen DP büyük oy oranıyla iktidara gelmiştir (Aktaşlı, 2011; 152). Türkiye’de, çok partili yaşama geçildikten sonra yaşanan politik değişimlerin itici gücünün, tek parti dönemiyle bağlantısı vardır. Hatta Demokrat Parti’yi 1950’de iktidara taşıyan unsurlarında, söz konusu dönemin koşullarının bir ürünü olduğu söylenebilir. Çünkü Kemalist modernleşme projesi; Kemalizm dışındaki fikirleri reddederek, solcuların, liberallerin, İslamcılarının ve muhafazakârların söz konusu projeye düşünsel destek sağlamalarını engellemiştir. 1950’lerde Demokrat Parti’nin sağa dönük ılımlı tavrı, söz konusu düşünce yanlılarının serbestçe hareket edebilme imkânını sağlamış ve bu dönemde farklı fikirler tartışılmaya başlanmıştır. Kemalist milliyetçiliğin laik, pozitivist ve elitist yönü, Türkiye halkında taraftar bulamamış; hatta tam tersi yönde toplumsal dinamikler İslam referanslı yaşatılmaya devam edilmiştir. Dolayısıyla 1950’lerin muhafazakârları hem siyasal hem de toplumsal bir tabanın üzerinde fikirlerini rahatlıkla dile getirebilmiştir (Okutan, 2004; 34).

1950 seçimleriyle CHP’nin toplumla ilişkilerini o kadar da sağlam bir zemine taşıyamadığı görülecektir. Toplum içi çeşitli muhalefet unsurlarının desteği ile Demokrat Parti iktidara geçecektir. Bu dönemle birlikte muhafazakârlığın tanımında da bir değişim yaşanacaktır. Bu dönemde karşılaşılan en büyük değişim, muhafazakârlık kavramının irtica bağlamından kopartılmasıdır. Bu ayrım ile kavrama yönelik tanımlamalar da artacaktır. Sadece muhafazakârlık kavramına değil, resmi siyaset tarafından muhafazakârlık ile eş tutulan irtica kavramına yönelik olarak da daha kapsamlı açıklamalarla karşılaşılacaktır. Muhafazakârlığın bir tehlikeden ziyade, çağdaş toplumların siyasal hayatlarında aktif ve merkezi bir rolü olduğu kabulünden hareketle, Türk siyasal hayatında da siyasal bir yaklaşım olarak yerinin olması normal kabul edilecektir. Kavrama ve temsil ettiği yere ilişkin böyle bir kabulden de görüleceği üzere, bu yeni dönemde, siyasal iktidardan (CHP) kaynaklanan herhangi bir çekince kalmayacaktı (Denli, 2010; 92).

Bunların başında gelen Peyami Safa (Safa, 2011; 107-110) 1938’de “Türk İnkılabına Bakışlar” adlı kitabıyla Türk devriminin entelektüel savunusunu yapmıştır. Kemalizm altında kümelenilmiş zamanının ürünü olan bu eser de Doğu-Batı arasında bir sentez arayan Safa için Türk inkılabı bunu yapabilecek yegâne değişim örneğidir. 20 yıl sonra yazdığı ön sözde ise Safa eskiye nazaran daha sorunlu bir inkılap görmektedir. Çünkü 20 sene evvel beslediği ve boşa çıkan ümitleri vardır (Safa, 2011; 15). Peyami Safa (Safa, 2011b; 173) bu yeni dönemin önde isimlerinden olmuş ve muhafazakârlığın Kemalizm boyunca yanlış anlaşılmasından dolayı kendini ve savunduklarının ne olduğunu rahatça anlatmaya başlamıştır. Düzeltceği en önemli konu ise yanlış bilinen muhafazakâr-mürteci birlikteliğinin esasında birbirine zıt şeyler olduğudur:

“Muhafazakârlık tarihçi ve gelenekçidir. Bugünü düne bağlayan zengin tecrübe ve kültür mirasının bekçisidir. Dünsüz bugün ve bugünsüz yarın olmayacağını bilir. İnkılapların geçmişe ait değerleri yok etmemesini ister. Muhafazakârları olmayan bir cemiyet yoktur. Yeniliğe karşı koymaz. Muhafazakârlık eskiyi muhafaza eder, fakat yeniyi tepmez; teptiği zaman “irtica” olur.”

Mustafa Şekip Tunç’un inkılabı ve inkılabı gerçekleştiren kadroya yönelik eleştirileri üzerinden verdiği muhafazakârlık tanımlaması da DP dönemiyle olmuştur ve Türkiye’de açılan yeni bir dönemi temsil etmesi bakımından önemlidir. Tunç tarafından muhafazakârlık, Cumhuriyet’in kurucu kadrosu tarafından tanımlandığı şekilde irtica ile eş anlamlı olarak değil, ayrı kavramlar olarak ele alınmıştır. Açıkça, Cumhuriyet yönetimi içerisinde siyaseten muhafazakârlığın var olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu savundaki temel dayanak, ileri medeniyet seviyesinde olan çağdaş Batılı toplumlarda, muhafazakârlığın bir siyaset önerisi olarak liberalliği dengeleyici bir unsur olarak var olmasıdır. Tunç’un “şuurlu” olanını onayladığı muhafazakârlık, “iptidai” olarak tanımlanan “gerici” hareketler karşısında ve dışındadır. Bu haliyle çağdaş toplumlarda aktif siyaset önerilerinden biri olan muhafazakârlık, çağdaş bir toplum olma yolunda ilerleyen Türkiye’de de kabul edilmesi ve var olması zaruri siyaset önerilerinden biri olarak tanımlanır. Düzen içi denge unsurlarından biri olarak siyasal muhafazakârlık, bu dengeleyici işleviyle yerini korumalıdır (Denli, 2010; 100).

Aydınlanma akılcılığından başlayarak, Batı modernliğinin kurucu siyasal gelenekleri olan liberalizm ve sosyalizmin eleştirisi üzerinde yoğunlaşan cumhuriyetçi muhafazakâr aydınlar, Batı modernliğinin sorunlarına cevap olarak doğan bu ideolojilerin Türk modernleşmesini açıklayacak araçlardan yoksun olduklarını iddia etmektedirler. Diğer bir deyişle, Türk İnkılabını ve Kemalizm'i sosyalizm ve liberalizm gibi modern ideolojilere kapalı bir hareket olarak gören cumhuriyetçi muhafazakâr aydınlar, Türk İnkılabının bu istikametlere doğru ilerlemesinin Batı'da yaşanmakta olan hakikat buhranının Türkiye'ye de taşınması anlamına geldiğine inanmaktadırlar (İrem, 2006: 110)

2.5.3. Muhafazakârlığın Demokrat Parti ile Başlayan Etkinliği

Çok partili yaşama geçilen 1946 ve 1950 seçimleri ile DP önce kendi oluşum ve yapılanmasını kurmuş sonra da iktidarın yeni sahibi olmuştur. DP iktidarı ile egemen siyasal güç el değiştirmiş, Türkiye'nin yeni siyasal kimliği de gelenekçi-liberal tanımıyla temsil edilen çiftçi, tüccar, esnaf, toprak sahibi ağalar ve çalışanlar gibi ekonomik yükü taşıyan geleneksel-dinsel toplumsal kesimin değerlerine evrilmiştir. 1950 seçimlerinde bahsedilen devletçi seçimler ile gelenekçi liberaller arası ya da asker-bürokrat ile halk arası kutuplaşma, DP'nin CHP karşısında hızlı bir biçimde güçlenmesini ve Türk siyasal kimliğinin devrim niteliğinde bir değişim yaşamasının altında yatan temel dinamiktir. Çok partili hayat geçiş ile başlayan gruplaşma ve ayrışmalar, tek parti dönemin de bir düşünce çizgisi olarak uç veren ve Kemalizm'in yeni bir yorumunu oluşturan Türk muhafazakârlığını, bu kez temel değerlerini yaşama tarzı ve siyasal tercih haline getiren sıradan muhafazakârın Türkiye demokrasi tarihinde gözle görülür bir biçimde ortaya çıkmasını sağlamıştır (Göka vd., 2006: 306).

Öğüne göre, Türk politik tarihi içinde doğan sağ muhalefetin, 2. Grup olarak adlandırılan bir geleneğe dayandığını belirtilmektedir. Bununla birlikte 1. Grup ile 2. Grup arasındaki bölünmenin, Türk politik hayatındaki iktidar-muhalefet bölünmesini bütün boyutlarıyla yansıtmadığını hele hele çok partili hayata dönük olarak Türk merkez sağının tarihini 2. Grup üzerinden temellendirmenin hayli şematik bir bakışın ürünü olduğunu düşündürecek çok sayıda kanıt vardır. Türk merkez sağı belki politikada 2. Grubun bazı temalarını seferber etmiş olabilir. Ama Türk sağının kaynaklarını büyük ölçüde 1. Grubun temsilcisi ve uzantısı durumunda olan CHP'den kopan unsurlarla ilişkilendirmek mümkündür. Türk merkez sağının kilit figürlerinin Celal Bayar ya da Adnan

Menderes gibi CHP kökenli isimler olması bunun en büyük göstergesidir. Elit içi çatışmalar sonucu böyle bir yapı ortaya çıkmıştır (Öğün, 1997; 155). DP dönemi, Türkiye’de çok partili hayatın süreklilik gösteren bazı önemli özelliklerinin şekillendiği bir dönüm noktasıdır. Özellikle bu dönem merkez sağ etrafında oluşan karmaşık ve gerilimli bir dizi ittifakın ve bunların sonucu olan siyasi tercihlerin ve siyaset kültürünün şekillendiği dönemdir. Millet kendisinin uzantısı birebir uzantısı olduğunu savunan partiye değil, CHP’den kopan seçkinlerin olduğu DP’ye teveccüh etmiştir (Taşkın, 2013; 81).

Dinin daha saf siyasi, manipulatif, merkezden yönlendirilen boyutlarının siyasi tercihi etkilemek için bir ideoloji olarak kullanılmaya başlaması çok partili sisteme geçişin ardından ortaya çıkmıştır. DP’nin bu dönemin ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Lakin sadece bu tespitle kalamayız. DP’nin başarılı olmasında dinin serbestleştirilmesinin yanında başka değerler önermesi daha çok etkili olmuştur. Din yarışta ikincil faktördü. Çünkü dönem içerisinde dine daha çok dikkat çeken birincil konuma koyan partiler mevcuttu ama onların esamisi bile okunmadı (Mardin, 2013; 206)

1950’den itibaren DP ve bu başlangıç üzerine bina edilen siyasal geleneği liberal bir gelişme çizgisinden uzaklaştıran yaygın köylülük, tüccar, toprak ağası ve emekleyen sanayiciden oluşan zayıf orta sınıf gibi yapısal toplumsal ekonomik nedenlerin yanısıra bu cereyana sirayet eden muhafazakâr, gelenekçi-maneviyatçı-milliyetçi tezlerden kaynaklanan modernizm eleştirisi ortaya çıkmıştır. Bu yapı akla ve bilime duyulan şüphe, devlet fetişizmi, kültürel özgünlük arayışı ve lider tapıncı, Türk modernitesini/modernleşme siyasetini tedricen tutuculaştırarak, benzersiz bir biçimde norm yıkıcı ve seferber edici muhafazakâr modernizmi günümüzdeki sınırlarına ulaştırmıştır (İrem, 2011; 36). DP’nin iktidara gelişiyle ilgili olarak yanlış bir kanaatin varlığından da söz edebiliriz Bu yanlış kanaat CHP’nin pozitivist mantığına ve radikal modernleşme projesine tepki duyan muhafazakâr Anadolu halkı DP’yi yüksek bir oy oranıyla iktidara getirdiği düşüncesidir. Oysa 1950’li yıllarda Anadolu halkı muhafazakâr bir halk değildi. Anadolu’da o yıllarda geleneksel bir din anlayışından beslenen bir Müslümanlık vardı. Tıpkı Kurtuluş Savaşı’nda savaşılan halkın hilafete ve padişaha bağlı oluşu ve cumhuriyet kurmak gibi bir amaç taşımaması gibi o günkü halk da Kemalist modernleşmeye karşı muhafazakâr modernleşmeyi tercih ettiğinden dolayı DP’ye oy vermiş değildi. Halk yalnızca CHP’den kurtulmak istiyordu. DP’nin uygulayacağı muhafazakâr politikalarından da haberdar değildi. Ancak DP ve onu

takip eden merkez sağ siyaset Anadolu'nun Müslüman halkını muhafazakârlaştırmıştır. Demokrat Parti ile birlikte Müslümanlar modernleşmeye, merkeze doğru gelmeye ve sisteme eklemlenmeye başlamıştır. Türkiye'de muhafazakâr partilerin sisteme ve resmî ideolojiye yaptığı en büyük katkı Müslümanları muhafazakârlaştırarak, sistemin merkezine çekmesidir (Aktaşlı, 2011; 152). DP'nin uyguladığı bu bilinçli ya da bilinçsiz politika Ögün'nün (Ögün, 1997; 152) de belirttiği gibi Türk muhafazakârlığının şekillenmesinde muhafazakârlığın temel dayanağını oluşturan tarihî ve kültürel birikimlerin yeniden üretilmesi yerine, kökleri Osmanlıya uzanan ortodoksi-heterodoksi, merkez-kenar, resmi alan-gayri resmi alan çatışmalarının devreye girmesinin bir göstergesidir.

1946 ile 1950 arasında Halk Partisi Türkiye'de canlanmakta olan dini hareketlere karşı gittikçe artan biçimde hoşgörülü bir tavır takınmıştır. Ancak dini liderler 1920'ler ve 1930'ların tepeden inme laikleştirme politikası yüzünden Atatürk'ün Partisini hiçbir zaman gerçek anlamda affetmemişlerdi. Halk Partisi'ne karşı hareket etme fırsatı çıktığında bunu memnuniyetle kullandılar. Ülkede özellikle köylerde küçük taşra şehirlerinde ve büyük şehirlerdeki esnaf, küçük dükkân sahipleri arasında dini liderler hala kayda değer bir desteğe sahipti. Modern iletişim araçlarının gelmesiyle dinsel muhafazakârlığın etkisinin artması ilginç bir tezat oluştuyordu. Köylü kadınlar yalnızca kasabaya indiklerinde örtünürlerdi. Taşra merkeze çekilerek muhafazakârlaşıyordu (Lewis, 2011; 423-424). DP'nin ideolojik olarak Kemalizm ile önemli süreklilik gösteren seçkinleri, başlangıçta Kemalizm ve "gelenek" arasında sıkışmıştır. Gelenek adına talep edilenler rejimin hassas yönleriyle çelişebiliyordu. Bu yüzden apolitik bir ekonomizm ile hem rejimin sınırlarını ihlal etmemenin, hem de "gelenek" adına konuşan otantik temsil iddiası sahiplerini atlayarak, kitlelerle dolaysız bağ kurmanın yolunu tuttular (Taşkın, 2013; 85). Partinin başındaki isim olan Menderes'in karizması ile beraber DP halkçılığı elitist bir tarihsel proje olmaktan çıkarp kitlelerin istek, özlem ve desteklerine yönelik, halkın siyasal katılımından kaynaklanan popülist bir ideolojiye dönüşmüştür. Kitle desteği DP'nin de bağlı olduğunu her defasında yineledi inkılaplar pahasına kazanılamayacağı için kitle desteğine uygun politikalar geliştirmiş bir yandan da bürokratik elitlerin gücü ve muhalefet karşısında ezilmemeye çalışmıştır. DP seçmenlerin desteğini kazanmakta ne kadar başarılı olduysa elitlerle uzlaşma ortamını yaratma konusunda da o kadar başarısız olmuştur. Ama yine de oy almanın iktidarı

getirdiği bir düzende halkçı ideolojiyi popülist bir biçimde yorumlamak her seçimde DP'yi başarılı kılmıştır. DP popülizmini salt ideolojik egemenlik ve dar bir sınıfsal belirlemenin ötesine geçerek değerlendirmek gerekir. Nitekim, DP'nin iktidara gelmesini sağlayan tepki birikimi sınıfsal farklılaşmadan kaynaklanmamıştır. Tam aksine sınıfsal farklılaşmanın gelişmemiş olması DP'yi popülizme zorlamıştır. Yani Türk toplumunun Osmanlı'dan miras aldığı tek partili dönemde laikleşmeyle daha da belirginleşen dikey zıtlama bu başarının getiricisidir (Sunar, 1983; 2081)

Kahraman (Kahraman, 2012; 346) için de DP hareketi siyaseti kitlelerin hayatına taşımıştı. Bu Tanzimatla birlikte başlayan apolitik politika döneminin sonudur. Böylece politika halkın kendisini var edebilmesinin bir unsuru olarak yepyeni bir algılamayla kavranmış oluyordu. Toplum kurma düşüncesi ise kültürel bir hamle olmaktan çıkıp ekonomik bir gerçeklik haline gelmiştir. Pasif modernleşmeden çok hızlı aktif modernleşmeye geçilmiştir. Köylülükten burjuvaziye, piyasa ekonomisinden sanayileşmeye. Ekonominin, sosyolojik/altyapısal dönüşümün ve siyasallaşmanın bir araya gelmesiyle ve pasif modernleşme modelinin terk edilmesiyle birlikte Türkiye'de ilerici-muhafazakâr kavramlarının anlamı da konfigürasyonu da değişmiştir. Başka bir deyişle Türkiye'deki muhafazakâr siyaset Kemalizm'in radikal modernist tavrı yerine modernleşmeyi kendi mecrasına oturtan, kendine özgü bir yola sokan bir ideolojidir. Muhafazakârlık Kemalizm'i kendine göre dönüştürerek yeni bir Kemalizm başlatmıştır (Aktaşlı, 2011; 154).

Toplumda bu dönüştürmeye müsait bir haldedir. Çünkü Kemalizm içinde zaafı barındıran bir kurucu ideoloji olmuştur. Kemalizm, kültürün kişilik yaratıcı katında yeni bir anlam yaratmadığı ve yeni bir fonksiyon görmediği için bir rakip ideoloji rolünü oynayamamıştır. Kemalizm'in Türkiye'de ailelerin çocuklarına intikal ettirdikleri değerleri değiştirmekteki etkisi ancak sathi olmuştur. Bu islami geçmişin getirdiği zorunlu bir sathiliktir. İnsanın sosyal kişiliğinin ve eyleminin her tarafına sızan bir düşüncenin kapsayıcılığı, bilhassa o kültür kalıbının içinde yetişenlerce kolay idrak edilemeyecektir (Mardin, 2012; 147). 1950'ler de DP bu açığı kapadığı için başarılı olmuştur. Selefinin jakoben laikliğinin yumuşatılması ve getirilen değişikliklerle dine yeni bir rol verilmesi popülist tavrın bir ürünü de olsa siyasi parti halk arasındaki gediği kapayan harç görevi gördüğü muhakkaktır (Mardin, 2013; 127-170). DP aynı zamanda Türkiye'de muhafazakârlıkla liberalizmin buluşma noktasını da temsil eder. 1950' den 1960 kadar iktidarda

kalan siyasal çoğulculuğun temsilcisi DP tarafından tekrar ele alınan gelenekte Prens Sabahattin'e uzanan liberal geleneğin çizgisindedir (Göle, 2006: 128). Çünkü DP muhafazakâr yapısının yanında ekonomik olarak liberal politikalar uygulayan ve tek parti döneminin korporatizmini liberal politikalarla yıkmaya çalışan bir partiydi. Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi II. Dünya Savaşı'nın galibi olan liberal bloğun baskısı sonunda DP de böylece iktidara gelebilmişti. Yeni siyasal konseptini liberal Batı'dan yana koyan Türkiye ekonomik anlamda da liberal politikalar uygulamaya başlamıştı. DP'den sonra da sağ muhafazakâr partilerin ekonomik olarak liberal politikalarından yana olmasının nedeni de budur (Aktaşlı, 2011; 153).

Erken dönemdeki birikimin Türk muhafazakârlığındaki etkisi önemlidir. Bu birikim DP döneminde muhafazakârlık ekseninde oluşan "tutan ve tutmayan devrimler" tartışmasına dönüşmüştür. Süreklilik fikri içinde halkta hala duran yasaklanmış ama yaşamda değişmemiş gelenekler savunulmuştur. Tabii bu çok partili hayatta filizlendiği için popüler dil halkın siyasete katılımından dolayı ön olana çıkmıştır. Bu halk muhafazakârlığının partiyle beraber oluşumunu da getirecektir. Muhafazakâr öncü grup ise 1940'larla beraber muhafazakârlıktaki ideoloji fobisinden dolayı komünizme düşmanlığını hat safhaya çıkarmıştır. DP döneminde muhafazakârlık, "milliyetçi, serbestçi, cumhuriyetçi, özel mülkiyetçi ve komünizm karşıtı bir yolda gelişmiştir (İrem, 2004; 18-19).

Yine Tarihsel olarak, Türkiye'de muhafazakâr düşünce ile ilgili yayınlar 1940'lardan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim bu dönem de Büyük Doğu, Serdengeçti, ve Türk Düşüncesi dergilerinde bu konularda ilk tartışmalar başlamıştır. Necip Fazıl'ın Büyük Doğu'su ve Osman Yüksel Serdengeçti'nin Serdengeçti'si muhafazakârlıkla birlikte, İslamiyet-milliyetçilik ilişkisini gündeme getirmiştir (Vural, 2007; 129). 1950'ler de yaşanan muhafazakâr zümrenin konumunda ki ön plana çıkışı ile Safa'da muhafazakâr yayın grubuna katılmıştır. 1950 seçimlerinde Bursa'dan CHP milletvekili adayı olmuş, kaybedince, seçimden sonra Türk Düşüncesi dergisini çıkarmaya başlamış ve Demokrat Parti'yle yakın ilişkiler içine girmiştir (Ayvazoğlu, 2013; 234) Özellikle bu dönemde muhafazakârlığın İslami- milliyetçi yanını aşırı bir şekilde temsil eden Fazıl ön plana çıkmıştır. Dini daha belirgin olarak ön plana alan, basit ve demogojik aynı zamanda popülist çizgide yer alan Fazıl kitleleri etkileyebilme yönüyle Türkiye'de üstad konumuna yükseltilerek muhafazakârlığın ve bununla beraber CHP düşmanlığının simge ismi haline gelmiştir (Mardin, 2013b; 30).

Oysa daha 7 Ocak 1950 Ulus gazetesinde yayımlanan yazısında Peyami Safa DP'nin kongrelerinde aldığı kararları ve kendilerine iktidar hedefi koymasını küçük düşürücü bir yazıyla eleştirmişti. Peyami Safa yazısında;

“Muhalefetimizin başında üstün adam yok değil, onlarla hepimiz övünüyoruz. Fakat sayıları ne kadar az. Bayar'dan Bayur'a kadar on parmağımız ya kapanır ya kapanmaz... Hepsi politika ve muhalefet okulunun yeni öğretileridir. Yetişiyorlar... Geri tarafı umum müdürlükten, valilikten mahalle ve köy muhtarlığına kadar her makama talip politika bebekleridir... Kaç yıldır muhalefetedirler? İki, üç veya beş yeter mi? Karşı tarafın en büyük hatası yaşını unutmalarıdır...” diyerek muhalefetin nitelikli eleman sıkıntısı çektiğini ve tecrübesiz olduklarına vurgu yapmıştır. Fakat çoğu muhafazakâr öncü gibi seçimden sonra oda konumunu yeni düzene göre ayarlamayı seçecektir. Bu tek parti boyunca muhafazakârlıklarıyla baş başa kalmış zümre için iyi bir fırsattır. Çünkü ilk kez dönemin zihniyeti içinde birincil konumda yer alacaklar ve o zamana kadar kendilerini yoğurdıkları muhafazakâr entelektüelliği rahatça sergileyebileceklerdir.

Kaçmazoğlu'na göre 1950 dönemiyle başlayan zihinsel ve düşünsel bir dönüşüm söz konusudur. 1950-1960 dönemi Türk düşünce hayatına, muhafazakâr ve İslamcı tartışmalar, bilimsel alanlara ise Türk-İslam, milliyetçi-İslamcı ve milliyetçi-Batıcı sentezler egemen olmuştur. Bu dönemde yeni fikirler üretilmemiş, sadece dini konular tartışılmıştır. Dönemin ünlü sosyal bilimcilerine bakıldığında da görülüyor ki egemen bilim anlayışı Türk-İslam, Türk-İslam-Batı ve Bergsoncu mistik felsefeye dayandığı görülür. Mümtaz Turhan, Hilmi Ziya Ülken, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ali Fuat Başgil, Mehmet Kaplan, Osman Turan, ve üniversitede hoca olmamasına rağmen etkin isimlerin başında gelen Peyami Safa egemen zihniyetin temsilcileridir. Pozitivist Batı anlayışının yerini 1950'lerde muhafazakâr Batı anlayışı almıştır. Bir başka anlatımla Batı'nın muhafazakâr ve metafizik düşün anlayışı öne çıkarılmıştır (Kaçmazoğlu, 2012b; 67-68).

1950'lerde iktidar ile muhalefet arasındaki ilericilik-gericilik tartışmaları, dönemin muhafazakârlarına tek parti döneminde yapamadıklarını yapma söylemediklerini söyleme imkanı vermiştir. Diğer deyişle Kemalist inkılaplara alternatifler üretme imkânı sağlamıştır. İnkılapların pratiğine dönük eleştirilerle yola çıkan muhafazakârlar, “inkılap” kavramından “ilerleme”nin dinamiklerini

belirlemeye, eski ile yeni arasındaki mücadelenin içinden de “irtica” kavramına dönük eleştirilerini dile getirmeye çalışmıştır. 1950’lerde düşünce üreten muhafazakârları özgün kılan “orta yol” çabalarıdır. Onlar dini toplumsallığın içinde belirleyici bir faktör olarak algılamış, siyasal ve hukuksal alandaki etkisine de karşı çıkmışlardır. Bu dönmedeki muhafazakârlar değişimi onaylarken kültürel kopuşa karşıda ağızlarını kapalı tuttıkları zamanın tersine eleştirel davranmıştır (Okutan, 2004; 39-40).

Kuşkusuz bu zihniyet DP ile de iyi geçindiğinden kendine yer bulabiliyordu dönem içinde. Özellikle muhafazakâr diyebileceğimiz yayınlara Menderes’in desteği de bilinen bir olgudur. Necip Fazıl’ın Büyük Doğu’su Peyami Safa’nın Türk Düşüncesi bu desteği alan diğer bir deyişle patronajla DP’ye daha çok yaklaşan yayım organlarıdır. Bizzat Fazıl (Kısakürek, 2002; 253) Menderes’ten destek istemiştir. Ülke içi vaziyetlerden dolayı karşılıklı anlaşarak bir ara kapansa da Büyük Doğu, kocaman bir tesise sahip ve müesseseseleşmiş olarak çıkacağı sözünü almıştır. Ağaoğlu’nun sözlerini şöyle der; “O, bizdendir” ve “Adnan Beyin gönlüne sahiptir”. Nitekim çok sonra ortaya çıkan Menderes’in bahsettiğimiz isimlerle mektuplaşması açık açık bir patronajı ifade etmektedir. Abdullah Kılıç’ın (Kılıç, 2013; Habertürk) , yayımladığı mektuplarda Fazıl:

“Müştaş Bey'den 2500 lira ve 'Mecmuanı çıkar da görelim ve sonra yardım edelim' cevabı aldım. İlk defa bir itimatsızlık sezer gibiyim. Ben parayı alırsam da mecmuayı mı çıkarmam veya çıkarırım da uygunsuz bir istikamet mi tutarım? Ben ki her şeyi uğruna riske etmiş, her defa mükemmel eseri vermiş ve bu kadar tecrübe ve çileden geçmiş bir adamım. Şahsım, kalbim ve kalemim her türlü teminatın üzerindedir.”. Onun yanında başka bir mektupta:

“Ayda 6 bin lira tahsis olunursa... Akis, Kim, Form gibi mecmuacılarla bütün muhalefet matbuatını saf fikirle çürütücü, muazzam bir içtimai ve edebi, ideoloji, bina edici kaalara ve yüreklere nüfuz edici bir mecmua kuracağıma emin olunabilir.” Diye yazmaktadır.

Orhan Seyfi Orhon “Akbaba, partice çıkarılırsa matbaa, kâğıt ve diğer masraflar temin edilirse biz kalemimizi bu hizmette kullanmaya hazırız” diyerek iktidarın yanında olup muhalefete yüklenmeyi kastetmektedir. Peyami Safa ise “bana yine bir kardeşlik yapmanı ve meseleyi münasip gördüğün kanaldan halletmeni ehemmiyetle rica ederim.” Diyerek yazmıştır mektubunun sonunda.

Karısının sağlık sorunu için istemiştir parayı. Lakin ‘‘yine’’ demesi göstermektedir ki Safa Menderes’ten parasal yardım görmektedir. Bu tür bir durum ilk başta kişide kötü duygular uyandırsa da esasında İktidarın genellikle kullandığı bir yoldur. Nasıl Tek parti döneminde ki kurumsallaşmasıyla CHP’nin güdümlü yazarları var ise DP’de kendi iktidarı esnasında aynı yolda saydığı gruplara politikası gereği hele yardım etmiştir. İktidarın hâkim kurumsallaşması Necip Fazıl ve Peyami Safa gibi edebi nitelikleri tartışılmayacak fikir adamlarını da kendilerini yadsıyacak şekilde yanına çekmiştir. İşte bunlar muhafazakâr olarak bilinen büyük ilgi gören şahısların özel yaşantılarında oluşan, ağızlarından çıkan ve düşüncelerinden yazıya dökülen üstün niteliklerinin bir yerde yoğun zayıflık barındırdığını gösteren yanlarıdır.

2.5.4. Demokrat Partinin 1950-1954 Dönemi Muhafazakârlığa Dönük Politikaları

DP hareketinin başından itibaren, net bir siyasal-düşünsel çizginin ifadesi olduğunu söylemek zordur. DP hareketinin geniş bir toplumsal koalisyon ve CHP’nin Tek Parti dönemi politikalarına karşı her trden muhalefetin ittifakına dayalı bir siyasal şemsiye olduğu, DP zerine yapılan birçok çalışmanın ortak kanaatidir. DP ve onu takip diğer merkez sağ siyasetler, neredeyse günümüze kadar bir lde siyasal şemsiye oluşurmaya devam ettiler. Bu şemsiye altında, öncelikle, ekonomik liberalizm, dini hassasiyetler ve milliyetçilikten oluşan üç başlı merkez sağ terkibi olgunlaştı. Ekonomik kalkınma ile milli ve manevi değerleri uzlaştırma üzerinden ilerleyen sağ siyasal söylemin düşünsel arka planını oluşturan, muhafazakârlıktır (Mert, 2006: 314). Yalnız DP muhafazakârlığının iki yüzü olduğunu belirtmek gerekir. Bunların bir yüzü 27 yıllık süreç boyunca cumhuriyetçi muhafazakârlık içinde şekillenmiştir. Cumhuriyetin kendine kalıcılığı sağlamak amaçlı ürettiği Cumhuriyetçi-gelenek tek parti içinde yer almış DP kurucularına da ister istemez sirayet etmiştir. O dönemden bazı değerler muhafazakâr bakiye olarak iktidar olacakları 1950-1960 arası dönemde Atatürk merkeze alınarak yer etmiştir. Diğer yüz ise Cumhuriyet ncesi dönemden kalan kültür-gelenek-tarih-din ve sosyal yapı ile şekillenmiştir. Cumhuriyetin ilanını ve ardından gelen değerşim hareketleri yer yer bu sürekliliği bozar durumda olmuştur. Muhafazakârlığın kendisi ve önemli temalarıyla da çakışan sert değerşim Türkiye muhafazakârlığının da DP dönemi ile birlikte sorgulamaya başladığı durum olmuştur. Direk DP tarafından bu durum halkın içinde yer edememiş, aksine onun stabil yaşantısını ve değerler ruhunu zedeleyici değerşiklikler olarak ele alınmıştır.

Bununla beraberde ortadan kaldırılıp dengeli ve muhafazakâr Türk Modernleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Çok partili hayat ile Türkiye özellikle din konusunda bazı gevşemelere gitti. 1950’de DP’nin iktidarı ile laikliğe karşı bir takım topluluklarca meydan okundu. Fakat yine de bu tür gruplara göz yumulsa da laiklik ilkesinden anayasal olarak kopuş yaşanmadı. Dini taassuba verilen cesaret bu 10 yıllık süreç boyunca etkisini gösterdi. Laiklik bu dönemin en çok tartışılan konusu oldu. Tabii ki bununla beraber dinle ilgili reformlarda eleştiriye tabii tutuldu. Bu dönem muhafazakârlarından dini ön plana çıkaran ve DP’ye oy veren, halkında sözcüsü olarak ortaya çıkan kişiler laiklik ve CHP dönemi dinsel anlayışına ya da onlara göre dinsizleştirmeye karşı fırsattan istifade DP yararına yayınlara başlamışlardı (Mardin, 2013b: 75). DP’nin burada asıl işlevi Cumhuriyet devrimine tepkileri mevcut siyasal sistemin işleyiş ve terimleri çerçevesinde, popülerleştirmek suretiyle bu tepkileri, sistemin diline uyarlamak olmuştur. Yani dini tepkilerin temsilci ve ifadecisi olmuş diğer yandan ise bu tepkileri kontrol altında tutmuştur. Muhafazakâr düşünce ise bu ortam içinde kendine rahat yer buldu. Dini, pozitivist katılıkla reddetmek yerine onun varlığını ve önemini hem toplumsal düzen hem de oy getiricisi önemsediler. Dinin, Devlet ve toplumsal hayatla ilişkisi yeniden tanımlandı. Dönemin önemli muhafazakâr isimlerinden Ali Fuat Başgil ile beraber muhafazakâr-laiklik anlayışı DP siyasetini şekillendirdi. Çünkü genel olarak muhafazakâr düşüncenin dine bakışı teolojik, metafizik veya etik bir mesele değil de, toplumsal ve siyasal düzen, nizam getiriciliği üzerinden olmuştur (Mert, 2006: 315-328).

Bu görüşlerle birlikte DP, işbaşına gelir gelmez dinin toplumun en önemli sosyo-kültürel ögesi ve hücrelerine nüfuz etmiş temel özelliği olduğunun farkına varmıştır. Marksizm’in tersine dinin toplumsal, ekonomik altyapıları belirleyeceğine inanan, Weberyen bir perspektife sahip olan DP, CHP’nin yaptığı gibi dinin bu özelliğini bastırmaktan ziyade bunu açığa çıkarmanın yararlı olacağını düşünmüştür (Kahraman, 2007: 28- 29). DP İcraatına ilk olarak bir söylem ile başlamıştır. O da bundan sonra yapacağı her değişikliğin mihenk taşı oluşturur. Meşhur “milletle mal olmamış” bunun yanında “milletin vicdanına baskı yapmış” olan devrimler hakkında tedbir almak söylemidir. DP çokta durmamış değirmen taşı gibi çöktüğünü söylediği devrimlerden olan “Ezanın Türkçeleştirilmesi” hakkında tedbir almaya gitmiştir (Çizmeli, 2010:238). 1930’ların başında başlamış olan ibadetin Türkçeleşmesi hareketi, dönemin dil

meseleleri ile alakalıdır. Hafız Sadettin Kaynak organizatörlüğünde çalışmalar yürütülmüş ve 2 yıl kadar sürmüştür. İlk önce kuran Türkçeleştirilmiş ve 22 Ocak 1932 tarihinde İstanbul Yerebatan Camii'nde okunmuştur. Sonra daha büyük bir cami olan Sultan Ahmet Camii'nde aynı uygulama yapılmıştır. Bundan 8 gün sonra ise Fatih Camii minarelerinden ilk Türkçe ezan yankılandı. Daha sonra ise uygulama yasa ile koruma altına alındı ve Arapça ezan okumak yasaklandı. Yasağı delenler ise Türk Ceza Kanununa göre para ve hapis cezasına çarptırıldı (Ayışığı, 2012: 552-553). Nitekim Cumhuriyetin kendi kurucu felsefesine göre yapılan bu değişiklikleri benimseyenlerin yanında, ekseriyetle benimsemeyenlerin olduğu açıktı. Dini değerler sisteminde özel yeri olan Arapça ezanın Cumhuriyetçi-laiklik ekseninde katı bir şekilde yasaklanması zaten 1923'ten beri olan halksal muhalefeti daha çok kendi içine ve CHP'den uzaklara itmişti.

Demokrasiye geçildikten sonra Arapça ezana dönüş isteği tüm partilerde ama özellikle DP'de yankı bulmuştur. Toker'in aktardığına göre DP'nin parti gezilerinde "Arapça ezan" onlara en fazla duyurulan isteklerden biriydi ve bunu olumlu karşılamanın prim yaptığı seziliyordu. DP muhalefet yıllarında dillendirmese de Arapça ezan vaadini kapalı kapılar ardından vermişti (Toker, 1990b: 48-49). Ezanın Arapça okunmasına izin verilmemesi Meclis'te 1950 seçimi öncesi 2 kişinin kalkıp Arapça ezan okumasına varacak tepkiler ortaya çıkarmıştı.

1950'nin 5 Haziran'ında bir vaat olarak dillendirilmeden saklı tutulmuş olan ezanı Arapçaya geri döndürmek fikri seçim sonrası resmi olarak Menderes'in resmi gazeteleri olan Zafer'e "Vicdan Hürriyeti ve Laiklik Hakkında" verdiği beyanatta açığa çıkarılmıştır. Manşetten yapılan beyanatta Menderes klişeleşmiş dil ile Atatürk'ü kirletmemek odaklı yapılmış olan değişikliğin onun zamanında geçerli olduğu şeklinde bir girişle konuşmasına başlar. Ama konuşmanın sadedinde:

"Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktilen zaruri görülen tedbire artık ihtiyaç kalmadıktan sonra bunda ısrar bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder. Şimdi meselenin halline sıra gelmiştir. Diğer inkılâplarımız gibi lâiklik esasının da muhafazası bugün için ancak prensiplere bağlı kalmakla mümkündür. Hâlbuki umumî adaba ve amme nizamına hiçbir aykırılık göstermeyen ezan meselesinde memnuiyetin devamı lâiklik prensibini menfî cihetten zedelemek manasını tazammun eder. Tekrar edelim ki, irticaa, taassuba, geriliğe karşı

mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz ” (Zafer, 5 Haziran 1950).

Bu beyanatta DP laiklik görüşünü de açıklar. Hareket ettikleri nokta amme nizamına ve adabına aykırı olmadığı sürece dini vecibe ve ibadetlerin serbestliğidir. İşte bu açıklamada Meclise bu tasarının götürüleceği açıklanmıştır. DP Bakanlar Kurulu 14 Haziran’da kanun tekliflerini onaylayıp şu gerekçeyle meclise sunmaya karar vermişlerdir:

“Anayasanın Türk vatandaşı için tabî hak saydığı vicdan hürriyetinin dokunulmaz bir hak olarak hürmete lâyük görülmesi gerekir ve bunun tabî din serbestisi her türlü müdahaleden âzade kalmak iktiza ederken ana kanunlarla korunmuş bulunan din ve vicdan hürriyetinden vatandaşı herhangi bir şekilde kısmen veya tamamen mahrum etmek ve bu hususu, kanunî ceza teyitleri altında bulundurmamak doğru olamaz. Böyle bir kayıtlama, Türkiye Devletinin esas vasıflarını gösteren Anayasanın 2. maddesindeki lâiklik esasına da uygun düşemez. (...) Müslüman Türklere sebepsiz yere mânevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir Devlet nizamı içinde yer alabilmesi de müstahildir. Fıkranın tayyi Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı verecektir.” (TBMMZC, D. 9, C. 1, 9. Birleşim).

Mecliste teklif hızlıca müzakereye sunulmuştur. Meclis tutanaklarında dikkat çekici yan teklifin aleyhinde söz söylenmemesidir. Hatta CHP Grubu adına söz alan Cemal Reşit Eyüboğlu (TBMMZC, D. 9, C. 1, 9. Birleşim: 182) bu konuyla ilgili şunları demiştir:

“Bu memlekette Millî Devlet ve Millî şuur politikası, Cumhuriyetle kurulmuş ve CHP bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak ezan meselesi de bir dil meselesi ve Millî şuur meselesi telâkki edilmiştir. Türk Vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizle olmasını bu bakımdan tercih ettik... Millî şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız”

Toker’e (Toker, 1990b: 49) göre bu durum en büyük sürprizi oluşturmuştur. Hiçbir mukavemet göstermeden tasarının kabulü CHP’nin bir yerde kendini yadsıması gibidir. En azından Kamuoyunda CHP hatalarını anlıyor ve bunlardan dönüyor tarzı fikirler oluşmuştur. Bu da zaten CHP’yi belli sebeplerden

sevmeyen kitlenin, sevmeme konusunda kendilerine “haklıymışız” demesini sağlamıştır. Eski tutumu sürdüren milletvekilleri de vardı tabii ki. Yusuf Ziya Ortaç, Cevdet Kerim İncedayı, Hasan Reşit Tankut ve arkadaşları Arapça ezan aleyhinde oy kullanmışlardır. Nedenini de inkılapların zedelenebileceği, irticanın avdeti için ilk adımı teşkil edebileceği olarak belirtmişlerdir (Ayışığı, 2012; 581).

Zafer’de konu yine manşetten bir zafer gibi verilmiştir. Çoğunluğun olumlu oylarıyla tasarı onaylandı ve Cumhurbaşkanına gönderildi. Kanun Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmış ve resmi gazetede yayımlandıktan sonra yürürlüğe girdi. Kabul edilen yasada Türk ceza kanununun 526. Maddesinden Arapça ezan ve kamet okuyanlar ibaresi çıkarılmış, ceza hükmü koyan kanun 5665 sayılı kanunla çıkarılmıştır. 17 Haziran 1950 tarihinde Arapça ezan okunması konusunda Başbakanlık vilayetlere tebliğ etmiştir (Zafer, 17 Haziran 1950). Konu ile ilgili Bayar (Bayar, 1986: 111) anılarında Atatürk’ün bu reformu ileriye götürmediğini gerektiği yerde kestiğini belirtir. Bu ileriye götürülmesi uygun bulunmamış bir devrimin ilk basamağından ibarettir. Zamanla yarattığı tezatlık durum kanunla düzeltilmiştir. Cumartesi günü bütün Türkiye’de ezan Arapça okunmuştur. Oysa kanun Arapça zorunluluğunu getirmiyordu. Sadece Arapça okunması yasağı kalkıyordu. Ama siyasi dil yine işlevini yerine getirdi. Yasa çıkar çıkmaz İstanbul Müftülüğü Bekçiler vasıtasıyla Bütün başmüezzinlere “ezan Arapça okunacaktır” talimatı verdi. Oysa gerçekten laik bir uygulama özelliğini taşıyacak değişim kanunda yazmadığı halde tek dilde okunması belirlenmiş bir kanun gibi emir verici bir dil kullanılmazdı (Toker, 1990b: 51).

Aydemir (Aydemir, 2010b; 89) bu ezan ile ilgili meseleye sosyal temelli bir nedenle bakmış ve şu yorumu yapmıştır:

“...Türkçe ezan ne demek? Mendere’de göre camilerin içinde ezan ve dualar Arapça yapılırken, minarelerden de ezan pekala arapça okunabilir. Ama bu muhakeme tarzı başka türlü de pekala yürütülebilirdi: Minarelerde ezan Türkçe okunuyor da, caminin içinde dualar ve ezanlar neden Türkçe okunmasın?.. Ama ne var ki, inkılaplar değil, kalabalıkların içgüdüleri konuşacaktı”

DP iktidarı eline aldığından beri beklentilerini açıkça yazan, yeni dönemden çok şey bekleyen İslamcı grup da bu yasanın tadilini olumlu karşılamıştır. Sebülürreşad’ da Eşref Edip her zamanki gibi DP’yi öven CHP’yi yeren yazılarıyla konunun içinde yer almıştır. Arapça ezan yasağının kaldırılması

“Kara ve kızıl taassubun yere serilmesi, milletin din hürriyetini köstekleyen zincirlerin parçalanması” olarak görülmüştür. Edip için bu Mekke fethinde peygamberin kabenin putlarını yıkmasına benziyordu. Bunların yanı sıra milletin heyecan içinde olduğunu olayı bayram gibi karşıladığını da belirtmiştir. (Gün, 2001; 236). İlgi çeken kısım iktidarın ve rollerin değişmesiyle eski suçlama kelimelerinin gerisin geri CHP’ye karşı kullanılır olmasıdır. Özgürlük getirenler, kurtarıcılar ve taassup yaratıcıları yer değiştirmiştir. Ayrıca CHP’nin kanuna destek vermesi belli ki pek de içten karşılanmamıştır. Ne yaparsa yapılınsın 27 yıl yığılı bir günah gibi CHP karşısına çıkarılmaktadır. Tek kazanan ise her halükarda DP olmaktadır.

Türkiye’deki bu hızlı gelişmeler ABD tarafından da takip edilmektedir. Ağustos 1950’de hazırlanan “Türkiye’de Dini Gelişmeler” başlıklı raporda Arapça ezan uygulaması konusu gündeme geldiğinde atılan bu adım karşısında CHP’nin tavrı şu şekilde yorumlanmıştır. “CHP uyguladığı dönemde bu yasağı, sekülerleşme yolunda alınmış bir önlem olarak görmüş, milli bir devlet ve milli bilince sahip ulus inşa edebilmek için bu adımın kaçınılmazlığını savunmuştur. Ancak yasağın kaldırılması yönünde teklif meclise geldiğinde popüler beklentilerden dolayı CHP itirazda bulunmamış, ezanın politik bir meseleye dönüşmesinden kaçınmıştır.” (Özdemir, 2013: 73).

Politikanın din alanındaki vaat çarkı Ezan diline Arapça okumak zorunlu(muş) gibi serbestlik getirilmesinden sonra hızla dönmeye devam etmiştir. Doğru bir tespit ile dinin inkişafı olarak görülen yeni dönem de diğer bir uygulama devlet radyosundan Kuran yayını yapılmaya başlanması olmuştur. 7 Temmuz 1950’den itibaren ramazan ayında sabah ve akşam, her biri on dakika olmak üzere günde iki defa, diğer aylarda ise haftada bir defa Cuma sabahları radyoda Kuran yayınlarına başlanmıştır (Sitembölükbaşı, 1995: 60). Radyolarda Kur’an Kerim’in okunmasına başlanmasından sonra Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki, İstanbul’da yaptığı bir basın toplantısında yalnız memleketimizde değil bütün İslam âleminde büyük tesirlerin meydana geldiğini belirterek Radyo’da Kur’anın okunmasının caiz olmadığını iddia edenlerin işin mahiyetini anlamamış olanlar olduğunu söylemiştir. Zamanı gelince de dini konuşmaların da radyoda yapılacağını nitekim başta Amerika olmak üzere birçok yerde radyolarda dini yayınların yapıldığını izah etmiştir (Şeker, 2006: 179). Radyo’da Kur’an okunmasına karar verildikten sonra Ulus Gazetesi, aldıkları habere göre hükümetin Radyo’da Kur’an okunmasına karar verdiğini ilk sayfanın orta

kısımında okuyucularıyla paylaşmıştır. Radyo’da Kur’an okunduktan bir gün sonra çeşitli haberler kısmının altında ikinci sayfada “Dün Radyo’da Kur’an Okundu” başlığıyla kısa bir yer vermiştir. Bu haberde hangi günler hangi saatlerde Kur’an okunacağı gibi ayrıntılı bilgilere değinmemiştir. Açıkçası sert dili seven Ulus’un bu konuyla ilgili bilgi vermek dışında başka yoruma yer ayırmaması şaşırtıcıdır (Abay, 2010; 77).

Sebilürreşad her zaman ki gibi gelişmeyi olumlu karşılamıştır. Parti ne kadar dinle ilgili değişiklik yapıyorsa o kadar iyi hale gelmektedir İslamcı dergi için. Böyle hayırlı başarıların devamı da temenni edilmektedir. Ayrıca imzasız bir yazıda da radyo da kuran okumanın laiklik ile alakası olmadığı savunulmuştur. Bu yazıya göre halkın dini ihtiyacı karşılanmaktadır ve hükümet devri sabıkta konulan yasakları kaldırmakla yükümlüdür (Gün, 2001; 241). En garip teki ise Büyük Doğu’dan gelmiştir. Büyük Doğu, radyoda kuran okunmasını uygun bulmayarak bunun siyasi bir karar olduğunu iddia etmiş ve şöyle denmiştir:

“Evvelki İktidar, Kur’ana hürmetinden değil, nefretinden onu dinletmiyordu; şimdikiyse, nefreti olmadığını ilân ihtiyacıyla dinletiyor, fakat gerekli mikyasta hürmeti de olmadığı için, bu işin, bugünkü radyoda mâna ve çerçevesi içinde mümkün olup olmadığını tahkike lüzum görmeden ucuzca gönül avlamaya bakıyor!. Kimse de (Ey gerçek Müslümanlık, sen nerede kaldın?) işin farkında olamıyor. Üstelik Diyanet İşleri Reisi, büyük bir zafer edasıyla Radyoevine, yani Raspalar, Sambalar Rumbalar ve heyheyler diyarına gidip işi tetkik ve idare buyuruyor” (Şeker, 2006: 180)

İslamcı-milliyetçi muhafazakâr olarak bilinen Büyük Doğu’nun açıkçası DP’nin iktidarının başlarında eleştirel bir takındığını görüyoruz. Sebilürreşad gibi her şeyi tasvip eder gözükmüyor. Yapılanlar küçük ve popülist icraatlar olduğu için daha büyüğünü ve köklü bir dinsel değişimi getirecek olanı bekler gibi gözükmektedir Büyük Doğu. Gerçi kısa süre sonra beklentileri değişmese de iktidar ile ilişkileri değişim gösterecek hatta Fazıl’ın patronaj alması bile söz konusu olacaktır. Ezanın Arapça okunmasından sonra radyoda Kuran-ı Kerim yayınının başlaması “Türkiye’de Dini Canlanma” olarak Washington’a rapor edilmiştir (Özdemir, 2013: 74).

DP bunların yanında dinsel eğitimin revizyonunu yapmaya girişmiştir. Adnan Menderes 29 Mayıs'ta mecliste hükümet programını okurken din eğitimi hakkında şöyle demektedir:

“İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetinin icablarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahatten ifade edildiği gibi hakiki lâikliği dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle itihaz etmek kararındayız ” (Abay, 2010: 50).

Zaten muhalefet döneminde CHP'nin 7. Kurultayı ile beraber belli şartlarla ilk ve ortaokullara getirdiği dinsel eğitimi küçük farklarla yeniden gündeme getirmiştir. İlkokulların 4. ve 5. sınıflarında program dışı ve isteğe bağlı olarak okutulan Din Bilgisi dersiyle ilgili çalışmalar yapan Diyanet İşleri Reisliği ve İlahiyat Fakültesi temsilcilerinin aralarında bulunduğu İlmi Heyet'in raporlarına dayanılarak, ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında okutulan Din Bilgisi derslerinin program içine alınması ve isteğe bağlı olarak okutulmasının da devam ettirilmesi 4 Kasım 1950 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kararlaştırılmıştır. MEB'in aldığı bu karar Bakanlar Kurulu tarafından da kabul edilmiş ve alınan kararlar 7 Kasım 1950 tarih ve 2949 sayılı Bakanlar Kurulu genelgesiyle de tüm valiliklere bildirilmiştir. Bakanlıkça yayınlanan genelge şu şekilde olmuştur:

“a. Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi din ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilkokullarda din öğretimi yapılması ve bu derslerin diğer dersler arasına alınması uygun bulunmuştur.

b. Bakanlıkça bastırılmış olup 1950 ders yılı kitap listesine alınmış olan ilkokul din dersleri kitapları şimdilik maksada yeter görülmüştür.

c. Bu hususta öğretmenlere rehber olacak bir kitabın hazırlanması kararlaştırılmıştır.

d. Çok öğretmenli ilkokullarda din derslerinin bu dersleri bilhassa okutmak isteyen öğretmenlere verilmesi, bunlar da çok olduğu takdirde içlerinden daha yaşlılarının tercih edilmesi muvafık bulunmuştur.

e. Çocuklarına din dersi okutmak istemeyen ebeveyn, bu hususu sene başında okul idaresine yazı ile bildirdiği takdirde bu çocukların Din Bilgisi dersleri ve imtihanlarından muaf tutulması kabul edilmiştir.” (Şimşek, 2013, 399).

Din eğitiminin ilkokul programlarına konulmasından sonra 1950–1951 yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında okuyan öğrenci sayısı 418.953 olup din derslerini almayanların sayısı 1437 Müslüman ve 1598 gayrimüslim olmakla beraber toplam 3035 kişi olup %0,7 bir orana tekâmül etmiştir.688 Din derslerinin okullarda okutulması üzerine bunun Anayasaya aykırı olduğu yolunda iddialar ve tartışmalar süre gelmişti. Bu tür bir düşünceye sahip olanlardan Bülent Nuri Esen, bu derslerin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle MEB aleyhine Danıştay’da dava açmıştır. Ancak dava konusunda yapılan incelemelerden sonra davanın reddine karar verilmiştir (Şeker, 2006: 191).

İlkokullara din derslerinin konulmasının ardından halkın gösterdiği ilgi karşısında ortaokullara da din dersinin konulmasını gündeme getirdi. Demokrat Parti milletvekilleri, henüz ilkokullardaki mecburi din derslerinin yankıları dinmeden bu derslerin ortaokul ve liseleri de kapsayacak şekilde genişletilmesini istemişlerdir. İlk teklif Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan’dan gelmiştir. Gürkan verdiği soru önergesinde; Milli Eğitimin, ilköğretimde kabul edilen din derslerinin orta tedrisatta veli izni ile mümkün görülüp görülmediği, İlahiyat Fakültesine gidip din adamı olarak yetişmek isteyen öğrenciler için hazırlık mahiyetinde liseler kurulması ya da Arapçanın da orta ve liselerdeki programlara dâhil edilmesi konularındaki görüşünü sözlü olarak açıklamasını istiyordu. Ardından Fahri Ağaoğlu, ortaokul ve liselerde din derslerini okutulması ve Hukuk Fakültelerinde İslam Hukukuna yer verilmesi hakkında Meclis Başkanlığına teklif sunmuştur. Nisan ayı içinde toplanan Ahlak Kongresi, Komisyon Raporunun 9. maddesinde yer verilen ilk, orta ve öğretmen yetiştiren kurumlarda mecburi din öğretimi tatbikine yer verilmesi konusunu görüşülmüş ve ortaokullara ve öğretmen okullarında din dersi okutulması raporda karar altına alınmıştır (Abay, 2010: 61).

İlkokullara din dersi konması ile başlayan din eğitimi süreci olumlu adımlarla devam etmiştir. 1947 CHP Kurultayı'ndan sonra 1949'da açılan 10 aylık imam-hatip kurslarından istenilen verimin alınmaması, halkın dinsel ihtiyaçlarını karşılanamaması önceden öğrenci yetersizliği sebep gösterilerek kapatılan imam-hatip okullarının yeniden açılmasını gerekli kılmıştı (Abay, 2010; 58).

İmam-Hatip Kurslarının yetersizliğinin anlaşılması, halkın memnuniyetsizliği ve 1950 seçimleri sonrası konunun milletvekilleri tarafından meclis gündemine taşınması ile din görevlilerinin yetiştirileceği okulların açılmasına yönelik çalışmalar hız kazanmaya başlamıştır. Zira DP'nin, seçim öncesinde vaat ettiği İmam Hatip Okullarını, iktidarının ilk yıllarında açma kararlılığını ifade eden açıklamayı dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri şöyle yapmıştır: "İmam-Hatip Okullarının açılması zaruretine kaniyiz. Çünkü Türk Milletine hitap edecek olgun, kültürlü hatip ve imamların yetiştirilmesini arzu ediyoruz". Bu açıklamanın ardından, İmam-Hatip Okullarının açılması ile ilgili hazırlıkları yapmak ve bu konudaki resmi kararı almak üzere bakanlıkça Müdürler Komisyonu'na görev verilmiş ve yapılan çalışmalar sonunda İmam-Hatip Okullarının açılması kararı benimsenmiştir (Şimşek, 2013: 403). 1951-52 ders yılında 7 vilayette İmam-Hatip Okulları açıldı. Bu okullar ilk tahsilden sonra, 7 yıl öğretim yapar. İki devreli olan bu okulların birinci devresinde öğrenci sayısı bini aşmıştır. Sayıları 15'e çıkartılacak olan İmam-Hatip okulları için 5980 sayılı kanunla maaş kadroları sağlanmıştır (DP, 1953: 50).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında lağvedilen medreselerin bıraktığı boşluğu doldurmak amacıyla kurulan ama sonraki dönemlerde halk nezdinde talep görmediği için kapatılan imam-hatip okullarının tekrar eğitime başlamasıdır. Bu konuda hazırlanan Amerikan raporuna göre, ilk planda İstanbul, Ankara, Isparta, Maraş, Konya ve Kayseri'de açılan bu okullar halk tarafından büyük bir rağbet görmüştür. Okul açılan iller arasında dindar çizgisiyle ön plana çıkmış olan Konya'da İmam Hatip okuluna 320 kayıt yaptırılmıştır. Bu öğrencilerin önemli bir kısmı kırsal bölgelerde yaşayan fakir ailelerin çocuklarıdır (Özdemir, 2013: 75). Söz konusu okullar 1954-1955 öğretim yılında ilk mezunlarını verince 1955-1956 öğretim yılından itibaren imam hatip okullarının üç yıllık ikinci devreleri (lise kısmı) açılmış ve böylece bu okullar dört yılı orta kısım, üç yılı ise lise kısmını kapsamak üzere yedi yıllık bir süreci kapsayan, orta dereceli bir meslek okulu haline gelmiştir. 1958-1959 öğretim yılına gelindiğinde Balıkesir ve Burdur'da İmam Hatip okullarının açılmasıyla İmam Hatip Okullarının sayısı 19'a ulaşmıştır.

İmam-Hatip Okullarının öğrenci sayısı açıldıkları 1951- 1952 öğretim yılında 889 iken bu sayı 1959–1960 öğretim yılında 4.101’e çıkarak yaklaşık dört buçuk kat artış göstermiştir. İmam-Hatip Okullarının açılması, memleketin önemli bir ihtiyacının karşılanması ve milletin arzusunun yerine getirilmesi bakımından halk arasındaki büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır (Şimşek, 2013: 403-404).

Din derslerinin ilkokul programlarına konulmasından sonra DP iktidarı hızını kesmeden din alanında yeni atılımlar atmaya devam etmiştir. Bu atılımlardan biri Adalet Bakanlığının “ceza evlerinde bulunan mahkûm ve tutukluların din yoluyla ıslahı” için aldığı karar olmuştur. Nitekim dönemin Diyanet İşleri Reisi, Ahmet Hamdi Akseki bizzat Genel Ceza Evinde mahkûmlara dini nasihat vererek mahkûmlara şu öğütlerde bulunuyordu:

“Ey Türk ve Müslüman oğlu Müslüman! Tekrar ediyorum, şunu muhakkak bil ki; eğer musibetleri masal saymaz ibret ve hisselerini gözünden kaçırmazsan; Allah’ın emirlerine karşı kusur ettiğini anlamış bulunursan günahlarını tanır, iman ve itikadını kuvvetlendirir, bundan sonra işlerini güzel yapmağa azmedersen; düşmekte meyas olmaz ve Allah’tan ümidini kesmezsen; felaketlerini kefarete bilir, dünya ve ahiretini kurtarmağa, çalışmış olursun...” (Şeker, 2006: 193). Görüldüğü gibi din DP döneminde etkin bir sosyal araç olarak kullanılmaya başlanmış cezaevlerine ıslah amaçlı bile sokulmuştur. Dinin bir koruyucu kalkan olarak kullanıldığı diğer bir alan ise komünizm olmuştur. Dönemin yükselen gücü Sovyetlerin komünist kışkırtmalarına karşı muhafazakâr dönemde dinin etki alanı her yerde arttırılmıştır.

Etki alanının artması konusunda memnuniyet belirgindir bu dönemde. Hele Cumhuriyet tarihinde ilk kez halkın isteğini temsil eden onu siyasi yoldan dillendirip, icraata döken bir partinin tarih sahnesinde olması göz önüne alındığında bu memnuniyetin artışını daha iyi anlayabiliriz. Çünkü Cumhuriyetin insan malzemesi, eski geleneksel kültür tarafından biçimlendirilmiş olduğundan ve de İslam, bu toplumun hala bütünleştirici, kimliklendirici temel unsuru olduğundan, toplum, kendisini yeniden biçimlendirmeye yönelik siyasal-kültürel tasarruflara tepkisini, bildiği tek dille, yani dinsel dünyanın diliyle ifade etmiştir. Bu durum, İslam dininin, devletler ve ulema için hep varolmuş olan siyasal dilinin, bu kez halk tarafından ve aslında dinsel değil siyasal hoşnutsuzluğun dili olarak kullanılışının olgusal zeminini hazırlamıştır. Nitekim DP, iktidarını, bu dili, kendi siyasal muhalefetinin dii haline getirmedeki başarısına borçludur. Görünen odur ki

dinsel dilin siyasal muhalefet amacıyla kullanımını gelenekselleşerek günümüz Türkiye'sine de taşınmıştır (Kurtoğlu, 2014: 211). DP'nin kullandığı dil ve yaptığı uygulamalar dönem içinde tarikatlardan ve dini liderlerden de destek almasını sağlamıştır. DP, 1950-1960 yılları arasındaki iktidarı sırasında Bediüzzaman Said Nursi tarafından destek görmüştür. 1920'lerde siyasete bulaşmama kararı alan Nursi için yeni dönem siyasette birini destekleme dönemidir. Çünkü DP, dinselliğin ifadesine sempati duyar görünen ve İslam dininin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesini temel hak gören bir kuruluş olarak hareket etmiştir. Said Nursi bu ortamda, Risale-i Nur'un basımı üzerine konulan yasakların kaldırılması amacıyla takipçilerinden birini, 1954 yılında Isparta'dan milletvekili seçilen Dr. Tahsin Tola'yı görevlendirmiştir. Ayrıca DP döneminde doğu illerinden pek çok ağaların meclise girdiği ve bunların ister istemez tarikatlarla iç içe olduğu da bilinmektedir. Hatta içlerinden Said Nursi adına konuşma görevini yerine getirenler bile olmuştur (Mardin, 1994: 67-252-253).

Yine DP'nin içinden bazı kişiler vardı ki dinsel tepkilerini bir adım ileriye götürüp DP'nin daha çok zan altında kalmasına neden oluyorlardı. DP o kadar farklı gruplara yayılmıştı ki kurucu kademenin bunlara başa çıkması zorlaşıyordu. DP milletvekillerinden Fehmi Ustaoglu Samsun'da Büyük Cihad gazetesinde, Atatürk inkılabının yararsızlığı, Milli Mücadelenin din için yapıldığı ve reformların bir işe yaramadığını savunan makale yayınlamıştı. Bir milletvekili de Camiülezh'er'e öğrenci gönderme teklifini sunuyordu. DP yöneticileri Eroğul'a göre kendi içindeki Cumhuriyet'e düşman zihniyeti görmezlikten gelmeyi tercih etmiştir (Eroğul, 2013: 121).

Dönem içinde Meşrutiyetin İslamcı literatüründen beslenen İslamcılar, kendilerini ifade etme fırsatını DP'ye dayanarak kullanmışlardır. Ancak, ezanın yeniden Arapça okunması, din dersinin okullarda zorunlu hale getirilmesi gibi, İslamcı düşünürlerin ve Müslüman halkın din duygusunu okşayacak kararlara imza atmasına rağmen DP yönetimi, Kemalist laiklik anlayışına sadıktır. Kendi siyasal projesini dinsel geleneğin diliyle takviye ederek, bir anlamda, dinin, siyasallaşmasına, kapı açmış olmasına rağmen, DP'nin, kaim dinsel siyaset geleneğine dönmek gibi bir amacı yoktur. Başka bir deyişle, desteğini kırsal kesimden alan DP, yaşayan İslam kültürünü, siyaset yörüngesine sokmuşsa da, İslam'ın toplumsal yaşantıda daha fazla yer alan bu görünüşü aslında siyasal değil, dinsel kültürel'dir (Kurtoğlu, 2014: 212). Ama siyasal partilerin, daha fazla din hürriyeti vaat ederek oy peşinde koşması ve halk tarafından tutulmak için

laikliğin feda edilmesine kadar işi götürmesi söz konusudur. Mevkiyi din propagandası yoluyla kazana politikacılar, bu mevkilerde kalabilmek için aşırılığa kaçmaktan çekinmemiş, muhafazakârlar ve dini gruplarsa bu durumu reformları ve bizzat rejimi zayıflatmak için bulunmaz fırsat saymışlardır (Karpat, 2010: 366). Yani dinin işlevinin ne olacağı nerede duracağı hakkındaki kafalardaki farklı düşünceler bu çatışmayı oluşturmuştur. Ne kadar bu durum yine de DP'de toplanmayı ona oy vermeyi bozmamışsa da örgüt olarak bölünmüşlük ve zaptedilemezlik ortaya çıkmıştır.

Bu politikalar ve sunulan dinsel hürriyet, laikliğin yorumlanmasındaki farktan da gelmektedir. Kemalist laiklik anlayışı yerine DP ile birlikte muhafazakâr bir laiklik anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre Kemalist dönemde din devlete bağlanmış bulunmaktadır. Devlete bağlı din ise gerçek laiklikle bağdaşmamaktadır (Başgil, 2003: 157-158). Bu görüşle hareket edilince ortaya dinini yaşamak isteyen kişinin de laiklikten; dinini özel hayatına sığdıran ve toplumsal hayatta non-klerikal(Dini olanın dışında) yaşamayı tercih eden kişi gibi yararlanması ortaya çıkmıştır. İşte böylece laikliğin liberal yorumlanışı siyaset sahnesinde yer edinmiştir. Bunun yararlı yönleri olmuş olsa bile bu liberallikle laikliğin karşısına çıkıp onu yok saymaya çalışan gruplarda türememiş değildir. Yalnız DP'nin yapmaya çalıştığı açıktır. Muhafazakârlığın din ile ilişkisi yönünde atılan adımlardır bunlar. Gelenek ve tarih temaları ile de birleşip yüz yıllarca kök salmış, halk için değer yaratıcısı olmuş şeylerin muhafazakâr eda ile yine toplum içinde aynı yerlerine oturturulması söz konusudur. Çünkü muhafazakârlara göre din topluma nizam veren harç görevi gören birleştirici bir özelliğe sahiptir. Türkiye'nin bu görüşler hakkındaki bilgisini Solidarist bir sosyoloji ile Durkheim'dan da aldığını göz önünde bulundurduğumuzda dinin ehemmiyeti muhafazakâr çevre için neden bu kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

DP bir yandan muhafazakârlığın dini yanına dönük bu politikaları yaparken bir yandan da Kemalist köklerine dönük politikalarda izlemiştir. Bunun en barizi Atatürk hakkındaki iki girişimleridir. Biri çıkardıkları Atatürk'ü Koruma Kanunu diğeri ise Atatürk'ün mezarının Anıtkabir'e naklidir (Eroğul, 2013: 119). Özellikle Bayar için Atatürk'ün yeri çok ayrıdır. Zaten bu parti içine de yansımıştır. DP içinde Menderes ve Tefvik ileri milliyetçi muhafazakâr çizginin temsilcisi. Bayar, Koraltan ve Medeni Berk ise daha ilerici bir çizgideydiler. Dönemin Milliyetçi muhafazakâr grupları Bayar'ın siyasi tercihlerine daha

eleştirel olurken Menderese aynı tavrı takınmazlar. Dolaylı eleştiri sergilerler menderese çünkü kendilerine daha yakın görürler milliyetçi muhafazakâr soy kütüğüne yerleştirirler (Taşkın, 2013: 119-121). Bu hassasiyetinden dolayı Bayar özel rica ile başvekilinden, devlet dairelerinde yeni cumhurbaşkanı resminin asılmaması yalnızca Atatürk'ün resminin olması aynı şekilde de paraların pulların üstünde de yalnızca Atatürk'ün portresi olmasını istemiştir. Çankaya'nın odalarını da Atatürk zamanındaki haline sokturmuştur. Son icrası ise kendisinin yakından ilgilendiği ve yapımını hızlandırdığı Anıtkabir olmuştur (Bayar, 1986: 122-123). Anıtkabir'in yapılma fikri esasında 1939'larda ortaya çıkmıştır. İlk önce toplantılar yapılarak yapının nereye yapılacağı konuşulmuştur. 1939'daki son toplantısında, Anıtkabir için en uygun yerin Rasattepe olduğuna karar verilmiştir. Yer seçiminden sonra, Başbakanlık Müsteşarı başkanlığında kurulan Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu, Anıtkabir'in niteliklerini saptayarak, 18 Şubat 1941'de bir proje yarışması açmıştır. Bu komisyon, 49 proje arasından, ödül vermeye değer bulduğu 3 projeyi Bakanlar Kuruluna sunmuş, Bakanlar Kurulu da bu 3 proje içinden, İTÜ Mimarlık Fakültesi Profesörü Emin Onat ile Doçent Emin Arda'nın projesini kabul ederek uygulama kararı almıştır. Bayındırlık Bakanlığı bütçesine konan bir milyon liralık ödenekle, birinci kısım inşaatını başlatmak üzere Anıtkabir'in temeli 9 Ekim 1944'te törenle atılmıştır (Koçimen, 2007: 44). Savaş dönemi ve yavaş çalışmalar sonucu bu işi tamamlamak DP'ye kalmıştır. Bayar'ın özel ilgisi ve isteği ile iş hızlandırılıp, Büyük bir törenle 1953 yılının 10 Kasım'ında Atatürk'ün makberesi Etnografya Müzesinden, Anıtkabir'e taşınmıştır.

Diğer uygulama olan Atatürk'ü Koruma Kanunu ise yükselen dini duyguların ve aşırılıkların bir ürünüdür. Tunaya'ya (Tunaya, 1998: 49) göre bunun nedeni ise DP'nin gericiliğe yüz verme politikasıdır. Devrim aleyhtarı tutumu, hürriyetleri, ortadan kaldırırcasına demokrasiyi zedelemesi, aydın kitlenin desteğini kaybettirmiştir. Fakat baş hesabı ile “aritmetik” bir demokrasi anlayışı DP iktidarını muhafazası şartı sayılmıştır. Bu yüzden Atatürk, CHP ve laik devrimci tutumdan yakınlar rahat etmiştir. Atatürk'e yönelik ilk fiili saldırı Kırşehir'de başlamış ve kentteki Atatürk heykeli parçalanmıştı. Saldırganlar yakalanarak hapis cezasına mahkûm edildi. Çok geçmeden Ankara Orduevi karşısındaki Atatürk anıtı da Tıcani tarikatından olan bir kişinin saldırısına uğradı. Bu saldırıda tarikat lideri olan Kemal Pilavoğlu tutuklandı. Ülkenin değişik yerlerinde 4 Mayıs 1950'den başlayarak bir yıl içinde bu tür saldırıların sayısı

dokuzu buldu. Bu tür olayların artması sonucu Ankara’da “Atatürk Devrimlerinde Bağlılık” mitingi düzenlendi. Devrim karşıtı bu tür eylemleri izleyen Fransız Büyükelçisi J. T. Saint Hardouin, hükümetine gönderdiği raporda: “Demokrat yöneticiler genelde laik sayılsalar da, gelenekçi olan seçmenlere verdikleri ödümler dışında, camilerin bakım ve din görevlileri için oldukça geniş kredi olanakları yaratmışlar ve söz konusu gelişmelere katkıda bulunmuşlardır. Bu ödümler fanatiklerin aşırı hareketlerine yol açmıştır” diye yazmıştır (Şur, 2008; 99).

Doğum yeri Fas olan ve 1930’larda Türkiye’ye giren Ticanilik, Kemal Pilavoğlu liderliğinde gelişerek, özellikle Ankara ve çorum dolaylarında yayılmıştır. Amacı tanrı emirlerini yerine getirip peygamberin ahlakını temsil etmek şeklinde özetlenmekle birlikte, ana amacının teokratik bir devlet olduğu ortadadır. Türk devrimini “dinsizlik”, devrim önderi Atatürk’ü “melun” şeklinde adlandıracak kadar saldırgan ve tehlikeli olmuşlardır. Ticaniler dinci gösterilerine DP zamanında da yoğun bir şekilde devam etmişlerdir (Sencer, 1971: 214-215). DP iktidarı döneminde Atatürk heykeline karşı ilk büyük hareket 23 Şubat 1951’de Kırşehir’de görülmüştü. Kentteki Atatürk heykeli parçalanmıştı. Bu olay, herkesi derinden etkilemiş, bu saldırıyı yapan ve yaptırımların biran evvel meydana çıkarılması beklenmişti. Olay, ülke çapında Atatürk’ün büst ve heykellerine karşı saldırıların başlangıcı olmuştu. Bu saldırılara karşı ilk tepki Millî Türk Talebe Federasyonu’ndan gelmiş ve Federasyon bu saldırıları önlemek üzere bir yasa çıkarılmasını istemişti. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti de, gericilikle daha etkili bir şekilde mücadele edilmesi gerektiği konusunda iktidarı uyarmıştır. 1951 yılı Mart ayı sonlarında bu saldırılarda artış olmuştu. Ankara’nın Eryaman Köyü, Aydın’ın Dalaman Bucağı ve Balıkesir’in Burhaniye ilçesinde üst üste saldırılar düzenlenmişti. Bursa’nın Trilye bucağında, Aziz Pozan adında bir şahıs, DP bürosuna gelerek duvarda asılı bulunan Atatürk ve Celal Bayar’ın resimlerine saldırmış, olayı görenler tarafından yakalanarak adalete teslim edilmişti. 26 Haziran 1951’de, Ankara Orduevi karşısındaki Atatürk heykeli Ticani tarikatından olan bir kişinin saldırısına uğramıştı. Ankara, Ulus meydanındaki heykeli kırmak isteyen Sıtkı Aslan adında biri, heykele tırmanırken olayı gören halk tarafından yakalanarak polise teslim edilmiştir (Güneş, 2012: 36-37).

Bu tepkiler karşısında DP iktidarı, Atatürk’e yönelen saldırıları önleyebilmek ve Atatürk’ün manevi varlığını koruyabilmek için özel bir yasa çıkartmayı gerekli görmüştür. Menderes ve arkadaşları hazırlanacak olan yasayı TBMM’de, kendi milletvekillerinin de yoğun muhalefetine rağmen savunmuş, bu

yasayı bir “kişi yasası” değil ama bir “güvenlik yasası” olarak sunmuşlardır. Tasarının TBMM görüşmeleri çok uzun ve çok tartışmalı geçmiştir. 4 Mayıs 1951 de başlayan görüşmeler 27 Temmuz 1951 e kadar aralıksız 7 oturum süresince devam etmiştir (Koçimen, 2007: 49). Atatürk’ü Koruma Kanunu hakkındaki konuşmaların genelde aleyhte cereyan etmesi üzerine Menderes, eleştirileri yanıtlamak ve tasarıyı savunmak için üç kez söz almıştır. Başbakan öncelikle, Atatürk gibi Hakkın rahmetine kavuşmuş bir insanın, bir Türk büyüğünün uğradığı hakaretleri önlemek ve bunun memlekette yarattığı karışıklığı, fikirlerde yaptığı, vicdanlarda yarattığı huzursuzluğu gidermek istediklerini belirtmiştir. Bu tasarı ile eleştiri özgürlüğü değil, yalnızca hakaret ve başkasını suçlama özgürlüğü ortadan kaldırılmak istendiğini belirten Başbakan tasarıyı savunmayı öyle sürdürmüştür;

“Bu kanun sureti kat’iyede ne bir takriri sükûn kanunudur, ne de vicdanları, tenkit hürriyetini, fikir hürriyetini baskı altında bulunduran bir kanundur. Atatürk ne yaptı? Hepimiz burada sevdiğimizizden, saydığımızdan bahsettik. Büyük eserler yaptı dedik. Bunda hepimiz beraberiz. Kanuna hacet yok, neden?”, “Sevgi vicdanlardaymış. Arkadaşlar; vicdanlarda yer tutan, sevgi kazanan, hürmet kazanan eserlerin mefhumların muhafazası, kanun koyucu için bir vazife teşkil eder... Arkadaşlar, biz, tenkit hürriyetini kaldırmıyoruz...” diyerek grubu ikna etmeye çalışmıştır (Güneş, 2012: 46). Esaslı olarak bu konu ile ilgili çalışmayı ve dirayeti Bayar göstermiştir. Ona göre Demokrasinin getirdiği hürriyet havası içinde aşırı akımlar ortalığa yayılmışlardır. Kendilerine Güneş altında bir yer aramaktadırlar. Toplumunu aşırı cereyanların zararlarından korumak lazımdı. Bunun için sağ ve sol akımlara karşı ceza kanunundaki cezaları ağırlaştırmak, Atatürk heykellerine ve Atatürk’e karşı harekete geçen ve geçeceklerine karşı da bir “Atatürk’ü Koruma Kanunu” çıkartmak gerekiyordu. Bunun için özel olarak Başvekili ile konu hakkında görüşme yapmıştır. DP içinden bazı milletvekillerin kanunun çıkmasını engellemelerine karşı ise konuyu meclis açılış konuşmasında da dile getirmiştir. (Bayar, 1986: 151-152).

Tasarının tümü üzerindeki görüşmelerin bitmesine rağmen, Başkanlığa verilen çok sayıda önerge ile, Anayasa Komisyonu raporunun tekrar incelenmesi için Adalet Komisyonuna gönderilmesi istenmiştir. Yine bir takım tartışmalardan sonra tekrar Adalet Komisyonuna gönderilmesi kabul edilmemiş ve tasarının maddelerine geçilmiştir. Görüşmeler sonunda maddeler 50 ret, 6 çekimser oya karşı 232 oyla aşağıdaki şekilde kabul edilmiştir.

“MADDE 1. “Atatürk’ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Atatürk’ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk’ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir.

Yukarıda ki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse asıl fail gibi cezalandırılır.

MADDE 2. Birinci maddede yazılı suçlar; iki veya daha fazla kimseler tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır.

Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar zor kullanılarak işlenir veya bu suretle işlenmesine teşebbüs olunursa verilecek ceza bir misli artırılır.

MADDE 3. Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı cumhuriyet savcılıklarınca re’sen takibat yapılır.

MADDE 4. Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 5. Bu kanunu Adalet Bakanı yürütür.”

Böylece, TBMM’nin görüşmeleri belki en tartışmalı geçen kanunlarından birisi olan “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun”, 7872 sayı ve 31 Temmuz 1951 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Koçimen, 2007: 72-73).

Anlaşıyor ki bu kanun meclisi ve DP içindeki karşıt görüşlülerin akıbetini ortaya sermiştir. Parti içinde açıkça Bayar’ın anlayışı ile uyuşmayan zihniyet grupları vardır. Çünkü bu anlayış çoğu kişinin kaçtığı ve DP’nin öyle olmadığını düşündüğü Kemalist muhafazakârlık anlayışıdır. Lakin unutulmuş şey, ne kadar DP iktidarı almış sözselsel rahatlık ve önceki iktidarın yaptıklarını her yönden, karşıtların sert eleştirilerine izin verilmişse de Cumhurbaşkanı Bayar’ın hala o eski muhafazakâr anlayışı sürdürdüğü ve DP hareketinde etkisini kaybetmediğidir. Daha partinin kurulduğu yıllarda verdiği içten söz laiklik konusunda ve irtica konusunda gerekenin yapılacağı idi. Bunların yanında Atatürk’e saygısı çok

büyüktü. Yıllarca onunla zaman geçirmiş onun kişiliğini tanıma ve hayran olma fırsatı bulmuştu. En önemlisi ise Kurtuluş Kayalı'nın (Kayalı, 2012: 384) dediği gibi DP'nin fikriyatının arkasındaki ideolog Adnan Menderes değil Celal Bayar idi. Bayar'ın ittihatçı kimliği DP-CHP yakınlığını çok daha çok daha net ortaya koymuş ve belki de Bayar olmasa kaale bile alınmayacak bu tasarının kanunlaşmasını sağlamıştır.

Çok partili hayata geçişle birlikte dini hayatta başlayan özgürlükler, "Sekülerleşme Karşıtı Gelişmeler" başlığı altında Haziran 1951'de Washington'a gönderilen bir raporda da genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. İslam dini ibaresinin anayasadan çıkartılmasınının 24. yıldönümüne girildiğini belirten raporda, halifeliğin kaldırılmasından başlayarak harf inkılâbına kadar laiklik prensibi ekseninde yapılan bütün inkılâpların ikame edilmesi noktasında yaşanan aksaklıklar üzerinde durulmuştur. Rapora göre, Türkiye'de bu süreçte, din ve devlet işlerinin bir birinden ayrılması ile din adamlarının dünyevi işlerdeki etkinliği zayıflamıştı. Hiçbir zaman geçmişte de gerçek anlamda teokratik devlet yapısına sahip olmayan Türkiye'de Kemalist reformlardan sonra din ve dünya işleri birbirinden ayrılmış, şer'i hükümlerin hukuk kaideleri üzerindeki etkisi nötralize edilmişti. Devleti bütün dini sembollerden arındırmak için bazen katı bir şekilde uygulanan seküler reformlarla, dini fanatizmin önüne geçilmeye çalışılmıştı. Kısacası dinin toplumsal alandaki etkisi bertaraf edilerek modernleşme ve Türkleşme yolunda adımlar atılmıştı. Bütün bu uygulamalar, İslami geleneğin hâkim olduğu Osmanlı zamanında doğmuş kuşaklar arasında rahatsızlık yaratmıştır. Burada reddedilemeyecek bir gerçek vardır ki, bütün bu baskılara rağmen dinin gücü halkın büyük kısmında etkisini devam ettirmiş, hatta din temsilcileri, cahil halk arasında bütün bu uygulamaları, karşı propaganda olarak kullanmışlardır. Rapora göre, bu durumun sebeplerinin başında, Kemalist reformlarla sağlanmak istenen bu keskin dönüşümü toplumun tamamına kabul ettirecek bir eğitim sistemi ağının bulunmayışı gelmektedir. Çünkü hala ülkedeki köylerin yarısından fazlasında yeterli miktarda devlet okulu bulunmamaktadır (Özdemir, 2013: 77). Rapordan da görüldüğü gibi Türkiye'deki değişim yurtdışında da merakla izlenmiş ve raporlar tutulmuştur. Muhafazakârlaşmanın dini boyutu üzerinde durulmuştur. Çünkü Türkiye üzerinden düşünüldüğünde her dönem din en büyük etken olmuş hatta normalde muhafazakârlığın bir teması olan din, Türkiye'de ana karakter rolünü üstlenmiştir.

DP'nin ilk 4 yılı en aktif ve işlerin yolunda gittiği yıllar olmuştur. Özellikle dinsel-geleneksel muhafazakârlığa yönelik verdiği vaatleri gerçekleştirdiği için oy veren sayısını kemikleştirmiş ve ileriki yıllarda iktidarda kalmasının yatırımını yapmıştır. Tabii ki yapılanların hepsi muhalefetten beri ağıza pelesenk edilmiş bir şekilde demokrasiye atıfla yapılmıştır. Fakat çok partili hayat, işleyişi itibarıyla bir Batılı demokrasi olamamıştır. Fikir özgürlüğünün çok kısıtlı olması, politikada, demogoji payını arttırmış, partiler aynı programları savunur hale gelmişler ve Türkiye gibi temel sorunları devamlı askıda kalmış bir ülkenin sorunlarına köktenci bir biçimde eğilmek tehlikeli bir girişim sayılmıştır. 1946-1960 döneminde iki ana siyasal partinin yöneticileri, Osmanlı reformistleri gibi, iktidarda iken yaptıklarına muhalefette iken karşı çıkmışlar ve siyasal hayatı kişisel kavgalarla yozlaştırmış ve çıkmaza sürüklemiştir. Samimi demokrat olamamışlardır (Timur, 2013: 49). Bunun yanında Türkiye'de günümüze kadar gelecek merkez sağ partilerin ve onların iktidara daha yakın oluşunu sağlayacak siyasal dil, takınacakları politika, halkla bağları gibi özellikler DP ile ortaya çıkmıştır. DP bir darbe ile iktidardan indirildikten sonra bile onun içindeki kadrolarca devamı niteliğinde siyasi partiler kurulmuştur. Muhafazakâr siyasette yavaş yavaş kök salmış Türkiye'nin iç ve dış politikasına yön verecek güç olmuştur. Yani çok partili hayat ve DP, muhafazakârlığın siyasallaşmasını ve aynı zamanda gelişerek çok büyük kitlelerin tercih merkezi olmasını sağlamıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Demokrat Parti muhafazakârlıkta iktidarı devraldığı CHP'den hep bir fazla olmuştur. Çünkü CHP memlekette yapılan yönetim biçimi değişimi ve reformlarla –ki bunların temeli Osmanlı Dönemine dayansa da- eski düzeni yıkıp yeni ve kendince ileriye dönük bir memleket oluşturma sorumluluğuna soyunmuştur. Bunun için kurulan partiyle beraber Çağdaş uygarlık seviyesinde kalabileceği bir kültür ve Cumhuriyet geleneği tesis etmeye çalışmıştır. Yani bir bakıma ilk başlarda belli olmasa da tek parti döneminin ilerleyen zamanlarında daha da belirginleşecek olan bir muhafazakârlık oluşturmuştur kendi ilkeleri çerçevesinde.

Bu tür bir girişim dünya üzerinde değiştirerek ya da devirerek gelmiş yapılaşmalar için normalleşmiş bir haldir. Çektikleri zorluklar, büyük külfet altına girilmesi, canların ortaya koyulması ileriki zamanda bunu yıkmaya çalışabileceklerin çıkabilecek olması ve hatta çıkıyor olması, yapılan değişimin kendi içinde paradoksal olarak tutuculuğu yaratmıştır. Buna değişimin tutuculuğu demek mümkündür. Türk Devrimi bazında ele aldığımızda ise bu tür korkuların yarattığı psikolojik hal, kurucuları değişimin savunmasını daha dikkatli yapmaya itmiştir. İçte ve dışta savaş ardından elde edilen zafer ve bunun bir meclis varken yapılması Dünya Tarihinde pek rastlanan bir örnek değildir. Kurulan Cumhuriyetin kendini değişimler yaparken aynı zamanda muhafazakârlık kabuğuna sokması birazda bu münferit halinden gelmiştir.

Uygulanan reformlar, düzene sokulmak istenen Türkiye Cumhuriyeti adlı devletin iyi niyetli fakat kurucu kafa veyahut seçkinci zihniyetle tepeden inme stil ile geliştirilmesini getirmiştir. Bir yerde, Tek parti döneminin ve o dönemde oluşan ellenemez Kemalizminin katılığı; yapılanın karşıtları, iyi niyetli anlamayanlar ve gericiler tarafından yıkılabilmek ihtimalinin hep beyinlerinin bir tarafında yer etmiş olması belirlemiştir. Bu örnek aynı şuna benzer hiçbir Japon yoktur ki hayatının bir döneminde intihar etmeyi düşünmesin. Türkiye'de ise Cumhuriyet, Kemalizm muhafazakârlığında kısılı kalmış kimse yoktur ki kurulanın her an yıkılabileceği ve bunu yıkmak isteyenlerin olduğunu aklından geçirmesin.

1950 dönemine gelindiğinde ise, halk tarafından, 27 yıllık süreçte oluşturulmuş Tek parti muhafazakârlığı siyasal olarak yıkılmıştır. Ama bu Cumhuriyetin yıkılışı manasına gelmedi. Çünkü DP'de 27 yıllık süreçte ve

öncesinde, Kurtuluş savaşını görmüş, Cumhuriyetle beraber değişim rüzgârının içinde isteyerek yer almış kuruculardan oluşmuştur. Burada ise esas savıma yani Türkiye için muhafazakâr ya da kendi deyimimle “1” fazla muhafazakârlıkla ipi göğüsleyen Partiye geliyoruz. Demokrat Parti’ye bu yakıştırmayı yapmamın nedeni onun hem 27 yılda oluşmuş Tek parti muhafazakârlığını bakiye olarak alması hem de ondan farklı olarak Cumhuriyet öncesi gelenek, dil ve din anlamında muhafazakârlaşmış fakat kurulan Cumhuriyetle birlikte gelen devrimlerle kenara itilmiş, yasaklanmış halk muhafazakârlığını yani Vülger muhafazakârlığı kendine miras edinmiş onu siyaset arenasına taşımış olmasıdır. Bu yapısı onu halk nezdinde başarılı kılmış ve yöneticilerinin de bizim oğlan, halk adamı gibi tabirlerle anılmasını sağlamıştır. Kurulan bu yakınlığın içinde ister istemez DP açısından popülist bir politikada yer almaktadır. Çok partili hayat oyu gerektirir. Türkiye’nin o dönem içinde ise nüfusunun çoğunluğu kırsal kesimde yaşamakta ve bahsettiğimiz geleneksel yaşam ve din alışkanlıklarını sürdürmektedir. Muhafazakâr bir politik söylemle onlara yakın olmak iktidara ve güce yakın olmak manasına gelmektedir.

DP, CHP tarafından tek parti döneminde oluşturulmuş dış politika, dinsel yapı ve kültür konularında aynı yolu izleyeceğini söylemiş bir partidir. Bu tek parti değişmezlerinin bir kısmının yeni kurulmuş parti içinde de yaşayacağı manasına gelir. Muhafazakâr Cumhuriyet politikaları DP ile de devam etmektedir. Bunun dışında DP’nin tepki gördüğü karşı devrim veya misilleme gibi gözükten uygulamaları esas haliyle daha önce olanın, halk tarafından gelenek haline getirilmiş alışılmış ve yaşamlarının bir parçası olupta Tek parti döneminde zararlı olabileceğinden yasaklanmış ya da gizli yapılmaya itilmiş olanların açık açık yapılmak rahatlığıyla geri getirilmesidir. Yani yeni parti ile yeni olan “yine”nin kendisidir. Bunların 27 yıl sonra izinleri kanunlarla yasal hale getirilmesinin “hortlayandan korkma” ve tepki gösterme ile karşılık bulduğu söylenebilir.

Türkiye’de Kültürel yani gelenekle iç içe geçmiş yaşamsal yaratıların değişimi sancılı olmuştur. Cumhuriyetin yaptığı veyahut kurguladığı ileriye, uygarlığa dönük insan tipi için yeni bir kültür politikası ve bununla beraber gelenek üretimi gerçekleşmiştir. Bu noktada yeni kültürel düzende kendine yer bulan, kendini iyi hisseden varoluş konusunda sıkıntı yaşayıp eski alışkanlıklarına monte edebilen ya da kendini olayın akışına bırakarak uyum sağlayan birey ve gruplar üretici ve taşıyıcı olarak Cumhuriyet, Kemalizm geleneğini toplumsal çevrelerinde oluşturmuşlardır. Fakat diğer yüzde alıştığı geleneksel yapıdan

kopmamak konusunda direnen ben böyle rahattım diyen bir zümrede bulunmaktadır. Yeni kültürel düzen bunları tepeden inme ve topyekûn kurucu aklın ve bu akli bilgisel destekle büyütenlerin uygulamalarıyla değiştirme diğer bir deyişle makbul vatandaş yapma yoluna gitmiştir. Bu açıkça Ontolojik olarak kendini anne karnında güvende hisseden ve alışkanlıklarıyla yaşamını yaşanılır kılan grupları zedelemiştir. Anne kucağından alınan çocuğun ağlamaları kaile alınmamış, halk diliyle söylersek ağlar ağlar susar metodu izlenmiştir. En uç metotta da susturulmuştur. Suskunluk yeteri kadar konuşmanın ürünüdür. Bu olmadan oluşmuş suskunluk ise ileride susmamacasına yapılacak olan konuşmanın öncü ifadesidir.

Bir nevi çok partili hayat ve sonucunda DP'nin gelen iktidarı bu susan veya susturulmuş ama hep psikolojik kökeninde, o, ana kucağından alınmış travmasıyla içsel mücadelesini sürdürmüş grupların kusma zamanı olmuştur. Hepsinin DP ile sıkı bağları olduğunu söylemek doğru olmaz. Kimin olduğu önemsizdir o süreçte. Bir başka parti olması yeterlidir. Lakin belirtmek lazım ki DP'nin politikası, muhafazakâr halk dilini parti söylemi olarak kullanmak, bunun yanında oyu getirenin CHP karşıtı olmak ve onun yaptığı değişikliklerin zıttını yapmak olduğunu bilmesi üzerine kurulmuştur. Bu da Türkiye'de dinden ayrılmayan muhafazakâr toplum yapısının DP ile daha çok özdeşleşmesi sonucunu getirmiştir. Bu çok parçalı muhafazakâr halk yapısının DP'ye yararı olduğu gibi denetleyemediği noktalarda da çok zararı dokunmuştur. İslami radikalizm ve reaksiyoner grupların yine ülkenin içinde şahlanmasının nedeni DP olarak görülmüştür.

CHP dışında bir partiyi bekleyen her grubun uğrak yolu olan DP, iktidarı böyle almış ama iktidarı yine bunlarla zedelemiştir. Oysa şöyle bir kurucularına bakıldığında hepsi CHP geleneğinden türeme ve hiçbiri öyle halkın sandığı gibi dinsel-muhafazakâr bir hayat sürmemektedir. Bunu görünmez kılan ise siyasi gözde büyümenin, gözün önündekinin arka tarafını görmeyi engellemesidir. Böylece siyasi literatürümüzde “halk adamı” ve “bizden biri” gibi deyimlerin çıktığını görürüz. Burada deyimleri hak etmek için değil halkın dilinden konuşmak yetmektedir. Hemen muhafazakâr özdeşlik kurulur. Yaşamda muhafazakârlığı yaşayan halk ile dilde muhafazakârlığı yaşatan siyasi yapı, bu görünmez zıtlık ve sadece ortaya çıkan “Muhafazakârlık” benzeşmesiyle birlik oluşturur. Adorno'nun (Adorno, 2014: 142) dediği gibi Kültür insanın barbarlıktan arındırılması insanın ham durumundan, bu duruma şiddete dayalı baskıyla süreklileştirmeden

yükseltişi olarak kavranıyorsa kültür başarısızlığa uğramıştır. Bu belirtilen başarısızlığın bir çeşidini de Türkiye’de görmekteyiz. Kültür politikaları her daim güdümlü bir şekilde sürüp halk kültürlendirilmektedir. Ne kadar çabalansa da iyi niyetli de olsa hepsi tek biçimciliği içerir ve diğerini yadsır. Artık işin içinde Kültür Endüstrisi denen bir olguda vardır. Böyle karmaşık ve kişinin kendini kazıması, dikmesi ve kültürlendirmesinin dışındaki bir ortamda muhafazakârlığın da sıradanlıktan kurtulacağını düşünmek zordur. 1950’den bu yana muhafazakâr halkın mobilizasyonu ve politize edilişi artmış ve şu anda had safhasındadır. Oysa İlber Ortaylı’nın dediği gibi Muhafazakârlık tesbih çekmeye benzemez yoğun kültür ve bilgi birikimi gerektirir. Bunun anlaşılabilmesi üzerine ise Türkiye’de Muhafazakârlık hep bir yan ürün ve ikincil sığınma kaynağı olarak kalacaktır.

KAYNAKLAR

- Abay, G. (2010). *Demokrat Parti Döneminde Türk Basınında Din (1950-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adorno, T. (2014). *Kültür Endüstrisi ve Kültür Yönetimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara: İmge.
- Ağaoğulları, M. A.- Çulha, F.-Ergün, R. (2005). *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, Ankara: İmge.
- Ağaoğlu, S. (1947). *İki Parti Arasındaki Farklar*, Ankara: Arbas Matbaası.
- Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Ahmad, F. (1976). *Türkiyede Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara: Bilgi Basımevi.
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, (Çev. A. Fethi), İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2011). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Y. Alogan), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, 1938-1945*, İstanbul: iz Yayıncılık.
- Akandere, O. (2013). *Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak "Dörtlü Takrir'in" Amacı ve Mahiyeti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 9, 5-28.
- Akdoğan, Y. (2003). *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Ankara: Alfa.

- Akın, F. (2009). 12 Temmuz Beyannamesi Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 92-109.
- Akın, M. H. (2011). İktidarda Muhalefetten İktidar Muhafazakârlığına: Türkiye'de Muhafazakârlık Üzerine Bir Değerlendirme, *Toplumsal Hareketler*, (Der. Gülcan Işık), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 87-101.
- Akıncı, M. (2012). Türk Muhafazakârlığı Çok Partili Siyasi Hayattan 12 Eylül'e, İstanbul: Ötüken.
- Akkaş, H. H. (2000). *İngiliz Muhafazakâr Siyasal Düşüncesi ve Edmund Burke*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Akkaş, H. H. (2003). Muhafazakâr Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 241-254.
- Akkır, R. (2006). *Türkiye'de Din ve Muhafazakârlık*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- Akşin, S. (1989). Siyasal Tarih Demokrat Parti 1950-1960, S. Akşin (Haz), İstanbul: Milliyet Yayınları, 215-227.
- Akşin, S. (2011). Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.
- Aktaşlı, H. U. (2011). Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm: Diyalektik Bir İlişki, *Doğu Batı* 58(14), 147-163.
- Albayrak, M. (2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, Ankara: Phoenix.
- Aldan, E. (2012). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarının Demokrasi Kavramı Ekseninde Sosyolojik İncelemesi: Demokrat Parti Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Ataoğlu, E. (2008). Adnan Menderes, İstanbul: Nokta Kitap.

- Atdemir, Ş. S. (1969). Menderes'in Dramı 1899-1960, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, İstanbul: Tekin Yayınları,1987
- Aydemir, Ş. S. (1969). Menderes'in Dramı, Ankara-Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (1990). İhtilalin Mantığı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2010). İkinci Adam Cilt:2, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2010b). İkinci Adam C.3, Ankara- Remzi Kitabevi.
- Ayışığı, M. (2012). Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları, Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 547-585.
- Ayvazoğlu, B. (2013). Tarıdağı'ndan Hıra Dağı'na, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bakan, S.-Özdemir, H. (2013). Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Partiye Karşı, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 373-397.
- Barry, N. (2004). Modern Siyaset Teorisi, (çev. M. Erdoğan), İstanbul: Liberte.
- Barutçu, F. A. (1977). Siyasi Anılar 1939-1954, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Başgil, A. F. (2003). Din ve Laiklik, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başığit, T. (2012). Adnan Menderes'in Köylünün Sempatisini Kazanmasındaki Etken: İki Mükellefiyetin Kaldırılması Yol ve Maarif Vergisi, Adnan Menderes'in Halkla Bağının Metafiziği, Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu Cilt:2, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 785-805.
- Bazin, M. (2006). Köylerin Açılması. S. Yerasimos (Ed.), *Türkler (79-97)*, Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Beneton, P. (2011). Muhafazakârlık, (çev. C. Akalın), İstanbul: İletişim.

- Beriş, H. E. (2010). Nostalji, Muhafazakârlık ve Türkiye, *Muhafazakâr Düşünce*, 25-26 (7), 47-74.
- Bıdık, D. (2007). *Türkiye’de Muhafazakârlık ve Liberalizm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Birand, M. A.-Dündar, C. (1995). Demirkırat (Bir Demokrasinin Doğuşu), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Blanchot, M. (2014). Nietzsche ve Parçalı Yazı, (çev. Ö. Aygün), Cogito Sayı 25, 77-100.
- Bora, T. (1997). Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri, Toplum ve Bilim, 74 Güz, 6-32.
- Bora, T. (2014). Türk Sağının Üç Hali, İstanbul: Birikim.
- Boratav, K. (1982). Türkiye’de Devletçilik, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Bozdağ, İ. (1986). Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes, İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Bozdağ, İ. (1997). Menderes Menderes, İstanbul: Emre Yayınları, 54-55.
- Canavan, F. (2011). Edmund Burke’de Mülkiyet ve Hükümet, (çev. C. Güngör), *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı 27(7), 11-38.
- Ceylan, A. Y (2007). Edmund Burke’ün Muhafazakâr Düşüncesinde İyi Devrim Kötü Devrim Ayrımı, *Muhafazakâr Düşünce*, 11 (3), 23-44.
- Çaha, Ö. (2001). Dört Akım Dört Siyaset, İstanbul: Zaman Kitap.
- Çaha, Ö. (2004). Muhafazakâr Düşüncede Toplum, Liberal Düşünce Sayı: 34, 15-24.
- Çavdar, T. (1995). Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavdar, T. (2013). Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze, Ankara: İmge Kitabevi.

- Çaylak, A. (2007). 1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakâr Demokratlar ve Türk Demokrasisinin Almış Olduğu Biçim, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62 (1), 17-42.
- Çaylak, A.-Nişancı, Ş. (2011). Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş Mi? Siyasal Rejimin Restorasyonu Mu? 1946-1950. Çaylak-M. Dikkaya-C. Göktepe-H.Kapu (Ed.), *Osmanlıdan 2000’li Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi 303-345.
- Çelebi, O. (2015). Türkiye’de Demokrasinin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* ,10 (1), 251-272.
- Çetin, H. (2004). Muhafazakârlık: Kaosa Karşı Kozmos, *Muhafazakâr Düşünce*, 1 (1), 95-131.
- Çiçek, S. (2007). *1950-1960 Döneminde Türkiye’de Muhafazakârlık ve Peyami Safa*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiğdem, A. (1997). Muhafazakârlık Üzerine, *Toplum ve Bilim*, 74 Güz, 32-52.
- Çiğdem, A. (2008). Akıl ve Toplumun Özgürleşimi, İstanbul: İletişim.
- Çiğdem, A. (2012). Taşra Epiği, İstanbul: Birikim.
- Çiğdem, A. (2015). Aydınlanma Düşüncesi, İstanbul: İletişim.
- Çizmeli, Ş. (2010). Menderes Demokrasi Yıldızı?, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Çolak, F. (2002). Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950), *Türkler Ansiklopedisi C.16*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1427-1446.
- Çufalı, M. (2004). Türkiye’de Demokrasiye Geçiş dönemi (1945-1950), Ankara: Babil Yayınları.
- Çufalı, M. (2005). Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler”, *Liberal Düşünce*, 10 (38-39), 55-67.

- Demir, Ş (2011). Düello: Menderes ve İnönü Demokrat Partiden 27 Mayıs'a Olaylar, İstanbul: Timaş.
- Demir, Ş. (2010), Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes, İstanbul: Paraf Yayınları.
- Demir, Ş. (2012). Bir Liderin Doğuşu: Adnan Menderes 1945-1954, Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi, Menderes Sempozyumu, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları 3-49.
- Demokrat Parti, (1953). Yeni İktidarın Çalışmaları, Ankara: Güneş Matbaacılık.
- Denli, N. (2010). *Türkiye'de Muhafazakârlık Tartışmalarının Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Der. Kekes, J. (2005). Edmund Burke: Gelenekselcilik, (çev. B. Canatan), *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı 3(1), 11-29.
- Der. Örs H. B. (2010). 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Dokuyan, S. (2014) Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu, *The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 2, Sayı: 2/1, 151-169.
- Dubiel, H. (2013). Yeni Muhafazakârlık Nedir, (çev. E. Özbek), İstanbul: İletişim.
- Duman, F. (2004). Edmund Burke-Muhafazakârlık, Aydınlanma ve Siyaset, *Muhafazakâr Düşünce*, 1 (1), 33-59.
- Dural, A. B. (2004). Muhafazakârlığın Tarihsel Gelişimi ve Muhafazakâr Söylem, *Muhafazakâr Düşünce*, 1 (1), 131-145.
- Dural, A. B. (2006). Muhafazakarlık: Düşünce Kalıbı Mı, İdeoloji Mi?, *Muhafazakâr Düşünce*, 9-10 (2), 55-66.
- Ed. Çiğdem, A. (2006). Muhafazakârlık Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Cilt 5, 13-19, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ekinci, N. (1997). Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Ekinci, N. (2002). İnönü ve 2. Dünya Savaşı Yılları, *Türkler Ansiklopedisi C.16*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1279-1372
- Erarslan, C. (1998). Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz Beyannamesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 22, Cilt: 6, 141-157.
- Erdoğan M. (1992), “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945- 1950)”, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiyede-demokrasiye-gecis-deneyimi-1945-1960-mustafa-erdogan> 349.php, Erişim tarihi: 12.3.2016.
- Erdoğan, M. (1992b). Türk Demokrasininin Doğum Tarihi: 14 Mayıs, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turk-demokrasininin-dogum-tarihi-14-mayis-mustafa-erdogan,347.php>, 15.3.2016.
- Erdoğan, M. (2004). Muhafazakârılık: Ana Temalar, *Liberal Düşünce*, Sayı: 34, 5-9.
- Erdoğan, M. (2006). Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm, İstanbul: Orion.
- Ergil, D. (1986). Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 269-292.
- Eroğul, C. (2013). Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-1971. I. Schink-A. Tonak (Der), Geçiş Sürecinde Türkiye (173-243), İstanbul: Belge Yayınları.
- Eroğul, C. (2013). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İstanbul: Yordam Kitap.
- Feridun Cemal Erkin, “İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler”, *Milliyet* (14 Ocak 1974), <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:97ud7d6W3GoJ:gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1974/01/14&num=1&hl=tr&gl=tr&strip=1&vwsr=0>, (Erişim Tarihi: 16.2.2016).
- Fersoy, O. C. (1971). Bir Devre Adını Veren Başbakan: Adnan Menderes, İstanbul: İpek Yayınları.

- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (2002). *Sağ ve solun ötesinde Radikal Politikaların Geleceği*, İstanbul: Metis.
- Goloğlu, M. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 4: Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İstanbul: İş bankası Kültür Yayınları.
- Gök, S. (2003). *Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Ana Bilim Dalı.
- Göka, E.-Göral, F. S.-Güney, Ç. (2006). Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercihi, *Muhafazakârlık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 5, 302-313.
- Gökmen, Ö. (2006). Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nde Muhafazakâr Yönelimler, *Muhafazakârlık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 5, 132-154, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göktepe, C. (2011). Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler 1950-1960. A. Çaylak-M. Dikkaya-C. Göktepe-H.Kapu (Ed.), *Osmanlıdan 2000’li Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 361-395.
- Göle, N. (2006). İslam’ın Demokratik Hak Davası, S.Yerasimos (Ed), *Türkler* (127-139), Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Göze, A. (1995). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta.
- Gün, F. (2001). *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken Din-Siyaset ve Laiklik*, Ankara: Beyan Yayınları.
- Güneş, T. (2012). *Demokrat Parti dönemi Atatürk İmajı (1950-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı.
- Güngör, C. (2007). Devrim Üzerine, *Muhafazakâr Düşünce*, 11 (3), 71-98.

- Güngörmez, B. (2004). Muhafazakâr Paradigma: Dogma ve Önyargı, *Muhafazakâr Düşünce*, 1 (1), 11-33.
- Güngörmez, B. (2014). Jakoben Modernist'e Karşı Endişeli Modern: Türk Muhafazakârlığı Üzerine Genel Bir Değerlendirme, *Muhafazakâr Düşünce*, 40 (10), 5-25.
- Gürel, T. (2007). *Türk Siyasi Tarihinde Muhafazakârlık Kimliği ve AKP Örneği İncelemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler İletişim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Hampster-Monk, İ. (2004). Modern Siyasi Düşünce Tarihi, (çev. N. Arat – D. Hakyemez-Ö. Özaydın-Y. Özer. vdg.), İstanbul: Say.
- Harries, O. (2004). Muhafazakârlığın Anlamı, (çev. M. Boşnak), *Liberal Düşünce*, Sayı: 34, 91-101.
- Haytaoğlu, E. (2002). 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte Bir ilk: Milli Kalkınma Partisi, *Türkler Ansiklopedisi C.16*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1446-1477.
- Helvacı, A. (2004). Muhafazakâr Duruştan, Demokratik Tavıra Anakronik Bir Yolculuk, *Muhafazakâr Düşünce*, 2 (1), 193-207.
- Helvacı, A.-Demirtepe M. T. (1998). Muhafazakâr Partinin Dönüşümü: Thatcherizm ve Yenisağ, *Liberal Düşünce*, Sayı 9, 96-115.
- Heywood, A. (2006). Siyaset, (çev. B. B. Özipek), İstanbul: Liberta.
- Hobsbawn, E. (2012). Devrim Çağı, (çev. B. S. Şener), Ankara: Dost.
- Horkheimer, M. (2013). (çev. O. Koçak), Akıl Tutulması, İstanbul: Metis.
- Işık, C. (2012). Halk Tahayyülünde Adnan Menderes, Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 175-201.

- İnan, S. (2002). *Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı.
- İnan, S. (2007). Demokrat Parti Dönemi (1950-1960), Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, Ankara: Anı Yayıncılık, 117-145.
- İnan, S. (2011). Türk Siyasetinde Adnan Menderes, *Türk Yurdu*, C.31, S.289, 46-50.
- İnan, S. (2012). Adnan Menderes'in Mizacı Üzerine Psiko-Biyografik Bir Deneme, Adnan Menderes'in Halkla Bağının Metafiziği, Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu Cilt:2, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 763-785.
- İnan, S. (2014), Demokrat Parti Dönemi Siyasi Kültür, *Muhafazakâr Düşünce*, 41-42 (11), 277-288.
- İrem, C. N. (1997). Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakârlığının Kökenleri, *Toplum ve Bilim*, 74 Güz, 52-102
- İrem, C. N. (2011). Türk Muhafazakâr Modernleşmesinin Sınırları: Kültürcü Özgünlük ve Eksik Liberalizm, *Doğu Batı* 58(14), 27-37.
- İrem, C.N. (2006). Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık: Temel Kavramlar Üzerine Değerlendirmeler, *Muhafazakârlık Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 5, 105-117.
- İşler-Keloğlu, E. (2007). Demokrat Parti'nin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 24 Kış-Bahar, 111-128.
- Jaschke, G. (1972). Yeni Türkiye'de İslamlık, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012). Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012b). Türkçülük, İslamcılık, Muhafazakârlık, İstanbul: Doğu Kitabevi.

- Kafkasyalı, M. S. (2010). Aydınlanma, Nostalji ve Adem-i Nostalji, *Muhafazakâr Düşünce*, 25-26 (7), 33-46.
- Kahraman, H. B. (2007). Türk Sağı ve Ak Parti, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kahraman, H. B. (2010). Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-2, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kara, S. (2012). *Tek Partiden Çok Partili Hayat Geçiş Sürecinde Türkiye’de Din Politikalarındaki Değişim Üzerine 1945-1950*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı.
- Karabacak, A. (2011). *1946 Yılında Anti Demokratik Kanunlar Üzerinde Yapılan Demokratikleşme Çabaları ve Bunların Basın Ve Kamuoyunda Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı.
- Karatepe, Ş. (1997). Tek Parti Dönemi, İstanbul: İz Yayınları.
- Karlı, M. (2008). *İkinci Dünya Savaşı Sonrasın Türkiye’de Çok Partili Yaşama Geçişteki Dış Etkenler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Bölümü.
- Karpat, K. (2010). Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2012). Flu Bir Adnan Menderes Portresi Eşliğinde Genel Bir Dönem Değerlendirmesi Yapmayı Denemek, *Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, 367-385.
- Kayra, C. Varlık Vergisi ırkçı değildi, Ş. Çarık (Röp.), <http://arsiv.gercekgundem.com/?p=529666>, 1.3.2013.
- Keyder, Ç. (2013). Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası. I. Schınk-A. Tonak (Der), *Geçiş Sürecinde Türkiye* (61-119), İstanbul: Belge Yayınları.

- Kılıç, A. (2013). Necip Fazıl'dan Menderes'e yalvaran mektuplar!, Habertürk, 2.1.2013
- Kısakürek, N. F. (2002). Benim Gözümde Menderes, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kirk, R. (2005). Süreklilik ve Değişim, (Çev. F. Çakır), *Muhafazakâr Düşünce*, 4 (1), 11-26.
- Kirman, E. (2006). *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci Ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Koçak, C. (1989). Siyasal Tarih 1923-1950, S. Akşin (Haz), İstanbul: Milliyet Yayınları, 127-215.
- Koçak, C. (2010). Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: İkinci Parti Cilt:1, İstanbul: İletişim.
- Koçak, C. (2012). İktidar ve Demokratlar: Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları Cilt:2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçimen, S. (2007). *Demokrat Parti Döneminde TBMM’de Atatürk ve Laiklik (1950-1960)*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı.
- Kongar, E. (2011). 21. Yüzyılda Türkiye, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köni, H.-Nişancı E. (2014). Muhafazakâr Düşüncede Yönetim Anlayışı: 18. Yüzyıl’dan 20. Yüzyıl’ın Başlarına, *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı 40(10), 61-79.
- Kurtoğlu, Z. (2014). Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset, Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C.6, İstanbul-İletişim Yayınları, 201-216.

- Küçük, E. (2013). *Türk Demokrasi Hayatında Değişim: Demokrat Parti Örneği (1946-1957)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.33, S.1, 213-247.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Löwy, M. (2007). *Walter Benjamin: Yangın Alarmı*, (çev. U. Aydın), İstanbul: Versus Yayınları.
- Mardin, Ş. (1994). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013a). *İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013b). *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2008). *Mağaradakiler*, İstanbul: İletişim.
- Mert, N. (2006). Muhafazakârlık ve Laiklik, *Muhafazakârlık Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 5, 315-345.
- Mollaer, F. (2004). Rasyonalist Düşünce Geleneği Karşısında Muhafazakârlık: Burke'ten Hayek'e, *Muhafazakâr Düşünce*, 2 (1), 157-193.
- Mollaer, F. (2008). Türkiye'de Liberal Muhafazakârlık ve Nurettin Topçu, İstanbul: Dergâh.
- Mollaer, F. (2009). Muhafazakârlığın İki yüzü, İstanbul: Dergâh.
- Mollaer, F. (2011). Klasik Muhafazakârlıktan Tekno-Muhafazakârlığa: Tanım Sorunları, Temeller ve Değişmeler, *Doğu Batı* 58(14), 59-73.
- Mollaer, F. (2012). Çağdaş Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Eleştiri Yazıları, İstanbul: Dergâh.

- Morin, E. (1988). (çev. Ş. Tekeli), Avrupa'yı Düşünmek, İstanbul: Afa.
- Morin, E. (1999). (çev. H. Bayrı), Aşk Şiir Bilgelik, İstanbul: Om.
- Nietzsche, F. (2015). İnsanca Pek İnsanca 1, (çev. M. Tüzel), İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Nisbet, R.-Bottomore, T. B. (2006). Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, (çev. M. Tunçay-A. Uğur), İstanbul: Kırmızı.
- Oakeshott, M. (2004). Muhafazakâr Olmak Üzerine, (Çev. İ. Seyrek), *Muhafazakâr Düşünce*, 1 (1), 59-85.
- Okutan, M. Ç. (2004). Müfrit Dinciler İle Müfrit Devrimcilerin Orta Yolu: Türk Muhafazakârlığında 1950'ler, *Liberal Düşünce*, Sayı: 34, 33-40.
- Oran, B. (2001). Türk Dış Politikası 1919-1980, İstanbul- İletişim.
- Ortaylı, İ. (1983). 1946 Demokrasisi, Milliyet Yazı Dizisi, 15.5.1983, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1983/05/15>, (Erişim Tarihi: 10.2.2016).
- Ortaylı, İ. (1983). 1946 Demokrasisi, Milliyet, 16.5.1983, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1983/05/16> , (Erişim Tarihi: 10.2.2016).
- Ortaylı, İ. (2011). Türkiye'nin Yakın Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2012). Cumhuriyetin İlk Yüzyılı 1923-2023, İ. Küçükaya (Ed), İstanbul: Timaş.
- Öğün, S. S. (1997). Türkiye'de Kadimlik-Ceditlik Tartışmasının Hal-i Pürmelali, Bursa: Asa, 143-154.
- Öğün, S. S. (1997). Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakar Yanılgısı, Bursa: Asa Kitabevi, 154-215.

- Öğün, S. S. (2006). Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri, Muhafazakârlık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 5, 539-590, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğün, S. S. (2011). Lümpen Muhafazakârlık Üzerine, Doğu Batı 58(14), 11-27.
- Öz, E. (1996). Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci 1944-50, *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 61-83.
- Özçelik, P. (2010). Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 65, S. 3, 163-187.
- Özdemir, E. (2013). Amerikan Belgelerine Göre Türkiye’de Demokrasili Yıllara Geçişte İnanç Hürriyetinde Yaşanan Gelişmeler (1946-1952), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 10, 63-82.
- Özipek, B. B. (2004). Muhafazakâr Siyasetin Temelleri, *Liberal Düşünce*, Sayı: 34, 9-15.
- Özipek, B. B. (2006). Muhafazakârlık Devrim ve Türkiye, Muhafazakârlık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 5, 66-92, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özipek, B. B. (2010). Avrupa ve Türkiye’de Muhafazakârlık, *Muhafazakâr Düşünce*, 25-26 (7), 105-120.
- Özipek, B. B. (2011). Muhafazakârlık, İstanbul: Timaş.
- Öztürk, İ. M. (2013). İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRKİYE’SİNDE OLAĞANÜSTÜ EKONOMİK KARARLAR: MİLLİ KORUNMA KANUNU VE VARLIK VERGİSİ, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* C. 32, 135-166.
- Öztürk, K. (1969). Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları, İstanbul: Ak Yayınları.
- Ritsos, Y. (1993). Graganda, (çev. Ö. İnce), İstanbul: Varlık.

- Safa, P. (2011). Din, İnkılap, İrtica, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, P. (2011). Türk İnkılabına Bakışlar, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safi, İ. (2005). *Türkiye’de Muhafazakârlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve Muhafazakâr Demokrat Kimlik Arayışları*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı.
- Sander, O. (2009). Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e, Ankara: İmge.
- Sarıca, M. (1987). 100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi, İstanbul: Gerçek.
- Sencer, M. (1971). Dinin Türk Toplumuna Etkileri, İstanbul: Ant Yayınları.
- Shaw, S. J.-Shaw, E. K. (1983). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 2, İstanbul-E Yayınları.
- Sitembölükbaşı, Ş. (1995). Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı 1950-1960, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Söğütü, İ. (2011). Tarihsel ve Toplumsal Bağlamı İçinde Kemalizm, Aydınlanma, Muhafazakârlık İlişkisi Üzerine Bir Derkenar, Doğu Batı 58(14), 163-191.
- Sullivan, T. (2004). İslam Muhafazakârlık ve Demokrasi, Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara: Ak Parti, 146-175.
- Sunar, İ. (1983). Demokrat Parti ve Popülizm, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2076-2086.
- Sükan, F. (1992), Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları 1950-1960, Ankara: Kültür Ofset Limited.
- Süreya, C. (2011). Sevdâ Sözlere, İstanbul: YKY.
- Şahin, A. (2016), Türkiye’nin Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Seçimler ve Seçmen Davranışları, Siyasal İletişim Enstitüsü, <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/1946secimleri.pdf> (Erişim: 10.3.2016)

- Şahin, E.-Tunç, B. (2015). Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947), *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 31-69.
- Şeker, T. (2006). *Demokrat Parti Dönemi Din Politikaları (1946-1954)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Şenel, A. (2007). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul: Bilim ve Sanat.
- Şener, S. (2004). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 73-92.
- Şenşekerci, E. (2000). *Türk Devrimi'nde Celal Bayar*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2011). *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2014). Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri, *Muhafazakâr Düşünce*, 40 (10), 79-107.
- Şimşek, E. (2013). Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretime Dönüş Süreci (1946-1960), *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 49, 391-414.
- Şükrü, Ş. (2008). *Atatürk İlkeleri ve Demokrat Parti İktidarı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Takım, A.- Arslan, R. (2012). İktisat Politikalarında Zorunlu Borçlanmadan Zorunlu Tasarrufa: Varlık Vergisi Tartışmaları, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 2, 217-237.
- Tanör, B. (2015). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taşkın, Y. (2006). Reaksiyonerlik: Muhafazakârlığın Usulanmaz Çocuğu, *Muhafazakârlık Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 5, 187-216, İstanbul: İletişim.

- Taşkın, Y. (2013). Milliyetçi Muhafazakâr Entelijensiya, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşyürek, M. (2009). Adnan Menderes, İstanbul: Anonim Yayıncılık.
- Tekin, M. (2012). Adnan Menderes'in Halkla Bağının Metafiziği, Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu Cilt:2, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 613-635.
- Tezel, Y. S. (2000). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thomson, D. (2006). Siyasi Düşünce Tarihi, (çev. A. Y. Aydoğan – C. Şişman – H. Yılmaz – K. Çayır) İstanbul: Metropol.
- Timur, T. (2003). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, Ankara: İmge Yayınevi.
- Timur, T. (2013). Osmanlı Mirası. I. Schink-A. Tonak (Der), Geçiş Sürecinde Türkiye (21-61), İstanbul: Belge Yayınları.
- Toker, M. (1990). Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Toker, M. (1990b). DP'nin Altın Yılları, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Towarnicki, F. (2008). Martin Heidegger Anılar ve Günlükler, (çev. Z. Durukal), İstanbul: Yapı Kredi.
- Tuna, I. (2015). Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15 (30), 203-219
- Tunaya, T. Z. (1995). Türkiye'de Siyasi Partiler (1839-1952), İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1998). İslamcılık Cereyanı 3, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Tunçay, M. (1988), Demokrat Parti Özel Sayısı, Tarih ve Toplum, Sayı: 53, 8-12.

Turan, İ. (2002). İsmet İnönü ve Tek Dereceli Seçimler (1946–1950–1954–1957) Üzerine Seçmeler, Ankara: İnönü Vakfı.

Türk (2002), Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1.11.1945

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1.6.1945

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 10.6.1946

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 13.6.1946

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 14.5.1945

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 14.8.1946

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 15.8.1945

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 16.5.1945

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 16.6.1950

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 20.10.1946

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 21.5.1945

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 29.4.1946

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 29.5.1945

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 31.5.1946

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 4.6.1943

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 5.11.1945

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 5.6.1946

Uçarol, R. (1995). Siyasi Tarih, İstanbul: Filiz.

- Uyar, H. (1999). Tek Parti Yönetimi ve CHP, İstanbul: Boyut Kitapları.
- Uygur, N. (1989). Yaşama Felsefesi, Ankara: Ara.
- Uzun, H. (2013). Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13 (26), 139-161.
- Vural, M. (2007). Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık, Ankara: Elis.
- Yalınkılıç, F. (2007). *Modernizm ve Muhafazakârlık Düşünce Akımlarının Sosyolojik Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Yalman, A. E. (1997). Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
- Yavuz, H. (2009). Türkiye'nin Zihin Tarihi, İstanbul: Timaş.
- Yavuz, H. (2009b). Alafrangalığın Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yay. Haz. Selener, N.-Günaysu, B., Milliyet, 15.05.1983; s.9. (http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cGjBU_x2B_DWf19j2_1X6QRUQqg_x3D_x3D_)
- Yay. Haz. Selener, N.-Günaysu, B., Milliyet, 16.5.1983. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/fjRJsvglMSo0lodw2H_x2B_dXw_x3D_x3D_
- Yeşil, A. (1988). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yeşilçayır, N. (2011). Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.27, Sayı: 79, 131-193.
- Yetim, G. (2006), *1939-1950 Arasında Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı.

- Yetkim, B. (2010). 1945-1950 Arası “Demokratikleşme” Sürecinde Basın, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 17-18 Yıl:9, 1-38.
- Yetkin, Ç. (1983). Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara
- Yetkin, Ç. (2011). Karşı Devrim 1945-1950, Ankara: Kilit Yayınları.
- Yılmaz, A. (2001). Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar, Ankara: Vadi Yayınları.
- Yılmaz, H. (2005). Gelenek, Gelenekçilik, Gelenekselcilik, *Muhafazakâr Düşünce*, 3 (1), 39-55.
- Yılmaz, M. (2007). *İlmli İslam ve Muhafazakâr Demokrasi (Ak Parti Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler Anabilim Dalı.
- Yücel, M. S. (2001). Demokrat Parti, İstanbul: Ülke Yayınları.
- Zafer Gazetesi, 17 Haziran 1950.
- Zafer Gazetesi, Vicdan Hürriyeti ve Laiklik Hakkında, 5 Haziran 1950.
- Zürcher, E. J. (2004), Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Furkan AYDIN

Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir/Karşıyaka

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler

-SCI :

-Diğer :

Bildiriler

-Uluslararası :

-Ulusal :

Katıldığı Projeler :

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl :

İLETİŞİM

E-posta Adresi : furkan4862@gmail.com

Telefon : 05544354862

Tarih :